

Jog

történeti szemle

2014. 4. –
2015. 1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

Válogatás
a Tripartitum
(Hármaskönyv)
500.
évfordulóján
rendezett
tudományos
konferenciák
előadásából

(Magyar Tudományos
Akadémia – Nemzeti
Köszolgálati Egyetem,
Eötvös Loránd
Tudományegyetem Állam-
és Jogtudományi Kar,
Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Jog- és
Államtudományi Kar)

Werbőczy István

TARTALOM

MEZEY Barna – Az ötszáz esztendő jogkönyv	1
ANDRÁSI Dorottya – Werbőczy Tripartitumának horvát recepciója (Ivan Pergošić Decretuma és a Tripartitum modern-kori recepciójának aktualitásai)	13
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – A bírói függetlenség a Hármaskönyvben	19
BÓNIS Péter – A Tripartitum forrásai és az európai ius commune	26
GOSZTONYI Gergely – A Hármaskönyv és a jobbágyi jogok	34
HAMZA Gábor – Werbőczy István Tripartitumának jogforrási jellege magyar és nemzetközi összefüggésben	37
HOMOKI-NAGY Mária – A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában	44
HORVÁTH Attila – Werbőczy vagy Dózsa György?	50
KUKORELLI István – Werbőczy „közjoga”	62
MÁTHÉ Gábor – A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti tekintetben	65
MEZEY Barna – A Hármaskönyv büntetőjoga	70
OBORNI Teréz – Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézírata	77
SUNKÓ Attila – A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján	83
P. SZABÓ Béla – A Hármaskönyv egy 17. századi németalföldi sikerkönyvben	92
SZABÓ István – Történeti alkotmány a polgári korban	99
TRINGLI István – A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv	105
VÖLGYESI Levente – A Hármaskönyv hatása a városias jellegű közösségek autonómiájára	114
STIPTA István – Új irányok a Werbőczy-kutatásban	119

A címlapon:

Werbőczy István (Werbőczi, Verbőczy, Verbőczi)

(Verbőc [?], 1458 – Buda, 1541. október 13.)

jogtudós, királyi ítélőmester, királyi személynök, majd Magyarország nádora

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

nevet viselő fiatalabb Kerepeczi már Budán, a királyi törvényszék mellett ügyvédkedett. Fraknoi Vilmos feltételezi, hogy testvérenek, Osvátnak István nevű fia a gyermektelen nagybáty gondoskodásának köszönhetően került a királyi udvar közelébe, s kezdhette meg tanulmányait. A négy testvér közül üstökösként kirobbanó elsőszülött fiú fényes karriert futott be a kor politikai életében.

Igaz, ez a sikeres életpálya meglehetősen ellentmondásos. „Nincs ember, aki a nemzet életére oly hathatós befolyást gyakorolt volna, mint ő”, vélekedett Szekfü Gyula, s ezzel csatlakozott Szász Istvánhoz, aki Werbőczy Istvánt egyenesen a magyar történelem szellemóriásának nevezte, és nemzetmentő titullussal tisztelte meg. Ezzel szemben Acsády Ignác történelemképében úgy jelenik meg, mint „a rendi önérzet elfajulásának igazi fájképe”. Szalay László szerint: „...ha államférfiúi működését vesszük szemügyre, minden lépten nyomon a rövidlátás és a nyegleség megdöbbentő jeleivel találkozunk.” Kornis Gyula számára „legfeltűnőbb a nagy tudós jogásznak, Werbőczynek vagyonszerző kapzsisága”.

Igazat kell persze adnunk Félegyházi Józsefnek, aki szerint „minél jelentősebb valakinek a történelmi szerepe, minél átfogóbb életművének a hatása, annál inkább bekerül az ellenvélemények keresztüzébe”, ám nem mehetünk el szó nélkül a történelmi tények mellett. Werbőczy a köznemesi párt szellemi vezéréként a magyar függetlenség első számú képviselője lett, a szabad királyválasztás szószólója, majd törvénybe foglalója, a magyar államiság szimbólumává vált Szent Korona tanának kifejtője, művelt, éles elméjű politikus és jogász. Ugyanakkor a Dózsa György-féle parasztháború leverésének fegyveres résztvevője, irgalmatlan bosszulója, a röghöz kötő 1514. évi megtorló jobbágytörvények kezdeményezője volt, a beszercebányai bányászmozgalmak leverője, a rendi társadalom szerkezetének megmerevítője is egyben.

Kétségtelen, ha egy ilyen jelentős hatású, nagyformátumú egyéniség történeti értékeit keressük, nyilvánvalóan lehetetlen egyöntetű vélekedéssel tekinteni az életpályára. Bírálói is különböztetnek Werbőczy, a politikus, a történeti személyiség és Werbőczy a jogász, az ítélőbíró között. Úgy vélem, nem haszontalan ezt a képletet többoldalúvá tenni, s bevonni a körbe a jogtudós alakját, akinek kiteljesedett legendája a *Hármaskönyv* évszázados tekintélyében érlelődött meg. S kiterjeszhető a vizsgálat magánszemélyként tanúsított magatartására, személyi szereplésére, mely vitathatatlanul a reneszánsz ember magyarországi változatának egyik alakzatát igazolja. A háttér a reneszánsz Európa és a rendi Magyarország. Újabb kutatások szerint Werbőczy István részben a reneszánsz Itáliában végezte egyetemi tanulmányait, és a zavaros 16. század Magyarországon csinált karriert. Egyénisége, sikeres életpályája, történelmi szerepe e két alapvető hatás keveredéséből bontakozott ki.

2. A reneszánsz életmodell

Werbőczy István születése I. Mátyás uralkodásának első éveire tehető, pályafutását is a nagy reneszánsz uralkodó udvarában kezdte meg. Bár életének kutatói bizonyta-

lankodnak tanulmányai színhelyének meghatározásában, munkái alapján valószínűsíthető, hogy a pozsonyi Academia Istrapolitanán kívül megfordult itáliai egyetemen is (Páduában vagy Bolognában), s egyes feltételezések szerint bécsi előadásokat is hallgatott. A kor szelleme tehát a legközvetlenebbül érintette meg: nemcsak a reneszánsz királyi udvar, de egyenesen Itália reneszánsz világa formálta gondolkodását.

A reneszánsz Itáliájában ekkor bontakozott ki a kereskedelem és pénzélet forradalma. A félszigeten, majd annak mintájára szerte Nyugaton addig nem ismert méretű kereskedelmi társaságok alakultak, a vállalkozásokba társult hitelező bankárok a korábban elképzelné sem mértékű haszonra tettek szert, kialakultak a nagy európai bankházak. A nagyobb haszon reményében a kereskedelmi társaságok mellett alapított és üzemeltetett iparvállalatokkal pénzügylet-kereskedelem-iparivá bővült vállalkozások megteremtették a hatalmas méretű gazdasági fellendülés feltételeit. „A reneszánsz modernség... elválaszthatatlan a mennyiségi szemlélet bizonyos fokú előtérbe kerülésétől. [...] a mennyiség ebben az időben válik – igaz, csak lassanként – a nyugati civilizáció egyik dimenziójává” (Jean Delameau). Az államélet, a gazdaság, a társadalmi mobilitás, a hirtelen lett nagy magánvagyonok csak lenyűgöző számadatokkal írhatók le. Az állami kiadások és bevételek a század végére nemritkán a század elejének három-négyszeresére ugrottak. Az öt-hatezres hadseregek harminc-negyvenezresekre duzzadtak. Ezek árnyékában a kis vagyonok robbanásszerű megnövekedése természetesen tűnik.

A reneszánsz kort látványosan sikeres egyéni életpályák jellemezték. Az egyéniséget favorizáló reneszánsz szellem tág teret adott a magánérvényesülésnek. A reneszánszban „enged minden kötelék, eltörök minden lánc, darabjaira hullik minden egység. A romokon pedig megjelenik a sorból kilépő, az együttesből kiváló, a hagyománytól elszakadó modern ember, aki lerázta magáról a porát, és messzire hajította a világot előle eltakaró fátylakat” (Monnier). Elképesztő gazdagodásnak és családi fölemelkedéseknek lehetünk szemtanúi. A jövedelemská-lák széthúzódtak, a vagyonosok gazdagodása fokozódott. Újgazdagok karrierjei bomlasztották föl a tradicionális vagyonokat (a vagyonok „újraosztódtak”); a kiváltságolt familiák kezében óriási földbirtokok összpontosultak.

A reneszánsz és a humanizmus legjelesebb képviselői statisztikailag kimutathatóan a legvagyonosabb családokból kerültek ki. Ezzel együtt a reneszánsz keretet biztosított a hatalmi elit pereméről, a kispolgárságból és a kismenéségből kitörni vágyók számára is. A legtehetségesebbek, a vállalkozó szelleműek számára esélyeket teremtett a fölemelkedéshez. A középkor merev, hierarchizált, parasztibb társadalmában a mobilitás sokkal korlátozottabb lehetőségek között volt csak lehetséges, leginkább a hierarchiához igazodó pályákon. A reneszánsz azzal, hogy megkérdőjelezte a középkori legitimitást, hogy lerombolta vagy lerombolni igyekezett a tradíciókat, s a teljesítmény alapján értékelt, helyzetbe hozta a merész, vállalkozásokra és kockázatra kész egyéniségeket. A karrierrek elfogadott jellemzője lett a ravaszság, a vakmerőség, az erőszak.

Machiavelli óta a politikus az államélet cinikus intrikusa, fortélyos összeküvő és a hatalomhoz szakmai megfontolásokkal közelítő gondolkodó. A kormányzatokban felbukkant az örökletes nemesség mellett az eszével boldoguló, munkájával, hozzáértésével és tapasztalataival rangot kivívó, művelt szakértő alakja, ki nélkülözhetetlenné válása okán az érvényesülés lehetőségeinek biztosítását szabhatta közreműködése feltételül. Werbőczy István teljes mértékben megfelelt ezeknek az igényeknek. Pályafutását állami szolgálatban kezdte, rutinos hivatalnok, éles eszű,

II. Lajos király adománylevele Werbőczy István részére (1522)

hihetetlenül művelt jogász. Széles látókörű gondolkodó: bölcséleti, teológiai és jogi ismereteit ötvözte szerencsés egészséggel, mely legfőképpen a magyar országos szokásjogot összefoglaló *Hármaskönyv*ben érhető tetten. Birta a latin, a görög, a német és a magyar nyelvet, tárgyalt Lore-dano dogéval, X. Leó és VII. Kelemen pápával, fogadta őt V. Károly, teológiai vitába keveredett Luther Mártonnal. Mecénása volt Janus Pannonius tíz elégiája kiadásának (1514), támogatta Joannis Camers bécsi ferences könyvének megjelentetését (1520). Kiadatta Hieronymus Balbus pozsonyi prépostnak a worms-i birodalmi gyűlésben mondott beszédét (1521), finanszírozta Ambrosius Catharinus sienai jogtanár hitvédelmének bécsi publikációját (1521).

A reneszánsznak az egyént előtérbe, sőt az események és a figyelem középpontjába állító, a személyiséget a középkor zárt közösségeiből kiszakító és védtelenül a történelem forgószelébe vető közfelfogás a magányos individuumot fizikai és szellemi védekezésre inspirálta.

A közösségi kapaszkodók és megszokott tradíciók híján elmagányosodó szubjektum részben az irracionálisban, részben a világ anyagi javaiban keresett támaszt. A vallásosság (jóllehet gyakran megreformált keretek között) felerősödött: a szorongás, a bűntudat, a magány, a pesszimizmus feloldását a kor embere a vallásosságban kereste. Kortársai feljegyezték Werbőczyről, hogy mélyen hívő, imádkozó és jótékonykodó, buzgó vallásos ember volt. Giulio de' Medici segítségével megszerezte Szent Sebestyén vértanú ereklyéjét, Rómában tagja lett a Confraternitas Sancti Spiritus de Urbe vallásos társulatnak, egyházasnyéki birtokát az esztergomi egyháznak, Pest vármegyei Csaba nevű faluját a budai domonkosoknak adományozta, végrendeletében jelentős összegeket hagyott egyházi és jótékony célokra.

A hit mellett az anyagi biztonság fokozása is megfelelően látszó támasztéknak ígérkezett a reneszánsz ember elbizonytalanodásában. Nincs abban semmi különös, hogy

Werbőczyt is hatalmába kerítette a reneszánsz ember vagyonszerzési láza. Életrajzírója, Fraknoi Vilmos negyvenkét év alatt szerzett mintegy kétszáz (!) adománybirtokról tud, amely Werbőczy tulajdonába jutott. S mint kritikusai fölemlegették: vajmi kevés erkölcsi aggály korlátozta a további vagyongyűjtésben. Jogi ismereteit, politikai kapcsolatait fölhasználva gátlátalanul gyarapította birtokait, kihasználva adósai megszorultságát, ügyfelei kiszolgáltatottságát, politikai ellenfeleinek megnyerésére irányuló erőfeszítéseit is. Amikor a jószágvesztéssel járó hűtlenségi íté-

letet meghozta az országgyűlés, már a királyság nagybirtokosaihoz sorolták, s az ország minden részében voltak már Werbőczy-birtokok. Életének ezen hirtelen fordulata, látványosságban csak szédületes karrierjéhez mérhető váratlan bukása – hihetnők – a vagyongyűjtő életmű összeomlásához vezetett. Ehelyett Werbőczy István reneszánsz feltámadásának leszünk szemtanúi. Erőszakos halálának bekövetkeztéig folytonosan ingatlanvagyonának gyarapításán dolgozott.

Werbőczy egyetemi végzettsége, itáliai tanulmányai, reneszánsz viselkedése ellenére sem vált humanistává. Műveltsége reneszánsz hatásokat tükröz, de inkább képviselője a tradicionális rendi értékeknek, a skolasztika és a kánonjog metajurisztikájának, mint az új szellemi áramlatoknak. Politikai filozófiája rendi és konzervatív, érvelése consuetudinális. Fraknoi Vilmos fogalmazott így: „tudós lett, mint egy bolognai professzor, magyar maradt, mint bármelyik szabolcsmegyei köznemes.” A humanista műveltség számára forma és eszköz volt rendi és nemzeti koncepciójának megvalósításához. I. Mátyás dicsőséges uralkodása számára nem a reneszánsz királyság magyar változatát jelentette, hanem a nemzeti királyság eszményének megvalósulását. Az univerzálisból kibontott személyi szemlélet a Szent Korona szimbolikájának megformálásában voltak segítségére, a modern ember irodalmi becsvágya és a művére büszke reneszánsz szerző öntudata tükröződik ugyan a *Hármaskönyv* soraiban, tartalmában azonban inkább hagyományos, érvelésében sokszor konzervatív.

3. Rendi politika

A reneszánsz társadalomban a vagyonszerzés társadalmi felemelkedést is hozott. A toscanai nagyhercegi rangra emelkedő firenzei bankár Mediciek a francia királyi

családba házasodtak be, az augsburgi középpolgár Jakob Fugger palotagróffá avanzált, a négy Welser testvér alapította délnémet kereskedelmi vállalkozás (amely Venezuela gyarmatosításának jogát is megszerezte) rokoni kapcsolatba került a dinasztíával (az egyik Welser lányától ment I. Ferdinánd császár fiához). Az újnemesek, az újgazdagok megjelenése a reneszánsz korában azonban még nem a polgári szemlélet és gazdaság diadalát, hanem paradox módon a hagyományos hierarchia megszilárdulását hozta. Nem a polgárság diadalmaskodott a tradicionális fölött, hanem a gazdag polgárságot mosták bele a politikai praktikák a hagyományos arisztokráciába. A királyi hatalom a meggazdagodó közép- (és új-) nemességet, a vagyonosodó polgárságot szerte Európában a nemesség soraiba emelte, s ezzel a tradicionális nemesség összetételén is változtatott (udvarhűvé váltott a revolúcióra hajlamos általános gondolkodás), a reneszánsz gazdagodásból fakadó feszültségeket pedig kioltotta.

Magyarországon a polgári rend nem veszélyeztette a politika terepét. Kialakulatlansága, erőtlensége kizárta a Nyugaton szerzett hely elfoglalását. Kelet-Közép-Európában a reneszánsz hatások haszonélvezői a kis- és közép-nemesség rátermett képviselői voltak. A vármegyei szegény kisnemesi családból nádori rangig jutó Werbőczy István a sikeres reneszánsz életút Magyarországi típuspéldája.

Politikai karrierjét a Szobi Mihálynak tett szolgálatok alapozták meg. Szobi révén hamarosan az országgyűlés köznemesi pártjának vezéralakjává emelkedett. A kezdetben inkább a politikai szándékokat jogi formába öltöztető Werbőczy a századfordulóra politikai vezérré nőtte ki magát. Politikai veszélyességét részben hirtelen hivatali előmenetele (országbírói ítélőmestersége), részben az 1502. évi országgyűlés megnyitása előtt két nappal elnyert királyi jószágadomány igazolja, amelyek nem kétségesen az ellenfél egyik legkiválóbb szónokának megnyerését szolgálták. (Új főnöke, az országbíró Péter, szentgyörgyi és bazini gróf az arisztokrata párt egyik vezéralakja volt.) Ezt követően az 1505. évi országgyűlésig Werbőczy István visszahúzódott a pártküzdelmektől.

1505-ben a szabad királyválasztás érdekében megfogalmazott okirat (amely a köznemesi párt ujjongó lelkesedését és nemzeti jutalmat megszavazó ovációját váltotta ki) politikai rövidlátásról tanúskodott, s közjogi érvelése sem vált a szerző dicsőségére. A politikai célnak alárendelte a jogot mint eszközt; a közjogot a politikai szándéknak megfelelően rabulista módon csürte-csavarta, forgatta a magyar törvények szabályait. Indoklásaiban szükség szerint alkalmazta történelmi ismereteit, tetszés szerint hivatkozta meg és értelmezte a történelem eseményeit. A közvetlen politikai csatározásokban alkalmazott jogászkodás kiközösítette tudósi megfontoltságát a szokásos kerékvágásból, s számára idegen területekre tévedt. Igaz, életpályájának sajátosságos vonása, hogy jogász talentumának kibontakoztatása a politikai útvonal bejárásához kötött. Ha nem bocsátkozik politikai csatározásokba, nem vállalja a politikai szolgálatot, tán haláláig nótárius marad a kancellárián.

Így azonban a magasra emelkedés lett osztályrésze. Olykor jó politikai érzéssel alapozta meg a továbblépést,

bár messzebbre a közvetlen politikai akcióknál alig látott. A gyermek Lajos megkoronázásának támogatása 1508-ban például megelőlegezte az uralkodó jóindulatát, sőt trónra lépte után bőséges adományát is. (Kilenc évvel a történetek után Werbőczy István jelentős birtokadományokat kapott a fiatal uralkodótól, az adománylevélben nem félreérthetően kifejezve, hogy azok a koronázás körül tett szolgálatai jutalmául tekintendők.) Ezzel az Ulászlónak tett gesztusával ugyanakkor a Szapolyai-pártot elütötte a rákosi végzésre alapított közvetlen dinasztikus reményeitől. Tette ezt akkor, amikor politikai pályáját Szapolyai pártjához kötötte, s amikor tudvalévő volt, hogy nemzeti királyságra alapozott elgondolásai Szapolyai szereplése nélkül nem kecsegtettek komolyabb eséllyel.

A reneszánsz korában két jellegzetes társadalmi változást láthatunk. Amellett, hogy kitágultak a politikai horizontok, és az országok közötti kapcsolatok intenzitása fölfokozódott, látványos mértékben megnőtt a nemzeti azonosságtudat jelentősége. A magyar történelem sajátossága a rendi öntudattal együtt jelentkező függetlenségi gondolat. A nemzeti dinasztíáját vesztő ország az idegen uralkodócsaládokkal szemben féltékenyen őrzi szabad királyválasztó jogát és rendi kiváltságait. Ebben a körben hihetetlen jelentőségre jut Werbőczy nemzeti álláspontja (a nemzeti királyság következetes képviselője és a nemesi nemzet politikai definíciója), s a *Hármas-könyv*ben kifejtett közjogi tanok elterjedése. A három részre szakadás pedig szomorú aktualitást kölcsönzött e törekvésnek.

Életének bizonyára leglátványosabb periódusa volt az 1519. és 1520. évi követjárás. Az udvar és a köznemesi párt megbízása alapján arra vállalkozott, hogy a Velencei Köztársaságban és a pápánál támogatást szerez II. Lajos császári aspirációinak támogatására, továbbá segítséget a török elleni küzdelemhez. Wormsba, a birodalmi gyűlésbe persze már csak a török elleni háború finanszíroztatásának problémájával érkezett. Első követsége legnagyobb kudarcainak egyike is volt egyben. Miközben X. Leó pápát a török elleni összefogás és hadindítás sürgető szükségéről igyekezett meggyőzni, Velencén át Budáról hír érkezett, hogy időközben a király a török portával hároméves fegyverszünetet kötött. Hasonlóképpen, míg ő Lajos trónutódlási jogáról igyekezett meggyőzni a tízek tanácsát, a budai udvarban arról biztosították a spanyol és a német követeket, hogy Lajos lemond a német-római birodalmi trónról, és támogatja Károly császárrá választását. A wormsi birodalmi gyűlésbe segítségért menesztett deputatio tagjaként megszágyonultán két hetet kellett várakoznia az üres frázisokból álló válasza, mely a birodalom belső rendezési igényeire hivatkozva gyakorlatilag megtagadta a támogatást a magyar királytól. 1522-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen négyezer gyalogos küldését sikerült elérnie, amely messze nem az eredetileg tervezett nagy közös hadjárat elérése volt, de mindenesetre kézzelfogható eredménnyel térhetett meg Németthonból.

Amikor ismét az országos politikában csatározott, kisebb sikereket ért el. Az 1521. évi országgyűlés az országos kincstárnokok egyikének választotta meg. A Dunán

innen 28 vármegye pénzügyi felelőseként tapasztalnia kellett a rendi apparátus eljárásának vontatottságát, az adófizetési morál áldatlan állapotát. A kormányzati tehetlenséget látva a politikus Werbőczy hangja megkeményedett. A bírálatot fenn, a királyi udvar táján kezdte meg. A közreműködésével készült követelésekben a rendek 1523-ban még csak a külföldiek eltávolítását sürgették a királyi udvarból, a lutheránusok fő- és jószágvesztéssel történő büntetését követelték. 1524-ben már a törvények végrehajtásának elmaradását sérelmezték, az idegenek hivatalviselését kifogásolták, a magyar bárók kötelezettségteljesítését hiányolták, különösen honvédelmi kérdésekben, a királyi tanácsba köznemes ülnökök befogadását szorgalmazták. E sérelmek előadója, a köznemesek szóno-ka ekkor (itt és első ízben) Werbőczy István volt. A neves pártvezér és utolérhetetlen szónok előlépett a háttérből, és vállalta a személyes szereplést. Egy évre rá már a fegyveresen összegyülekezett rendek hangos helyeslésétől kísérvé, Istvánfi Miklós tanúságtétele szerint, Werbőczy így beszélt: „A legragadozóbb és legkegyetlenebb emberek, sőt félzsidók sincsenek a hivatalból kizárva; a miután gonoszságuk a kincstárt kimeríté, a legkisebb szükségek felmerülése esetén is kénytelenek vagyunk hozzájuk folyamodni, tőlük magas uzsorakamatra pénzt kölcsönöznek. Szabadítsuk meg az országot ezen telhetetlen vérszopó viperáktól”, s azon nyomban követelte a kikeresztelkedett zsidóként számon tartott Szerencsés Imre alkincstárnok máglyán történő megégetését is. A királytól elvárta, hogy a jövőben csak magyar tanácsnokokat tartson udvaránál, hogy aki kötelezettségeit nem teljesíti, legyen elmozdítva, vizsgáltsanak meg a pénzügyek, különös tekintettel a közjövödelmek kezelőire. A rendek a királyi válasszal nem elégedtek meg, s követeléseik nyomatékosítására Hatvanba új országgyűlést hirdettek. A végzéseket Werbőczy fogalmazta. Ekkor még nem sejtette, hogy utóbb ez lesz a veszte: ez a döntés alapozta meg egy év múltán a hűtlenségi ítéletet.

Politikai pályáiv 1525-ben jutott a csúcsra. Az áprilisi országgyűlés köznemesi résztvevői a sérelmeikre adott királyi válaszok fölötti elégedetlenségükben újabb országos tanácskozás egybegyülekezéséről határoztak. A júniusi hatvani gyűlekezett a korábban már a nádori tisztségtől megfosztott (majd az uralkodó által törvénytelenül visszahelyezett) Báthori Istvánt ismételtelen letette, s helyébe nádorrá Werbőczyt emelte. „Kit tehetnénk, kit választhatnánk jobbat, kinek az ország és a közönség romlása inkább fájna, a ki az ország szabadságát és törvényét jobban tudná, mint Werbőczy uramat? Mi szükség nádorispánná mindig olyat tennünk, kinek még tanulni kell? Nem jobb olyat tennünk, ki mindent tud és mást taníthat?” A lelkes szónoklatok nyomán egyhangúlag kiáltották nádorrá Werbőczyt.

Politikus pályájának nagy buktatója idealizmusa, politikai naivitása (tisztelői szerint elvi következetessége) volt. Mint Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen írták: „ő nem volt csakis egy szellemes, de furfangos eszköze és agitátora Szapolyai Istvánnak és később pártjának, hanem egy csodálatos és a maga elébe tűzött irányhoz következetesen ragaszkodó politikus.” Elveiért olykor politikai szövetség-

geit is lehetetlen helyzetbe hozta. Nem tudta egyéniségét alárendelni politikai énjének, nem tudta alkalmazni a párthoz tartozás eszméjéből következő politikai hűség követelményét. Sajátos fényt vet erre a Szapolyaiak és a korona között lefolytatott birtokper, amely Szapolyai István és Újlaky Lőrinc között kötött kölcsönös testvérré fogadás nyomán az utód nélkül elhunyt Újlaky birtokára megjelenő Szapolyai-igény érvényesítéséért folyt. A király a birtokok nagyobb részét már (ráadásul kegyeltjeinek) eladományozta. Szapolyai első fokon pert nyert, s csak a királyi ügyész ügyességének köszönhetően újították meg a pert. A közvélemény biztos volt az ítéletben. A törvényszék elnöke a nemrég Szapolyai támogatásával nádorrá emelt Werbőczy volt. Az ítélet annál megdöbbentőbb: Werbőczy István támogatója, pártvezére, szövetségese rovására a koronát hozta ki pernyertesnek, a kincstárnak ítélte meg az Újlaky-javakat. A bíró Werbőczy tisztelői a szentenciában rendíthetetlen törvénytiszteletét és megingathatatlan igazságosságát látják megtestesülni, a politikus Werbőczy azonban megbukott. Nem ismerte fel a politika igazságát: a politikában nem lehet átmenetileg félretenni a politikai szempontokat, hogy azután változatlan intenzitással forduljon szövetségeseihez. A politikus Werbőczy nem ismerte fel, hogy ebben a helyzetben a jogász Werbőczy fellépése a politikus karrierjének végét jelenti. Ezután aligha volt várható, hogy Szapolyai János majd mozgósítja pártját és híveit a nádor érdekében, amikor Báthori István bosszúszomjtól telten fölvonultatta fegyveres párthíveit az országgyűlésben Werbőczy megbuktatására. Nem akadályozta meg azt sem, hogy az 1526-ban Rákoson összegyülekezett rendek Werbőczyt hűtlenségben vétkesnek nyilvánítsák, és teljes jószágvesztésre ítéljék. A előző esztendei gyűlésben még lelkesen ünnepelt Werbőczyt Szobi Mihállyal az előző gyűlés összehívásáért, „a király urunk és a korona ellen irányuló lázadásukért így szintén elmondott egyéb különféle gonosz, tiltott, méltatlan tetteikért, mint a királyi tekintély ostromlóit jogosan és törvényesen éretten megfontolt egyértelmű elhatározásunkkal, a körünkben törvényt ülő király urunk jegyes beleegyezésének és éretten megfontolt elhatározásának hozzájárulásával, országunk nyilvános ellenségeinek és hűtleneknek nyilatkoztatjuk, úgy hogy ingó és ingatlan javaik a királyi kincstárra szálljanak...”. Lehet, hogy a jogász Werbőczy ítéletét az igazság diadalaként élte meg, de a politikus Werbőczy élete legnagyobb baklövését követte el. Az események után Zólyom megyei dobonyai birtokára menekülve várta az események kedvezőbbre fordulását.

Szerencséjére az ellenpárt megelégedett letételével, s a jószágvesztés büntetését sem hajtatta végre az uralkodó. Politikai visszatérésére irányuló erőfeszítései azonban csak részleges eredménnyel jártak. A Szapolyai János királlyá választása érdekében tett erőfeszítéseit János király birtokadományokkal, a kancellári tisztre történő kinevezésével honorálta. Felhasználta a kiváló jogászt és szónokot a portával bonyolítandó tárgyalásokban, de ez Werbőczy számára már a fokozatos kiszorulást jelentette az aktív politizálásból. Az erdélyi kormányzat már új politikusokkal dolgozott.

4. Nemesi szemlélet

Tizenöt esztendő alatt lett Werbőczy István kismanesből Magyarország nagybirtokos főura. A vagyonszerzés lázas vágyának hódoló legendás jogász és politikus láthatóan nagy kedvvel és gátlás nélkül gyűjtögette a birtokait növekvő adományokat. Legtermészetesebb formája volt ennek az uralkodótól nyert jószágadomány, de a kor vagyongyapítója nem vetette meg a kisebb pénzjuttatást sem. Nem tartózkodott sem az üzérkedéstől, sem a hitelműveletek változatos nemeinek felhasználásától, pénzajándékok, a zsarolás eszközeitől sem. „A magas állás sugallta jogosult büszkeség, sőt a közszemérem szava is elnémul; ezzel az utolsó korlát, mely előtt az önzés tétovázva megáll, leomlik...” – írta Fraknoi Vilmos. „Természetesnek kell találnunk azt, hogy a szegény ugocsamegyei köznemes, a ki tudja, hogy nagy részben vagyoni helyzetétől függ politikai súlya, nem igen válogatós, nem túlságosan scrupulosus a vagyonszerzés módjainak keresésében.”

Az új életfelfogás, a jelentős mértékben anyagi javakra koncentrált gondolkodás, a vagyoni alapú értékelés elterjedése a vagyonok megszerzésének módozatai között alig válogat. „Meglepő, hogy a renaissance laza erkölce, pompakedvelése és élvezetvágya mennyire kapzsivá, haszonlesővé, megvesztegettetésre hajlamossá tette az államférfiakat. A vagyonszerzés ebben az időben az államférfiúnak egészen természetes törekvése” (Kornis Gyula). Bacon lordkancellár számára a legtermészetesebb, hogy bíróként a peres felektől ajándékokat fogadott el, s hogy a monopóliumokat pénzért árusította. Magától értetődő, hogy az V. Károlyként trónra lépő császár a választás előtt megvesztegette a választófejedelmeket. Kézenfekvő volt, hogy a Budán rezideáló velencei követ Annának, Ulászló feleségének több tízezer forintos ajándékot adjon, s így építsen ki a szilárd kapcsolatot a magyar királyi kormányzathoz. Hétköznapi esetként jegyzi fel a követ, hogy Bakócz Tamás prímás a nádor megajándékozására buzdította a velencei diplomatát, s hogy Perényi Imre (ahogy a követ emlékezik: „az ingatag és falánk új barát”) ezt követően maga jelezte ajándékigényeit. A II. Lajosnak a császári trónra megfogalmazott terveit leszerelni hivatott német követek a királyi tanácsból Szalkai László váci püspök szavazatát háromezer arannyal, Szatmári (Szakmári) György pécsi püspökét (királyi kancellárét) ötezer arannyal, Brandenburgi Györgyét hatezer, Balbi prépost vótumát pedig ötszáz forintokkal vették meg. A nádor az országgyűlés előtt nyíltan beszélt arról, hogy a köznemeség által kivetett adó egynegyedét a királynénak kellene juttatni, hátha ezzel még jobban lekötelezhető lenne. Ezek után Werbőczynek sem voltak gátlásai.

Politikai helyzeténél fogva egyre közelebb került a fishushoz. A folyamodványok tanúsítják, hogy jogi ismereteit is felhasználva a koronára visszaháramlott jószágok leggyakoribb kérvényezője az udvarnál. Gyakran jutott politikai szolgálatok fejében adományhoz. A feltűnően sűrű királyi adományok nyilvánvaló célja az ellenzék egyik vezéralakjának lekötelezése, semlegesítése. Érzékelhető ez a kapcsolat a politikai események és az adománylevelek dátumaiból is. 1502 és 1515 között több tucat

falut és pusztát, jelentős birtoktesteket kapott adományul az uralkodótól. Szatmári György pécsi püspök 1506-ban, a Miksa császárral kötött szerződés idején a német kapcsolatot ellenző nemzeti párt vezérének megnyerésére hat falut engedett át Werbőczynek Pozsony vármegyében. Külhoni útjaiért jelentős adománybirtokkal jutalmazta a király. Ferdinánd főherceg is tett lépéseket lekenyerezésére. 1522. évi nürnbergi követségére kincstárnoka által 300 forint kölcsönt folyósított Werbőczynek, amit azután nem igényelt vissza. Közbenjáró Lajosnál, hogy Werbőczyt juttassa bizonyos jószágok tényleges birtokába. 1526-ban Batthyány Ferenc bánt küldte azzal Werbőczyhez, hogy alkudjon meg átpártolásának árában. (Erre azonban nem került sor.) Szobi Mihály az udvari párt közeledését próbálta ellensúlyozni szintén jelentős adományaival. Szapolyai hosszabb ideig inkább csak peresíthető jogokat, s a jövőben reá visszaszálló javakat adományozott Werbőczynek. Bőkezűbbé akkor vált, amikor királlyá választása körül oly sokat forgolódó, s hőségét imígyen bizonyító Werbőczy felajánlotta neki szolgálatait. (Werbőczy volt a vezérszónok a királyválasztó országgyűlésen, még a királynét is igyekezett rábírnival a Szapolyai Jánossal kötendő házasságra.) Ezt már János király is komoly adományokkal jutalmazta.

Peres ügyekben vállalt közbenjárást ajándékok, adományok fejében. Az egi püspökség 1507. évi gazdasági számadása tartalmazza azt a bejegyzést, hogy „István ítélmester maga kérvén az ajándékot, nem tagadhatta meg tőle, mert az országban, főképen a népnél nagy a hatalma”. Máshol pedig, hogy „István mester sokat tehet és jó szolgálatokat képes tenni – ha akar”. Nem ütközött meg azon senki, hogy egy végrendelet megírásakor, ha valamelyik örökös a többinél nagyobb hányadot kapott, röviddel később a kedvezményezett a protonotariusra nézve előnyös jószágadományt tett vagy öröklési szerződést írt alá. Hogy mennyire természetesen kérte és fogadta el az ajándékokat, bizonyítja szokásává lett megjegyzése, ha „ingyen szolgált”. A nevezetes, politikai karrierjét derékba törő Újlaky-per ítéletének meghozatalakor a felek egyikétől jelentős adományt fogadott el, amelynek erősen megvesztegetés-íze volt. Így jutott Werbőczy nádor a Veszprém vármegyei Vázsony várának és az ahhoz tartozó összes birtoknak a tulajdonába.

Máskor politikai hivatalát használta fel előnyök biztosítása fejében. Felfelé ívelő jogi és politikai pályáján bőven akadt lehetősége befolyásával élni bizonyos ügyekben. Néha a viszonzás nyilvánvaló, mikor az adománylevel „hálából a vett jó szolgálatokért” formulával indokolja a juttatást. De burkolt módon is jutott vagyoni előnyökhöz: nem volt egyedi eset, hogy feltűnő értékaránytalanság mutatkozott a cserélt birtoktestek között vagy a megvásárolt javak értéke s az általa fizetett vételár között, sőt még az is előfordult, hogy ugyanazt a megvett birtokot egy napon belül négyszeres áron vásárolták vissza tőle.

Kölcsönöket folyósított, ennek fejében zálogba vett pusztákat, falvakat és birtokrészeket, amelyek jó része nemteljesítés miatt tulajdonába mentek át. Kedvelte a kölcsönös örökösödési szerződést, aminek útján úgyszintén növelni tudta jószágait. Az erkölcsi pressziótól sem tartóz-

kodott akár kis előnyök fejében is. Előfordult, hogy óvást emeltek birtokátengedések ügyében, mert az ítélmester kiskorú gyermekeket rábeszéléssel és ígéretekkel törvénytelenül arra bírta rá, hogy örökségét neki átengedje. Politikai előnyöket kovácsolt jogi szolgálataiból. Bakócz Tamás érsek végrendeletét Werbőczy készítette el. Szapolyainak és Corvin Jánosnak politikai és jogi ügyeit is egyengette különösebb ellenszolgáltatás nélkül, a majdani támogatás reményében. Heves levelezéssel türelmetlenül követelte a vármegyéktől a tolnai gyűlés által neki megszavazott adó behajtását.

Amíg a reneszánszban az egyik póluson a gazdagodás, a nagy vagyonok felhalmozása a természetes jelenség, a másikon a fokozódó elszegényedés a jellemző. A dolgozó rétegek életkörülményei elképesztő módon megromlottak, a szegényedés egész Európában általános. A reneszánsz legalább oly mértékben brutális, mint amennyire érzelmes: a birtokaik határát és a vagyonuk mennyiségét a kegyetlen újraelosztásban megvédelmező régi nemesek és polgárok, valamint a vagyonhoz frissen jutott újjazdagok egyaránt kegyetlenül bántak el a szegényekkel. „Az intendánsaik tanácsait megfogadó újjazdagok a régi nemeseknél haszonlesőbbeknek bizonyultak, és keményebben bántak parasztjaikkal.”

A szélső nemzeteknél a szegénység büntetése, ha lehet, még durvábban történt, mint Európa nyugatán. A lengyel nemesség 1490 és 1520 között a lengyel parasztság teljes röghöz kötését, a költözködési szabadság tilalmát, a jobbágyok igazságszolgáltatási alávetését érte el. Akkor, amikor hazánkban is – a Dózsa György vezette parasztmozgalmak ürügyként megfogalmazott megtorlásoképpen – kimondta az országgyűlés ugyanezeket a rendelkezéseket. Európai és arisztokrata szemmel nézve semmi különös nincsen abban, hogy a magyar politikai elit a röghöz kötés intézményével reagál aktuálisan a parasztháborúra, valójában a gazdasági feltételek megváltoztára, a pénzgazdálkodás és a kereskedelem lehetőségeinek beszűkülésére, a nyugati partnergazdaság elfordulására adott válaszként értékelhető e lépés. A röghöz kötés Dózsa miatt vagy más ürüggyel mindenképpen bekövetkezett volna.

Magyarország a keresztény Európához történt csatlakozása óta annak gazdaságpolitikai vonzásterében élt. A Nyugattal kialakított hagyományos munkamegosztás Magyarország számára a nyersanyag- és élelmiszer-szállító szerepkörét tartotta fenn. Az évszázadokon át gyümölcsöző együttműködés éppen korszakunkban szakadt meg. Az óceánhajózás és a felfedezések átrajzolták a kereskedelem és a gazdaság földrajzi kapcsolatrendszerét. A Nyugat nagyobbik fele a partnert már nem köztes-Európában, hanem az Újvilágban, a gyarmatokon kereste. A történelmi események szerencsétlen összejátszása folytán a nyugati kereskedelmi kapcsolatok összeomlásával egy időben zárta el a keleti áruforgalom útvonalaikat az expansionizmus periódusába jutó oszmán birodalom. A nemesérc-készlet kimerülése belülről veszélyeztette az éppen csak kialakulófélben lévő árutertermelést és pénzgazdálkodást. Az elért nivójáról lemondani nem kívánó nemesség kénytelen volt a leghagyományosabb eszközökkel csikarni ki parasztjából a járadékot. Visszahajtotta a jobbágyot abba

a kiszolgáltatott státusba, amelyben a paraszti árutertermelés kibontakozása eredményeképpen megszerzett viszonylagos szabadság kora előtt volt kénytelen élni.

Miért is gondolnánk, hogy a kor újjazdag családja másként gondolkodik majd, mint rendjének többi tagja. Miért is várnánk el (miként szociális érzékenységgel kritikusai teszik) Werbőczy Istvántól, a kisnemesből nagybirtokossá lett, izig-vérig magyar nemesből, hogy a jobbágyságban mást lásson, mint amit a birtokos nemes látott akkoriban: bevételi forrást, személyileg alávetett osztályt. A Dózsa-féle parasztháború leverésében nem pusztán személyesen vett részt, de saját költségén kiállított jelentős fegyveres csapat élén harcolt. 1526 márciusában nádorként ítélkezett a besztercebányai bányamunkások zavargásai ügyében, s a lutheránus mozgalom ellenében. A kivégeztetett vezetők megbüntetésével megelégedve követelte, hogy a lakosság térjen át a lutheránus hitről, ezt szabta fő feltételül a büntetlenségre. S tette ezt a legnagyobb természetességgel, nemesi fölfogásához híven.

Az pedig, hogy éppen Werbőczy István lett a törvények megfogalmazója, történelmi véletlennek is tekinthetnénk. A *Hármaskönyv* hatályos joganyagot magában foglaló összegző jogkönyv, a nemesség megerősödő, keményedő uralmának jogi tükré.

5. Jog és jogász a 16. században

A magyar jog a 11. és a 16. század között jellegzetesen szokásjogi úton fejlődött. Az írott jog tartományának kiterjesztése a jogtudók feladata; s amíg a jogot dinamikus alakítani képes elméleti jogismerők hiányoztak a jogásztársadalom palettájáról, erre az alkotott jognak vajmi kevés esélye volt. A 16. század ebből a szempontból ígéretes változásokat jelez. Betetőzni látszik az a folyamat, amely a 14. században vette kezdetét, s eredményeképpen a keresztény monarchia megalapításától kezdve a király jogi szakértőiként működő klerikusokat mindinkább háttérbe szorította. A világi literátusok számának dinamikus növekedése korszakunk kezdetére lehetővé tette a jognak világi jogtudók által történő művelését és alakítását. A 15. századtól intézményesült a vármegyékben a jegyzők szervezetszerű igénybevétele, a 16. századra a jogtudás már a polgárság szélesebb köreire is kiterjedt. A kancellária és a kúria, a belőlük kivált szervek és a kereteik között működő notarius és jogismerő réteg pedig a központi hatalom szolgálatában kamatoztatta ismereteit. Ez egyben a jogi írásbeliség általános elterjedését is lehetővé tette, ami ösztönzőleg hatott a jogalkotó tevékenységre is.

A középkor doktorai és praktikusai (tudós és gyakorlati jogásza, politikus diplomatai és bírái) között – miként Bónis György azt bebizonyította – „át nem hágható választóvonal” húzódott. Akik a szokásjogot alakították, néhány kivételtől eltekintve nem ismerték az európai jogrendszereket, akik pedig birtokában voltak az egyetemi ismereteknek, nem kaptak részt a *consuetudo* formálásában. Hazánkban hosszú ideig hiányzott a jogászképzés palettájáról az egyetem. Az első tartósan ígérkező egyetemalapítás (az 1635-ben megnyitott nagyszombati egyetem)

biztosította csak az egyetemi szintű jogászképzés megindítását 1667-ben.

Bónis György a korszak jogtudó értelmiségének praktikus mivoltát hangsúlyozta tehát. Szerinte az országban a jogi képzés sajátosságaiból folyón hiányzott a római jogot ismerő, képviselő, s azt a jogba integráló jogászok kategóriája. A római jogi képzettséggel bíró, egyetemet végzett „doktorok” arisztokratikusan elkülönült kasztja a diplomácia terepére húzódott vissza, átengedve a törvénykezés terepét a „praktikusoknak”. Ezek pedig, bizonyos értelemben a kanonistákat is ellenfélnek tekintve, a saját jog szilárd védőfalának felépítését szervezték, a római jog befogadása helyett. Ennek eredményeként „a római jog és a kánonjog Mohács előtti hatását összefoglalóan jellemezve, először a római jog mindennemű recepciójának hiányát kell megfigyelnünk, még az »elméleti« átvételt is... nagy tekintélyt élvezett, de nem tekintették hatályos rendszernek”.

Werbőczy István különleges alakja éppen abban kínált más megoldást a jogalkotásnak, hogy a doktori és praktikus kiválóságot egyesítette magában. Tekintve „bokros ismereteit mind a cánoni és császári, mind a hazai jog mezéjén, a bámulatos szónoki képességét, a cicerói vir bonus, dicendi peritus egyik mintapéldányát vélhetnők magunk előtt látni” (Szalay László). Azon kevés egyetemet járt jogász közé tartozott a 15. és 16. század fordulóján, akik a világi jogtudó értelmiség számát gyarapították. „Rendszert a bíróságok ingadozó és ellentmondó gyakorlatában élő amorfi anyagba csak az vihett be, aki azon felül tudott emelkedni. A jog tudományos feldolgozását az oldja meg... aki a tételes jogot az egyetemes világképbe illeszti be” (Ruber József). Werbőczy jogi és bölcséleti műveltsége ezt a tételt szolgálta ki.

Dacára egyetemi tanulmányainak, köznemesi származása három jogáspályára predesztinálta. Visszatérhetett megyéjébe, folytathatta családjá tradícióit, s válhatott megyei hivatalnokká; választhatta az ügyvédi pályát, amelyen nagybátyja is elindult, s végül tarthatott a királyi udvarba is. Ez utóbbi esélyeit javította János deák, aki Báthori István országbíró és erdélyi vajda szolgálatában állott, és aki unokaöccsét beajánlotta a királyi kancelláriára. Werbőczy István a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint 1483. január 8-án már levéltárhozi minőségében iktatott okleveleket a királyi könyvbe. A levéltárhozi státusz majdani karrier lehetőségét hordozta: a kancellária conservatorai rendre ítélmesterek, nagybírák, királyi titkárok lettek. Werbőczy életpályája is ennek megfelelően alakult. Három évre rá továbblépett a hivatali ranglétrán, s 1492-ben már a királyi kúria notariususa. Mindkét hivatal kiváló lehetőséget biztosított a pályáján karrierre készülő számára, hogy a legközvetlenebbül megismerkedjen az érvényes magánjoggal, a közjog alapintézményeivel, a hazai jog szellemével és alapelveivel. A jegyzők a királyi táblán közvetlenül a személynök irányítása mellett végezték munkájukat. A személynök, a magyar jogtörténetben az első, király által kinevezett országos nagybíró nem egyszerűen törvénykezett, hanem a király jogalkotási tevékenységében is aktív részt vállalt. Így például az országgyűlések elé terjesztendő törvényjavaslatok elkészítésében is oroszlán-

rész jutott a personalis apparátusának. Ennek köszönhető első kodifikacionális feladatát Werbőczy István is: curia regiae notariusként részese lehetett annak a nagy vállalkozásnak, amely a központosító államhatalom jogrendezési törekvéseinek egyik fő tanúbizonysága lett: a kibocsátója által „örök időkre” szóló Decretum Maius, a nevezetes mátyási kódex elkészítésének.

A kúriai jegyzői pályán veszteglő Werbőczy jogi tudását mellékállásban kamatoztatta. Szobi Mihály titkára, jogtanácsosa is volt egyben, s mint ilyen – miként az Szobi hiteleshelyi bevallásában áll, amellyel birtokokat adományozott jutalmul a jegyzőnek – „különösen perek vitelében neki kedveskedni igyekezett”. A jogi szaktudás a sikeres perekben párosult a közbenjárással, a hivatali befolyás latba vetésével. A Szobihoz fűződő kapcsolata vonta be Werbőczyt a megélnéklülő politikai életbe. 1498-ban még csak az – igaz, politikai tartalmú – törvények szövegezésében vett részt, 1500-ban már a királyhoz intézett, a világi urak és a főpapok ellen irányuló fölirat szerzője, a „megfogyatkozott ősi szabadság” megtartására a királyt szorító végzés fogalmazója. Kétségkívül egyre jellegzetesebb és egyre nagyobb hatású vezéralakjává vált a köznemesi pártnak. Életrajzírói szerint ennek köszönhető hirtelen előmenetele is. A királyi kúrián immáron tizenöt esztendeje jegyzősködő jogászt röviddel az 1502. évi országgyűlés előtt ítélmesterré léptették elő az országbíró mellé.

A kor törvényszéki mindenese volt a protonotarius. Az ítélmester vezette az egész perfolymatot, idézett, kihallgatott, előadott, részt vett az ítélet meghozatalában, iratokat (köztük ítéletleveleket) állított ki. Az ítélmester volt a kor legkiválóbb jogismerője; az országos törvényszékek előtt valamennyi ügytípus tárgyalásra került, a törvényi jogtól a consuetudóig, a praktikum élő szempontjainak megfelelően. (A kiváló jogismeret bizonyítéka volt a későbbi évszázadok protonotariális bíraskodása, mely a szünetelő kúriális bíraskodás helyébe lépett s 1723-ig pótolni tudta azt.)

Az előléptetés növelte Werbőczy személyes tekintélyét is. Ugyan rövid visszahúzódása miatt átmenetileg nélkülözni volt kénytelen az ország a harcos vezérszónok Werbőczyt, azonban mint országbírói ítélmester az országgyűlés egyik jegyzője lett. E tisztségében immáron hivatalos feladatává vált a feliratok fogalmazása, az országgyűlési végzések szövegének szerkesztése is. Rövidesen ismét a köznemesi párt egyik vezéréként tért vissza a politikai küzdőterre. Sorra kerültek ki keze alól a párt által javasolt végzések tervezetei. Tartalmilag ezek kevésbé váltak dicsőségére jogászai életművének, hiszen a politikai érdekek sok esetben a jogász szakembert a politikus mögé utasították. A már enlített 1505. évi végzésben például a rendek az ország minden problémáját az idegenekre (különböl jött urakra és dinasztiaikra) vezetik vissza, a romlás okaiként csak őket látják. A határozattervezet fogalmazó Werbőczy történelmi ismereteit, a tényeket félretolva, a magyar közjog tételeit kicsavarva, alkotmányos logikátlanságokat is elkövetve érvelt, csak hogy a nagy álom, a „nemzet törzsökéből választott király” beteljesülhessen. Ezt az oklevelet olvasva nem a jogász Werbőczyt, hanem a politikust látjuk fogalmazni.

Élete fő művét, a *Hármaskönyvet* jogászként szerkesztette. Az országgyűlési deputatio által elfogadásra javasolt, Ulászló által megerősített, de végül ki nem hirdetett és a vármegyéknek meg nem küldött munka szentesítésére az év végéig várakozott. Perényi Imre nádor és az udvari párt nyomására azonban a király elállt ígéretétől, mire Werbőczy válaszul lemondott ítélőmesteri tisztségéről. Ezután Szapolyai János mellett látjuk viszont, mint az erdélyi vajda protonotarius (protonotarius Transilvanensis). Azonban ezt a státuszt is csak egy esztendeig töltötte be még, 1516-ban ettől is megvált.

1516 márciusában elhunyt II. Ulászló király, utóda, az ifjú Lajos pedig emlékezett még a volt ítélőmester szolgálataira megkoronáztatása elfogadtatása kapcsán. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy 1516-ban a királyi tanács választása nyomán királyi személynök (personalis presentiae regiae in judiciis locumtenens) lett, amely pozíció addig szokás szerint egyháziaknak jutott, s amelyre nézve az 1507. és 1514. évi törvényeket, amely e tiszteket világi férfival kívánta betölteni, most

első ízben foganatosították. Ettől kezdve a királyi tábla elnöke, aki nagybíra volt, a király képviselője az igazságszolgáltatásban. Werbőczytől a personalis pozíciója általában a felemelkedés fontos lépcsője lett a köznevesek számára, a főnemesi címhez vezető út állomása. Werbőczy István személynői megbízatását 1524-ig, nádorrá választásáig teljesítette. Personalisként tudta leginkább kibontakoztatni jogi tudását, talentumát, műveltségét. A személynök valódi jogtudó, valódi nagybíra volt. Tevékenysége a törvénykezés területére esett, egyéb (politikai) feladatokat nemigen kellett ellátnia. Igaz, rövid nádorsága idején is ítélkezett, a palatinus azonban emellett elsősorban politikai pozíciónak számított. A nádor hadvezér is volt, diplomata, az udvar és a rendek közötti közvetítő. E feladatával Werbőczy nehezen birkózott meg. Már nem volt elég a tehetség és tudás, itt már tekintélyre, családi reputációra, tradicionális befolyásra lett volna szüksége. Rövid nádorsága dicstelen véget ért; mint láttuk, a hűtlenségi perben elmarasztalva a szentencia szerint elveszített mindent: vagyont, pozíciót, befolyást. A Szapolyaiak által biztosított státusz érdemi

tevékenységet már nem engedett, az igazságszolgáltatástól távol eső területen tevékenykedett.

A Szapolyai megbízásából többször Sztambulban tárgyaló Werbőczy bírta Szulejmán jóindulatát, aki őt Buda elfoglalása után a magyarok főbírájává tette. A rákövetkező esztendőben tisztázatlan körülmények között (méreg vagy pestis végzett vele, ma már ki nem deríthető) e funkciójában fejezte be kalandos életét. Jogászként kezdte ragyogó életpályát, s jogászként zárta is le.

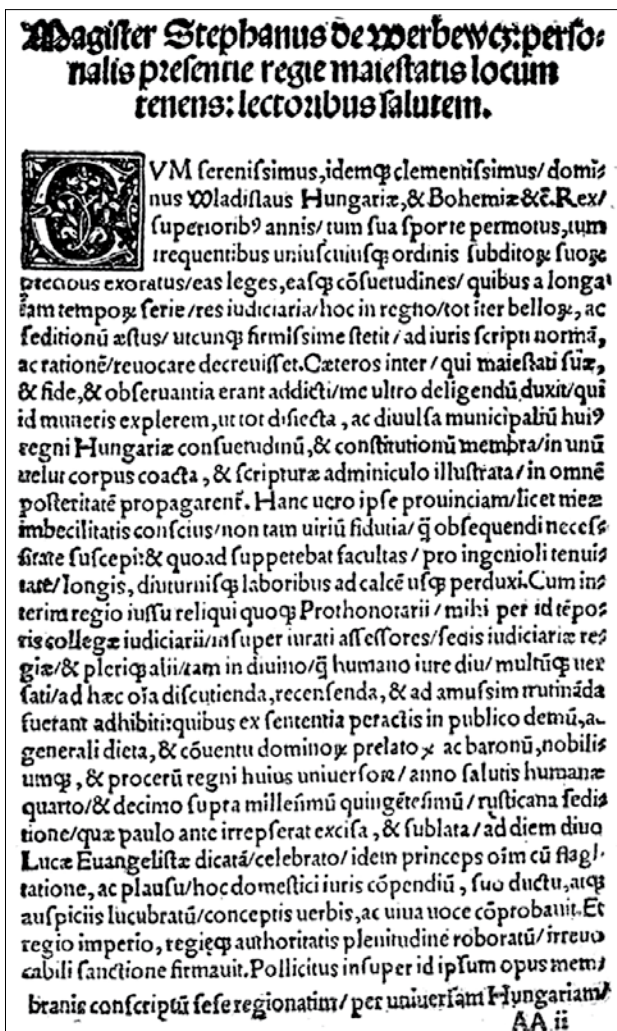
6. Consuetudo és jogtudomány

Magyarországon a köz (az állam) érdekének kifejezésére és az uralkodói akarat megfogalmazására hivatott, az általános szabályozásra igényt tartó törvényi jogalkotás hosszú évszázadokig képtelen volt sikerrel megbirkózni a consuetudóval. Jellegzetes példája ennek az a tény, hogy a törvényalkotó a dekrétumnak a szokásban próbált legitimitációt keresni. Nem bízva önnön erejében, sorra mondták ki a törvények kibocsátói, hogy azok rendelkezései „az ország régtől megtartott szokása szerint” keletkeztek, s azzal összhangban kívánják szabályozni a társadalmi viszonyokat. A consuetudo és a decretális jog viszonyára jellemző módon, a 16. században Werbőczy István a *Tripartitum*ban a szokásjognak még „törvényrontó” erőt tulajdonított „törvénytöltő” és „törvénytörő” tulajdonságai mellett, vagyis egyértelműen a consuetudo fölényét ismerte el. A szokásjog elsősorú fensőbbisége a jog egyéb forrásaival szemben 1848-ig jellemzője volt a magyar jogrendszernek.

A consuetudo tartalmának alakításában a kezdeteknél a tradícióé és a szokásé a főszerep, később a hangsúly mindinkább a bírói gyakorlat felé mozdult el, hogy a praxis azután a 16. századtól fokozatosan, de nem látványosan engedjen az alkotott jog nyomásának is. A szokásjog ilyen döntő szerepe, annak nem elvi, hanem bírói

gyakorlatban formálódó jellege rendkívüli jelentőséget biztosított a szokásjog alakítóinak.

A 16. század magyarországi társadalmában nagy erővel jelentkezett a jogrendezés iránti igény. A modern államnak

Werbőczy előszava a *Tripartitum* 1517. évi kiadásához

(a rendi centralizáció képében megjelenő) igényei között nagy határozottsággal szerepelt az átfogó jogi rendezés, amely a központi akaratot az érvényesülő és érvényesített jog keretei között dominálóvá tette. A maga apparátusát a modern nyugati minták és a hazai racionalitás szerint kiépítő magyar rendi állam nemcsak az adminisztrációban, hanem a jogéletben is egységesítő és koncepciózusan fejlesztő szerepre vágyott. (Az 1486-ban, Hunyadi Mátyás kibocsátotta híres törvény, a fentebb említett *Decretum Maius* nyomtatékosan fejezte ki ezt a szándékot. A törvény fő célja a kodifikáció és a tartós szabályozás. A jog átfogó rendezése és az „örök érvényű”, tehát kiszámítható, a hosszú távon tervezhetőséget biztosító jogszabály létrehozása. A *Decretum* világosan jelzi a jog irányításának állami kézbe vételére irányuló szándékot. Az állami megfontolások mellett ugyanezen irányba hatott a 14–15. században lendületesen fejlődő magyar gazdaság résztvevőinek követelése. Az árutermelés és árucsere stabilitása nagymértékben függött a jogügyletek bonyolításának szabályozottságától, a jogbiztonságtól. A törvényi jog ráadásul alig érintette a magánjogot, a perrendtartást szabályozó törvény sem akadt. Az áruforgalom, a kereskedelmi és magánjogi viszonyok rendezése tehát teljes egészében a szokásjog zónájára esett, mely nem kedvezett a kor gyors változásainak. Összecsendett ezzel az országgyűlések köznemes szárnyának törekvése is. A főuraknak megfelelően szabad kezet biztosító szokásjogi szabályozás ellenében a köznemeség a világos, egyértelmű, törvényben rögzített, értelmezéseiben az ő számukra kedvező dekrétumok uralmában volt érdekelt. Kezdeti megfogalmazása volt ennek az 1439. évi végzés, amely a királyt felkérte, hogy „az ország régi törvényeit és szokásait az országlakosok jogait a főpapok, zászlósurak és nemesek közreműködésével állítsa vissza, egészítse ki és javítsa meg”. Nem véletlen, hogy korszakunkban több országgyűlésen is napirendre tűzték a jogrendezés kérdését. Míg az 1498. és az 1500. évi diéták az országos szokásjog összegyűjtésére és rendezésére kötelezték a végrehajtó hatalmat, az 1504., 1507., 1514. és 1525. évi országos sereglések a dekrétumok egybeszedését és kijavítását követelték. Mindkét törekvés az országos szintű jogrendezés és jogegység irányába mutatott.

A jogbiztonság követelménye, az állam jogrendezési törekvései, a rendi országgyűlések jogmeghatározó szándékai egyaránt az élő jog összefoglalásának irányába mutattak. „Ítékezéshez egy törvényre vonatkozólag tíz és még több ellentétes szöveget tartalmazó könyvet hoztak neki a többi bírák legnagyobb elszörnyedésére” – emlékeztet a korabeli ítélobíró. Ez a tarthatatlan állapot vezetett a jogszabályok összegyűjtéséhez, amelynek évszázados hatású gyűjteményei készültek el korszakunkban: a Werbőczy István ítélőmester által egybeszerkesztett *Hármaskönyv* és a jogtudósok által összeállított *Magyar Törvénytár*. Mindkettőre jellemző, hogy magánmunkaként vált részévé a magyar jognak.

Hiába volt a lendületes politikai előmenetel, a politikai csatározások frontvonalába került Werbőczy példátlan elismerése, életpályájának nagy pillanatához mégiscsak jogásként érkezett el. Bár a megbízás időpontját csak hozzávetőlegesen ismerjük, valószínűsíthetően 1504 előtt

kelt királyi felkérés lehetővé tette az ítélőmester számára, hogy Magyarország történetében első ízben elkészíthesse a magyar nemesi jogot összefoglaló jogkönyvet. A királyi meghagyás többre utasította a jogtudóst, mint hogy pusztán szokásjogi jogkönyvet alkosson: azzal bízta meg, hogy „az ország jogait, törvényét, bevett és elfogadott szokásait, rendeletét... gyűjtse egybe, szokott módon, fejezetek és címek szerint állítsa össze... és egy könyvbe foglalja”. Vagyis a feladat a teljes magyar joganyag összefoglalása volt, írott és íratlan jogra egyaránt vonatkoztatva. Ez, a consuetudon messze túlmutató koncepció magyarázza többek között a *Tripartitum* évszázados hatását és rendkívüli befolyását a jogéletre.

Kapta mindezt a megbízást akkor, amikor magyar jogtudomány még nem létezett, a jog praktikusai megelégedtek a joggyakorlatot megkönnyítő formuláskönyvek összeállításával. Jogi tételek kifejtésére, a jog elveinek részletes elemzésére korábban nem került sor. Úttörő munkát végzett tehát Werbőczy ítélőmester a *Tripartitum* összeszerkesztésével.

A *Hármaskönyv* valójában a nemesi jogot foglalta össze, mely részben politikai, részben pedig gyakorlati okokból teljesen természetes volt. A köznemeség közjogi küzdelmei és egyenjogúsításának koncepciója magától értetődővé tette, hogy a köznemesi párt vezéralakja, az érvényesülést köznemesi keretekben fellelő Werbőczy család sarja a köznemesi státusz jogi alapjainak összegzését végezte el. Emellett praktikus indokok is magyarázták a nemesi jog tartalmi túlsúlyát. A tárnoki jog még csak alakulófélben volt ekkor, a szabad királyi városok joga még nem emelkedett országos szintre. A paraszti jog pedig nem elnyomásos megfontolásból szorult vissza a joganyagban, hanem mert az immunitásra és pallosjogra, a földesúri jogokra, az úriszékre telepített paraszti jog még kevesebb egységességet mutatott, mint a városok joga, ha egyáltalán országos szintre valamely része fel is érhetett.

A Könyv a Prológuson kívül három részben, azon belül titulusokban foglalkozott az ország jogával. Az előbeszéd tartalmazza a mű jogfilozófiai alapvetését, s néhány közjogi fejtegetést. Ez a rész nyújtott némi lehetőséget Werbőczy római jogi és klasszikus műveltségének csillogtatására, ez a fogalmak pontosításának helye, itt jelenhetett meg néhány római jogi alapelv. Az első részben többnyire a magánjog, a másodikban a perjog (a törvénykezés) az eszmefuttatások tárgya, míg a harmadikban kerít sort a szerző a kiegészítő megjegyzésekre, úgymint az Erdélyre, Szlavónországra, a városokra és a jobbágyokra vonatkozó, általa fontosabbnak ítélt jogok ismertetésére.

Werbőczy művét, a magyar országos jog összefoglalását megtárgyalta és elfogadta a magyar országgyűlés, a király 1514-ben megerősítő levelével is ellátta. A szentesítést azonban már megtagadta tőle az uralkodó, így nem válhatott alakilag a törvényi jog részévé. Ez azonban nem vethetett gátat a jogkönyv általános érvényesülésének. Hatására jellemző, hogy a források egy évszázad múltán már „Hármas törvényként” emlegetik, sőt számos törvényünk hivatkozza meg, mint törvényi erejű jogszabályt, helyenként kifejezetten törvénynek titulálva a munkát.

Ez persze nem pótolhatta az approbatiót. Miután szentesítést a munka nem nyert, az ítélmester saját költségén Bécsben nyomtattatta ki művét, s küldte szét a vármegyéknek és a bíróságoknak. Évszázadok folyamán a *Hármaskönyv* a magyar jogi hivatkozások legalapvetőbbikévé vált, s a „nemesség bibliájaként” a polgári átalakulásig a magyar jogélet meghatározója maradt, sőt egyes passzusai még a 20. századot is megérték. (Megjegyzendő, dacára az országgyűlési határozmányoknak, a magyar törvények gyűjteménye sem hivatalos kiadványként készült el, hanem magánvállalkozásban. Első ízben a történetíró Joannes Sambucus mellékelte az általa összegyűjtött dekrétumok szövegeit Bonfini történeti munkájához 1581-ben. Ezt követően Mossóczy Zakariás és Telegdy Miklós nyitrai és pécsi püspökök adták közre javított és kiegészített gyűjtésüket [1584]. [A hiteles törvényszövegek kinyomtatása és az ország hatóságainak történő megküldése csupán 1595-től lett szokássá.] A törvénygyűjtemény a *Corpus Juris seu decretum generale* elnevezést 1696. évi közzétételekor kapta Szentiványi Márton nagyszombati kiadásában. Ekkor már a bírák által rendszeresen használt, időről időre az újabb jogalkotás termékeivel is kiegészített, ismételten közreadott tekintélyes gyűjteményről van szó.) A dekretális jog hivatalos összefoglalásának elhúzódása is kedvezett a *Hármaskönyv* elterjedésének. A – hatályban lévő jogszabályok tömegéhez képest – rövid, tömör, lényegretörő és megalapozott összefoglalás önként kínálta magát a praktikum jogi kézikönyveként. 1565-ben már közzétették magyar fordítását is, Veres Balázs tolmácsolásában, amelyet sorra követtek a többiek: Heltai Gáspár (1571), Laskai János (1589), Fodik Menyhárt (1639), Nagy Ferenc (1699), Perger János (1830). Horvát nyelvű átültetése 1574-ben készült el (Pergossich [Pergošić] Iván), a német pedig 1599-ben (Wagner Ágoston). Nem véletlenül fogalmazott úgy Hajnik Imre, hogy „a nemzeti életnek és irodalomnak egyik fontos, szépirodalmunk után talán legmagyarabb ága Werbőczynek köszöni későbbi virágzását”.

A *Tripartitum* rövid idő alatt a magyar jogélet legmeghatározóbb forrásává lett. Ebben kétségkívül szerepet játszott a fentebb említett generális felhatalmazás, amely a törvényi jogot is a jogkönyv részévé tette, de nem lebecsülendő a köznemesi párt éppen ez idő tájt történt megerősödése sem, amely hatalmi részesedésének ideológiáját látta a *Hármaskönyv*ben megfogalmazott hatalommegosztási formulában. A három részre szakított országban fokozódó jogbizonytalanságban hosszú ideig egyetlen biztos kapaszkodó a *Tripartitum* összefoglalása volt. Am elterjedésének feltételeit leginkább használhatósága határozta meg. Werbőczy ítélmester olyan művet alkotott, amely egyszerre jogösszefoglalás, tudományos mű, s – igen, bármennyire furcsa is – tankönyv is egyben. A szerzőnek deklarált célja volt, hogy az elvek, szabályok, eljárási módozatok összefoglalásánál bírának, ügyvédeknek és magánosoknak minden felmerülő esetben biztos támpontot nyújtson a jogi ügyek kezelésében. Ez a szándéka fejeződött ki céltételezésében is: „honfitársainkat oktatni kell”. A megfogalmazás is sok

esetben igazodott a célhoz: a korban szokásos tanító stílus, a kérdés-felelet kátéforma gyakran bukkan elő. A tudós tanító a felvetett problémára adandó választ „Feleld hogy...” formulával kezdte. Werbőczy a könyv befejezésében utalt arra is, hogy nyelvezetét a kor praxisának „szokott egyszerű nyelvéhez” igazította, a közhasználatú kifejezéseket vette igénybe, hogy magyarázatai érthetők legyenek. Nem tudományának csillogtatása volt célja, hanem a tanítás és az eligazítás. Az igazi tudósok szerénységével visszatartotta magát a korban pedig fölöttebb divatos, sőt kötelező klasszikus idézetektől, Cicero, Livius és Sallustius műveinek citálásától. Munkáját azoknak ajánlja ugyanis, akik „inkább a fegyvert, ekevasat és a kaszát forgatják kezükben”, mint a klasszikus ókori szerzőket.

Méltóképpen értékelték a *Hármaskönyvet* a jogkönyv milleniumi tudós fordítói, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, amikor így summázták érdemeit: „úgy az európai, mint a magyar jogirodalomban a legelőkelőbb helyek egyike illeti meg: amannak szempontjából a *Hármaskönyv* a jogkönyvekben tömörült középkori jogtudomány utolsó méltó képviselője, értékes zárkőve; emennek szempontjából az újkori hazai jogtudomány első tiszteletreméltó hírnöke, szilárd alapkőve, egyszersmind a törvényhozásnak és bírósági gyakorlatnak biztos irányítója, az idegen elemekkel szemben a magyar jog nemzeti jellegének, a széjjelhúzó tényezőkkel szembeni jogunk egységének megmentője.”

A *Tripartitum* karrierje egyben Werbőczy dicsőségét jelentette. Hatásainak számbavétele nélkül nem értékelhetjük kellőképpen a szerzőt sem. Neve összeforrott a művel, a joghistória panteonjában Werbőczy nem politikai pályája, személynöki tevékenysége vagy nádorsága biztosított helyet, hanem a *Tripartitum*.

Az a *Tripartitum*, mely a köznemeség közjogi egyenjogúságának elismertetését diadalra vitte. Amelyik nyíltan és világosan leszögezte, hogy „e Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesei és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség, adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik; nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága”. A legendás „*primae nonusban*” (az első rész kilencedik címében [*primae Partis nonus Titulus* rövidítéséből]) meg is határozza az egységes jog legkézzelfoghatóbb elemeit, az ún. négy fő és kiváltságos jogot. A nemesek személyes szabadságát (öket előzetes idézés vagy perbehívás és törvényes elmarasztalás nélkül letartóztatni senkinek kérésére nem lehet), a király igazságszolgáltatási hatósága alá tartozását (közülük a törvényes úton kívül sem személyében, sem vagyonában senkit háborgatni nem lehet), az adómentességet (mindenféle jobbágyi szolgáltatástól, járadékfizetéstől, rovástól és egyéb adók, vámok, harmincadok fizetésétől mentesek) és végül az ellenállási jog (amelyet az Aranybullára alapítva hűtlenség bűnének vádjára nélkül gyakorolhat).

A könyv meghatározó befolyással irányította a magyar jogfejlődést; a jogösszefoglalás eszközével sajátos, a kontinentális jogi modellel párhuzamos pályára

igazította a magyar jogot. Nem vezényelte elkanyarodó pályára, de meg is akadályozta a nyugati jog direkt befogadását. Grosschmid Béni Bractonhoz hasonlítja Werbőczyt, Ruber József Bodinnel és Althusiussal állítja párhuzamba. A kompiláció és kodifikáció módszereinek felhasználásával megszületett a magyar jog nagy összegzése.

A rendi szokásjog rögzítésével a modernizációs zsilipek lezárását segítette elő. Európa egyik szélső nemzeteiként Magyarországon a 15–16. században került napirendre a jog modernizációja: a római jog befogadásának folyamata. Az Európa nyugati felén ekkor már lezárulófélben lévő nagy recepciós procedúra latin alapokra helyezte a kontinentális jogrendszert, s a római jog cizellált intézményi és szabályozási rendszerével segítette a gazdasági élet fejlődését. A szokásjog viszonylag folytonos hatályosulása azonban, amely az ősi jogból fejlesztette ki a középkori magyar jogot, a 15. századra olyan szilárd országos jogrendszerre növekedett, amelynek falain megtörttek a recipiálási kísérletek. Minthogy a nemesi jog ez időre már egységessé vált, s megérett a kodifikálására, a receptio e kiváltságos helyzet legalább részleges megszüntetését hozta volna magával. Ez pedig a nemességet (sőt polgárságot is) egységesen szembeállította a modernizálás ügyével. A törvényi jog diadala némi esélyt adhatott volna a változásra, ezt azonban Werbőczy István *Hármaskönyve* immáron kizárta.

A *Tripartitum* a darabokra szaggatott országban az egység szimbólumává lett. „A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme” (Hóman Bálint). A Szent Korona tanának kifejtése, a tradicionális magyar közjog alapelveinek összefoglaló értékelése, az ősi jogba vetett bizalom megerősítése, az egységes magyar jog eszméjének hirdetése támasza lett az ország egységének visszaállításában hívő és gondolkodó politikusoknak, realizálója pedig az egységes joggyakorlatnak a praktikusok kezén. „Werbőczy a legmélyebb hatású magyar szellemek egyike... Hosszú ideig a Hármaskönyv volt a nemzeti lét egyetlen alapja, ebből merítik az államférfiak és kismesek, országgyűlések és vármegyék a régi alkotmányhoz való ragaszkodás a mindennekfelett való jogfenntartás csodálatos erejét” (Rácz József).

A nemzeti egység kifejezésével egyben a Habsburg-dinasztiával szembeni ellenérzések megfogalmazásánál biztos pontjává vált az ellenállásának. A szabad királyválasztás, a megosztott hatalom, a nemzeti királyság eszménye, melyet történeti alapokon épített föl művében, a magyar rendi harcok egyik fő eszközévé tet-

te. Csekey István a Mohács után széthullott magyarság lelki-szellemi egységének fenntartóját tiszteli benne. Grosschmid Béni, Werbőczy feltétel nélküli méltatója szerint „Nemzetünknek politikai fennmaradását a jelen és jövő század számára elképzelni alig lehetséges, vagy legalábbis fölötte nehéz e könyvnek hiányában”.

S persze a *Tripartitum* a magyar jobbágyság röghöz kötésének legfontosabb tényezője volt. A Dózsa György vezette parasztháború megtorló intézkedéseinek beemelése az évszázados jogi gyakorlatot tükröző jogkönyvbe olyan benyomást keltett, mintha az új jogállapot is a hagyományos magyar jog része lett volna. Werbőczy műve „a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, amikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait” (Hóman Bálint). A politikus Werbőczynek ez a döntése végül is három évszázadra konzerválta a második jobbágyságot Magyarországon.

Rendkívüli hatásánál, megingathatatlan tekintélyénél fogva idővel gátjává vált a fejlődésnek. A magánjogot (s ezen belül az ingatlan- és áruforgalmat, tulajdonviszonyokat, kereskedelmi tevékenységet is) szabályozó *Hármaskönyv* a 18. század jozefinista programja akadályozójának, a 19. század nagy liberális reformhullámában a fejlődés kerékkötőjének tekintették. A rendi alkotmányvédők a jozefinizmus modernizációs kísérletét nemzeti oldalról támadták és lehetetlenítették el a *Hármaskönyv* nyújtotta eszközökkel. A reformkor magyar reformértelmisségével szemében már mint a maradiság szimbóluma jelent meg. Molnár János és Izdenczy József a jozefinizmus platformjáról indítottak heves támadásokat Werbőczy, a reformok és haladás évszázados gátját kiépítő szerző ellen. Széchenyi István engesztelhetetlen ellenszenvvel viseltetik a *Hármaskönyv*vel mint a reformkonceptiójának legfőbb akadályozójával szemben.

Politikus és jogász: e két én vegyült Werbőczy alakjában, munkásságában és karrierjében. A jogász az érdekesebb: törvénykező, törvényhozó és jogösszefoglaló tevékenysége indít emlékezésre. A politikus Werbőczy esendő és kérdőjelekkel teli, hatalmasra épített és porig rombolt életművet hagyott maga után. De legyen ez akár így is: Werbőczy István nélkül érthetetlen, magyarázhatatlan joghistóriánk ezen, a zavaros politikai harcoktól szétzilált korszaka.

**1. A Tripartitum horvát fordítása:
Ivanuš Pergošić Decretuma (1574)
– a mű kézirat-történeti háttere és
jogtörténeti jelentősége**

Werbőczy *Tripartitum*ának hatása a horvát jogfej-
lődésre összetett, több tudományterületet érintő
kérdés, Werbőczy munkájának horvát recepció-
járól beszélhetünk többféle korban és többféle értelemben.
Kevésbé ismert és hangsúlyozott nyelvtörténeti-kultúrtör-
téneti tény például a *Tripartitum*mal kapcsolatban, hogy
a horvát irodalmi köznyelv megteremtésében Werbőczy
munkájának jelentős szerep jutott, ugyanis a *kaj*-horvát
nyelvjárást, gyakorlatilag az egyik horvát regionális iro-
dalmi köznyelvet – irodalmi rangra emelő úttörő munka, a
„*hrvatski kajkavski editio princeps*” épp a magyar ország-

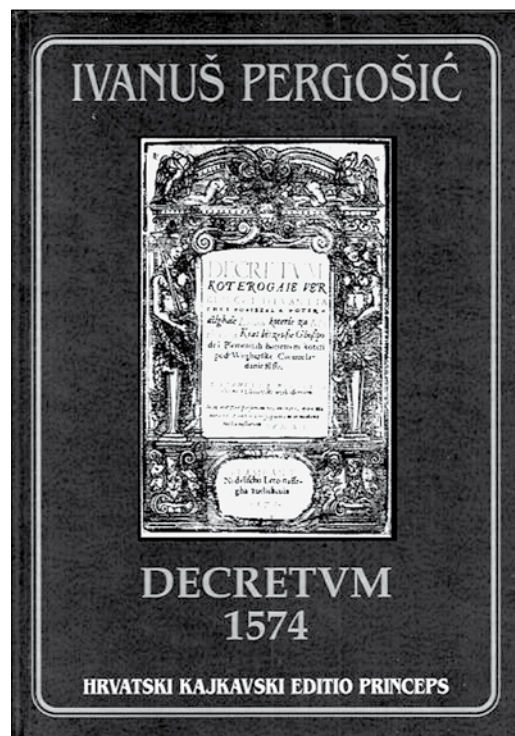
*A Tripartitum 1574-es, Ivanuš
Pergošić által készített horvát fordítása*

Andrási Dorottya

**Werbőczy Tripartitumának
horvát recepciója**

**(Ivan Pergošić Decretuma és
a Tripartitum modern kori
recepciójának aktualitásai)***

tuálpolitikai jelentőségű tudományos eseménye lett, hi-
szen a munka nemcsak a *kaj*-horvát nyelvjárás irodalmi

*A Hármaskönyv horvát fordításának új kiadása:
Ivanuš Pergošić: Decretum 1574.*

*Hrvatski kajkavski editio princeps. Za tisak priredio
i priloge napisao Zvonimir Bartolić
(Matica hrvatska-Zrinski, Čakovec, 2003)*

bíró, Werbőczy István *Tripartitum*ának 1574-ben, *Decre-
tum* címmel Ivanuš Pergošić tollából megjelent horvát for-
dítása, illetve inkább annak adaptációja.¹

Jelzésértékű tény az 1574-es horvát/szlavón fordítással
kapcsolatban az is, hogy a *Decretum* 429 év után először a
már független Horvátországban, Csáktornyan jelent meg
2003-ban, Zrínyi György, a szigetvári hős, Zrínyi Miklós
egyetlen fia (1549–1603) halálának 400. évfordulójára,
tisztelegésképpen a horvát és magyar nép közötti évszázá-
dos kapcsolatok előtt.² Így a 2003-as kétnyelvű, latin–hor-
vát *Decretum*-kiadás megjelenése a már független, önálló
államisággal rendelkező Horvátország egyik jelentős ak-

rangjának méltó elismerését jelentette, hanem az önálló
államiság egyik jelentős attribútumává is vált.

Pergošić *Decretum*ának megjelenése egyúttal a horvát
nyelvű jogi terminológia megszületésének is a bölcsője.
A *Decretum* tudománytörténeti jelentősége és a horvát

* 2014. november 7-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és
Államtudományi Karán, *500 éves Werbőczy Hármaskönyve* címmel
megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesz-
tett változata. A tanulmány megjelent *A Hármaskönyv 500. évfordu-
lóján*. Szerk.: Csehi Zoltán, Szabó István, Schanda Balázs, Varga Zs.
András (Pázmány Press, Budapest, 2015, 45–57. p.) című kötetben.

nyelvtörténetben betöltött szerepe miatt a mű értékelésével is a kroatisták közül sokáig elsősorban a nyelvtörténész kutatók foglalkoztak, elsősorban Zvonimir Bartolić, Magyarországon pedig Hadrovics László, újabban pedig Nyomárkay István, aki akadémiai székfoglalóját a horvát jogi terminológia 16. századi fejlődéséből tartotta, amelyben a *Tripartitum* fordításának kiemelkedő szerep jutott.³

A Drávavásárhelyen (Nedelišće) nyomtatott munkát a varasdi jegyző, Ivanuš Pergošić készítette el, gróf Zrínyi Györgynek, a szigetvári hős lutheránus vallású fiának szóló ajánlással. Az 1574. augusztus 13-án kelt ajánlásban a szerző, Pergošić kifejti, hogy minden keresztény országnak és nemzetnek rendelkeznie kell „a jog szilárd fundamentumával, hogy mindenfajta nézeteltérést, főképpen a vagyonnal kapcsolatosakat, igazságosan lehessen rendezni”. Pergošić e megállapítása abból indul ki, hogy „mióta a horvátok keresztény hitre tértek, a magyarokkal közös joggyakorlatuk volt s van ma is. Lehetséges, hogy ezeket a jogszokásokat nem a magyarok találták ki, minthogy kezdetük Franciaországra nyúlik vissza, később azonban a magyar királyok és a magyar korona alá tartozó országok a meglevő jogokhoz hozzáadtak, vagy meg is változtatták őket, ahogyan az a nép számára hasznosnak és igazságosnak látszott.”⁴

A horvát fordítás megszületése a *Tripartitum* korabeli jelentőségét mutatja, hogy a latin nyelvű kiadásokon túl a kortársak szükségét érezték, hogy Werbőczy munkája nemcsak magyar, hanem német, horvát és más nyelveken elérhető legyen a latinul nem jól tudó literátus és jogászréteg számára.⁵ Rác Lajos a *Tripartitum* első fordításairól szóló tanulmányában kifejti, hogy az egyes nemzeti nyelvekre történő fordítások mögött meghúzódó protestáns szellemi igényen túl a meglehetősen önálló fordítások készítőit a megismertetésen túl valamiféle jogegységesítő szándék is vezethette.⁶ Péter Katalinnak és Rác Lajosnak a *Tripartitum* 16. századi fordításaira vonatkozó megállapításait a *Tripartitum*-nál mintegy hatvan évvel későbbi keletkezésű *Decretumra* is kiterjeszthetjük, amelynek szerzője saját bevallása szerint is jelentős mértékben eltért Werbőczy eredeti munkájától.⁷

A két munka közötti eltérések elsősorban Pergošić *Decretum*-ának elején jelentősek. Az első rész (*Pars prima/Per va strana*) két címmel kevesebb, mint ahogy Werbőczynél szerepel, és a horvát szerző az eredeti munkában meglehetősen hosszú, jogtörténeti-jogelméleti traktátust tartalmazó *Prologus (Predgovor)* egy részét is kihagyta a Veres Balázs-féle magyar fordítás nyomán a 16. címtől kezdve. Pergošić Werbőczy *Prologus*-ából 13 címet teljes egészében kihagyott, a 14. címtől pedig három paragrafust szabadon fordított, amely a jó és igazságos bíróról szól. (*Od dobroga i pravednoga sudca.*) A 15. és 16. cím elnevezését megváltoztatta, a munka rövid összefoglalása, a témamegjelölés pedig az első címben került kifejtésre.⁸

További érdekessége az 1574-es horvát fordításnak az a tény is, hogy a *Tripartitum* összes 16. századi fordításától eltérően ez a munka 1574-ben nem Bécsben jelent meg, hanem Drávavásárhelyen, annak a Rudolf Hoffhalternek a nyomdájában, akinek apja a Veres Balázs készítette magyar adaptációt kilenc évvel korábban, 1565-ben kiadta.⁹ A szerző a horvát fordítás elkészítéséhez az utószó (*Lectori bono*)

tanúsága szerint ezt az 1565-ben, Debrecenben, Veres Balázs tollából megjelent, az eredetihez képest igen nagy önállóságot mutató magyar fordítást is felhasználta, azon itt-ott rövidített.¹⁰

A horvát szerző életéről azonban a rendelkezésre álló források alapján meglehetősen keveset tudunk. Születési helye és pontos ideje ismeretlen. Arról rendelkezünk csupán adattal, hogy 1574-től vármegyei jegyzőként tevékenykedett Varasdon, és Varasd város képviselőjeként vett részt az 1587–1588-as országgyűlésen. 1592. március 8-án hunyt el, fordítása azonban a Szlavóniában beszélt *kaj*-nyelvjárás mint regionális irodalmi nyelv első, nyomtatásban megjelent műve.¹¹ Nyilvánvaló azonban, hogy Pergošić munkája jóval több, mint egyszerű fordítás, inkább adaptáció, és a szerző témaválasztása sem véletlenül esett tehát a korabeli szokásjogot összefoglaló *Tripartitumra*, hiszen a Werbőczy művében található magánjogi szabályozás nemcsak a Magyar Királyság és Erdély jogfejlődésére volt jelentős hatással, hanem a Magyar Királysággal szoros államjogi kapcsolatban élő horvátok számára is közös joggyakorlatot jelentett egészen az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1853-as bevezetéséig.¹²

A *Decretum* jogtörténeti szempontból elemezve ugyanakkor megállapítható az a tény, hogy a munka forrásához, a *Tripartitum*hoz hasonlóan a horvát és szlavón jogra vonatkozó jogi szabályozást csak elszórtan tartalmaz.¹³ A *Tripartitum*-ban elsőként az I. könyv 94.2. §-ában szerepel a horvát–szlavón–dalmát bán említése az ország zászlósurai között, közvetlenül a nádorispán és az országbíró után.¹⁴ A *Tripartitum* II. könyvében a 65. 1–6. §-ban, a peres ügyek fellebbviteli fórumainak működésében különösen a 3. § említi, hogy a báni joghatóság nem érvényesül a Magyar Királyság területén.¹⁵ Horvátország, Szlavónia és Dalmácia közjogi státusza a III. rész 1–3. címében úgy szerepel, mint alávetett és bekebelezett rész: *‘regna subjecta’* és nem társult ország (különösen az 1. §).¹⁶ A III. 3. cím alatt Werbőczynél azonban a különjogok számbavételekor – korábbi ígéretétől eltérően – nem kerül tárgyalásra a szlavón–horvát jog. A III. 2. cím kimondja, hogy a törvénykezési szokások tekintetében szabadság illeti meg a horvát–szlavón–dalmát tartományokat, de a királyi ítélőszéken hozott döntések ellen az érintett tartományok nem tehetnek semmit.

Varga Szabolcs a *Decretum*-ról szóló tanulmányában, a historiográfiai előzmények ismertetése után, alapos elemzést nyújt a *Decretum* utóéletéről, arra a következő tényre keresve a választ: „Elsőként mindenképp választ kell találni arra, hogy a horvát történetírás miért negligálta generációkon keresztül a *Tripartitum*ot, mint jogtörténeti forrást, és miért maradt ki ennek beemelése a 19. századi horvát–magyar államjogi vitákba.”¹⁷ Varga Szabolcs munkájának összegzőeképpen megállapítja, hogy „a két ország közötti joggyakorlat viszonylagos egységéből adódóan Werbőczy munkája nem szolgálhatott alapul Horvátország és Szlavónia sajátosságainak a kutatásához, mert a tartományok külön szokásjogára utaló szabályozás csak elvétve van benne. Abból a pár említésből, ahol Szlavónia és Horvátország neve előkerült a *Tripartitum* cikkelyei között, a horvát történetírás semmit sem tudott használni saját múltjának konstruálásában, és talán ez okozta a mű iráni érdektelenséget.”¹⁸

A *Tripartitum* mellőzése a horvát történeti és jogtörténeti irodalomban valóban egyértelműen elsősorban a különjogot tárgyaló III. rész 1. címében Horvátország, Szlavónia és Dalmácia közjogi státuszára vonatkozó szóhasználat következménye volt. Bartolić megjegyzi, hogy a Horvátország sosem szerepel az eredeti latin szövegben kapcsolt országrészként említve: *pripojesna zemljaként (partes adnexae)*.¹⁹ Ehelyett Werbőczynél a legtöbb esetben *partes subjectae (podložena strana)* kifejezés szerepel a szövegben, amely alávetett tartományt jelent, és amelynek használata összhangban van a hagyományos magyar közjogi irodalom több évszázados és Werbőczynél is megjelenő álláspontjával.

E tanulmány keretei között nem kívánok kitérni arra a messze vezető közjogi vitára, illetve a mögötte húzódo történeti tények valóságtartalmára, ami a két ország közötti közjogi kapcsolat megítélésére vonatkozik. Itt csupán azt szükséges kiemelni, hogy míg horvát részről a szerzők és a jogtörténeti-történeti szakirodalom leginkább az 1102-ben a *Pacta Conventa* által létrejött jogi kapcsolat államszerződési jellegét hangsúlyozzák, a magyar vélemény értelemszerűen ettől eltér. Különösen figyelemre méltó véleményem szerint a fordítás szóhasználata, hogyan oldja fel Pergošić a *Tripartitum* horvátra ültetésekor a Werbőczy munkájában lévő magyar felfogás és az ettől eltérő horvát közjogi hagyomány – azaz a társult királyság gondolata – között feszülő ellentétet. A horvát szövegben Pergošićnál a szókapcsolat fordítása *složena zemlja*, ami magyar fordításban egyesült vagy egyesített országrészeket jelöl. A kifejezés egy közjogi egységre utal, de a benne lévő országrészek hierarchiájára vonatkozó utalás nélkül. Ha viszont egy jogi egységként tekintünk a korabeli Magyar Királyságra a Werbőczy felfogásával egyébként egyező jogegységesítés szándéka mellett, akkor a benne szereplő országok/nemzetek is egyaránt hozzájárultak ahhoz a jogi szabályozás kialakításához, ami a *Tripartitum*-ban, ill. a *Decretum*-ban testet ölt. Innen már egyenes út vezet(het) a két nemzet jogi tradíciójának összeméréséhez. Nem véletlen, hogy a *Decretum* 2003-as reprint kiadásának szerkesztője, Bartolić e helyütt éppen Mihajlo Lanović megállapítását emeli ki, aki 1943-ban Werbőczy halálának 400. évfordulóján (1942) jelentette meg a *Tripartitum* szerzőjének a horvát jogfejlődésben betöltött szerepéről szóló alapvető tanulmányát, *Stjepan pl. Werbőczy Veliki učitelj staroga našega prava* címmel.²⁰

2. A *Tripartitum* aktualitása horvát jogterületen, a magánjog területén: modern fordítások megjelenése a 20. század elején – Karel Kadlec és Mihajlo Lanović munkássága

2.1. Karel Kadlec *Tripartitum*-fordítása

A *Tripartitum* modern kori aktualitása szláv jogterületen, az eltérő közjogi megítélés miatt, érthető okokból, nem a kiegyezés körüli időszakban vagy azt megelőzően kezdő-

dött, hanem később, a 19–20. század fordulóján. Pergošić *Decretum*-át hosszú idő után a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött teljes, ép példány alapján Karel Kadlec cseh jogtörténész jelentette meg 1902-ben cseh nyelven: *Verbőcyovo a soukromé právo uherské i chorvetské šlechty v něm obsažené* címmel (Prága, 1902).²¹ Ezt követte szintén Kadlec által az 1909-ben Belgrádban szerbül, a Szerb Királyi Akadémia kiadásában megjelent *Tripartitum*-fordítás: *Stefana Verbecija Tripartitum* (Belgrád, 1909). A fordításhoz nyelvi magyarázatokat Jiří Polívka cseh szlavista fűzött, bemutatva Pergošić nyelvét (helyesírás, fonetika, szóképzés, szófajok alaktana), valamint a Veres Balázs-féle szöveggel való több egyezését és a magyar szövegtől való eltérését is.²²

A 19–20. század fordulóján a *Tripartitum* iránti megnövekedett tudományos érdeklődés feltehető oka, hogy a felerősödő politikai autonomista törekvések és a pánszláv szellemiség térnyerése következtében az egyes szláv népek, így a horvátok is igyekeztek a múltban az önálló állami léthez szükséges jogi legitimitációs bázist keresni és találni. A magyar–horvát kapcsolatokban ekkorra már elültek a kiegyezéssel előtérbe került közjogi viták, helyébe pedig a horvát önállóságot hangsúlyozó törekvések kerültek. Varga Szabolcs tanulmányában kiemeli, hogy „1920 után a téma a tudományos diskurzus keretei közé került, a kora újkori jogi szövegek iránt megszűnt az akut politikai érdeklődés”.²³ Véleményem szerint nem feltétlenül az akut politikai érdeklődés megszűnéséről, sokkal inkább átalakulásáról, árnyaltabbá válásáról van szó. Ennek bizonyítéka, amit a továbbiakban fejtek ki, hogy az 1920-as évek második felétől kezdve egészen 1945-ig a *Tripartitum* szabályozása tantárggyá vált a Zágrábi Tudományegyetemen, amelyben a magánjogi szabályozás sajátosságai kerültek előtérbe.

A Kadlec tollából megjelent szláv *Tripartitum*-fordítások nyomán, valamint a horvát politikai törekvések érdekében a tudományos felfogásban is sokkal inkább a magánjogi önállóságra és a külön fejlődésre került a hangsúly, mintsem a korábbi közös közjogi alapokra való építkezésre.²⁴ Werbőczynek a horvát jogtörténetben korábban hosszú ideig méltatlanul mellőzött munkája így a 20. század elején új aktualitást nyert, ismételten nem az aktuálpolitikától mentesen, kifejezetten a magánjogi szabályozás terén. E folyamatok és a munka iránt újonnan felmerült érdeklődés a két világháború között meghatározta, ugyanakkor árnyaltabbá tették a magyar–horvát viszony megítélését. Hozzájárult ehhez, hogy a két állam közötti közjogi kapcsolat megszűnt, és így nem nehezedett teherként tovább a kétoldalú kapcsolatokra. E folyamat hozadéka a korábban már említett tény, hogy előbb Milivoj Maurović, majd Mihajlo Lanović egyetemi professzorok az 1920-as évek második felében a *Tripartitum* magánjogi szabályozásának az oktatását a modern fordítások segítségével beépítették a többi szláv nép jogrendszerének és forrásainak a megismerésébe a zágrábi egyetem képzési rendszerében.²⁵

A fenti folyamat természetesen nem volt előzmények nélküli. Az egyetemtörténeti kutatások a 19. század második felétől kezdve igazolják mind horvát, mind magyar

részről, hogy a korábbi jogakadémiák bezárása, majd az 1850-es évek második felének enyhülési politikája következtében modernizálni lehetett és kellett is a meglévő tananyagot és tantárgystruktúrát, amihez pedig anyanyelven is elérhető forrásokat és egy kialakult terminológiát kellett a hallgatók kezébe adni. A fenti folyamat eredményessé válásához hozzájárult, hogy a magyar és a horvát jogászréteg érdekközösséget képviselt az osztrák érdekekkel szemben, nemcsak a politika világában, hanem egy modern szellemiségű politikai elit neveléséhez szükséges szakmai és szaknyelvi ismeretek, valamint politikai kultúra kialakítása és átadása terén. Az erre vonatkozó szakirodalomból e helyütt szükséges kiemelni Pecze Ferenc tanulmányait és egész munkásságát, aki a horvát és magyar közjog, ill. közigazgatási jog közös oktatási alapjaival foglalkozva az új ismeretanyagot közvetítő tankönyvek között kiemeli a *Tripartitum* horvát fordítása megismerésének és megismertetésének jelentőségét.²⁶ A horvát szerzők közül mindenképpen ki kell emelni Dalibor Čepulónak a horvát jogtörténeti és egyetemes jogtörténeti stúdiumok kialakulásáról és fejlődéséről írt, 1776-tól napjainkig terjedő alapvető összefoglalását.²⁷

2.2. Mihajlo Lanović munkássága: a *Tripartitum* magánjogi szabályozásának megismertetése a két világháború között

Werbőczy modern kori recepciójának nyilvánvaló példáját nyújtja, hogy a zágrábi jogi kar képzési rendszerében sokáig az így bevezetett *Tripartitum* magánjogi szabályozása önálló tárgyként szerepelt, most már a horvát–magyar magánjogot tárgyaló főkéllégium keretein belül, és a stúdium oktatásához egyetemi tankönyv is készült előbb 1926-ban Milivoj Maurović, 1929-ben pedig Mihajlo Lanović egyetemi tanár tollából (Milivoj Maurović: *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1926, ill. Mihajlo Lanović: *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929). Lanović munkája előszavában kiemeli, hogy „a Bánát, Bácska, Baranya és a Muraköz vidékén érvényesülő magánjogi szabályozás, és annak történeti gyökerei értelmezhetetlenek Werbőczy munkájának alapos ismerete és analízise nélkül”.²⁸

Lanović szakmai bibliográfiáját áttekintve látható, hogy az összehasonlító magánjogtörténet egyes jogintézményeit, annak megismertetését tekintette fő szakmai céljának. Egy 1928-ban keletkezett monográfiája a nyugat-európai feudalizmus és a horvát adományozási rendszer sajátosságait foglalja össze (*Zapadno-europski feudalizam i hrvatski donacionalni sustav*, Zagreb, 1928).²⁹ A szerző 1929-ben „*Tripartitum* magánjoga” című, újonnan bevezetett főkéllégiumhoz azonos címmel tankönyvet készített (*Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929). A Lanović által vezetett főkéllégium a Zágrábi Egyetem évkönyvei és korabeli adatai alapján 1927-től egészen 1945-ig tantárgy volt.³⁰ Mint korábban szó volt róla, Lanović 1942-ben, Werbőczy halálának 400. évfordulóján megjelentette a *Tripartitum* szerzőjének a horvát jogfejlődésben betöltött szerepéről szóló alapvető tanulmányát *Stjepan pl. Werboc Veliki učitelj staroga našega prava* címmel. A szerző ta-

nulmányában Werbőczy munkájának méltatása mellett egy sajátos kultúrfölény-elmélet jelenik meg: „A Werbőczy *Tripartitum*-ában bemutatásra került jog legalább annyira horvát, mint magyar, ugyanis az a jog nemcsak dédapáinknak a magyarokkal való közös életének, és annak fejlődésének terméke, hanem *legalább annyira a horvát – azaz az összes szláv nép jogfejlődésének a kezdete és eredete*. Feltevésünk szerint a szláv magánjog területén annak egyes szláv elemei korábbról erednek, mint a magyar elemek. [...] A mai Magyarország területén ugyanis még a magyarok érkezése előtt szlávok éltek, akik azon a területen önálló államszervezetet építettek ki, és ezért *magasabb kulturális szinten álltak, mint a később érkezett magyarok*. Különböztetve jól látszik a magyar nyelvből is, *amelyben szokatlanul sok szógyök és kifejezés szláv eredetű*. [...] ez a megállapítás általánosságban érvényes a kultúrára is, amelynek a jogrendszer feltevésünk szerint csak egy része, szelete.”³¹ (A szerző kiemelései – A. D.)

Lanović fenti gondolatmenete szerint a magyarok csupán a közjog területén rendelkeztek megfelelően kiépített államszervezettel a horvátokkal való együttélés előtt, amelyet valóban önállóan alakítottak ki. Az érvelésben szerepet kap a szláv jövevényszavakra építő sajátos kultúrfölény-elmélet, amely arra is választ ad, hogy a *Tripartitum* mellőzöttségének egyik oka az, hogy Horvátország alávetett tartományként – *pars subjecta* – és nem önálló országgént: *regna* vagy *pars annectaként* szerepel Werbőczynél. A szerző emiatt elsősorban Werbőczy munkájának Bevezetőjét (*Prologus*) tartja a magyar magánjog fejlődése szempontjából autentikus fejezetnek: „A magánjog területén azonban a magyar magánjog egy agrárjogi államberendezkedést mutat, ami többnyire a szlávok körében volt elterjedt, akik sokkal korábban foglalkoztak földműveléssel, mint ahogy a magyarok ezen a területen berendezkedtek.”³²

3. Összegzés és következtetések

A *Tripartitum* közép-európai, ill. kelet-közép-európai összefüggésben való szemlélete, a környező országok korabeli joggyakorlatára való hatásának vizsgálata jogtörténeti szempontból a hazai jogtudományi szakirodalomban elsőként Bónis György tanulmányában merült fel. A Csiky Kálmán-féle 1894-es kétnyelvű *Tripartitum*-kiadás 1990-es, előszóval és bevezetéssel bővített utánnomolásának bevezető tanulmányában Bónis György a következőket írja: „A Jagellók mindhárom országa a tekintélyes törvénykönyveket alkotó országok közé tartozott: a Łaskiego statutum, a Vsehrd által írt Kilenc könyv és a Hármaskönyv egyaránt hosszú időn át hatott.”³³ A hazai kroatisztikában Nyomárkay István idézi tanulmányának általános értékelést tartalmazó részében a nemzetközi szakirodalomból Dietmar Willoweit megállapítását: „A Statutum Łaskiego a régi és új társadalmi rendszerre vonatkozó gondolataival szemmel láthatóan a középkor és az újkor határmezsgyéjén áll, míg a magyar *Tripartitum* összehasonlíthatatlanul modernebb benyomást kelt.” Ezt a megállapítást meg is okolja: „Olyan nehéz kérdéseket is felvet [ti. a *Tripar-*

titum], mint a természetjog és a polgári jog közötti különbség, a törvény és a szokás ellentéte stb.⁷ Modernnek tekintve kiemeli Werbőczynek az egyes szakkifejezések (terminusok) jelentésének megvilágítására irányuló törekvését, hogy tudniillik „már e bevezetésben is megmagyarázson olyan kifejezéseket, mint »bíró«, »bírótság«, »alperes«, »felperes« stb.”.³⁴

A *Tripartitum* horvát fordításának/adaptációjának, Pergošić *Decretum*ának jelentősége a horvát jogi terminológia megteremtése terén éppen a *Tripartitum* fent említett modern vonásaiból ered, amelynek további kutatása önmagában is gyümölcsöző lehet. Pergošić munkájának érdekessége ugyanakkor, hogy annak ellenére, hogy a

horvát és a magyar jogtörténetben, valamint a horvát irodalom- és nyelvtörténetben is jelentős mérföldkönek számít, a korabeli horvát–szlávön jogra vonatkozóan azonban meglehetősen kevés adatot tartalmaz. A Werbőczy munkája iránti érdeklődés csak a 20. században, a Monarchia szláv népeinek önállósodási törekvéseinek következtében került előtérbe. Magyar részről a témára vonatkozóan megjelent jogtörténeti-történeti szempontú elemzések, elsősorban Rácz Lajos és Péter Katalin, valamint Varga Szabolcs tanulmányain kívül szükséges lenne interdiszciplináris módszereket alkalmazó és eredményeket felmutató további vizsgálódások közzététele a hazai és külföldi kroatisztika eddigi eredményeinek felhasználásával.

Jegyzetek

- ¹ A kaj-horvát ma is élő és Zágráb tágabb környékén, valamint a hajdani Zágráb, Varasd és Belovár–Körös vármegyék területén, Szlavóniában beszélt, a 19. század elején már jelentős szépirodalmi, szakirodalmi és lexikográfiai munkákkal rendelkező nyelvjárás. A horvátok azonban ennek a nyelvjárásnak a használatáról a 19. század közepén, az egységes és a szerbekkel közös irodalmi nyelv megalkotásának illúziójától vezetve lemondtak, és az egységes (a tudományban később szerbhorvátnak nevezett) irodalmi nyelv alapjául a másik nagy nyelvjárást, a *što* nyelvjárást fogadták el. A horvát és a magyar szakirodalom egy részében ezért a *Decretum* a *Tripartitum* szlávön fordításaként szerepel.
- ² Ivanuš Pergošić: *Decretum 1574. (Hrvatski editio princeps)*. Szerk.: Zvonimir Bartolić (Čakovec, Matica Hrvatska Zrinski, 2003; a továbbiakban: *Decretum*). A kötet szerkesztői a kiadás előszavában megemlítik, hogy a *Decretum* kétnyelvű kiadásának megvalósítása korábban mennyi nehézségbe ütközött. 1971-ben a Zrínyi–Frangepán-összeesküvés 300. évfordulóján, Csáktornyán rendezett tudományos emlékülésen már megfogalmazódott a munka kiadása, de az akkori politikai vezetés Pergošić művét túlságosan nacionalistának ítélte, ezért a kiadás elmaradt. Lásd Predgovor, XI.
- ³ Nyomárkay István: *Filológia – a nyelvi kapcsolatok kutatásának tudománya. Magyar hatás a 16. századi horvát jogi terminológiában* (Magyar Nyelvőr, 135. évf., 2011. 1., 1–12. p.), ill. Nyomárkay István Werbőczy *Tripartitum*áról írt munkája: *Werbőczy Hármaskönyvének magyar és horvát fordítása* (Magyar Nyelvőr, 138. évf., 2014. 3., 257–271. p.). Nyomárkay István mestere, Hadrovics László nyomdokain jár, aki korábban, német nyelven monográfiát írt *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985) címmel, amelyben többek között a horvát nyelv magyar jövevényszavainak kronológiai, nyelvföldrajzi hátterét, valamint a magyar–horvát nyelvkölcsönzések témakörét is vizsgálta.
- ⁴ Lásd az idézet: *Decretum* i. m. (*Prologus*) 203–204. p. Az eredeti szövegközlés Zvonimir Bartolić átiratában. Ford. Nyomárkay István. (Nyomárkay 2011: i. m.)
- ⁵ Vö.: Péter Katalin: *A Tripartitum anyanyelvi fordításai a 16. században*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán* (Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2014, 91–116. p.)
- ⁶ Rácz Lajos jelentős figyelmet szentel a *Tripartitum* hazai fordításainak értékelésében a jogegységesítő tendenciáknak. Lásd Rácz Lajos: *Werbőczy István Tripartitumának első fordításai*. In: Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére* (Budapest, Gondolat, 2006, 453–466. p.)
- ⁷ A szövegközlést lásd Bartolić átiratában, *Decretum*, 203–204., ill. 433. p.
- ⁸ Lásd Bartolić: i. m., 428–429. p.
- ⁹ A szakirodalomból ismeretes, hogy Rudolf Hoffhalter az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés cenzúrendelete következtében Erdélyből

- elűzött, lengyel származású utazó-nyomdász volt, akit az erdélyi vajda unitárius eretnoksége miatt elűzött, majd Alsó-Lendván talált menedéket és a kiadói tevékenységhez szükséges támogatást a Bánffy család birtokán. Bartolić a *Decretum*hoz írt bevezetőben külön fejezetben foglalkozik a drávavásárhelyi nyomda és a varasdi kulturális központ előzményeivel és történetével (Bartolić: i. m., 403–409. p.), valamint Hoffhalter Rudolf Csáktornyán és Drávavásárhelyen végzett munkájáról. Lásd Bartolić: i. m., 407, 410–413. p. A nyomtatás datálásával kapcsolatos kérdésekről lásd uo., 421. p., ill. a Veres Balázs- és a Pergošić-féle adaptáció kiadásának párhuzamos sajátosságairól uo., 426–427. p.
- ¹⁰ A latin és magyar források felhasználásából egyértelműen kiderül, hogy a horvát és a latin mellett a szerző magyarul is egyaránt jól tudott. Lásd Bartolić: i. m., 428–429. p., ill. Nyomárkay 2014: i. m., 263. p.
 - ¹¹ Pergošić *Tripartitum*-fordítása mellett kommentálta Erasmus és István király *Intelmeit*, valamint horvátra fordította Báthory István erdélyi vajda szónoklatát a kenyérmezei csata előtt. Lásd Péter Katalin: i. m., 92–96. p., ill. Olga Šojat: *Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma*. (Hrvatski kajkavski pisci) (Zagreb, Matica Hrvatska–Zora, 1977, 58. p.)
 - ¹² A korabeli közös joggyakorlat jelentőségéről és a *Tripartitum*nak a középkori horvát jogfejlődésben betöltött szerepéről szóló jelentős modernkori irodalomból lásd pl.: Ivan Kosnica: *Državljanstvo i Opći gradanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879.* (Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 63. Zagreb, 2013, 5–6., 1143–1165. p.)
 - ¹³ A *Tripartitum* – mint ismeretes – három részből áll. A legerjedelmesebb az első, 143 cikkelyből (titulusból) álló, a személyi jogot, a nemesi és házassági vagyonjogot tárgyaló rész. Rövidebb, mindössze 86 cikkelyt tartalmaz a második, amely az eljárási jogot és a jogforrásokat foglalja magában, a legrövidebb pedig a 36 cikkelyből álló harmadik rész, amely a különjogot, a városi és falusi lakosság jogait, valamint a zsidók esküjét tartalmazza.
 - ¹⁴ A hivatkozásokat a *Tripartitum* alábbi szövegkiadásából idézem: Werbőczy István: *Tripartitum (A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve)*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás (Budapest, Téka Könyvkiadó, 1990). Lásd *Tripartitum*. I. 94. §. 1.: „Sunt itaque veri barones, quorum ab antiquo nomina decretis & literis confirmationalibus regiis inseri consueverunt: §. 2. Palatinus regni Hungariae; iudex curiae regiae; regnorum Dalmatiae, Croatiae & Slavoniae banus; wajvoda Transylvanus [...]”. (Kiemelések tőlem – A. D.)
 - ¹⁵ A *Tripartitum* II. 65. joghatósági kérdésekkel foglalkozik: §. 2. „Quoniam autoritas cujuslibet iudicis solummodo ad loca iurisdictioni suae subjecta se extendit. §. 3. Modo certum est, quod regnorum Dalmatiae, Croatiae & Slavoniae banus, vel wayvoda Transylvanus,

- non habet jurisdictionem judicandi in comitatibus regno Hungariae incorporatis, sed tantum officialitui suo subjectis.*”
- ¹⁶ A *Tripartitum* III. része az orszáug jogainak és törvényes szokásainak harmadik részéről általánosságban. 1.1. § „Et consequenter, regnum Dalmatiae, Croatiae & Sclavoniae, atque Transylvaniae, sacrae videlicet coronae regni hujus Hungariae dudum subjectorum & incorporatorum consuetudinibus, a nostra lege parumper distantibus atque discrepantibus, de quibus plurae causae post finalem earum decisionem in dictam curiam regiam, maturioris revisionis & evidentioris discussionis gratia, transmitti consueverunt;”
- ¹⁷ Varga Szabolcs: *Horvátország és Szlavónia Werbőczy Tripartitumában*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán* (Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014, 163–183, 166–167. p.)
- ¹⁸ A báni bíráskodás alóli kivételeket 1325-ben Károly Róbert megszüntette. Lásd Varga: i. m., 173., ill. 178. p., ill. Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére* (Budapest, Hornyánszky, 1910, 735. p.)
- ¹⁹ Bartolić: i. m., 431. p.
- ²⁰ A tanulmány a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia sorozatában, a 277-es kötetben, 1943-ban jelent meg. (Bartolić: i. m., 424. p.). Lanović munkájának értékeléséről a továbbiakban még részletesen lesz szó.
- ²¹ Bartolić a 2003-as *Decretum*-kiadáshoz írt tanulmányában több fejezetben, több szempontból is kitér a 20. századi fordítások keletkezési körülményeire. Ld. Bartolić: i. m., 430–431, 451–452, 463–465. p.
- ²² Bartolić: i. m., 424–425. p., ill. Nyomárkay 2014: i. m., 259. p.
- ²³ Lásd Varga: i. m., 65. p.
- ²⁴ A 20. század elején, a Zágrábi Tudományegyetemen a horvát–magyar államjog keretei között került sor a horvát jogtörténet oktatására pozitivistá szemléletben. Ekkor még önálló horvát jogtörténeti katedra sem létezett. A tárgyat Josip Pliverić oktatta, aki 1908-ban terjedelmes, 1168 oldalas egyetemi jegyzetet készített *Hrvatsko-ugarsko državno pravo* (Horvát–magyar közjog) címmel. Lásd Dalibor Čepulo: *Hrvatska pravna povijest i nastava pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu od 1776. do danas* (Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 63. 2013, 5–6., 885–920. p.) Čepulo tanulmányában kitér Pliverić munkásságának rövid értékelésére (különösen: 894–897. p.), amelyben a horvát jogtörténet nemzeti stúdiummá formálódásának folyamatáról ír: „Studenti su zacijelo najopsežnije obavijestili o hrvatskoj pravnoj povijesti, ali opet u pozitivističkom ključu, dobivali u okviru predmeta Hrvatsko-ugarsko državno pravo, koji je predavao Josip Pliverić. Tako se u gotovo polovici Pliverićeve opsežne skripte jednako naziva iz 1908. prikazuju hrvatska vrela i važna politička zbivanja. Pregled počinje s *Pacta conventa* 1102. i ide do 1867., to jest do Austro-ugarske nagodbe, koja je kao pozitivno pravo prikazana u drugom, malo opsežnijem dijelu, zajedno s Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Zamjetna prisutnost fragmentarna hrvatske pravne povijesti u različitim predmetima pokazuje na svijest suvremenika o važnosti nacionalne odnosno hrvatske pravne povijesti u sustavu pravnog obrazovanja.”
- ²⁵ E folyamat kezdete Milivoj Maurovićhoz kapcsolódik, aki első lépésként 1909-ben az egyetemes jogtörténet oktatásán belül jelentős reformokat vitt véghez. Az ő nevéhez fűződik a horvát jogtörténet kötelező tárgyként szláv kontextusban történő oktatása, a többi szláv eredetű nép jogrendszerével való közös sajátosságok kimutatásával. Ő vetette fel elsőként a *Tripartitum* oktatását a horvát–magyar magánjog részeként, lásd Čepulo 2013: i. m., 895–896. p.: „On je u raspravi o reformi pravnog studija iz 1909. naveo da je predmet Opća pravna povijest posebnost zagrebačkog pravnog studija jer se na drugim sveučilištima kao obvezni pravopovijesni predmet izlaže nacionalna pravna povijest, koje u Zagrebu nema, pa je osnivanje katedre hrvatske pravne povijesti dug prema »svome narodu i kulturnom svijetu uopće«. Čini se da je Maurović smatrao da hrvatska pravna povijest treba biti prikazana u slavenskom kontekstu na način da se sadržaji hrvatske pravne povijesti poredbenom metodom istraže i izlažu u odnosu na druga slavenska prava, što bi dovelo do identifikiranja cjeline slavenskog prava usporedljivo s odgovarajućim cjelinama »neslavenskih naroda«. Ideja o osnivanju katedre hrvatske pravne povijesti imala je podršku i u tadašnjoj Zemaljskoj vladi, u kojoj je ban Pavao Rauch (1908–1910) svojom »hrvatskom« politikom nastojao neutralizirati južnoslavensku orijentaciju.”
- ²⁶ Pecze Ferenc: *A hajdani Jus Publicum és Jus Administrationis Croatiae–Hungaricum a horvát egyetemtörténeti irodalomban* (Jogtudományi Közöny, 55. évf., 2000. 7–8., 264–270. p.)
- ²⁷ A zágrábi jogi oktatás előzményeiről lásd: Nella Lonza: *O nastavi hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije osnutka zasebne katedre 1911. godine*. In: Željko Pavić (szerk.): *Pravni fakultet u Zagrebu, II. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, I.* (Zagreb, Pravni fakultet, 1996, 270. p.). A horvát jogtörténeti katedra 1911-ben történt alapításáról lásd Čepulo 2013: i. m.
- ²⁸ 1924-től a Zágrábi Tudományegyetemen a kutinai származású Mihajlo Lanović oktatta az egyetemes jogtörténetet, akit 1927-ben professzorrá neveztek ki. Lanović munkája előszavában is hangsúlyozza a horvát és a magyar jognak a polgári kor előtt kialakult közös sajátosságait. Lásd Mihajlo Lanović: *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb, 1929).
- ²⁹ Mihajlo Lanović munkásságának értékelésére vonatkozóan lásd Čepulo: i. m., 899–900. p.
- ³⁰ Lásd Dalibor Čepulo: *Hrvatska pravna povijest od osnivanja katedre do konca drugog svetskog rata*. i. m., 897–905. p. Maurović elsőként azt javasolta, hogy az új tárgya a „horvát–magyar jog az Osztrák Polgári Törvénykönyv bevezetéséig” (hrvatsko–ugarsko pravo prije uvedenja OZG”. uo., 898. p.) elnevezést kapja. A horvát és a magyar jog 1853 előtti közös sajátosságainak témaköréhez lásd pl. Kosnica: i. m., 1143–1144. p., ill. Bartolić: i. m., 431. p.
- ³¹ Mihajlo Lanović: *Stjepan pl. Werbőczy Veliki učitelj staroga našega prava* (Zagreb, 1943, 84. p.; ford. a szerző – A. D.)
- ³² Lásd Lanović: i. m., 85. p.
- ³³ Bónis György: *A Hármaskönyv*. In: Werbőczy: i. m., XIII. p.
- ³⁴ Nyomárkay István itt idézi Dietmar Willoweit *Das europäische ius commune als Elementkultureller Einheit in Ostmitteleuropa* címmel 2006-ban megjelent munkáját, amely a *Tripartitum* közép-kelet-európai jelentőségét és modernségét a terminológiai egyezésekben látja. Lásd Nyomárkay 2011: i. m., 3. p.

„[...] a bírónak az igazság kutatásában a Mefisztók egész rajának szakadatlan kísértésével kell megküzdenie.”²¹

Juhász Andor kúriai elnök (1925–1934) 1927. június 21-én felsőházi felszólalásában a magyar igazságszolgáltatás helyzetéről adott rövid tájékoztatót, amelyben a bírói függetlenséget is érintette: „Tudjuk, hogy amilyen a bíró, olyan az igazság, amelyet szolgáltat és hogy a bíró független egyénisége nagyobb garanciája a jogeszme uralmának, mint a megkövesedett törvénycikk. Igazi jogbiztonság csak a bíró lelki és anyagi függetlenségétől, magas tudományos és jogi műveltségétől, kiegyensúlyozott életbölcsségétől várható. Ezeknek a bírói jellemvonásoknak állandóságára pedig csak ott számíthatunk, ahol maga az intézmény, a külső tekintély és anyagi függetlenség minden kellékével felruházott testület kezébe van letéve. Egy gyenge, vértelen hivatalnoksereg kezei között szertefoszlik az igazság szent eszméje.”²²

1869-ben a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat tárgyában tett jelentésében a főrendiház állandó jogügyi bizottsága kiemelte, hogy „A bírói függetlenség a helyes igazságszolgáltatás nélkülözhetetlen feltétele”.

A bírói függetlenség „jogtechnikai fogalmában szűkszerűen bennerejlő jognak és kötelességnek kellő egyensúlyi játékát”²³ határozta meg trónbeszédében Ferenc József az 1869. évi országgyűlés megnyitáskor: „A jó, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás a rendezett államélet első kellékei közé tartozik. Ennélfogva szükséges, hogy egyrészt az, akire a nagyhorderejű bírói hatalom gyakorlása bízva van, mind egyesek, mind a közhatalom irányában a függetlenség minden biztosítékaival elláttassék; másrészt viszont mindenki biztosítva legyen a bírói hatalom túlterjeszkedése ellen.”²⁴

A bíró személyének, illetve ítélezésének függetlensége az egyik legfontosabb alkotmányos biztosíték. Az 1734. évi svéd Általános törvénykönyv (*Sveriges Rikes Lag*) szerint „A jó és megfontolt bíró többet ér a legtöbb törvéynél, mert mindig egyes esetben ítél; ahol rossz és igazságtalan a bíró, ott a jó törvény sem használ, mert a bíró azt saját felfogása szerint elferdítheti és jogtalanságra hajlíthatja.”

A bíró mint a jogrend védelmezője akkor független, ha bírói hatalmát pártatlanul gyakorolja, illetve gyakorolhatja minden irányban, mind személyileg, mind tárgyilag. A bíró akkor független, ha független a hozzáforduló jogszolgáltatást igénylőktől, a királytól, illetve a kormánytól, a hierarchiában nála feljebb álló bírótól és függetlenségének érvényesülnie kell önmagával szemben is. A *Hármaskönyv* szerint: „Az emberi bírászkodás pedig négyféle okból szokott megromlani. Félelem miatt, midőn valakinek hatalmától rettegve, nem merjük az igazságot kimondani. Haszonvágyból, midőn jutalommal megvesztegetjük valakinek lelkét. Gyűlöletből, midőn ellenségünk ellen rosszat forralunk. Szeretetből, midőn barátunknak vagy rokonunknak valamit megtenni igyekszünk. Mindezt a bírónak kiváltképen kell kerülnie és eltávoztatnia.”

A bírói függetlenség fogalmában „van egy kötöttségi elem és azután van egy szabadsági elem”. Az utóbbi „ép-

Bódiné Beliznai Kinga

A bírói függetlenség a Hármaskönyvben*

pen a tételes kötöttség csorbítatlan érvényesülését kívánja biztosítani”. *Werböczy* szerint „A bíró tiszte [...]: a bírót megillető jog, a melyet azért nyert, hogy mindazt végezze, a mit neki mint bírónak tennie kell.”

A független bíróval szemben a *Hármaskönyv*ben támasztott követelményeket a későbbi századokban is a jó bíró kellékeinek tekintették. A 19. század derekán, a kiegyezés szabta közjogi keretek között lehetőség nyílt a bírósági rendszer átalakítására. Ennek első jele a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában született 1868:54. tc. volt, amely újszerű módon alakította át a felsőbbbírói szervezetet: „A legfőbb bírói hatóságot mind a két királyi ítélő tábla egész területére nézve magyar királyi curia név alatt a legfőbb törvényszék gyakorolja Pesten.” A Kúria két osztályban működött: a 11 tagú Semmitőszék a felterjesztett ügyek alakításának felülvizsgálatát látta el, míg a 7 tagú tanácsban eljáró Legfőbb ítélőszék a fellebbvitel során érdemi elbírálásra kerülő kérelmekről döntött.

Az új polgári perrendtartás értelmében szervezett magyar királyi Kúria 1869. június 1-jén délelőtt tartotta első ülését. *Majláth György*, a Semmitőszék elnöke a következő szavakkal fordult bírótársaihoz: „[...] Feladatunk [...] örködni az új polgári perrendtartás elveinek alkalmazása felett; megküzdeni azon közönyösséggel, mely a gyakori jogrendszerváltozás által a törvényes formák iránt létezik, ellenőrizni az ügyvitel szabatos menetét. [...] Hogy ezt egy bírói testület sikerrel tehesse, szükségképpen kell, hogy maga is mintaképe legyen a pontosság, lélekismertességnek és részrehajlatlanságnak; kell, hogy a polgárok keblében azon hit verjen erős gyökeret, miszerint e törvényszék bírái függetlenek a kormánytól, és függetlenek a napi közvélemény hatásától, hogy a bírói tiszt elvállalásánál rokonsági és baráti érzetet, vallás és fajkülönbséget, eddigi összeköttetésük emlékeit a bírói termen kívül hagyják, sőt [...] künn felejtették a politikai pártnézetet is.”²⁵

Az 1881:59. tc. értelmében egyesített Kúria első teljes tanácsülésére 1882. január 2-án került sor Majláth György országbíró és kúriai elnök elnöklete alatt. Megnyitóbeszédében a bírói függetlenség elengedhetetlen követelményére utalva a következőket mondta: „Az [...], kinek mint a legfelsőbb bíróság tagjának szavazatától függ esetleg dönten,

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

élet, vagyon és becsület felett... [...] Kell, hogy mindenk előtt magán vegyen erőt és leküzdje a szenvedélyt és indulatot, mely többé kevésbé minden ember keblében honol, kell, hogy e terem küszöbét átlépve mellőzze a nép, faj, vallás és politikai pártszínezet tekinteteit; kell, hogy kibontakozzzék a rokonság, barátság és bajtárság köteleiből; kell, hogy érintetlenül hagyják az ígésző mosoly és köny, a térdre-hullás és a fenyegetés; nem szabad e mellett, hogy keble elfásuljon, de a peres ügyek elintézése alkalmával a tárgyilagosság oly színvonalára kell emelkednie, a hol a személy ködfátyolként elenyésszék és csak az ügy és csak a törvény álljon lelki szemei előtt. Ekkor ütötte meg a mértéket.⁶

A bírói függetlenség megteremtését célzó törvényhozási törekvések

A patrimonális monarchiában az ítélkezést a király gyakorolta: maga volt az egyedüli bíró, aki, ha az ítélő tiszt gyakorlását alkalomadtán átruházta valamely tisztségviselőjére, a megbízást bármikor visszavonhatta, és az őt helyettesítő bírót szabadon utasíthatta.

A bírói függetlenség megteremtésének igénye már a 15. századtól kezdve megfigyelhető. II. Ulászló 1492:10. tc.-ének értelmében a bírácoknak „teljes és egészen szabad hatalmukban álljon minden, ugy előkelőbb mint alábbvaló, perlekedő részére, bármilyen rendűek, állásuak és méltóságúak legyenek is ezek, az ország régi és jóváhagyott szokása szerint, minden félelem nélkül törvényes és helyes igazságot szolgáltatni”. E törvény kimondta azt is, hogy sem a király, sem az egyházi és világi főurak nem kényszeríthetik a bírót arra, hogy „valakinek kedvére a szokásokat és a közönséges bírói gyakorlatot meg a törvény rendét megmátsa vagy megzavarja”.

A 16. század közepén egy konkrét jogeset kapcsán hasonló szabályozásra került sor. Az 1566:26. tc. szerint, „[...] mivel az ország szabadságának nem kis sérelmére és az igazságszolgáltatás menetének megakasztására van az, hogy a midőn a bírác valamely peres ügyet megvizsgálják és abban ítéletüket, a törvény szerint megtartandók megtartása mellett kihirdetni akarják, vagy az Ő felsége ügyeinek az igazgatója, vagy a kamara őket, parancssal, az ítélet kihirdetéstől eltítani szokta; a miképen közelebbiről a Révay testvéreknek a körmöczi polgárok elleni peres ügyében történt, ezért az országgyűlés azt kérte a királytól, hogy méltóztassék kegyelmesen gondoskodni afelől, hogy az igazság útját jövőre bárkinek is a törvénytelen kérésére Ő felsége parancsával el ne zárják”. E rendelkezés utal persze arra is, hogy I. Miksa uralkodása idején nem igen respektálták a bírói függetlenséget.

A bírácot illető utasítások ellen szólt I. Lipót 1681:30. tc.-e: „Miután tapasztalták, hogy az igazságszolgáltatás törvényes folyamatáig ekkorig főképpen a törvénytelen meghagyó, betiltó, halasztó és visszafogalható parancsok zavarták meg: [...] a szokatlan záradéku meghagyó végrehajtási parancsokat ki ne adják, a kiadottaknak pedig az alsóbb bírác helyét ne adjanak és minden perlekedő félnek szabadságában álljon, tisz-

tességes módon, bármely büntetésnek magára vonása nélkül, ily parancsok ellen kifogással élni.”

A törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló 1790/91:12. tc. úgy rendelkezett, hogy „a bíróságoknak törvényenyl megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztattni; sem a törvényes ítéletek végrehajtása parancsokkal gátoltni, sem hogy azt mások gátolják, megengedtetni nem fog; sem pedig a bíróságok törvényes ítéletei megmátsitanni, vagy akár a királynak, avagy valamely politikai kormányzéseknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak; hanem a valláskülönbőség nélkül választandó bírác az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai szerint tartanak törvényszékeket; a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorolandja a királyi felség”.

A gyakorlatban ez a törvény sem hozott teljes megoldást. Erre utalt Deák Ferenc a karok és rendek 1834. február 13-án tartott kerületi ülésén mondott beszédében: „az országnak mindig küzködni kellett a kancelláriának azon bitorlott hatalmával, mely szerint magát az igazságszolgáltatás minden ágába beavatta s ezen a bajon a bírói függetlenség végett alkotott, de soha meg nem tartott 1791:XII. t.-c. által sem lett elegendőleg segítve.”⁷

A bírói függetlenség garanciái az 1869:4. tc.-ben

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:4. tc. kimondta az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztását.

Jogszabályokhoz való kötöttség (Az utasításadási jog megszűnése)

A bíró csak az érvényben lévő jogszabályok alapján gyakorolhatja bírói hatalmát: a törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek és a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítéletet hozni, azaz a szakbíró „minden lépését” a törvény szabályozza; ehhez járul, hogy „indokolni kell minden határozatát, aminek harmóniában kell lenni a törvényenyl s meggyőződését is csak a törvényből merítheti, tehát a bíró független ugyan minden irányban, de annál szorosabb függésben áll a törvényenyl”.⁸ Ez azt is jelenti, hogy a bírónak nem feladata az, hogy a jogot önállóan alkossa jogszolgáltató működésében. A magyar bírácot nem illeti meg az amerikai bírácot megillető azon jog, hogy a törvényt az írott alkotmánnyal összevetve, azt az alkotmányosság szempontjából felülbírálják (az amerikai alkotmány „judge-interpreted law”).

A bíró feladata a konkrét eset elbírálása, s az általa megállapított tényállásra a tételes jogszabályt kell alkalmaznia. A tételes jogszabály mikénti alkalmazása pedig a bírótól függ, pontosabban a bíró jellemétől, szaktudásától, általános műveltségétől, emberismeretétől stb. (*bírói mérlegelés*).

Oberschall Adolf kúriai elnök 1906. április 24-én elmondott székfoglaló beszédében kiemelte: „A törvények helyes értelme a törvényt magyarázat minden eszközének

igénybe vételével szabadabb szellemi tevékenység útján állapítandó meg, és a törvény alkalmazásánál is a bírónak nem csak a törvényben a normális tényálladéokra megállapított jogszabályt, hanem minden egyes esetnek sajátosságait, ezeknek jogi jelentőségét, a jogrend célját és feltételeit kell figyelembe vennie. [...] a törvények ily szellemben való alkalmazásával sok esetben meg fogjuk közelíteni a méltányosság eszméjét is [...].”⁹

A jogszabályokhoz való kötöttség megszüntette a korábbi utasításadási jog szokását. Az igazságügy-minisztert csupán közigazgatási szempontból vett felügyelet illette meg a bíróságok felett, a bírásokodásban azonban nem vehetett részt, érdemi utasítási joga nem volt. Az igazságügy-miniszter még arra sem utasíthatta az alsóbíróságot, hogy valamely kérdésben a kialakult felsőbbbírói gyakorlatot nagyobb figyelemmel kíséresse.

A bírót a felsőbbbíró(ság) sem utasíthatta. A 19. századot megelőzően bevett gyakorlat volt, hogy a felsőbbbírák parancslevelekkel utasításokat adtak az alsóbb bírácoknak, amely számtalan visszaéléshez vezetett. Az igazságszolgáltatás helyes mederbe történő terelését célozta II. Ferdinánd 1635:12. tc.-e, amely utalt arra, hogy „eddigelé igen sok akadály merült föl a miatt, hogy a felsőbb bírák a folyamodó fél kérésére, az alsóbb bírák ítéletétét és végrehajtását, ellenkező parancsokkal igen gyakran, véglegesen és elszietve megzavarták, sőt magukat a bírákat is idézésekkel a törvény meghallgatására kényszergették”. Éppen ezért a törvénycikk úgy rendelkezett, hogy a jövőben „a felsőbb bírák az alsóbbakat a törvénytételben és ennek a végrehajtásában törvénytelen parancsokkal ne akadályozzák és ne háborgassák”.

Az új szabályozásnak köszönhetően a felsőbbbíró(ság) pusztán felügyeleti, ügyviteli, adminisztratív ellenőrzési joggal bírt az alsóbíróság felett. Az 59.200/1912. IM rend. is csak azt teszi lehetővé, hogy a bíróságok vezetői a bírói ítéletüket – a már meghozott ítéleteket – figyelemmel kíséressék, és az esetleges ellentétes gyakorlatot felfedjék.

Bíróságokat megszüntetni és újakat felállítani csak törvény útján lehet

„A törvényben meghatározott bíróságokat megszüntetni, vagy azokon kívül más bíróságot bármi szin és czim alatt felállítani, s a bíróságoknak a törvényben megállapított illetőségén vagy kerületén, ugyszintén a bírák számán a törvényhozás útján kívül változtatni nem szabad.”

Bírói állások betöltése kinevezéssel

A legtöbb külföldi államban meghonosodott gyakorlathoz hasonlóan az 1869. évi törvény szerint az ítélobírákat, az igazságügy-miniszter ellenjegyzése mellett, a király nevezte ki élethossziglan.

A törvényjavaslat tárgyalása során az ellenzék a választás gondolatát támogatta. A 19. századi szabályozást megelőzően választott és kinevezett bírákkal egyaránt találkozunk a magyar ítélező fórumokon. A régi tradíció

szerint a városi és megyei törvényszéki bírákat választották, rendszerint egy évre, és tisztségük általában nem volt meghosszabbítható. A 17. században az ország rendes bíráit – kivéve a nádort – viszont kinevezte a király, méghozzá a hétszemélyes tábla és a királyi tábla előterjesztése alapján. A nádort és a királyt – az ország legfőbb bíráját – pedig az országgyűlés választotta.

A főrendiház 1869. július 13-i ülésén Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter érvelt a kinevezés mellett. A kormány azért támogatta, hogy „a bírák választási rendszere elejtesse, hogy se rokon-, se ellenszenv, se hála, se gyűlölet egyik vagy másik párt irányában, mely a bíró mellett vagy ellene küzdött, ne ingassa meg a bíró kezeiben azon mérleget, melynek döntő irányt csak a törvény és igazság adhat”. Utalt arra is, hogy ez az érv a kinevezési rendszer ellen is felhozható, hiszen „Lehet mondani, hogy a parlamenti kormány, mely alakulásánál és természeténél fogva szintén pártkormány, a kinevezések körül a döntő súlyt, a döntő irányt saját pártérdekeitől fogva kölcsönözni; azonban ezen érv közelebről tekintve, nem állja ki a bírálatot. Mert, ha áll is az, hogy a parlamenti kormányt sok izben politikai pártérdekek vezetik, ezen érdekek mindig országos érdekek [...] Csak ezen úton remél a kormány, minden pártérdeken fölülemelkedett és a jogtudomány színvonalán álló bírói kart teremthetni, és csak ily bírói kar számolhat a népnél bizalomra és tekintélyre, és csak ezen bizalom és tekintély erejével lesz képes a bírói kar a törvények iránti tiszteletet, a társadalomnak ezen sarkkővét, rendületlenül és sérthetetlenül fentartani.”¹⁰

Bíró csak az a 26. életévét betöltött magyar állampolgárságú férfi lehetett, aki feddhetetlen jellemű, nem állt csőd vagy gondnokság alatt, beszélt a magyar nyelvet, rendelkezett a törvényben előírt elméleti és gyakorlati képzettséggel, és letette a bírói vizsgát.

Elmozdíthatatlanság és áthelyezhetetlenség

A bírót büntető vagy fegyelmi eljárás nélkül, akarata ellenére állásából nem lehetett elmozdítani. Az elmozdíthatatlanság mellett a bírói függetlenség garanciája az áthelyezhetetlenség is. A törvényesen kinevezett bírót az 1869:4. tc.-ben meghatározott eseteken kívül csak saját akaratából lehetett székhelyéről más bírósághoz vagy más hivatalba áttenni vagy előléptetni. Az áthelyezhetetlenség alól kivétel természetesen a bírósági szervezet változása, illetve a sógorsági vagy rokonsági viszony kizárja az együttalkalmazást ugyanazon bíróságnál.

Bírák nyugdíjazása

A bírói elmozdíthatatlansággal áll szoros kapcsolatban a bírák nyugdíjazásának kérdése is. A bírák 40 évi kötelező szolgálati idejük kitöltése előtt szolgálatképtelenségük külön megállapítása nélkül akarataik ellenére nem nyugdíjazhatók, ha bizonyos életkort, kúriai bírók és velük egyenlő vagy magasabb rangban lévők 70., a többiek 65. életévüket elérték.

Összeférhetetlenség

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény részletesen szabályozta a politikai, társadalmi, anyagi és az ügy-összeférhetetlenség eseteit.

A bíró nem lehetett egyszersmind *a)* országgyűlési képviselő; *b)* nem lehetett valamely politikai folyóiratnak sem tulajdonosa, sem kiadója, sem szerkesztője; *c)* nem lehetett tagja valamely politikai vagy munkásügyletnek, illetőleg gyülekezetnek, nem vehetett részt azok gyűléseiben, „nem folyhat be sem közvetve, sem közvetlenül azok működéseibe, s nem járulhat az ily egylet vagy gyülekezet határozatához vagy kérvényéhez”. A bíró nem lehetett egyszersmind gyakorló ügyvéd vagy ügynök, tanár vagy tanító. A bíró nem folytathatott kereskedést vagy iparüzletet, vagy bármi oly foglalkozást, amely a bírói hivatal függetlenségével összeférhetetlen, vagy „mely által hivatalos kötelességei teljesítésében gátoltnék”. Vagyonkezeléssel, számadással vagy hatóságok előtti képviseléssel járó gyámságot vagy gondnokságot a bíró csak akkor viselhetett, ha őt erre törvény vagy végrendelet kötelezte.

1723 előtt a kúriai bírakat rosszul és rendszertelenül fizették, a bírák jövedelme a bírságokból került ki. Az 1723. évi bírósági reformot követően a felsőbbbírók bírái már rendes fizetést kaptak. Az 1869:4. tc. értelmében a bíró „az állampénztárból huzza fizetését, és a törvényben meghatározott illetékek és díjakon kívül ingyen tartozik a feleknek igazságot szolgáltatni”. A bíró magánszemélyektől nem fogadhatott el semmiféle adományt, ajándékot vagy javadalmazást.

1869 előtti jogunk nem ismerte az együttalkalmazást kizáró rokonsági és sógorsági viszonyt, azt az 1891:17. tc. tartalmazta: „Ugyanazon bíróságnál sem ítélőbírói, sem bírósági hivatalnoki állásra nem alkalmazhatók: 1. fel- vagy lemenő ágban rokonok és sógorok; 2. az oldalrokonok unokatestvérig bezárólag; 3. azok, kik örökbefogadó szülői és örökbefogadott gyermeki viszonyban állanak; 4. az ítélőbíró vagy bírósági hivatalnok nejeinek fitestvére, vagy nőttestvéreinek férje.” A törvény kimondta azt is, hogy „Nem lehet ítélőbíró a kir. törvényszéknél vagy kir. járásbírósnál az, a ki a fölöttes kir. ítélőtáblai elnökkel, járásbíró (albíró), a ki a fölöttes törvényszéki elnökkel, kir. ügyész (alügyész), a ki a fölöttes kir. főügyészszel” az előbbi pontokban „meghatározott viszonyok bármelyikében van”.

A bíró saját kérésére vagy a fél kifogása alapján nem járhatott el adott ügyben (hivatalból figyelembe veendő kizáró okok). A 16. század elején II. Ulászló 1500:8. tc.-e szólt erről: „Minden főpap báró úr s az országnak minden rendes bírája, ítélő mestere és a törvényszéknek bármely egyéb ülnöke, a kinek ügyét tudniillik felveszik, ennek az ügynek a megvitatása idején személyesen, vagy ha rendes bíró, akkor ítélőmesterével és helyettesével, valamint egyéb hozzátartozóival; a többiek pedig, az ő kíséretükkel és hasonlóképpen hozzátartozóikkal kötelesek a törvényszékről távozni.” Werbőczy is említi ezt a kizáró okot a *Hármaskönyv*ben: „[...] a királyi vagy nádori ember ugyanazon ügyben, melyben perbehívást vagy egyéb végrehajtást teljesített, meghatalmazott, vagyis ügyvéd nem lehet” (II. R. 22. Cz.).

„Függetlenség lefelé”

A „függetlenség lefelé” a bíró függetlenségét jelenti az ítélőhatalomban egyes magánszemélyektől vagy ezek csoportjaitól, azaz a társadalomtól.¹¹

Középkori törvényeink már oltalmazták a bíró „fizikai” függetlenségét. Mátyás 1462:2. tc.-e szerint hűtlenséget követtek el azok, „a kik perbehívás és eltiltás után önhatmulag a bírói levelek és a rendes bírák ítéletei ellen támadnak és azoknak ellene szegülnek”, és azok is, „kik az ország rendes bíráit megölik vagy megsebesítik, különösen a mikor köztisztjukban járnak el.” Az 1486:65. tc. pedig kimondta, hogy a megyei törvényszékre fegyvertelenül lehet csak belépni, hiszen „ott nem fegyverrel, hanem joggal kell küzdeni”. Az ország rendes bíráiról szóló 1486:68. tc. úgy rendelkezett, hogy „a törvényszékeket tisztességgel, méltósággal és komolysággal, [...] minden lárma, zaj, zürzavar nélkül és háborítatlanul lehessen megtartani, határozottuk: hogy a törvényszék épületének ajtai mindenkor nyitva álljanak és hivatalosan senki se merjen belépni”.

A lefelé való függetlenséget biztosítja a bírói állások kinevezés útján való betöltése, illetve a bírói összeférhetetlenség szabályozása. 1869 előtt az összeférhetetlenség eseteiről csak elvétve szóltak jogforrásaink, hiszen az ország rendes bírái, a vármegyei törvényszékek vezetői és a városi bírák egyaránt viseltek közigazgatási és politikai hivatalt is. A bírák így más foglalkozást is űzhettek, jogforrásaink csak az ügyvédi hivatástól tiltották el őket.

Az összeférhetetlenség kimerítő szabályozásának köszönhetően „Ámbár a bíró nem tud egy pillanatra sem elszakadni a társadalomtól s a szociális milieutól, ami teljesen lehetetlen is volna, de bírói működésében kikapcsol minden külső tényezőt, ami az ítélet megalkotásában zavarná; s csak azokat az elemeket veszi fel a tudatba a bírói logika, melyek nélkülözhetlenek a vitás kérdés megoldásához s melyek annak organikus részét alkotják”.¹²

A bíró függetlensége önmagától

1934 januárjában Juhász Andor a Kúrián mondott évnívó beszédében egy osztrák bíró szavait idézte, miszerint „a bírói függetlenség tulajdonképpen a legkínosabb függést jelenti, nevezetesen a bírónak saját lelkiismeretétől való függését. Sokkal nehezebb ugyanis saját lelkiismeretünk kétségeit leküzdeni, mint a főnök utasításait híven teljesíteni.”¹³

A *Hármaskönyv* szerint: „Mert a bíró, ha mindjárt igazságos ítéletet mond is, felelős a lelkiismeret ítélő széke előtt, ha azt inkább gyűlölségből, mint az igazság szeretetéből tette” (Előbeszéd 14. Cz.). A bíró kötelessége, hogy „mindent éretten megvizsgáljon; az ítélőhatalomban se legyen meggondolatlan és hirtelenedő, különben az ő elhamarkodott akaratát az igazság mostoha anyjának mondják. Az egyik peres félnek ne kedvezzen inkább, mint a másikat; ne legyen személyválogató, és másnak a nyomorúságát úgy tekintse, mint a magáét. Mindenekelőtt pedig ment legyen a lelki szenvedélyektől, hogy könyörgés, gyűlölség vagy szeretet ne vezérelje.”

„A bírónak e cél érdekében nemcsak a külső benyomásoktól kell távortartania magát, hanem ki kell küszöbölnie azokat a saját énjéből feltörő ösztönszerű sugallatokat is, amelyek a tárgyilagos igazságkeresés útjáról letéríthetnek.”¹⁴ Hiszen a bíró „két személyt képvisel: az egyik magán, a másik hivatalos személy” (*Hármaskönyv*, Előbeszéd 16. Cz.). A hivatalos személynek pedig a pártatlan ítélőszékben függetlennek kell lennie a magánszemélytől.

König Vilmos budapesti ügyvéd megfogalmazásában: „Az igazságszolgáltatás [...] egy nagy függőségi veszélynek van kitéve és ez akkor áll elő, ha a bíró nélküli a *lelki függetlenséget*. A bírói minősítés egyik természetes és elementáris feltétele, hogy az igazságszolgáltatására hivatott egyén képes legyen magától minden affektust távol tartani. Az indulat elhomályosítja a tények megismerését, az azoknak tulajdonítandó jelentőséget és az igazságos megoldáshoz vezető utakat. A lobbánékony, gyűlölködésre hajló, akaratos, irigy ember nem alkalmas a bírói tevékenységre. Csak a jó ember lehet igazságos; aki bírói széket elfoglalja azzal a gondolattal, hogy a hatalom az ő kezébe van letéve, rosszabb minden antiszociális embernél, mert ez utóbbi mindig a helyzetből folyó kényszernek van kitéve. Aki nem képes a teljes lelki egyensúly magaslátára emelkedni és ennek fennforgását meggyőzően az előtte állók tudatába átvinni, uzurpálja helyét. A bírónak mindig szem előtt kell tartania, hogy mindenki, aki elé kerül, a legfájdalmasabb áldozatot hozza, mikor jogát, azt, amit igazságnak érez, aláveti egy idegen ember akaratának.”¹⁵

Juhász Andor kúriai elnök 1931-ben a Kúria évnyitó teljes ülésén tartott megnyitó beszédében az 1931. janu-

ár 1-jén hatályba lépő, a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930.34. tc. kapcsán kitért a bíró „belső” függetlenségének, elfogulatlanságának követelményére is. Elegendhetlennek tartotta, hogy „a bíróban a jogi képesítés mellett hiánytalanul meglegyenek a bírói tiszt gyakorlásához megkívánt emberi tulajdonságok is. Jó bíró csak sokat tapasztalt, bölcs észjárású, embertársai sorsát szíven viselő, derült kedélyű, becsületes, erkölcsös, jó ember lehet. A jogi tudás magasabb mértéke nem pótolja a bíróban nélkülözhetetlen emberi jellemvonások egyikének vagy másikának a hiányát.”¹⁶

Az igazságszolgáltatás függetlensége ma is elsősorban a befolyásmentes ítélkezés és a pártatlan, lelkiismeretes bírói munka biztosítását jelenti. Ezzel összefüggésben nem annyira az a fontos, hogy egyszemélyi vagy testületi vezetés működik-e az igazságszolgáltatásban, hanem az, hogy a bírói karnak van-e lehetősége részt venni az őt érintő döntések meghozatalában. A függetlenséget elsősorban a döntéshozatali mechanizmuson keresztül lehet biztosítani.

Juhász Andor szerint „[...] a független bíróság ítélkezése csakis támasza lehet minden jószándékú kormánynak, mert alkalmas arra, hogy a népet a kormány eljárásának és intézkedésének törvényessége felől adott esetben megnyugtassa. Emellett a független bíróság az, amely a törvény előtti egyenlőség szilárd talaján állva, napról-napra, óráról-órára országszerte nyilvánosan hirdeti az emberi közösségben való maradás föltételeit, s ekként a demokráciának és a békeségnek ő a legbuzgóbb propagálója.”¹⁷

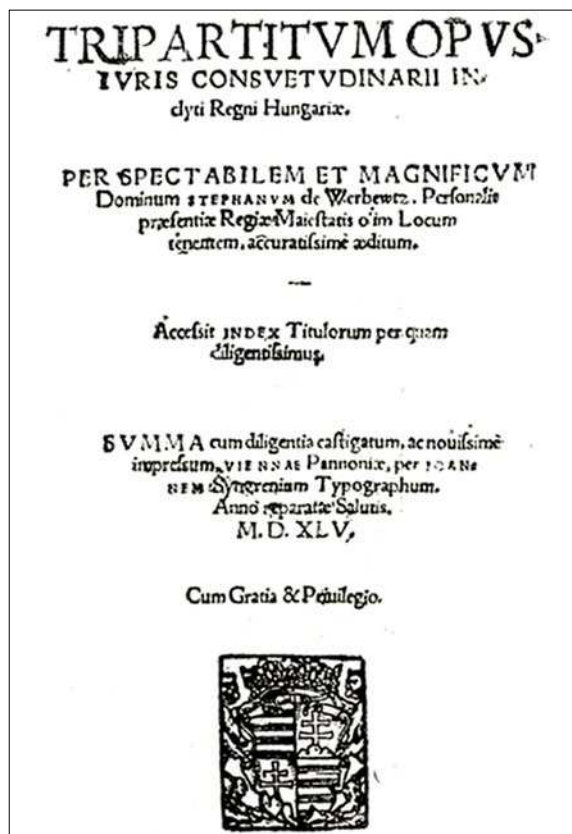
Jegyzetek

- ¹ Vargha Ferenc: *A bírói függetlenség* (A Jogállam Könyvtára 21. Budapest, Franklin Nyomda, 1925, 13. p.) – Vargha Ferenc (1858–1940): ügyész, bíró, jogi író, 1922–1930-ig koronaügyész.
- ² Felsőházi napló, 1927. I. kötet, 1927. január 28.–július 5., Ülésnapok 1927–12, 189. p.
- ³ Csánk Béla: *A bírói függetlenség hazánkban és külföldön* (Budapest, Urbányi István Könyvnyomdai Műintézete, 1942, 2. p.)
- ⁴ Trónbeszéd, melylyel ő csász. és apostoli királyi felsége 1869. évi ápril 24-kén Budán, a királyi várpalotában az 1869-diki országgyűlést megnyitotta, Képviselőházi irományok, 1869. I. kötet, 1–104. sz., Irományszámok 1869-1, 1. p.
- ⁵ *Az új királyi curia* (Törvényszéki Csarnok, 1869/45., 170. p.)
- ⁶ Jegyzőkönyv a magy. kir. Curianak 1882-ik évi január hó 2-én tartott teljes üléséről, A m. kir. Kúriának és a m. kir. Kúria polgári szakosztályának az 1882–1890. években tartott teljes üléseiről készült jegyzőkönyvek, 2–3. p.
- ⁷ Csánk: i. m., 10. p.

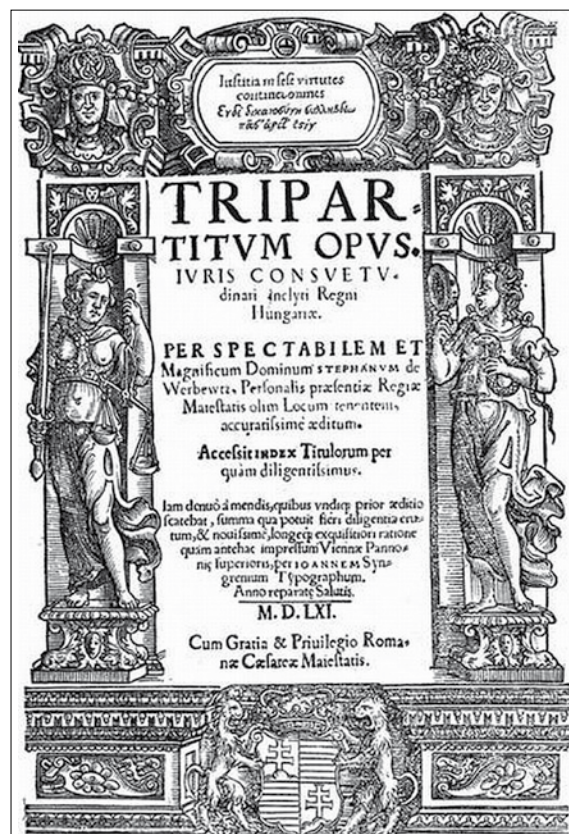
- ⁸ Vargha: i. m., 21. p.
- ⁹ Jegyzőkönyv a m. kir. Curia polgári és büntető szakosztályainak Budapesten 1906. évi ápril hó 24. napján tartott teljes (össz.) üléséről, A m. kir. Kúriának és a m. kir. Kúria polgári szakosztályának az 1906–1908. évben tartott teljes üléseiről készült jegyzőkönyvek, 361. p.
- ¹⁰ Főrendiházi napló, 1869. I. kötet, 1869. április 24.–1870. augusztus 3., Ülésnapok 1869-15, 57–58. p.
- ¹¹ Csánk: i. m., 124. p.
- ¹² Vargha: i. m., 4. p.
- ¹³ *Dr. Juhász Andor a bírói függetlenségről* (Jogtudományi Közlöny, 1934/2, 10. p.).
- ¹⁴ Csánk: i. m., 165. p.
- ¹⁵ König Vilmos: *A bírói hatalomról* (Jogtudományi Közlöny, 1925. 21. sz., 162. p.).
- ¹⁶ *A felsőbb bíróságok évnyitó ülése* (Pesti Hírlap, 1931. január 8., 19. p.)
- ¹⁷ *Dr. Juhász Andor a bírói függetlenségről*, i. m. 10. p.

A TRIPARTITUM (HÁRMASKÖNYV) KIADÁSAI (4/1)

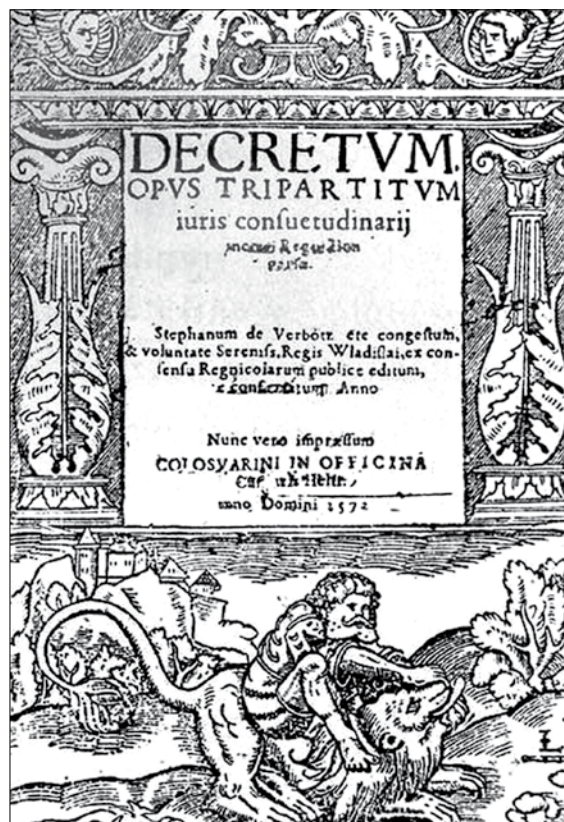
A Tripartitum 1545. évi bécsi kiadásának címlapja

A Tripartitum 1561. évi bécsi kiadásának címlapja

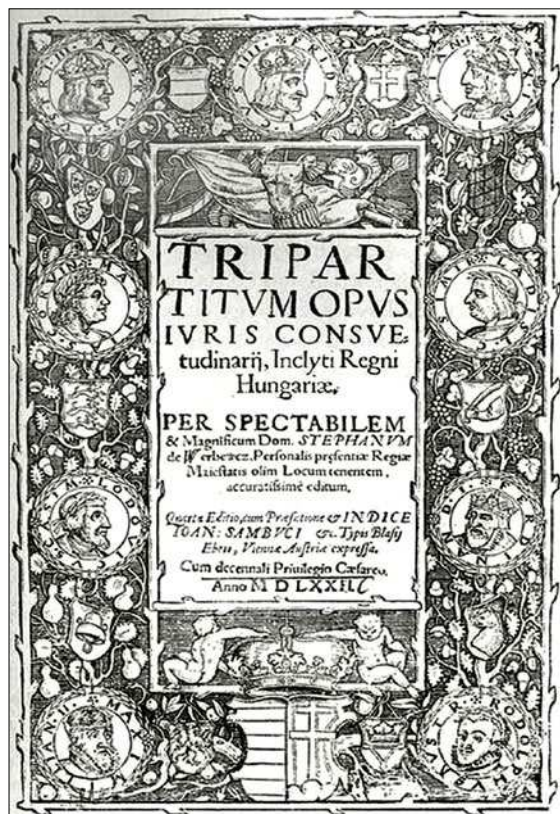

A Tripartitum 1568. évi, Veres Balázs által fordított kiadásának címlapja

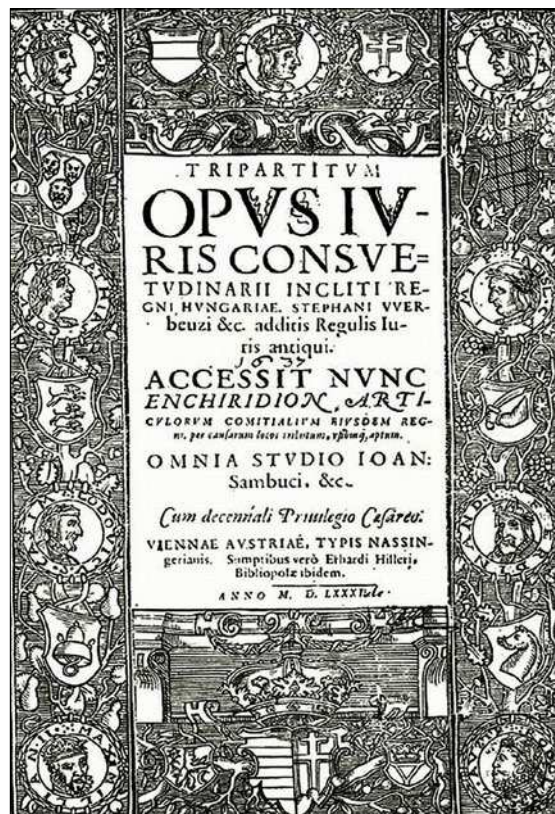

A Tripartitum 1572. évi kolozsvári kiadásának címlapja

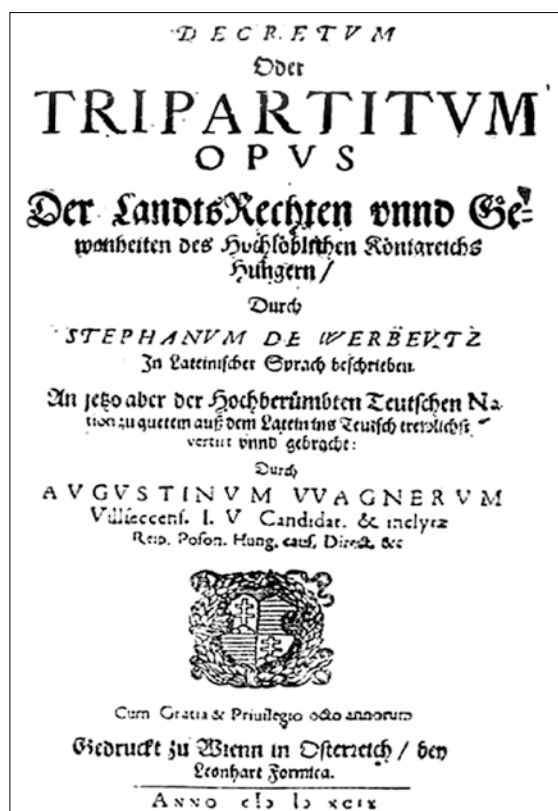
A TRIPARTITUM (HÁRMASKÖNYV) KIADÁSAI (4/2)

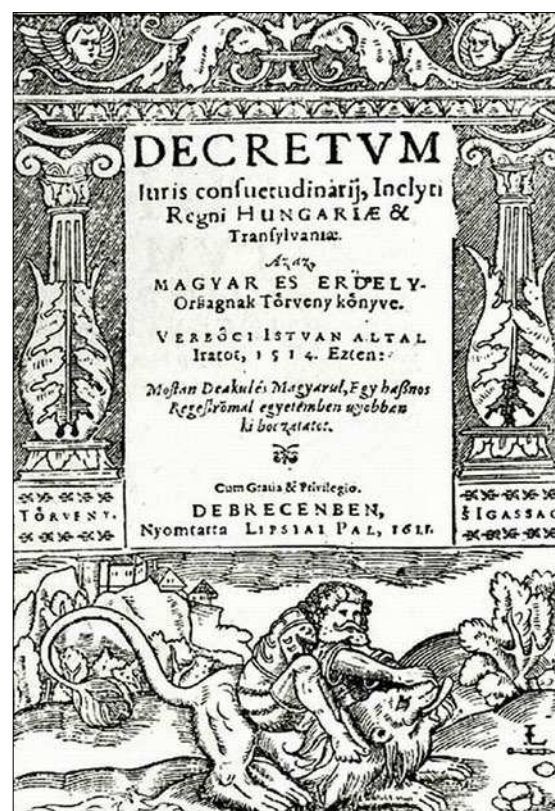
A Tripartitum 1572. évi, Zsámboki-féle bécsi kiadásának címlapja

A Tripartitum 1581. évi, Zsámboki-féle bécsi kiadásának címlapja

A Tripartitum 1599. évi német kiadásának címlapja

A Tripartitum 1611. évi debreceni, latin-magyar nyelvű kiadásának címlapja

A Tripartitum forrásai és az európai *ius commune**

A középkorban a korszak vezető jogászaik, akik az akkori Európa gazdaságilag legfejlettebb régióiban, az észak-itáliai egyetemeken tanítottak, a középkori jogrendszerrel a következő módon vélekedtek. Szerintük a jogrendszernek két része van: a *ius commune*, amely egész Európa közös joga, és a *ius proprium*, amely minden állam vagy városállam saját joga.¹ A *ius commune* az itáliai egyetemeken megalkotott egyetemes, állandó, változatlan, tudományosan megállapított jogrendszer, amely minden államban kötelező, mert ha a császárságnak nem is, de a pápaságnak mindenki alá van vetve. A *ius proprium* ezzel szemben a helyi igényeket elégíti ki, állandóan változik, mert a helyi politikai csatározások terméke. A kettő együtt alkotja az alkalmazandó jogrendszert.

A 18–19. századra ez a hagyományos jogrendszer felbomlott. Európa egyre inkább széttöredezett, a nemzetállami jogalkotás egyre nagyobb jelentőségre tett szert, a francia forradalom pedig a régi jog gyökeres felszámolását tűzte ki célul. Az egyetemes hatalmak fősége alatt összegyűlt európai államok helyett az egymással rivalizáló nemzetállamok kora érkezett el.

A jogtudományra jellemzővé vált a nacionalista normativizmus, amely csak a nemzeti jog írásba foglalt jogkönyveit méltatta figyelemre. Werbőczy *Tripartituma* ennek a történeti irányzatnak szinte szimbólumává vált, mert benne látták a nemzeti függetlenség biztosítékát. A *Tripartitum* tekintélye alkotmánytörténeti indokok miatt vált megfellebbezhetetlenné. Magyarország trónját négyszáz évig Habsburg uralkodók foglalták el, akik arra törekedtek, hogy Magyarországot a birodalomba beolvasszák, és alkotmányos függetlenségét megszüntessék. A *Tripartitum* nemcsak magánjogi szabályokat, hanem néhány fontos alkotmányerejű eszmét, rendelkezést is tartalmazott, mint például a Szent Korona-tan vagy a nemesség sarkalatos jogairól szóló tanok. Ezeket a magyar nemesi rendek a magyar alkotmányos függetlenség jelképének, fontos alkotmányos biztosítéknak tekintették, ezáltal a *Tripartitumot* örök érvényűvé, a magyar alkotmányos függetlenség jelképévé emelték. Ez persze a magánjogra bizonyos értelemben károsan hatott, mert megakadályozta a magánjog korszerűsítését. A jogtörténet-tudományra nézve pedig ennek annyiban volt káros hatása, hogy azt a látszatot keltette, mintha Werbőczy 1514-ben született munkája hű és

teljes képe lenne az ősi, ezer éves magyar magánjognak, amelyet Szent Istvántól kezdve folyamatosan alkalmaztak. Ez persze nem így volt, hiszen Werbőczynek nem az volt a célja, hogy a 12. század magyar magánjogát írja le, hanem a 16. század eleji nemesi jogi viszonyokról adjon korántsem teljes, pusztán részleges ismertetést.

A jogtörténet-tudomány a 19. században a megváltozott közszellemnek megfelelően kutatta Werbőczy *Tripartitumát*. Elsőként Tomascsek vetette fel, hogy a *Tripartitum* egyes részei, különösen a Prológus az általa ausztriai származásúnak vélt Raymundus mester *Summa legum* című munkájából származnak.² Megállapításait meggyőző szöveg-összehasonlítással igazolta. A korabeli, nacionalista felhangokkal átítatott magyar jogtörténetírás (Schiller) támadó szándékot vélt kiolvasni Tomascsek tanulmányából, amellyel Werbőczy eredetiségét és tudományos színvonalát vontat volna kétségbe. A lefolytatott jogászegyleti vitának azonban annyi haszna mindenképpen volt, hogy felhívta a figyelmet a *Summa legum* magyarországi elterjedtségére a középkori magyar városokban.

A *Summa legum*ról folyó magyarországi diskurzushoz az európai, főleg német jogtörténészek is hozzászóltak. Bizonyítékok kerültek elő arról, hogy a mű nemcsak Magyarországon, hanem Lengyelországban is nagyon elterjedt volt, és a németországi vagy ausztriai példányokban feltűnő német kifejezések csak utólagos betoldásnak tekinthetők, az eredeti latin nyelvű munkában nem szerepeltek.³ Az olasz jogtörténészek rámutattak a mű glosszatori eredetére is. A *Summa legum* tulajdonképpen Goffredus Tranensis *Summa decretalium*ának kivonata, mert a szerző egy eredetileg egyházjogi *summa* világi jogi tárgyú címeit kivonatolta és az *Institúciók* módjára osztotta be. Így tehát egy eredetileg római jogi forrás előbb egy egyházjogi mű részévé vált, majd innen került át egy teljesen civiljogi, csak világi jogi kérdésekkel foglalkozó műbe (*Summa legum*), és ez lett a *Tripartitum*⁴ egyik forrása.

Félegyházy József szerint a *Summa legum* mellett Gratianus *Decretum*a is forrása volt Werbőczy *Tripartitum*ának, hiszen a szerző szöveg-összehasonlítás útján kimutatta, hogy Werbőczy számára nem volt ismeretlen ez az egyházjogi forrás.⁵ Félegyházy ugyanakkor Gratianus *Decretum*án (12. század) és Aquinói Tamás 13. századi *Summá*ján kívül semmilyen más kánonista hatását nem tudta bizonyítani.

Az így ellaposodott kutatás alapvető jellemzője volt, hogy a *ius commune* és a *ius proprium* kifejezések feledésbe merültek. A *ius commune* helyett a római jog „elnevezést” kezdték el használni, azt a benyomást keltve, hogy a középkori jogrendszer semmit sem fejlődött a római joghoz képest, és a középkor teoretikus jogászaik még mindig az 1000 évvel korábbi ókori római jogot ismételték volna. Timon és Illés tantételként mondták ki, hogy „házánkban a római jog recepciója elmaradt, mert nálunk az egységesebb jogfejlődés feleslegessé tette idegen jog bevezetését”.⁶ Szerintük Werbőczy *Tripartituma* tartalmaz ugyan elsősorban római jogi elemeket, de ezek zömmel a Prológusban helyezkednek el, és teljesen jogelméleti jelleggel bírnak, vagyis a középkori egyetemeken oktatott egyetemes jogrendszernek a magyar joggyakorlathoz soha semmi köze nem volt. Mivel a *Tripartitum* Prológu-

* 2014. március 25–26-án, a Magyar Tudományos Akadémián, *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás. Szerkesztett változata megjelent *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Közszerzői Intézet). Budapest, 2014, 213–242. p.) című kötetben.

sában csak Gratianust és Aquinói Tamást sikerült forrásként azonosítaniuk, elterjedt a nézet, hogy a *Tripartitum* 13. századi szerzőkre támaszkodott, és döntően egyházjogi szemléletű volt. Werbőczy inkább a kánonjogtól vett át elméleti jellegű tantételeket, de mivel ezeknek csak az egyház jogviszonyaival volt kapcsolata, összességében kijelenthetőnek vélték, hogy a *Tripartitum* egy zárt, magyar nemzeti kodifikáció volt, amelynek magyar jellegéhez semmi kétség nem fér, mert benne az ősmagyar hagyományok kaptak jogi megfogalmazást.

Vajon Timon és Illés alapján állítható-e, hogy Werbőczy Bartolus és Baldus tanításait mellőzte volna, a *ius commune*-ről semmit sem tudott, sőt a 19. századi magyar kodifikációs mozgalmak előfutáraként ősmagyar hagyományok alapján zárt, nemzeti kodifikációt akart alkotni, amelynek semmi köze a *ius commune*-hez?

Ebben a tanulmányban négy téma kapcsán kívánom bemutatni, hogy Werbőczy nemcsak hogy ismerte és olvasta a *ius commune* kommentátorainak műveit, hanem merített is tőlük a *Tripartitum* megírásakor, és ezek a részek nemcsak az elméleti jellegű Prologusban, hanem a *Tripartitum* többi, ún. gyakorlati jelentőségű bírói részeiben is helyet kaptak.

Az eredeti és származékos *ius gentium* a Prologus 2. címében

Bartolus befolyását tükrözi például a *Tripartitum*-ban az eredeti és származékos *ius gentium* megkülönböztetése. Az ókori rómaiak ezt a felosztást még nem ismerték, ahogyan ezt Ulpianus is tanúsítja, aki így ír: „*A természetjog-ra a természet minden élőlényt megtanít, nem sajátja ez az emberi nemnek, közkincse minden állatnak, sőt a madaraknak is. Ebből vezethető le a férfi és nő közössége, amit házasságnak nevezünk, az utódokról való gondoskodás, a nevelés. Hiszen látjuk, hogy ezeket a jogokat az állatok, még a vadak is gyakorolják.*”⁷

A glosszátorok és kommentátorok számára Ulpianus meghatározása problematikusnak látszott. Ulpianus meghatározásából ugyanis az is kikövetkeztethető lenne, hogy az emberek és az állatok egymással jogviszonyra léphet-

nek, szerződést köthetnek, hiszen Ulpianus szerint egymással természeti jogközösséget alkotnak.

A nehézség kiküszöbölésére a glossza alapján⁸ Bartolus jelentette ki, hogy a természetjog és a *ius gentium* kettős: eredeti és származékos. Szerinte csak az ún. eredeti természetjog közös az állatokkal, a származékos természetjog már csak az emberek jogközössége.⁹

Bartolus a *ius gentium*-ot is eredeti és származékos fajtára osztotta fel. Az eredeti *ius gentium* azt a jogot jelentette, amely minden népnél azonos, a származékos *ius gentium* azonban a népek közötti megegyezésből származik. Ilyen például a nemzetközi szerződés.

Werbőczy a *Tripartitum*-ban nem az ókori római jog definícióját veszi át, hanem a *ius commune* meghatározását. Werbőczy tehát nem a római *ius gentium*-ról, hanem a Bartolus által kidolgozott kettős *ius gentium*-ról értekezik a *Tripartitum* előszavában.

Werbőczy szerint „a népek joga kétféle, tudniillik: eredeti és származékos. A népek eredeti joga az, amellyel minden nép eleitől fogva él, melyet a természetes ész rendel, a nemzetek kifejezett megállapítása nélkül; például, hogy senkit sem szabad sérteni stb. És ez a természeti jogtól semmi egyébben nem különbözik, csak a szempontok másféleségében, amennyiben más szempontból mondjuk a jogot természetinek, másból nemzetközinek. Természeti ugyanis azért, mert a természetes ész által hozatott be; nemzeteké pedig, amennyiben azzal kezdettől fogva éltek a nemzetek, minden különösebb megállapodás nélkül.”¹⁰

Werbőczy szerint „*a nemzetek származékos joga az a jog, melyet a nemzetek által nem a természetes értelem, hanem, a közjó okából és az általános hasznosság tekintetéből rendeltek. És ez gyakran különbözik a természeti jogtól; mivel természeti jog szerint minden közös volt, mindenki szabad volt; a nemzetek joga által pedig bekövetkezett a földek fölosztása és a javak elkülönítése, bevezettek a háború, a hadi fogság, a rabszolgaság és egyéb, ami a természeti joggal mind ellentétben áll. Ugyancsak a nemzetek joga útján hozatott be majdnem valamennyi szerződés, mint a vétel, eladás, bérlet és ezekhez hasonlók.*” Mindezek az elméleti fejtegetések szinte szó szerint megegyeznek Bartolus véleményével.

Az alábbi táblázat szemlélteti a két szöveg egyezését:

Tripartitum, Prologus, Tit. 2.

§. 8. *Ius gentium duplex est; scilicet primaevum, et secundarium.*

Ius gentium primaevum est: quo omnes gentes ab initio usae sunt, naturali ratione inductum absque aliqua constitutione gentium, ut neminem laedere etc. Et hoc a jure naturali nihil discrepat, nisi ratione diversorum respectuum. Nam jus naturale, et gentium pariter dicitur, sed diverso respectu; naturale scilicet; in quantum ratione naturali est inductum; gentium vero, in quantum gentes a principio orbis, sine illa constitutione alia eo usae sunt. Et hoc jure status servi est integer; quia naturali ratione omnes liberi nascebantur.

§. 9. *Ius gentium secundarium, est jus, a gentibus non ratione naturali, sed ratione publici boni, et ad communem usum inductum. Et hoc saepenumero discrepat a jure naturali; quia jure naturali omnia erant communia, omnes erant liberi; de jure vero gentium, facta est divisio dominiorum, et rerum inventa separatio; introducta sunt bella, captivitates, servitutes, et alia hujusmodi, quae juri naturali sunt contraria. Ex hoc etiam gentium jure omnes pene contractus inducti sunt, ut emptio, venditio, conductio, et his similia.*

Bartolus, *Comm. in D. 12.6.64., de conditione indebiti*, l. si quis (Lugduni 1550, fol. 73ra)

„*Debetis tamen scire, quod ius gentium duplex est. Quoddam est ius gentium, quod fuit eo ipso quodam gentes esse coeperunt, naturali ratione inductum, absque aliqua constitutione iuris gentium, ut fidem seu promissa servaret libertus, et similes. Et isto iure gentium primaevum status servi non annihilatus, immo omnes erant liberi. [...]*”

„*Quoddam est ius gentium, quo omnes gentes utuntur ex constitutione earum, non secundum rationem naturalem [...], ut bella, captivitates, servitutes, distinctiones dominiorum.*”

A szokásjog a Prológusban

Az eredeti és származékos *ius gentium* megkülönböztetése mellett a Prológusban elsősorban a szokásjogról szóló fejtegetések mutatják Bartolus hatását. Félegyházy 1942-ben még azt hitte, hogy e szakaszok is a kánonjogból származnak. David Ibbetson 2003-ban megjelent tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Tripartitum* szokásjogról szóló részének eredeti forrása Bartolus, ugyanakkor Ibbetson számos Bartolustól származó szakasz esetében viszont nem tudta azonosítani a forrást.¹¹ Ibbetsonnal egyetértve tanulmányát itt annyival tudjuk kiegészíteni, hogy Werbőczy nemcsak Bartolust, de néhány más 14–15. századi szerzőt is felhasznált.

Bartolus szerint a szokásjognak három kelléke¹² van, amelyek nélkül nem jön létre: *a)* *rationabilitas* (ésszerűség), *b)* *idősültség* (*praescripta*), *c)* a cselekmények gyakorisága (*frequentia actuum*).¹³

Ezek közül az ésszerűség már a jusztiniánusi római jogban (D.1.3.39) is fogalmi eleme volt a szokásjognak. Ez a követelmény a glosszátorok szerint azt jelentette, hogy nem válhatott szokásjoggá az a szokás, amelyet a törvényhozó kifejezetten megtiltott, mivel az nem minősült ésszerűnek, nem volt ésszerűen összeegyeztethető a törvényhozó akarataival.¹⁴

Az idősültség szintén már Bartolus előtt ismert kelléke volt a szokásjognak. Ez a követelmény azt jelentette, hogy nem válhatott szokásjoggá az a szokás, amely kevés ideje vált gyakorlattá. Ezt a kelléket nem mindegyik glosszátor tekintette szükségesnek. Johannes Teutonicus még tagadta ennek (*ut sit praescripta*) szükségességét.¹⁵ Arról is vitatkoztak a glosszátorok, hogy mennyi idő szükséges a szokásjoggá váláshoz. A civilisták tíz, ill. húsz évet, a kánonisták a *consuetudo contra legem* esetén 40 évet követeltek meg.

Bartolusnál feltűnt még egy követelmény, a *frequentia actuum* is, amely a glosszátoroknál és a Bartolust megelőző kommentátoroknál nem volt ismeretes. Ez azt jelenti, hogy a szokás jogi jellegének elismeréséhez szükség van annak rendszerességére is. Vagyis nem elegendő pusztán annak régisége. Bartolus szerint nem elég tehát az, hogy a szokás idősült legyen, amely követelménynek eleget tesz egy tíz évnél régebbi, de egyszerű cselekmény is.

Ezt a három követelményt először Bartolus kapcsolta össze, és tette a szokásjog szükséges feltételévé.¹⁶ Werbőczy szintén ezt a három követelményt sorolta fel, aminek alapján nyilvánvaló, hogy Bartolus tanításait fogadta el, még akkor is, ha nem teljesen szó szerint idézte őt. A nem szó szerinti idézés arra vall, hogy Werbőczy Bartolust közvetlenül nem olvasta, hanem Bartolus eszméit közvetett forrásból merítette. Bartolus ugyanis nagyon ismert, befolyásos jogász volt, akinek munkássága nemcsak a civiljogi, hanem az egyházi jogi szerzőket is befolyásolta.

A közvetett forrás használatára utal az is, hogy Werbőczy a szokásjogot nem Bartolus, hanem Johannes Andreae definíciója szerint határozza meg, amellettt hogy Gratianust (illetve a Gratianus által idézett Isidorust) is idézi. Bartolus ugyanis kommentárjában több szerző meghatározását is elveti, ő maga pedig több saját meghatározást

ad. Werbőczy viszont a szokásjognak ezt a Bartolus általi meghatározását nem fogadja el, hanem egy másik meghatározást említ, amely szerint „*a szokás annak gyakorlata által megállapított jog, aki törvényt nyilvános hatalommal alkothat*”. Ez a meghatározás Johannes Andreae *Tractatus de consuetudine* című művéből származik, vagyis nem Bartolustól és nem Gratianustól. Johannes Andreae Tractatusát a *Liber Extrához* írt kommentárja részeként nyomtatták ki, de egyes kéziratok külön is áthagyományozták. Ez a szokásjogról szóló, több mint nyolc oldal terjedelmű értekezés Bartolus befolyását tükrözi, ugyanakkor Johannes Andreae nem mindig fogadja el Bartolus véleményét. Werbőczy valószínűleg Johannes Andreae művét olvasta vagy egy olyan művet, amely tőle merített. A *ius commune*-ben ez a fajta tartalmi kölcsönzés nem volt szokatlan a civiljog és az egyházjog között.

A 10. címben Werbőczy Gratianus (helyesebben Isidorus) meghatározását idézi, amely szerint „*a szokás a gyakorlat által megállapított jog, mely törvényül szolgál, midőn nincs törvény*”.¹⁷ Ezt a meghatározást Gratianus egyébként Isidorustól vette át. A *Summa legumból* ered a 10. címben az a mondat, hogy „*szokásnak pedig azért mondatik, mivel a szokásos cselekményekben, és az emberek gyakorlatában, nyilvánul meg*”.

A 10. cím következő szakaszában Werbőczy egy másik meghatározást ad, amikor így nyilatkozik: „*világosabbban (és célunk szempontjából) a szokás így határozható meg: hogy az annak gyakorlata által megállapított jog, aki törvényt nyilvános hatalommal alkothat*.”¹⁸ Ez a meghatározás nem Gratianustól ered, ahogyan ezt Félegyházy állította, hanem Johannes Andreae *Tractatus de consuetudine* című munkájából.¹⁹ Werbőczy tehát egy olyan forrást használt fel, amely Johannes Andreaetól származik, aki azt Bartolus műveiből merítette. Félegyházy²⁰ tehát téved, amikor azt írja, hogy Gratianus definíciója után Werbőczy a saját egyszerűbb meghatározását adja, mert ez a meghatározás sem Werbőczytől, hanem Johannes Andreaetól származik. Szász István pedig tévesen vélte ezt „*a Prológus legértékesebb és legeredetibb részének*”, mert ennek valódi szerzője Johannes Andreae és Bartolus volt.

A szokásjog három kellékének meghatározásánál Werbőczy Bartolus tanításait követi, ahogyan Johannes Andreae is. Werbőczy szerint először is szükséges, hogy „*a szokásjog ésszerű legyen. Ésszerű pedig akkor, ha a jog céljának megvalósítására irányul és törekszik. Az egyházi és isteni jog célja pedig a lélek boldogsága, míg a polgári jog célja a közjó. Ha tehát a szokás a lélek boldogságára irányul, akkor az egyházi és isteni jog szerint ésszerű; ha pedig az ember boldogságával ellenkezik, ésszerűtlen. Polgári jog szerint viszont ésszerű a szokás, ha a közjóra irányul*.”²¹ A *rationabilitas* követelményének imént idézett meghatározása Bartolusnál nem található meg. Ez a felfogás két 15. századi dekretalistánál olvasható, nevezetesen Antonius de Butriónál és Dominicus de Sancto Geminianónál, akik szerint az a szokás, amely ellenkezik a közjóval, a polgári jog szerint nem minősül ésszerűnek.²² Korábban a kánonisták csak annyit állítottak a civilisták tanításai alapján, hogy minden szokás, amely nem ellen-

kezik a természeti, a nemzetek közti vagy a tételes joggal, észszerűnek vélelmezendő, ahogyan ezt az álláspontot Werbőczy is idézi.

Werbőczy szerint másodsorú kívántatik, hogy a szokás idősült legyen, azaz bírjon elegendő idővel, és az elévülésre szükséges időmúlás által erősíttessék meg.²³ De ez csak az egyházi jog szerint van így; s ezen jog szerint is csak akkor, ha szerzett jogba ütközik. Ellenben polgári jog szerint a szokás megerősödésére elegendő tíz év, azaz tízévi idő lefolyása, még akkor is, ha a polgári joggal ellenkezik. Ha pedig a szokás egyházi joggal áll szemben, akkor negyvenévi idő leteltét kívánja. De ha törvényen kívül keletkezik a szokás, akkor érvényéhez egyházi jog szerint is elegendőnek látszik tíz év. Ez a tízévi idő pedig a nép által gyakorolt első aktus időpontjától fogva kezdődik.

Werbőczy szerint harmadik feltételként szükséges a cselekmények gyakorisága. A gyakori cselekvés magában véve nem szükséges a szokás bevezetéséhez, de mivel „a nép jóváhagyása a gyakorlatból tűnik ki, azt pedig egyetlen cselekményből következtetni nem lehet: azért a cselekedetek gyakorisága az ok, a szokás pedig az okozat. Mégpedig oly közismert és annyi cselekmény szükséges, hogy a szokás a nép jogtudatában gyökerezzen; de nem maga a cselekmény, hanem a népnek hallgatag jóváhagyása alkotja a szokást. Valahányszor tehát a körülményekből a nép hallgatag megegyezését ki lehet venni: nem szükséges a cselekményeknek gyakori és nagyobb száma. Sőt olykor egyetlen cselekménynél fogva is lehet szokást megállapítani, ha annak szakadatlan hatása és folytatása volt azon időn át, mely alatt a szokást bevezetik; mint példának okáért, ha valakinek hidja van valamely közúton, vagy más efféle.”²⁴

A kifejtettek bizonyítják, hogy a teológus Félegyházy Józsefnek igen zavarosak a jogtörténeti ismeretei, amikor azt írja, hogy ebben a címben „erős a tanhasonlóság a kánonjoggal a szokás hármass ereje kifejtésében, viszont római jogi tanítást szó szerint sehol sem alkalmaz”.²⁵ A szokás hármass erejéről szóló tan ugyanis civiljogi eredetű, mert Azótól²⁶ származik, akitől a kánonista Hostiensis csak kimásolta. Werbőczy pedig nem a kánonistáktól vette át a szokásjogról szóló részt, hanem Bartolustól, aki közismerten civilista volt, következésképpen a szokásjogról szóló címek lényegében civiljogi befolyásról tanúskodnak.

Tripartitum, Prologus, Tit. 14

„Officium autem iudicis est jus competens ipsi iudici ad ea, quae sibi ut iudici facienda incumbunt, peragenda praestitum. Differt autem officium iudicis a iurisdictione, sicut actio ab obligatione. Nam ut per actionem quis consequitur, quod in obligatione venit; ita per officium iudicis ad effectum perducitur, quod in iurisdictione venit.”

A bírói hatalom meghatározása a Prológus 14. címében

Bartolus és Werbőczy kapcsolatának jogtörténeti szempontból kevésbé jelentős, ugyanakkor sokkal szemléletesebb esete a Prológus 14. címe, amelyben Werbőczy a bírói hatalomról értekezik. Werbőczy szerint „joghatóságnak a közjog által a bíróra ruházott hatalmat mondjuk, melynél fogva jogot, azaz törvényt szolgáltatathat. A bíró tiszte pedig a bírónak adott illetékesség azoknak teljesítésére, amiket neki, mint bírónak, tennie kell. Úgy különbözik pedig a bíró tiszte a joghatóságától, mint a kereset a kötelemtől; mert, amint a keresettel lehet érvényesíteni azt, ami a kötelelem tárgya; úgy a bíró tiszte által érvényesülhet az, ami joghatóságának körébe tartozik, és az kölcsönöz ennek cselekvőséget.”²⁷

A bírói joghatóság és a bírói hatalom egymástól való elhatárolása kérdésében alkotott véleménye szó szerint egyezik Bartolus szavaival, ami persze nem zárja ki azt, hogy Werbőczy közvetett forrásból merített, de aláhúzza Werbőczy és Bartolus szoros kapcsolatát.²⁸

Petrus de Bellapertica szerint a joghatóság (*iurisdictio*) jog, a bírói hivatal ennek a jognak a gyakorlása (*iurisdictio est ius, officium est exercitium ipsius iuris*). Bartolus szerint a bírói tisztség (*officium*) a bírónak járó jog, hogy megtegye mindazt, ami neki kötelessége. Hogy a joghatóság és a bírói tisztség elhatárolására miért volt szükség, a mai jogász számára érthetetlen, mert a *ius commune* korabeli szóhasználatából ered. Az *officium iudicis* kifejezés ugyanis, amit itt a *Tripartitum* magyar fordításai helytelenül bírói tisztségként említenek, a középkori jogban többértelmű fogalom volt. Ha ugyanis valaki előzetes kötelelem fennállása nélkül fordult bírósághoz, például azért, hogy a bíróság állapítsa meg a szerződés semmisségét, vagy kötelezzen valakit biztosíték adására, ezt úgy fejezték ki, hogy ‘*implorare iudicis officium*’, vagyis az *actió*val állították párhuzamba. Ebből már érthető, hogy a magyar fordítás miért nem tudja kifejezni a fogalom összes jelentését, és hogy Werbőczy Bartolus alapján miért beszél ebben a titulusból *actió*ról. Mivel azonban ez a szó szerinti idézet igencsak ki van szakítva eredeti szövegösszefüggéséből, feltehető, hogy Werbőczy ennél a címnél valamiféle kivonatból vagy római jogi népszerűsítő műből dolgozott, ami persze nem érinti azt, hogy az eredeti forrás Bartolus.

Bartolus, *Comm. in D. 2.1.1., de iurisdictione*, l. *ius dicentis officium*, n. 10. (Lugduni 1550, fol. 56ra)

„Officium iudicis est ius competens ipsi iudici, et est ius faciendi ea, quae sibi ut iudici facienda incumbunt (...), et differt a iurisdictione, sicut actio ab obligatione. Nam sicut per actionem consequitur quis, quod in obligatione devenit; ita per officium iudicis ad effectum perducitur, quod venit in iurisdictione.”

A jogos védelem a *Tripartitum* III. rész 21–24. címeiben

A Prologus mellett a *Tripartitum*ban a *ius commune* hatását legerősebben a jogos védelemről szóló rész bizonyítja, amely a mű végén helyezkedik el.

A jogos védelem kérdése mondhatni évszázadok óta foglalkoztatja a büntetőjogászokat, elég utalni itt az új Btk. kodifikációját övező vitákra. A római jog büntetőjoga elég fejletlen volt, a büntetőjog nem is működött önálló jogágként az ókori Rómában. A középkorban a bolognai glosszátorok hatására alakult a büntetőjog önálló jogággá, amelynek első rendszeres összefoglalása Albertus Gandinus *Tractatus maleficiorum* című műve volt a 13. században.²⁹ Werbőczy korára a büntetőjog már igen magas színvonalat ért el, több száz oldalas büntetőjogi értekezések álltak a *Tripartitum* szerzője rendelkezésére. A jogos védelemről szóló címek bizonyítják, hogy Werbőczy ismerte ezt a szakirodalmat, legalábbis annak a jogos védelemről szóló részét.

A glossza szerint a saját, illetőleg mások személye vagy javai ellen intézett, illetőleg ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadást elhárító cselekmény csak akkor nem büntethető, ha a vétkes önvédelem mérsékletével (*cum moderamine inculpatae tutelae*) követik el. A vétkes önvédelem mérsékletének, vagyis mai kifejezéssel a jogos védelemnek a glossza³⁰ és Werbőczy szerint három feltétele van: a) az arányosság, b) az egyidejűség és c) a védekező szándék.

A szembeszállás során a támadás sokszor többféle módon elhárítható. A *ius commune* megkövetelte, hogy a legenyhébb elhárítási módot válassza a védekező, és az elhárító, védekező cselekmény a támadással arányban legyen. Az arányosság követelménye azt jelenti, hogy a védekezés ne okozzon nagyobb sérelmet, mint amellyel őt a támadó maximálisan fenyegeti. A védekezőnek tehát fel kell mérnie a támadó veszélyességét. Az arányosságot elsősorban a támadónál és védekezőnél lévő eszközök, fegyverek, a szemben állók adottságai, a fizikai erőfölény alapján kell megítélni. A fegyvertelen támadást a glossza szerint például nem lehet fegyveresen visszaverni, a fegyveres támadással szemben azonban mindig lehet fegyverrel védekezni. A glossza azonban nemcsak a támadó eszközöket, hanem a támadó fizikai erejét is figyelembe vette, ezért ha a támadó fegyver nélkül is akkora sérelmet tud okozni, amely a gyenge erejű védekező részéről csak fegyverrel lenne elhárítható, akkor az arányosság követelményét nem sérti, ha karddal védekezik. Az arányosság megítélését nehezíti, hogy a másik oldalon csak feltételezett sérelem áll, mert a megtámadottnak nem kell kivárnia, hogy a támadás befejeződjék és egyértelműen világossá váljék, hogy mire irányul a támadó szándéka. A glossza és Bartolus szerint ezért a kivont karddal való fenyegetés már elegendő a védekezés megkezdéséhez. Werbőczy is hasonlóan nyilatkozik, amikor megjegyzi, hogy „aki másra kivont karddal támad, arról mindjárt fel lehet tenni, hogy meg akarja ölni ellenfelét”.³¹

A glossza szerint a jogos védelem második feltétele a támadás és a védekezés egyidejűsége. A jogos védelmi

helyzet addig tart, amíg a támadás. Megszűnik, ha kétségtelen, hogy a támadó a további támadással felhagyott. A támadásnak tehát befejezetlennek kell lennie akkor, amikor az elhárító cselekményt kifejtik. Ahogyan a glossza is említi, befejezett támadás esetén már nem jogos védelemről, hanem megtorlásról lenne szó. Nem tartoznak tehát a jogos védelem körébe azok a cselekmények, amelyek nem a támadás elhárítását, hanem megtorlását célozzák. Ha tehát valakit megütnek, majd a támadó a támadással felhagyván elfut, és a sértett őt üldözőbe veszi, hogy visszaadja a sértést, ez már a glossza szerint nem jogos önvédelem, hanem megtorlás. Werbőczy szerint „*ha pedig már megütötte és az ütés cselekménye valamelyes időre megszűnt: akkor azon idő után nem szabad az ütest visszaadni; mivel ily módon a visszaütest nem önvédelemnek, hanem inkább megtorlásnak kellene tartani és ítélni. Kivéve, ha a megütött ezt azért teszi, hogy elhárítsa a további ütések, melyeket a támadó ismétlni és folytatni készült. És így különbség van az önvédelem és a bosszúállás között; mivel az önvédelem egyidejűleg, a megtorlás pedig valamely idő múltával hajtatik végre.*”³² Werbőczy véleménye tehát megegyezik a glosszával.

Sor kerülhet a jogos védelem megállapítására olyan esetben is, amikor a jogtalan támadás még nem kezdődött el, de annak veszélye (leginkább szóbeli kijelentésből következően) fennáll. Ha például élet elleni bűncselekménnyel fenyegetnek meg valakit, a jogtalan támadás közvetlen veszélye kétségtelenül fennáll, ezért a glossza ezt jogos védelmi helyzetnek tekintette, ha a fenyegető személyről alaposan fel lehet tenni, hogy fenyegetésének érvényt tud és akar szerezni.³³ Ha viszont a fenyegető személy ehhez nem rendelkezik elegendő fizikai erővel vagy fegyverrel, akkor jogos védelmi helyzet nem áll fenn. Bartolus is ezt az álláspontot vallotta a glossza alapján.³⁴

Baldus ettől némileg eltérő véleményt hangoztatott. Szerinte a csak szavakban fenyegetőző személy még nem kezdte meg a bűncselekmény elkövetését, ezért a szóbeli fenyegetéssel csak a szintén szóbeli védekezés lehet arányos, a tetteges már nem. Baldus szerint tehát a szóbeli fenyegetésnél várakozó állápontra kell helyezkedni, és nem lehet azonnal támadásba lendülni.³⁵ Ez alól csak egyetlen kivételt ismer, amelyet a glossza nem említ. Baldus szerint a szóbeli fenyegetés ellen tetteges elhárító cselekménnyel csak akkor lehet fellépni, ha a késedelemből veszély származna, mert például a fenyegető addigra összehívna bűntársait, és a csoportos elkövetéssel szemben a fenyegetett személy már nem tudna védekezni.

Werbőczy a III. részben külön fejtegetést szentel a kérdésnek. Szerinte „*országunk törvénye és meggyökeresedett szokása szerint fenyegetés miatt senkinek sem szabad a másikat megtámadni (kivéve a gyűjtogatással és fölperzseléssel való fenyegetés tényét s esetét, amikor azt, aki azzal fenyegetőzik, hogy a várost vagy falut vagy másnak házáat fölégeti): mindazáltal köztörvény szerint, ha az az ember, aki mást fenyegetett, olyan, hogy végre is szokta fenyegetéseit hajtani, főképen ha hatalmaskodó és verekedő természetű ember (mivel itt is valószínűleg föl lehet róla azt tenni), meg van engedve ellenében úgy a védelem, mint a támadás. De ha nem verekedő ember, és nem*

is szokta fenyegetéseit végrehajtani, akkor szóval szabad ugyan neki ellenállani és ellenmondani, de nem fegyverrel vagy karddal; kivéve, ha netalán társaira várakoznék, és a késedelem veszedelemmel járna.”³⁶

Werbőczy fejtegetéseiből látszik, hogy a *ius commune* tanítását fogadta el. Werbőczy azonban nem a glossza és nem Bartolus véleményét fogadta el, hanem egy másik kommentátor, Baldus tanítását követi. Werbőczy a glossza és Bartolus véleményét nem fogadja el, számára nem elegendő a jogos védelemhez, hogy a támadó fenyegetésének érvényt tud szerezni, ahogyan ez a glossza és Bartolus számára elegendő. Werbőczy ugyanazt a kivételt említi, mint Baldus, hiszen Werbőczy is azt állítja, hogy tettelesen is szabad szembeszegülni azzal a támadóval, aki társaira várakozik, mert ekkor a késedelem veszedelemmel járna.

Ennek a megfogalmazásnak a használata arra utal, hogy Werbőczy ismerte Baldus kommentárját, amelyet a Codex Iustinianushoz írt, vagy legalábbis egy olyan műből dolgozott, amely Baldustól merített. Itt leginkább Angelus Aretinus³⁷ *Institutio*-kommentárja említhető, amely nem bizonyít egész mondatokra kiterjedő szövegegyezést, de számos kulcskifejezés azonos a két műben.

A glossza szerint a jogos védelem harmadik feltétele a védekező szándék. A védekezési szándék hiányában az elhárító cselekmény megtorlásnak számít. A védekező szándékra az ügy körülményeiből lehet következtetni. Az aránytalan védekezés megtorlási szándékra utal. A glossza a védekezési szándékot feltételezi, ha a támadás még befejezetlen. Werbőczy szintén megköveteli a védekezési szándékot, amikor úgy vélekedik, hogy „a védelemnek helye van és megengedtetik egyidejűleg és a támadás befejezése előtt, vagyis ugyanazon tusában és civódásban, az első sérelem tüzeiben, mielőtt tudniillik a támadó vagy először ütő fél a hely színéről távoznék. Mert ha azután történik: többé nem védelemnek, hanem megtorlásnak volna nevezendő.”³⁸

Werbőczy *Tripartitum*-ában felmerülő kérdés a kitérés kötelezettség. Gyakorta ugyanis a sértett a támadás elől el tud menekülni, ki tud térni, ezzel viszont az elhárító cselekmény szükségtelenné válik. Kérdés, hogy a sértett a szándékos szembeszállás esetén is méltán hivatkozhat-e a jogos védelemre. A glosszátorok között a kitérés kötelezettség kérdése vitatott volt. A támadás elől mindig ki kellett térniük azoknak, akiknek ez becsületük sérelme nélkül lehetséges. A klerikusoknak tehát mindig ki kellett térniük, a katonáknak és lovagoknak viszont soha.³⁹ Bartolus szerint azonban senkinek sem kötelessége kitérni a támadás elől, vagyis mindenkit megillet a szembeszállás joga.⁴⁰ Baldus szerint a vagyon (ingatlan) elleni támadásnál mindenkit megillet a szembeszállás joga, a személy elleni támadásnál viszont csak akkor, ha a menekülés nem veszélyes sem a megtámadott személyére, sem becsületére. Ha például menekülés közben fennáll a hátra lövés veszélye, joga van a támadóval szembeszállni.⁴¹

Werbőczy (III.21.4) mindenkinek előírja a kitérés kötelezettséget, bár a megfogalmazás nem egyértelmű, és az is feltehető, hogy Werbőczy Baldus alapján csak a személy elleni támadásnál írta elő a menekülési kötelezett-

séget, a vagyon elleni támadásnál nem, ahogyan Baldus sem. Werbőczy ugyanis azt írja, hogy csak akkor tartozik kitérni valaki, ha személyének és becsületének sérelme nélkül el tud menekülni, amiből következik, hogy akkor sem tartozik kitérni, ha a vagyonának sérelme nélkül el tud menekülni, ahogyan ez Baldus véleménye volt.⁴²

A csoportosan elkövetett erőszakos bűncselekményeknél gyakori, hogy nem lehet megállapítani, ki kezdeményezte a verekedést, ki ütött elsőként, vagyis ki a védekező, és ki a támadó. A glossza⁴³ szerint mindkettőt fel kell menteni bizonyítékok hiányában. Baldus szerint a kölcsönös és egyidejű támadás, a kölcsönös verekedés esetén mindegyik fél jogtalan támadó, ezért mindegyik büntendő. Werbőczy szerint, ha a tanúvallomásból vagy máshonnan nem tűnik ki, melyik ütés előzte meg a másikat, akkor a vétek arra hárul, aki a másikat szóval ingerelte. Werbőczy e véleménye Angelus Aretinus⁴⁴ véleményével egyezik.

Werbőczy a III. rész 24. címében felteszi azt a kérdést, hogy segítheti-e egyik ember a másikat a jogtalan támadás elleni védekezésben. Ez a fejezet is teljes mértékben megegyezik a *ius commune* tanításaival. Jogtalan támadás esetén csak a megtámadott kerül jogos védelmi helyzetbe a természetjog szerint. A jogalkotónak alaposan mérlegelnie kell, hogy kiterjeszti-e a jogos védelmi helyzetet másra is. Ez azonban azzal a veszéllyel járhat, hogy az ilyen erőszakos verekedések, lövöldözések városi csetepatévá válhatnak. A *ius commune* szerzői tisztában voltak ezzel, és vonakodtak kiterjeszteni bárkire a védekezés jogát. A glossza a megtámadott segítségére sietőtől még különös érzelmi viszonyt⁴⁵ kívánt, erre hivatkozva ismerte el a megtámadott szülő segítségére siető gyermek, a megtámadott gyermek segítségére siető szülő, a megtámadott jegyes segítségére siető jegyes, sőt a köztük lévő viszony miatt a megtámadott ágyas segítségére siető szerető jogos védelmi helyzetét is. A glossza viszont nem ismerte el a megtámadott segítségére siető járókelők jogos védelmi helyzetét.

Baldus szerint, ha a megtámadott segítséget kér, bárki a védelmére⁴⁶ kelhet, és a segítségül hívott járókelő is jogosan védekezőnek számít, ahogyan ezt már Bartolus is elismerte. Werbőczy a kommentátorok tanítását követi, és azt állítja, hogy „még az idegen ember is, ha segítségül hívják, mindenkor megsegítheti azt, aki veszedelemben forog”.⁴⁷ Azt, hogy Werbőczy a *ius commune*-ből merített, elárulja az a mondat, amelyben Werbőczy a vagyon elleni támadás esetén megengedhető jogos védelemre hivatkozik a személy elleni támadás esetén is jogosnak tekinthető védekezés igazolására, hiszen az ókori római jog csak a vagyon elleni támadásnál ismerte el ezt, és ez az érv a kommentátoroknál gyakran idézett *argumentum* volt, és innen vette át Werbőczy is.

Összefoglalás

Hogyan foglalhatjuk tehát össze tanulmányunk eredményeit? Mindenekelőtt kitűnt, hogy a *Tripartitum* forrása nem a római jog, mert Werbőczy nem az ókori római jog

forrásait idézte és használta, hanem a *ius commune* szerzőit, a glossátorokat és kommentátorokat, akik a *Tripartitum* írása idején a legkorszerűbb jogtudományi felfogást képviselték. A glossátorok és kommentátorok lényegesen továbbfejlesztették és átalakították az ókori római jogot, Werbőczy pedig nem ezt az ezer éves ókori római jogot idézi, hanem a *ius commune* 14–16. századi irodalmát. *Itt tehát nem „a római jog recepciójáról” van szó, hanem a ius commune, az európai közös jog befolyásáról.*

Werbőczy *Tripartituma* tehát nem egy perifériára szorult kelet-európai ország elavult jogkönyve. Werbőczy nem egy elszigetelődött országnak a gyakorlatban úgy-ahogy kiképzett, tudományosan viszont elmaradott, műveletlen jogásza, hanem egy olyan magyar jogász, aki tisztában volt a jogtudománnyal, és ismerte az európai jogtudományi irodalom, a *ius commune* korszerű eredményeit, és ez az európai *ius commune* a *Tripartitumba* is bekerült.

„*Nemo iurista, nisi Bartolista*” (senki sem jogász, aki nem Bartolista) – mondták ebben az időszakban a jogászokról. Az, aki a 15–16. században nem ismerte és nem vallotta Bartolus tanításait, nem volt jogásznak tekinthető a nyugati felfogás szerint. Ha Werbőczy nem ismerte volna Bartolust, nem idézte volna Baldust és a *ius communét*, senki sem tekintette volna őt jogásznak. Werbőczy tehát Bartolista volt, ahogyan ezt a jogos védelemről megfogalmazott fejezetek is bizonyítják.

A szövegszerű összehasonlítás alapján nem igaz az az állítás sem, hogy a magyar jog legterjedelmesebb összefoglalása, a *Tripartitum* legfeljebb csak 13. századi kánonjogi forrásokat idéz, ahogyan ezt Félegyházy József 1942-ben kiadott művében állította. Werbőczy jogi műveltsége ennél lényegesen magasabb szinten volt, mint ahogyan ezt Félegyházy elavult könyve alapján hinni lehetne. Werbőczy ismerte a 14–15. századi civilista kommentátorok műveit is, és ahogyan a fentiekben felvázolt meggyőző szöveg-összehasonlítás is bizonyítja, Werbőczy lényegesen többet hivatkozott a civilista szerzőkre, mint a kánonisták-

ra, a különösen nagy gyakorlati jelentőséggel rendelkező jogos védelemnél pedig gyakran a civilisták véleményét tette magáévá.

Werbőczy kánonjogi ismeretei is sokkal korszerűbbek voltak, mint ahogyan azt Félegyházy állította. A felhasznált források között ugyanis 14–15. századi kánonisták is feltűnnek (Johannes Andreae, Antonius de Butrio, Dominicus de Sancto Geminiano). A kánonjogi befolyás mindent egybevetve azonban sokkal kisebb, mint azt Félegyházy egyoldalúan bemutatta. Werbőczy sokkal inkább a civilistákat idézi, ami pedig a kánonistáktól származik, arról bizonyítható, hogy eredeti forrásuk Bartolus, Baldus vagy más civilista volt, és a kánonisták ezektől a civilistáktól merítettek, vagyis a kánonjog csak közvetítő forrásnak tekinthető.

A forrásfelhasználás elemzése alapján sikerült bebizonyítani azt, hogy a *Tripartitum* 1514-ben készült jogtudományi munka, és nem a magyar jog 19. századi értelemben vett kodifikációja. Werbőczy egy 15–16. századi jogász volt, azt gondolta a jogról, amit egy 15. századi európai jogász a jogról gondolt, és ebben a világtételekben a *ius commune* fontos szerepet játszott.

Arra a kérdésre a kutatás jelen állása alapján nem tudunk válaszolni, hogy Werbőczy mennyire volt eredeti alkotója vagy csak szerkesztője a *Tripartitumnak*. Werbőczy feladata a hatályos jog összegyűjtése volt, ami éppen az eredetiség mellőzését követelte, vagyis lényegében szerkesztői feladatra kapott megbízást. Werbőczy feladata nem az volt, hogy új jogrendszert alkosson, még kevésbé az, hogy kodifikáljon, hanem a hatályos nemesi szokásjog írásba foglalása. Werbőczy a *ius commune* szerzőinek véleményét is hűen adta vissza, bár általában nem szó szerinti másolatban. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy nem kivonatokból dolgozott, hanem értő módon közvetítette és használta fel az európai jogtudomány szerzőit, és történelmi kora felfogása alapján a jogrendszer részének tekintette a *ius communét* is.

Jegyzetek

- Bellomo, M.: *The Common Legal Past of Europe* (Washington D.C., 1995); Bellomo, M.: *Europäische Rechtseinheit: Grundlagen und System des Ius Commune* (München, 2005); Bónis Péter: *Az európai közös jog születése* (Budapest, 2011).
- Tomaschek, J. A.: *Über eine in Österreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum und ihr Quellenverhältnisse zu dem Stadtrecht von Wiener-Neustadt und dem Werbőczy'schen Tripartitum* (Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 105, 1883, 241–328. p.)
- Seckel, E.: *Beiträge zur Geschichte beider Rechte im Mittelalter*. I. k. (Tübingen, 1898, 497–498. p.); Rebro, K.: *Summa Legum Raimundi v. metskom práve na Slovensku* (Sbornik filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 15, 1961, 155–170. p.); Rebro, K.: *I manoscritti della Summa Legum Raimundi Parthenopei in Slovacchia*, In: *Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani* (Bologna, 1963, III. k., Milano, 1968, 955–980. p.)
- A *Tripartitum*hoz lásd Blazovich László: *A Tripartitum forrásai* (Századok, 2007, 1019. p.); Béli Gábor: *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog* (Budapest, 1999, 35–45. p.); S. Werbőczy: *The Cus-*

- tomy Law of the Renowned Kingdom of Hungary in Three Parts (the Tripartitum)*. Ed. and trans. by János M. Bak, Péter Banyó and Martyn Rady (Budapest and Idyllwild, 2005); Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjogtörténet vázlata 1848-ig* (Budapest, 2005); Ruzsoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949* (Budapest, 2002, 7–67. p.); *Magyar jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna (Budapest, 2004); Balogh Elemér: *A magyar büntetőjogi dogmatika* (Jogtörténeti Szemle, 2008. 4., 1–8. p.); Rixer Ádám: *A történelmi alkotmány helye mai jogunkban* (Budapest, 2012).
- Félegyházy József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog* (Budapest, 1942).
- Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, 1917, 304. p.)
- D. 1.1.1.pr.-2. Ulpianus (Zlinszky János fordítása).
- Gl. *sed naturalia* ad Inst. 1.1.11., *de iure naturali, gentium et civili, § sed naturalia* (Lugduni, 1618, coll. 24): „Hic § potest intelligi de iure naturali primaevae, quo moventur omnia animalia ad aliquid faciendum.”
- Bartolus, *Comm. in D. 12.6.64., de conditione indebiti, l. si quis* (Lugduni, 1550, fol. 73ra).

- ¹⁰ Trip. Prologus, tit. 3. A Tripartitum magyar fordítását e tanulmányban Csiky Kálmántól idézem: Werbőczy István: *Tripartitum: a dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve*: latin–magyar kétnyelvű kiadás. Az 1894-es fordítást kész. és bev. Csiky Kálmán, az 1990-es kiadás bev. tanulmányának szerzője Bónis György (Tudománytár 28. Szerk. Gazda István. Budapest, 1990)
- ¹¹ Ibbetson, David: *Custom in the Tripartitum*. In: Martin Rady (ed.): *Custom and law in Central Europe* (Cambridge 2003, 14–24. p.)
- ¹² Korábban más kellékekkel kellett rendelkeznie a szokásjognak. 1234 körül pl. vö. Gl. *legitime sit praescripta* ad X.1.4.11., *de consuetudine*, c. *cum tanto* (Lugduni, 1584, coll. 95.): „Ad hoc ut ergo consuetudo iuri communi praeiudicet, requiritur primo quod rationalis sit, et quod sit praescripta, ut hic, et c. cum eccl. Item quod ex certa scientia, et non per errorem sit inducta, ff. de leg. l. quid non ratione, et sciente illo qui potest ius condere. [...] Et quod non sit contra ius naturale. [...] Item requiritur quod sit usus illa consuetudine sive vicibus illis quibus usus est eo animo ut intendas, sive credas te ius habere. [...] Item requiritur quod maior pars populi usa sit ea consuetudine ad hoc ut secundum eam iudicetur.”
- ¹³ Bartolus, *Comm.* in D. 1.3.32., *de legibus senatusque consultis et longa consuetudine*, l. *de quibus causis*, n. 11 (Lugduni, 1550, fol. 22rab).
- ¹⁴ Gl. *rationalis* ad X.1.4.11., *de consuetudine*, c. *cum tanto* (Lugduni, 1584, coll. 95.): „Et quam consuetudinem dices rationabilem? Illam dico rationabilem, quam non improbant iura.”
- ¹⁵ Gl. *contra* ad D. 12 c. 7 (Lugduni, 1581, coll. 411.): „Sed longum est illa, quod est decem vel xx annorum... Non ergo requiritur quod consuetudo [...] sit praescripta.”
- ¹⁶ Bartolus, *Comm.* in D. 1.3.32., *de legibus senatusque consultis et longa consuetudine*, l. *de quibus causis*, n. 11 (Lugduni, 1550, fol. 22rab): „Et leges videtur ponere tria, scilicet frequens actus, ut C. e.l.j et C. de aedi. pri. l. an in totum et hic et in rubr. supra eo. tit. Secundo temporis diuturnitas, ut hic in gl. Tertio quod principium sit rationabile.”
- ¹⁷ Trip. Prologus, tit. 10.: „quod consuetudo est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex.”
- ¹⁸ Trip. Prologus, tit. 10.: „Sed clarius, consuetudo (prout nostrum propositum tangit) sic diffinienda videtur: Est jus quoddam, moribus illius introductum, qui auctoritate publica legem condere potest. Ideo appellatione iuris, venit etiam consuetudo.”
- ¹⁹ Johannes Andreae: *Tractatus de consuetudine*, post *Comm.* in X.1.4.11., *de consuetudine*, c. *cum tanto* (Venetiis 1581, fol. 62vb): „Consuetudo est jus quoddam, illius moribus introductum, qui auctoritate publica legem condere potest.”
- ²⁰ Félegyházy József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog* (Budapest, 1942, 102. p.)
- ²¹ Trip. Prologus, tit. 10.: „Primo, ut sit rationalis. Est autem rationalis, cum tendit et accedit ad finem juris. Finis autem juris canonici, et divini: est felicitas animae. Finis vero juris civilis, est bonum publicum. Ideo si consuetudo tendit ad felicitatem animae, est rationalis secundum jus canonicum, et divinum; si autem repugnat fini aeterno, est irrationabilis. De iure vero civili consuetudo est rationalis, si tendit ad bonum publicum. Et quia in hoc non sunt speciales regulae, dic: quod consuetudo, quae non est contra jus naturale, gentium, vel scriptum, praesumitur rationalis.”
- ²² Garré, R.: *Consuetudo. Das Gewohnheitsrecht in der Rechtsquellen- und Methodenlehre des ius commune in Italien (16–18. Jahrhundert)* (Frankfurt am Main, 2005, 169. p., 44. lábjegyzet).
- ²³ Trip. Prologus, tit. 10.: „Secundo requiritur, ut sit praescripta, id est, habeat tempus debitum, et per cursum illius temporis ad praescriptionem requisiti firmetur.”
- ²⁴ Trip. Prologus, tit. 10.: „Tertio requiritur frequentia actuum, ut est communis doctorum sententia. Dic tamen, quod actus frequens de se non est necessarius ad consuetudinem inducendam, sed quia per usum colligitur consensus populi, qui plerumque non potest ex uno solo actu colligi: igitur frequentia actuum est ut causa, consuetudo vero, ut causatum. Requiritur autem tot actus, et ita notorii, ut verisimiliter transiverit in notitiam populi; non tamen actus, sed tacitus consensus populi, inducit consuetudinem. Unde ubicunque ex conjecturis habetur tacitus consensus populi: tunc non curatur de magna frequentia actuum. Imo aliquando ex uno actu, si habuerit causam successivam, et continuationem per tempus, infra quod consuetudo inducitur, ut si quis supra viam publicam pontem habuerit, vel quid tale, potest induci consuetudo.”
- ²⁵ Félegyházy József: i. m., 98. p.
- ²⁶ Azo, *Summa* in C. 8.52., *quae sit longa consuetudo*, n. 6 (Venetiis, 1595, coll. 874.): „Et quidem videtur quod consuetudo sit conditrix legis, abrogatrix et interpretatrix.” A tan a glossában is szerepel, így lehet, ahogy Azónál is régebb: Gl. *imitatur* ad C. 8.52.3., *quae sit longa consuetudo*, l. *leges* (Parisiis, 1559, coll. 1964.).
- ²⁷ Trip. Prologus, tit. 14.
- ²⁸ Bartolus, *Comm.* in D. 2.1.1., *de iurisdictione*, l. *ius dicentis officium*, n. 10. (Lugduni, 1550, fol. 56ra).
- ²⁹ Kantorowicz, H.: *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*. II. kötet (Berlin–Leipzig, 1926)
- ³⁰ Gl. *moderatione* ad C. 8.4.1., *unde vi*, l. *possidenti* (Lugduni, 1627, coll. 2054.): „Moderamen circa tria attenditur. Primum, ut si armis inferatur violentia, et armis repellatur. Si sine armis, simili modo repellatur. [...] Secundum, ut in continenti flagrante adhuc maleficio violenter invasor repellatur. [...] Tertium, ut ad defensionem, non ad ultionem seu vindictam. [...] Item circa illud quod dixi de moderamine, primo quaeritur: Quid si pugnus unius plusquam alterius ensis percussit? Respondeo: defendat se ense propter inequalitatem virium, cum vim vi repellere omnia iura proclament. [...] Item numquid est necesse ut prius percuti expectes? Quidam dicunt quod sic. [...] Tu dic quod sufficit terror armorum, vel iactatio percussorum.”
- ³¹ Tripartitum II.21.1.: „Nam, qui gladio evaginato alterum aggreditur, statim praesumitur, quod aut necem illi inferre, aut lethalia vulnera infligere machinatur.”
- ³² Tripartitum II.21.6.: „Si autem fuit jam percussus, et cessavit actus percussoris per aliquam moram: tunc non est sibi licitum repercutere post moram. Quia hoc modo non defensio, sed vindicta potius illa repercutio censetur atque iudicatur. Nisi forte percussus faceret, ut evaderet alias percussiones, quas aggressor de novo facere et continuare praetendebat. Et sic differentia est inter defensam et vindictam, quia defensa sit in continenti, vindicta autem post moram inferitur.”
- ³³ Gl. *moderatione* ad C. 8.4.1., *unde vi*, l. *possidenti* (Lugduni, 1627, coll. 2054.)
- ³⁴ Bartolus, *Comm.* in C. 2.19.9., *de his quod metus causa*, l. *metum* (Lugduni, 1552, fol. 95va): „Quando minae inferuntur, debet inspicere persona inferentis minas. Sunt enim quidam potentes et ita mali quod illud quod dicunt, consueti sunt facere, tunc esset iustus metus ex minis et iactationibus, ut supra eo. l. si donationis. Si vero erat quidam homo, quod consuevit multum dicere et modicum facere, tunc non esset iustus metus.”
- ³⁵ Baldus, *Comm. (rep.)* in C. 8.4.1., *unde vi*, l. *possidenti*, n. 16 (Venetiis, 1615, fol. 134vb): „Sed numquid solis minis minatus possit percutere minatorem? Glossa dicit quod sic, si consuevit minas suas minator exequi, nam tales minae terrore inferunt, ut l.j. si quacumque et l. l. si rec. provin. Nam consuetudo et qualitas personae debet attendi in talibus, l.j. si quis imp., l. si de act. et obl. facit quod nota ff. de arb. l. licet (D. 4.8.15). Mihi videtur contra, quia licet minetur, non incipit delinquere facto, sed tantum verbo, nec procedit ad actum proximum, et ideo verbis resisti contrario verbo debet, non ad manus et ferrum veniri, facit quod no. in Spec. de accu. ver quid si vocavi te latronem. Verumtamen si in mora expectationis esset periculum, ex quo liquet de animo, starem cum glossa.”
- ³⁶ Tripartitum III.23.1-2.: „Dicendum, quod licet de regni nostri lege et approbata consuetudine, propter minas et comminationes non sit licitum cuiquam alterum offendere (praeter combustionis et incinerationis articulum atque casum, in quo quilibet civitatem aut villam, vel alterius domum succendere, ignisque voragine conflagrare minatus, morte damnari solet): de lege tamen communi, si homo ille, qui minatus alteri mortem, solitus est minas suas executioni demandare, praesertim si fuerit potens et alias consuetus percutere (quia verisi-

militar hoc idem praesumitur etiam de isto), mortis evitandae gratia admittitur defensiva, pariter et offensiva. Verum si non fuit solutus alias percussus, nec minas suas executioni demandare: tunc verbis quidem resistere, et ei contradicere permittitur, sed non ferro vel gladio; nisi forte ille expectaret socios, et mora periculum esset allatura.”

- ³⁷ Angelus Aretinus, *Comm.* in Inst. 1.2.2., *de iure naturali, gentium et civili, § sed ius quidem civile*, n. 9 (Venetiis, 1609, fol. 15va): „Quid si minatus est mihi, an possum eum licite offendere? Bar. in d.l. metum C. quod me.cau. dicit, quod si ille erat homo consuetus minas suas executioni mandare, quod est iustus metus, alias non, facit quod notat Bar. in l. de pupillo § si quis ipsi praetori. ff. de no. op. Sed Baldus in l. 1. C. unde vi, dicit, quod immo verbis est resistendum, et non ferro, nisi ille expectaret socios, et mora esset pericula allatura.”
- ³⁸ Tripartitum III.22.1.: „Quantum igitur ad corporis et personae tutelam: debet fieri et admitti defensiva in continente, et ante consummatam injuriam, vel in eadem pugna et contentione, flagrante adhuc primo crimine, antequam scilicet aggressor vel primus percussor de loco recedat. Nam si postea ferret: non defensiva (prout praenarratum est), sed vindicta diceretur.”
- ³⁹ Huguccio Pisanus: *Summa Decretorum*. Tom. I. *Distinctiones I–XX*. (Vatican City, 2006, 42. p.): „Ex his omnibus patet quod nullus debet repercutere.”; Goffredus Tranensis, *Summa* in X. 5.12., *de homicidio*, n. 6 (Venetiis, 1586, fol. 205ra): „Ad hoc dicunt quidam quod licet laicis, clericis vero non. Ego credo quod clericis et laicis licet iniuriam propulsare et repercutere.”
- ⁴⁰ Bartolus, *Comm.* in C. 8.4.1., *unde vi, l. possidenti*, n. 8 (Lugduni, 1552, fol. 110rb): „Si ego potui evadere fugiendo, et nolui, sed volui resistere, an liceat? Et quidam distinguunt: Aut est persona cui fuga est verecundia, aut non. Mihi videtur indistincte dicendum, quem non debere fugere, nam aliquem fugatam esse est iniuria, ut l. item apud, § j. ff. de iniur., ergo propulsanda ista iniuria.”
- ⁴¹ Baldus, *Comm. (rep.)* in C. 8.4.1., *unde vi, l. possidenti*, n. 12 (Venetiis, 1615, fol. 134ra): „Sed pone quidam fecit insultum contra me. Ego poteram a facie eius fugere. Non feci hoc, sed percussi eum. Queritur an puniar? Videtur quod sic, quia aliter poteram me defendere, scilicet fugiendo, et terga vertendo, et quilibet tenetur rurores fugere, nec se eis accomodare, ut ff. de poe. l. capitalium, § solent. Item ponere manus ad arma debet esse ultimum refugium et ulti-

mum subsidium. Solutio: aut violentia infertur circa res ad earum occupationem vel destructionem, et non debet quis fugere, quia fuga trahit secum periculum. [...] Aut circa personas, non respectu rerum occupandarum, tunc aut fuga importat periculum, ut quia inimicus est sibi ad spatulas, et terga vertendo posset de facili vulnerari, tunc non debet fugere. [...] Aut fuga importat periculum honoris, et idem secundum Iacobum quia quilibet tenetur et debet honorem suum tueri, et omni lucro preferre, ff. si quis omis. cau. test. l. Iulia. Aut fuga nullum importat periculum, sed cautelam quandam, tunc debet quis fugere, quia sibi non nocet, et alii prodest.”

- ⁴² Tripartitum III.21.4.: „Quod si vero aggressus cum honore et salvatione personae suae aggressorem evadere poterit: tunc evadere et minus malum, ne maius sequatur, evitare tenetur.”
- ⁴³ Gl. *sibi* ad D. 9.1.11., *si quadrupes pauperiem fecisse dicatur*, l. *cum arietes* (Lugduni, 1627, coll. 1014.) „Sed quid si non apparet quis fuerit aggressus? Responde: neuter alteri tenetur, arg. infra ad legem Aequi. l. scientiam § cum instrumenta.”
- ⁴⁴ Angelus Aretinus, *Comm.* in Inst. 1.2.2., *de iure naturali, gentium et civili, § sed ius quidem civile*, n. 7 (Venetiis 1609, fol. 15rb): „hoc casu potest intelligi quod praesumatur culpa in eo, qui provocavit.”
- ⁴⁵ Gl. *nam iure* ad D. 1.1.3., *de iustitia et iure*, l. *ut vim* (Lugduni 1627, coll. 15): „Sed quid si ob tutelam rerum suarum? Responde idem, dummodo cum moderamine, ut C. unde vi, l.j. (C.8.4.1). Item quid si ob tutelam alterius? Responde affectionem considerari.”
- ⁴⁶ Baldus, *Comm. (rep.)* in C. 8.4.1., *unde vi, l. possidenti*, n. 12 (Venetiis 1615, fol. 134ra): „Queritur an cessante quolibet speciali affectione, possit quis assumere defensionem hominis ignoti? Et videtur quod non, quia gl. l. ut vim, dicit affectionem ponderari, sed ad ignotum nulla est affectio saltem singularis et notabilis. In contrarium videtur, praesertim si offensus exclamat: accurrite, accurrite. Primum, quia in defensionem rerum hoc licet, ut no. in lege 3 § eum igitur, de vi et vi ar., infra tit. l. 1. l. 1, ergo multo magis in defensionem personarum.”
- ⁴⁷ Tripartitum III.24.: „Adhuc quaeritur: an alius alium possit adjuvare? Dicendum, quod sic. Nam si pro tutela rerum, et haereditatum mearum possum amicos et fratres convocare: longe fortius pro corporis et personae meae defensione. Unde quilibet, etiam extraneus, dum in adiutorium acclamatur, poterit illum, quem in periculo vitae constitutum viderit, semper adjuvare.”

Gosztonyi Gergely

A Hármaskönyv és a jobbágyi jogok

1 514 sorsfordító dátum mind a magyar történelemben, mind a magyar jogtörténetben. Ha bárkit megkérdezzünk, előbb-utóbb két név biztosan említésre kerül az adott év kapcsán: Dózsa György és Werbőczy Istváné. A nagy magyar parasztlázadás vezetője és a magas pozícióba jutott köznemes¹ alakja rávetül az elkövetkező időszak köz- és magánjogi gondolkozására is. Egyikük, mint egy olyan sikertelen felkelés vezére, amelynek

következtében a köznyelvben „röghöz kötésnek” hívott intézkedések megtörténhettek, míg másikuk a *Hármaskönyv* megalkotójaként nem csupán a jobbágyokkal kapcsolatos alapvető jogi kérdéseket, hanem az egész magyar jogi berendezkedés következő évszázadait meghatározta.

Mivel ezen tények át- és átszövik a történelmet, érdemes megvizsgálni azt a ritkán érintett kérdéskört, hogy az alapvetően nemesi jogokkal foglalkozó *Tripartitum* milyen módon kezeli a jobbágyság kérdését. Kezeli-e egyáltalán, és ha igen, akkor súlyának megfelelően-e. Elsőre is szembeűnő, hogy a *Hármaskönyv* harmadik, ún. vegyes részében (*tertiae partis*) kaptak helyet a jobbágyi jogok, mégpedig a III. rész 25. és 31. címe között. Néhány egyéb helyen (pl. II/23/3. §, III/33/5. §) elvétve találhatunk még a jobbágysággal foglalkozó kérdéseket, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a *Tripartitum* összesen 256 címéből mindössze 7 vonatkozik közvetlenül az akkori magyar lakosság 85-90%-át kitevő jobbágyságra. Ha már a számokkal játszunk, összevethető, hogy a *Tripartitum* 86 800 szavából 129 alkalommal szerepel csupán a paraszt és a jobbágy szó. Mindez nyilván nem egy tudományos jel-

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

lemző, de jól érzékelteti, amit Mezey Barna fogalmaz meg: „Miért is várnánk el – miként szociális érzékenységgű kritikusai teszik – Werbőczy Istvántól, a kismenesből nagybirtokossá lett, izig-vérig magyar nemestől, hogy a jobbágyságban mást lásson, mint amit a birtokos nemes látott akkoriban: bevételi forrást, személyileg alávettet munkaerőt?”² A jobbági jogok tehát inkább csak mai fogalmainkkal nevezhetők jogoknak, a részletszabályokat megvizsgálva inkább jobbági kötelezettségekről lenne helyes beszélnünk.

Mielőtt megvizsgálánánk a *Hármaskönyv* jobbágysággal foglalkozó részeit, érdemes röviden említést tennünk a Dózsa-féle parasztfelkelés leverését követő egyéb jogalkotási tevékenységekről is. Az 1514. évi törvényalkotás jórészt a felkelést követő büntetőjogi megtorlással és gazdasági reparációval foglalkozott. Az adott évben született hetvenegy törvény nagy része ezt a két kérdést próbálja rendezni: nyilván a győztes uralkodó osztály szemszögéből. A jogszabályok közül mindenképpen ki kell emelni az 1514:14. törvénycikket, amely a – kicsit megtévesztő – „*a keresztések kapitányainak, századosainak s a többieknek büntetése és a reájok rótt teher*” címet viseli. Ennek bevezetőjében és első paragrafusában olvashatjuk, hogy „*Ámbár mindazokat a parasztokat, a kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat, főbenjáró büntetéssel kellene sújtani, nehogy azonban annyi vér folyjon és a parasztság (a mely nélkül a nemesség nem sokat ér) egészen kipusztuljon:*

1. § Határoztuk, hogy az összes kapitányokat, századosokat meg tizedeseket és a többi parasztoztok felbujtóit valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, ezenkívül a szüzeket és az asszonyokon erőszakot tevőket, minden kegyelem mellőzésével meg kell ölni és mindenütt ki kell irtani.”

Ezzel a magyar nemesek mint a törvények megalkotói nyilvánvalóvá tették, hogy rá vannak szorulva a jobbágyság szolgálataira, azaz a teljes kiirtás nekik sem állt érdekében. Mindazonáltal a jelentős példastatuálás (gondoljunk csak a Dózsa György kivégzését körülölelő tényekre és legendákra) nem állt távol tőlük: az erőszakos bűncselekményeket elkövetőket és az események alakulásában kulcsszerepet játszókat halálbüntetéssel sújtották. A többiek életét ugyanakkor – kártérítés terhe mellett – megkímélték:

„2. § A többi parasztoztok azonban, miután a főntebb említett károkat és díjakat megtérítették és megfizették, személyükben sértetlenek maradjanak.”

De e két paragrafusnál a jobbágyság következő évszázadait jelentősebben meghatározó intézkedésekről szól a harmadik és a negyedik paragrafus, amelyeket később a *Hármaskönyv* is megerősített. E két paragrafus volt ugyanis az, amely a magyar parasztságtól elvonta a szabad költözés és letelepedés jogát, azaz ezek által következett be az ún. röghöz kötés:

„3. § Mindazonáltal, hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen föltámadni: ennekutána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztoztok [...], el-

vesztívén e hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, a mely szerint egyik helyről a másikra költözhettek, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság³ alá legyenek vetve.

4. § És jövőre ne legyen szabadságuk arra, hogy uraik akarátának és beleegyezésének ellenére egyik helyről a másikra menjenek és állandóan letelepedjenek.”

Itt emelendő ki ugyanis az a kevésbé közkeletű tény, hogy az 1514. évi paraszttörvények előtt a jobbágyság szabad költözése szinte evidencia volt, hiszen – Király János megfogalmazásában – „a jobbági állásnak súlypontja eleinte inkább a jobbági kötelezettségeknek teljesítése volt oly annyira, hogy ezen korszak végéig (1514.) ezen kötelezettségek teljesítése a földhöz kötöttséget is megbonthatta”⁴. Azaz: a parasztfelkelést megelőzően, amennyiben a jobbági teljesítette a rá rótt kötelezettségeket és szolgáltatásokat, volt rá esélye, hogy másik földesúr szolgálatába szegődjön.⁵ Ezt írta felül a fenti törvénycikk, és ha azt nem tekintették volna elég egyértelműnek, az 1514:25. törvénycikk „*milyen módon van a jobbágiok költözése eltiltva*” címmel újfent megerősíti mindezeket:

„Mindazonáltal határozottan kijelentvén azt: hogy a jobbágiok ezután való elvonulásának vagy költözésének tilalmáról fentebb megirt és előadott cikkelyt (miután a jobbágiok elvitele és visszatartóztatására nézve eddigelé igen sok és igen nagy alkalmatlanság és csaknem mindnapos veszekedések támadtak) minden helyre és minden az országnak s alája vetett részeinek határain belül bárhol lakó jobbági és paraszt sorsu emberre egyaránt kell érteni és alkalmazni:

1. § Akképen, hogy ezután a jobbágioknak elbocsátása és elvitele egyáltalában szünjék meg s örök időkre elmaradjon s mindenkorra eltöröltnek tekintessék.”

Jelen dolgozat kereteit szétfeszítené a teljes 1514. évi jogalkotás vizsgálata, így annyi említhető még meg e helyütt, hogy a 15–20. törvénycikk szabályozták a következő időszakra jellemző adózási kérdéseket, azaz évente kétszer ötven dénár, heti egy nap robot, havi egy csibe, évente két liba, minden tíz jobbági telek után egy disznó volt a sarc a szokásosnak mondható tized és kilenced mellett.⁶

Ezek voltak tehát azok a törvények, amelyek hatása alól Werbőczy sem tudta magát kivonni. Bár a *Hármaskönyv* már korábban elkészült, és az Országgyűlésnek benyújtásra került, Illés József hívja fel a figyelmet arra, hogy „mialatt a munka a bizottság előtt feküdt, Werbőczy két helyen változtatott rajta”⁷. Témánk szempontjából a második változtatás az érdekes, ugyanis a III. rész 25. cím 2. §-ba – miután fentebb láthattuk, hogy az Országgyűlés elvetette a szabad költözködés jogát – ő is beiktatta ugyanezt:

„2. § És ámbár mind e népségek (a királyi jászok, kunok, oroszok és polgárok kivételével) eddigelé a szabadság amaz előjogával éltek, hogy, ha úgy akarták, szabadságukban állott, törvényes földbériük letétele és adósságaik kifizetése után lakóhelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök, hogy majdan ott lakjanak, mint-hogy azonban pártot ütöttek és bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az úgynevezett kurucz lázadásban váratlanul

felkeltek és e miatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek.”

Mindazonáltal a *Hármaskönyv* jobbágysággal foglalkozó részei nem csupán a röghöz kötést deklarálják. A III. rész 25. cím 1. §, amely „*a jobbágyoknak nevezett falusiak állapotjáról és törvényeiről*” címet viseli, rögvést egy definíció-féleséggel kezd ezen fenti jobbágyokról, „*kiknek állapotja sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások pedig csehek és tótok, a kik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik. Vannak ezenfelül jászok és kúnok, kik királyi földeken telepedtek le és ott laknak és hasonlóképpen a keresztény hitet vallják. Az oroszok és bolgárok közül pedig némelyek a mi hitünkhöz, másik pedig a görögök tévelygéséhez ragaszkodnak.*” E sokféle emberre vonatkoztatva következik a fentebb már említett második paragrafus, amely örök hűtlenségre „*kárhóztatja*” a magyar jobbágyot, és ennek büntetéseként föltétlen és örök szolgasorsra juttatja őket.

A szabad költözés betiltása mellett a *Tripartitum* a jobbágysággal kapcsolatban két jelentős kérdést emel még ki – még ha láttuk is, hogy terjedelmében nem foglalkozott velük sokat. A harmadik rész 25–28. címei az igazságszolgáltatással, míg a 29–30. címek az örökléssel kapcsolatban állapítanak meg szabályokat. A III. rész 25. cím 3. § kimondja, hogy a jobbágyoknak elsősorban a földesuraik szolgáltatnak törvényt és igazságot, és a III. rész 25. cím 5. § jogorvoslatot is lehetővé tesz számukra „*akképpen tudniillik, hogy ha a per sora szerint az egyházi törvényszék elé látszik tartozni akkor a megyés püspök és helyettese elébe, ha pedig tudnivalóképpen világi bíró elibe tartozik, a megyei ispán és szolgabírák elibe kell azt felküldeni*”. Kiemelendő, hogy a földesúr egyszerű megkeresésre és panasztételre is tartozik igazságot tenni, de amíg törvényesen meg nem indul az eljárás, addig mulasztás esetén sem vonható felelősségre, ha mégsem teszi meg.⁸ A vonatkozó paragrafus részletes eljárásjogi szabályokat is lefektet, amit mindenképpen a jogfejlődés egyik fontos állomásaként jellemezhetünk. A *Hármaskönyv* különbséget tesz a kisebb és a nagyobb hatalmaskodások kapcsán indított eljárások között is, ami szintén a különféle eljárásjogi cselekmények, és az azokat megelőző bűncselekmények közötti lassú kategorizálás megjelenésének tekinthető. A szabályok (III. rész 27. cím) olyan kérdésekre is kiterjedtek, mint az esküérték szabályozása vagy a tanúvalloások helye az eljárás menetén belül.

Bár az öröklési szabályok bemutatása után a jogalkotó kiemeli, hogy „*a parasztnak földesura földében, azok örökségére nézve a munka bérén és jutalmán kívül, semmi joga sincs, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti s reá tartozik*”,⁹ illetve „*a jobbágy tehát az ilyen hagyomány vagy eladás által csakis munkájának bérét és jutalmát, tudniillik a föld, a rét, malom vagy szőlő igaz becsijét hagyhatja, vagy adhatja el valakinek*”,¹⁰ az öröklés kapcsán mégis ugyanazt az érdekességet figyelhetjük meg, ami a jobbágyok helyzetét jellemezte a feudális korszak Magyarországon: a jobbágyok birtokában lévő dolgok tulajdonként való kezelését. Azaz az öröklési szabályok – bár a források sokszor mást mutatnak – a jobbágybirtok kapcsán nem tették lehetővé a klasszikus öröklést, a munka bére és jutalma válhatott öröklés tárgyává. Ahogy a III. rész 30. cím megfogalmazza: „*ha a paraszt egyedül és magában álló személy és semmi örökösét és utódot nem hagy maga után: ingó vagyónáról szabadon végrendelkezhetik*”. Amennyiben nincs végrendelkezés, akkor az összes ingó és ingatlan vagyona a földesúrra szállt. „*De ha az igazi örökös azután a mondott életkort eléri vagy meghaladja [...] az egész vagyont megtartás és kezelése az örökösöt fogja illetni.*”¹¹

Jól tudjuk, hogy Werbőczy *Hármaskönyvének* rendelkezései milyen hatással voltak hazánk jogfejlődésére évszázadokon keresztül, így e jelentéktelenebbnek tűnő terület, a jobbágyi jogok vizsgálata is érdeklődésre tarthat számot. Bár legtöbbször csak a szabad költözés betiltásáról szoktunk megemlékezni, a *Tripartitum* az öröklés és az igazságszolgáltatás fejlődésére is jelentős hatással volt a jobbágyokkal kapcsolatban. A költözés kapcsán ugyanakkor a magyar uralkodó osztály viszonylag hamar belátta, hogy hibás döntést hozott, hiszen a károk jóval jelentősebbek voltak az elérendő céloknál, „*a jobbágyköltözés eltiltása többet ártott Magyarországnak, mint bármi más*”.¹² Végezetül érdemes megemlíteni a röghöz kötés kapcsán Hóman Bálint és Szekfű Gyula óriási jelentőségű művéből a kérdés értékelését, miszerint: „*A magyar föld még nem volt a nemesség kizárólagos tulajdona, mikor ez a tan már jogi maximává lett és a magyar parasztot letaszította a politikailag jogtalan bérmunkás, a birtokszerzésre képtelen jobbágy színvonalára. A jobbágyokra vonatkozó többi rendelkezés hasonlóképp mélyíti el a különbséget úr és jobbágy között, a római jogász kérelhetetlen logikájával. Így adott formát háromszáz évre a magyar jobbágy szerencsétlenségének Werbőczy, a nagy jogász és nagy tudós, de aki nem volt annyira államférfiú, hogy saját osztályának érdekein felül tudott volna emelkedni.*”¹³

Jegyzetek

¹ Életrajzaikkal jelen tanulmány nem kíván behatóbban foglalkozni, a legalaposabb életrajzokért az alábbi művek tanulmányozása lehetséges: Fraknói Vilmos: *Werbőczy István 1458–1541* (Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1899); Mezey Barna: *Werbőczy István* (Rubicon, 1999. 7., 15–20. p.); Márki Sándor: *Dósa György 1470–1514* (Budapest, Athenaeum Rt. Könyvnyomdája, 1913); Féja Géza: *Dózsa György* (Budapest, Mefhosz Könyvkiadó, 1939).

² Mezey Barna: *Werbőczy István* (<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/-magyarazatok/mezeybar-na-werboczyistvan.htm> [2014. november 28.])

³ Latinul: mera ac perpetua rusticitas

⁴ Király János: *Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre* (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, 1908, 614. p.).

- ⁵ Már az 1405:(II.):14. tc. így fogalmaz: „Ezenkívül elrendeltük és megállapítottuk s statutum erejére emeltük azt, hogy ezután jövőre jelen levelünk erejénél fogva, a mi királyi polgáraink, jövevényeink vagy jobbágyaink a mi városainkból, birtokainkból, mezővárosainkból és szabad községeinkből, valamint váraink területéről az egyházak, nemesek meg másrendű emberek birtokaira és megfordítva az egyházak és nemesek meg egyéb rendű emberek jobbágyai a mi előbb nevezett városainkba, mezővárosainkba, birtokainkba, váraink területére és egyáltalán a szabad sorsu emberek megannyian az egyházak birtokairól a nemesekéire és a nemesek birtokairól az egyházak birtokaira, szabadságolás és a törvényes földbérnek és egyéb tartozásainak megfizetése és kiegyenlítése után az egymást örökre követő minden időkben teljesen szabadon és biztonságban átköltözhetnek és ott letelepedhetnek.”
- ⁶ 1515:18. tc. 1. §: „Ügy hogy tiz kéve termésből, vagy tiz veder borból a parasztnak nyolcz fog maradni.”

- ⁷ Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története* (Budapest, Rényi Károly Könyvkiadó-Vállalata, 1910, 131. p.).
- ⁸ III. rész 26. cím 2. §.
- ⁹ III. rész 30. cím 7. §.
- ¹⁰ III. rész 30. cím 8. §.
- ¹¹ III. rész 30. cím 5. §, a nevezett életkor pedig a III. rész 30. cím 4. § alapján 12 év.
- ¹² Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. Béli Gábor (Pécs, IDRResearch Kft. / Publikon Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2009, 182. p.).
- ¹³ Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet, III. kötet* (A magyar nagyhatalom. A magyar renaissance – Mohács) (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936; <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0002/0003/0001-1aa.html> [2014. december 15.]).

1. Werbőczy *Tripartituma* (Hármaskönyve) elemzésének különös aktualitást ad az a tény, hogy a szokásjog (*Gewohnheitsrecht*) és a jogi szokások (*Rechtsgewohnheiten*) kutatása az utóbbi évtizedekben nemzetközi vonatkozásban egyre inkább előtérbe került.¹ Az európai alkotmánytörténeti és magánjog-történeti kutatások körében a *consuetudo* és az azt rögzítő források vizsgálata mind nagyobb súllyal jelentkezik.² Aligha szükséges hangsúlyoznunk azt, hogy mennyire fontos az összehasonlító vizsgálat ezen a kutatási területen is. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az összehasonlító elemzésnek a kontinentális jogrendszereken kívül ki kell terjednie az angolszász (eset)jog, *law of precedent* elemzésére is.³ A *common law* körében folytatott vizsgálatok az átfogó összehasonlító analízisnek ugyanis igen fontos részei.⁴ A „*quid diversum*” feltárása az összehasonlítás segítségével pontosabb képet adhat számunkra a szokásjog, a jogi szokások és a szokásjogi gyűjtemények ténylegesen betöltött szerepéről egy adott nemzeti jogrendszerben, ami érvényes a *regnum Hungariae* jogára is.

Nézetünk szerint a *Tripartitum* Prologusában található, a jog meghatározásával és felosztásaival foglalkozó 2. címbe szereplő említése az *aequitas*nak⁵ nagy valószínűséggel a jogalkalmazással van kapcsolatban. Ilyen módon feltételezhető az, hogy Werbőczy az *aequitas* említésével, az arra való hivatkozással bizonyos értelemben a tudományos igényű, tehát a magas vagy átlagosnál magasabb színvonalú jogalkalmazás lehetőségére, illetve szükségességére utal. Igen problematikus azonban az, hogy Werbőczy István a jog definiálása, meghatározása kapcsán éppen csak említi a méltányosságot, annak alkalmazási lehetőségére konkrét formában utalva.

2. A szokásjog kapcsán szükségesnek tartjuk hangsúlyozni azt, hogy az, eltérően a törvénytől, valójában valamiféle „természeti tény”, amely az idő függvényében fejlődik.⁶ Míg a törvény esetében a *voluntas* megelőzi annak elfogadását, létrejöttét, addig a *consuetudo* esetében a *voluntas* csak később kimutatható, vagy pontosabban megfogható. A szokásjog ilyen értelemben a végső soron az azt létrehozó, alkotó egyének individuális, egyéni

Hamza Gábor

Werbőczy István Tripartitumának jogforrási jellege magyar és nemzetközi összefüggésben

akarától függetlenül jön létre.⁷ A szokásjognak ezekre, a törvénytől (*lex*) eltérő lényegi sajátosságaira a szokásjogi gyűjtemények vizsgálatánál is feltétlenül tekintettel kell lenni.

Tekintettel azonban arra, hogy Magyarországon, eltérően Németországtól, nem került sor a *ius Romanum* recepciójára (*receptio in complexu*, illetve *receptio in globo*), a római jog csak erősen másodlagos jelentőségű forrás. Nem adekvát a valósággal Werbőczynek az a megállapítása, miszerint „*Omnia fere iura regni huius* (ti. a magyar királyságé – H. G.) *originaliter ex pontificiis caesareique iuris fontibus progressum habeant*” (Trip. II. 6. pr.).

3. A *Tripartitum* megalkotása és közzététele távolról sem szünteti meg a Magyarországon uralkodó jogbizonytalanságot. A hazai *consuetudo* publikussá válása nem változtat azon, hogy a törvényi jog továbbra is ismeretlen marad. Érdemes ebben a vonatkozásban Mossóczy Zakariás egyik, 1585-ből származó levelében írottakat felidézni: „A rómaiaknál csak a katonáknak, nőknek és parasztnak lehetett büntetlenül nem ismerni a jogot, azonban ebben az országban (ti. Magyarországon – H. G.) nemcsak a

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

katonák, nők és parasztok, hanem maguk az ügyvédek, sőt a felek nagy kárára, legtöbbször még az igazságot osztó bírák (sic! – H. G.) sem ismerik a hazai jogot.⁷⁸ Nyilvánvaló az – hiszen a *Hármaskönyv* közzététele óta már csaknem hetven esztendő telt el –, hogy Mossóczy Zakariás a hazai jog (*ius patrium*) fogalmán a törvényi jogot érti.

Nemzetközi összehasonlításban említést érdemel, hogy például az 1683-ban elfogadott Dán Kódex a *Tripartitum*tól eltérően az országban, azaz Dániában hatályos *teljes joganyagot* tartalmazza. Erre tekintettel ez a kódex a kodifikáció új típusát jelenti, s ezért ennél a sajátosságánál fogva újszerű. A 17. század utolsó évtizedeiben a dán abszolút monarchia elérte azt, hogy országában egy kódex elfogadása révén megvalósult a jogegység.⁹ Magyarországon viszont jó másfél évszázaddal korábban még nincsenek meg a politikai-kormányzati feltételei a jogbizonytalanság (*incertitudo iuris*) olyan módon történő felszámolásának, hogy elfogadásra és kihirdetésre kerülhetne az egész hatályos joganyagot (*ius commune omnium*)¹⁰ szisztematikus formában felölelő kódex.¹¹

4. A *Tripartitum* keletkezésének korában már mintegy ötszáz év telt el a magyar királyság kialakulása óta. Ez a fél évezred elegendő volt ahhoz, hogy a magyar nemzet a maga sajátos jogát létrehozza. A kialakult joganyag azonban a legnagyobb hányadban szokásjog volt. A törvényi jog hazánk jogának csak csekély hányadát képezte. A szokásjog határozatlan volta kétségtelenül jelentős mértékben járult hozzá a jogbizonytalanság kialakulásához. A jogbizonytalanságot növelő további tényező volt az, hogy a könyvnyomtatás feltalálása előtt a pontos törvényszöveg birtokába jutás az egyes bíróságok számára komoly nehézségekbe ütközött. A jogszabályok magyarázása körében nemegyszer a bírák között is olyan viták támadtak, hogy a peres felek, akik érdekeiket veszélyeztetve látták, a bíróság tanácstermébe behatolva fenyegetéssel igyekeztek megfelelő határozatot kikényszeríteni. Erre világosan utal a *Hármaskönyv* Approbatiója.¹²

Ennek a helyzetnek a tarthatatlanságából következően már a 15. század dereka óta találkozunk kodifikációs törekvésekkel, amelyek azonban lényegében vége eredménytelenek maradtak. II. Ulászlótól Werbőczy István kapott megbízást arra, hogy a gyakorlatban élő jogot rendszerezve azt egy kódexben foglalja össze.¹³

A „*correctura iurium*”-ot is megvalósítani szándékozó *Tripartitum* eredetileg törvénynek, és pedig átfogó, általános decretumnak készült, amellyé azonban soha nem vált. Ennek jól ismert oka az volt, hogy a *Hármaskönyv* nem felelt meg a szokásjogi alapokon nyugvó alkotmányos előírásoknak, bár 1514. november 19-én királyi megerősítést nyert. Két alkotmányos előírás is hiányzott a törvénnyé váláshoz: egyrészt nem volt rajta a királyi pecsét, másrészt elmaradt a kihirdetése.¹⁴

Annak magyarázata, hogy miért nem vált formailag törvénnyé Mátyás király ugyancsak átfogó törvénynek készült, 1486-ban keletkezett *Decretum Maius*ától eltérően a *Hármaskönyv*, döntően az, hogy a főnemesség ellenezte a formai értelemben vett törvényerőre emelkedést. Ebben a köznemesség előretörésétől való félelem igen komoly szerepet játszott. A „*reformatio iuris Hungarici*”-t célzó

Hármaskönyv a 16. század elején még túlságosan demokratikus irányúnak tűnhetett a főnemesség előtt, mivel Werbőczy egyik alaptételének tekintette az „una eademque nobilitas”-t (I.2.1.).¹⁵

5. A *Tripartitum*ot a nem sokkal korábban a királyi személynöki (*personalis praesentiae locum tenens*) hivatalt elnyert Werbőczy II. Ulászló halála után, 1517-ben, Bécsben saját költségén tette közzé nyomtatásban.¹⁶ A *Hármaskönyv* nyomtatott példányai igen gyorsan ismertté váltak az ország egész területén. Ettől az időtől kezdve hosszú évszázadokon át a *Tripartitum* a magyar jogéletben mint legfontosabb jogforrás szerepelt.¹⁷

Jól ismert tény, hogy a *Hármaskönyvet* a hazai jogászok, jogtudósok egy része egyenesen törvénynek tekintette. Köztük voltak, idézve Wenzel Gusztávot, „hazánk több legelőkelőbb jogtudósai”, akik közül Kelemen Imrét, Kövy Sándort és Szlemenics Pált emeli ki.¹⁸

Kelemen szerint az „*Opus Tripartitum Werbőczianum*” – a „*Decreta Diaetalia inde a S. Stephano ad praesens usque tempus*” mellett – a Corpus Iuris Hungaricának nevezett „*codex legum nostrarum*” része.¹⁹ Ilyen módon a *Tripartitum*ot törvénynek tekinti,²⁰ amely a „*vis ac potestas veri, atque indubitatis Juris*”-szal rendelkezik.²¹ Szlemenics Werbőczy *Tripartitum*át egyenesen törvénykönyvnek nevezi.²² Ezt a nézetét az 1514:63. tc.-re és az 1518. évi bácsi törvény 41. cikkére alapítja. Figyelembe kell azonban vennünk azt, hogy az 1514:63. tc. csupán a *Hármaskönyv* felolvasatását, megerősítését és a vármegyék részére történő megküldését rendeli el. Ez pedig nem elegendő ahhoz, hogy a *Tripartitum* törvénynek legyen tekinthető. Egy törvény ugyanis azzal, hogy valamely törvényjavaslatra – hiszen ekkor még az volt a *Hármaskönyv*²³ – vonatkozólag rendelkezéseket tartalmaz, még nem teszi ezt a javaslatot törvénnyé.

Ami az 1518. évi bácsi törvény 41. cikkét illeti, ez azt rendeli el, hogy a vármegyék „az ország írott joga” szerint ítéljenek. Mindenekelőtt az a kérdés, hogy vajon ez a törvény „az ország írott joga” fogalmán a *Hármaskönyvet* értette-e. Minden kétséget kizáró bizonyossággal ez nem állítható ugyan, ha azonban tekintettel vagyunk néhány évre visszamenőleg a történeti előzményekre, a következtetésünk alapján nyert eredmény igen valószínű. Ha azonban ezt el is fogadjuk, még mindig nem mondhatjuk a *Tripartitum*ot törvénykönyvnek.²⁴ Ennek oka az, hogy amiképpen az 1514:63. tc.-ben, úgy ebben a törvényben is pusztán csak utalással lehet találkozni a *Hármaskönyvre*. Ebben az összefüggésben célszerű hivatkoznunk Grosschmidre, aki ezt mondja: „...törvény csak az, amely közvetlenül, mint szöveg a királyi szentesítéssel ellátatik, nem pedig amelynek szövegére, illetőleg azonosságára csak következtetni lehet.”²⁵

Nem lehet továbbá törvénynek tekintenünk a *Hármaskönyvet* a bácsi törvény alapján azért sem, mert ez a törvény már a bevezetésben kiemeli, hogy a benne foglalt rendelkezések hatállyal csak három esztendeig bírnak.²⁶

Rá kell mutatnunk továbbá arra a körülményre, hogy a bácsi törvények megerősítésének megtörténte ma is vita tárgyát képezi. Nem bizonyítható ugyanis az, hogy egyáltalán szentesítést nyertek-e a király részéről ezek a

törvények. Ha pedig egyszer nem kerültek szentesítésre, akkor minden arra vonatkozó kísérlet hiábavaló, amely a *Hármaskönyv* törvényi minőségét, jellegét ezen az alapon akarná magyarázni. Ilyen módon, ha az 1518:41. tc. nem perfekt („tökéletes”) törvény, pontosabban nem törvény, abban az esetben valamennyi vele kapcsolatos következtetés és megállapítás *ruente fundamento* összeomlik.²⁷

6. Feltétlenül említést érdemel az, hogy Kövy, a híres sárospataki jogtanár és jogtudós szintén a törvények közé sorolja Werbőczy *Hármaskönyvét*. Szerinte azonban a *Tripartitum* csupán keletkezése után hosszú idő elteltével vált törvénné, és pedig akkor, amikor az 1588:24., és még később az 1622:2. tc. által hallgatólag megerősítést nyert. „Nonnisi magno post intervallo (1588:24.; 1622:2.) lege scripta, licet tacite, confirmato” – írta híres munkájában a *Hármaskönyvről*.²⁸

Ha az előbbi fejtegetések eredményeit is figyelembe vesszük, nyilvánvalóan tévesnek kell találnunk Kövy nézetét is. Az általa említett, hivatkozott két törvény éppúgy, mint az a számos későbbi, a *Hármaskönyvre* utaló törvény, amelynek egész sorát Wenzel tárja elének,²⁹ nem volt alkalmas arra, hogy általa Werbőczy *Tripartituma* törvényerőre emelkedjék. Ezeknek a törvényeknek ugyanis egyike sem foglalja magában a *Hármaskönyvet*, hanem pusztán csak utalásokat tartalmaz annak egyes jogtételeire nézve. Ezek a törvények a *Tripartitumot* ilyen módon nem teszik törvénné, hanem azt csupán jogforrásként ismerik el. Összehasonlításképpen ugyanez a helyzet, mint a kereskedelmi törvénynél (1875: 37. tc.), amely bizonyos szokásokra utal. Miként azonban ezekből az utalásokból nem következik az, hogy ezek a szokások törvénné válnak, úgy a fentebb hivatkozott törvények sem teszik önmagukban törvénné Werbőczy *Tripartitumát*.³⁰

Következtetésünk a *Hármaskönyv* törvény jellegét illetően negatív. A *Tripartitum* ugyanis nem törvény, a jogforrásoknak, jogi kútfőknek „törvény” (lex) kategóriájába nem sorolható.

Korábbi jogi irodalmunkban elterjedt volt az a felfogás, amely a *Hármaskönyv* számára egy egészen önálló helyet kíván kijelölni a kútfők között, és „jogkönyvnek” nevezi azt. A jogkönyv fogalma nem ismeretlen Európa más államaiban sem.³¹ Értik rajta valamely állam jogszabályainak (szokásjog, törvény stb.) rendszerbe foglalását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a jogkönyv nem tekinthető kódexnek, az valójában „csupán” jogszabálygyűjtemény.³²

Fraknói szerint Werbőczy feladata nem törvénykönyv (codex) létrehozása, hanem csupán egy jogkönyv szerkesztése volt. Ezt a nézetét arra alapítja, hogy Werbőczy valójában az ország jogainak rendszeres összeállítására és egy könyvbe foglalására kapott megbízást.³³ Ebből a körülményből azonban még nem kellene szükségszerűen arra a következtetésre jutni, hogy a *Hármaskönyv* valójában jogkönyv. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy a kodifikátorok rendszerint azzal az utasítással kapják megbízatásukat, hogy a meglévő jogot konzerválják és kódex formájába öntsék. Ez természetes is, mivel a kodifikációnak is az a célja, hogy a jogot a maga nemzeti sajátosságaival tartsa meg és fejlessze tovább, s nem pedig az, hogy idegen jogrendszerek, pontosabban azok

jogintézmények átültetésével újat vágja a nemzeti sajátosságokon nyugvó jogfejlődésnek.

7. A *Hármaskönyvvel* mint sui generis jogforrással részletesen foglalkozik Wenzel Gusztáv. Szerinte a *Tripartitum* kötelező ereje négy alapon nyugszik: „1. mivel benne Werbőczy a hazánkban divatozó jogot híven feljegyezte; 2. mivel annak kötelező erejét utólag a hazai törvényhozás, 3. a hazai bíróságok folytonos gyakorlata és 4. a hazai jogtudomány elismerte támogatta és helybenhagyta.” A fenti ismérvek, sajátosságok alapján tekinti Wenzel a *Tripartitumot* jogkönyvnek.³⁴

A továbbiakban vegyük egyenként is sorra a jeles jogtörténész által említett sajátosságokat.

A „hazánkban divatozó jog híven történő feljegyzése” arra utal, hogy Werbőczy munkája az élő, hatályos jogot a tényleges, valóságos helyzetnek megfelelően tükrözze. Werbőczy ilyen módon nem jogot akart alkotni, hanem szándéka a meglévő jog rendszerben való összefoglalására irányult. Erre kifejezett formában maga is utal a II. Ulászlóhoz intézett ajánlásában.³⁵ Kétségtelen tény azonban az, hogy Werbőczy a *Tripartitum* előkészítő munkálatai során a római jogból és a kánonjogból is merített, bár tagadhatatlan az, hogy a forrás túlnyomó részben a hazai jog (*ius patrium*) volt.³⁶ De ha csupán a hazai joganyagot dolgozta volna fel Werbőczy, még ezen az alapon sem tekinthetnénk a *Hármaskönyvet* jogforrásnak (*fons iuris*). A benne foglalt jogtételek kötelező erővel rendelkeznek ugyan, de nem azért, mert a *Hármaskönyvben* szerepelnek, hanem azért, mert korábról származó törvényes rendelkezésekben avagy szokásjogon nyugszanak. Magának a *Tripartitumnak* a jelentősége formailag tekintve egy kompilációéhoz hasonlítható, amelynek összeállítója elvileg bárki lehet, és amelynek *eo ipso* nincs kötelező ereje. Ebből következően az, hogy Werbőczy az élő hazai jogot feljegyezte, a feljegyzés eredményét, a kompilációt önmagában véve kútfővé nem teszi.

Egyet kell értenünk Wenzellel viszont abban a tekintetben, hogy a *Hármaskönyv* kötelező erejét a későbbi törvényhozás és bírói gyakorlat „elismerte, támogatta és helybenhagyta”. Itt kell utalnunk arra, hogy Wenzel Gusztáv teljes mértékben elfogadja Friedrich Carl von Savigny – lényegében Montesquieu-re visszanyúló – „Volksgeisttheorie”-jét,³⁷ s ezért a szokásjog törvényi joggal szemben élvezett prioritását hirdeti.³⁸ Nem volna viszont helyes azt állítani, hogy ezek képezik alapját kötelező erejének, ezek teszik jogforrássá. Az 1518:41. tc. és az ezt követően elfogadott törvények, törvényes rendelkezések csak azt állapítják meg, hogy a *Hármaskönyv* jogforrás, a bírói gyakorlat pedig már mint kötelező jogszabályt alkalmazza. Jogforrása teszi, tehát kötelező erővel ruházza fel a *Tripartitumot* a különben már Werbőczy által is említett, hivatkozott, nagy valószínűséggel az antik római államölcelet hatását tükröző *consensus populi*.³⁹

A *Hármaskönyv* kötelező erejének alapját végül Wenzel a jogtudományban látja. Kétségtelen tény az, hogy a jogtudománynak igen komoly szerepe van a jogéletben, s különösen a jogfejlődésben, ez azonban még nem jelenti azt, hogy pusztán annak – ti. a jogtudománynak – az állásfoglalása valamely szabályt kötelező erővel ruházhat-

na fel. Elképzelhető ugyanis olyan helyzet, hogy a jogtudomány valamely szabályt kötelező erejűnek tekint, viszont a nemzet jogi meggyőződése azt nem tartja annak.⁴⁰ Ebben az esetben csakis a nemzeti egyetértés, consensus – *consensus populi* – lehet irányadó, s nem pedig a jogtudomány álláspontja.

8. A fentiek alapján nyilvánvaló az, hogy a Wenzel által megfogalmazott sajátosságok alapján nem lehet a *Hármaskönyvet sui generis* kútfőnek tekinteni a hazai jogrendszerben. Valójában azonban nincs szükség arra, hogy a *Tripartitum* számára egy speciális kategóriát konstruáljunk a jogforrások körében. A *Tripartitumot* be lehet sorolni a jogforrások egyik, jól ismert kategóriájába.⁴¹ Nyilvánvalóan nem a törvények közé, mert a

Hármaskönyv annak nem tekinthető.⁴² Az, hogy a *Tripartitum* nem a rendeletek, statútumok kategóriájához tartozik, szintén egyértelmű, ez bizonyításra nem is szorul. A *Hármaskönyv* minden kétséget kizáróan a szokásjog, a *consuetudo* vagy *ius consuetudinarium*⁴³ területéhez tartozik.⁴⁴

Werbőczy István *Tripartituma* mint szokásjogi gyűjtemény – francia terminus technicust használva – ún. *recueil officiel de coutumes*,⁴⁵ azaz a szokásjogi gyűjteményeknek abba a kategóriájába tartozik, amely már a 12. században is ismert volt Itáliában és Spanyolországban, bár nagyobb számban csak a 15. és a 16. században, elsősorban Franciaországban, Németországban és Németalföldön terjedt el.⁴⁶

Jegyzetek

- ¹ A szokásjog elméletének kidolgozására tett kísérletet már a 19. század elején Volkmar és Klötzer. Lásd Volkmar, K. H. L.: *Beyträge zur Theorie des Gewohnheitsrechtes* (Braunschweig und Helmstädt, 1806) és Klötzer, C. C. W.: *Versuch eines Beytrags zur Revision der Theorie zum Gewohnheitsrecht* (Jena, 1813).
- ² Ebben a vonatkozásban utalunk az 1992-ben kiadott *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter* című tanulmánygyűjteményre, amely a „Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte” című (szerkesztik: R. Schulze, E. Wadle és R. Zimmermann) sorozat 6. köteteként jelent meg (Duncker & Humblot, Berlin). A *consuetudo* vizsgálata a kánonjogtörténeti kutatásokban is egyre nagyobb szerepet kap.
- ³ Lásd Hamza, G.: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition* (Budapest, 2009, 145–152. p.).
- ⁴ Helmholz, L. R. H.: *Continental Law and Common Law: Historical Strangers or Companions?* (Duke Law Journal, No. 1990. 1207. skk. p.).
- ⁵ A Prologus „A jogról és a jognak felosztásairól” szóló 2. címe tartalmazza az aequitasra való utalást (2. §): „Aliter autem jus dicitur: collectio legitimum praeceptorum, quod nos arctant ad observandum bonum, et aequum, hoc est: utilitatem, et aequitatem, sive veritatem, justitiam designantem.” A *Corpus Juris Hungarici* millenniumi emlékkiadásában 1897-ben publikált, Kolosvári- és Óvári-féle fordítása nézetünk szerint korrekcióra szorul annyiban, hogy az „aequum” magyar megfelelője nem „igazságos” hanem „méltányos”. Itt utalunk arra, hogy Szász-Schwarz Gusztáv szerint az aequitas hazai jogban betöltött tényleges szerepe a jogszabályok (joganyag) méltányossági szempontokra tekintettel lévő értelmezését jelentette. Lásd Szász-Schwarz G.: *Parerga* (Budapest, 1912, 31. skk. p.).
- ⁶ A szokásjog római jogban ismert fogalmára nézve lásd Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei* (19., átdolg. és bőv. kiadás. Budapest, 2014, 77–78. p.).
- ⁷ Vö. Norberto Bobbio szokásjoggal kapcsolatos felfogásával. Bobbio, L. N.: *La consuetudine come fatto normativo* (Padova, 1983, 31. p.): „La norma consuetudinaria si forma indipendentemente dalla volontà dei singoli che pur hanno contribuito a costituirli: non c’è una volontà che imponga la norma consuetudinaria; c’è bensì una tradizione incosciente che finisce per imporsi alla volontà. La volontà nella legge è il prius, nella consuetudine il posterius. In conclusione, la consuetudine non è un atto o un complesso di atti, ma è un fatto naturale che si svolge nel tempo.”
- ⁸ Az 1585. március 4-én kelt, Nyitrán írt levél címzettje Selmecebánya város tanácsa. A levélben Mossóczy nyitrai püspök a *Corpus Juris* publikálásáról („...universa regni Hungariae decreta, constitutiones et articulos magnis laboribus et fatigis iam a certis annis in ordinem redeimus, correximus diligenter ac typis mandari nunc curavimus”)

ír. Az idézett levélrészlet latin eredetije a következő: „Legibus antiquis Romanorum rusticis tantum, foeminis et militibus impune ius ignorare licebat, sed in regno hoc (ti. Magyarországon – H. G.) non solum a militibus, foeminis et rusticis, verum etiam ab ipsismet procuratoribus, plerumque etiam a iura reddentibus ingenti causantium damno leges patriae ignorabantur.” Lásd Iványi B.: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése* (Budapest, 1926, 43. és 90. p. sk.). Mossóczy szokatlanul erős kritikája a jogbizonytalanságot illetően hitelt érdemlő azért is, mivel maga is bíró, tehát a praxist jól ismerő jogász volt.

⁹ Az 1683-as Dán Kódex elfogadásának politikai körülményeire nézve lásd Tamm, D.: *The Danish Code of 1683. An Early European Code in an International Context* (Scandinavian Studies in Law, 1984, 166. p.). Az a körülmény, hogy a Dán Kódex az ország teljes joganyagát átfogja, tartalmazza, nézetünk szerint nem csekély mértékben járul hozzá ahhoz, hogy a kodifikáció követésére érdemes mintájává vált több országban is, így például Poroszországban, Oroszországban, Svédországban és Lengyelországban.

¹⁰ A *ius commune omnium* jelentésére nézve a középkori lengyel jogban lásd Malinowska, I.: *Il concetto di „ius commune” nella giurisprudenza della vecchia Polonia*. In: *Studi in onore di E. Volterra*. III. k. (Roma, 1969, 417 p., skk.)

¹¹ A szokásjog és a törvényhozás kapcsolatára Lengyelországban lásd Grzybowski, K.: *La loi et la coutume en Pologne (depuis le Xème siècle jusqu’à 1795)*. In: *Rapports polonais présentés au sixième Congrès international de droit comparé* (Warszawa, 1962, 46. p. skk.).

¹² „Et quibusdam in iudicando, vel iudicio postulando, regni consuetudinem, aliis constitutionum formulam sequentibus, atque allegantibus, ita ut non inter eos solum, quorum causa ageretur, sed inter ipsos etiam iudices, ac iurium regni consultiatissimos, et peritissimos, magna interdum super huiusmodi legum, consuetudinum interpretatione, contentio oriretur: ut quandoque hi, qui plus viribus, et potentia, quam legibus, et justitia fiderent tribunal iudicium magno assecularum agmine aggressi, quod ratione, et legibus nequirent, clamore, et multitudinem obtinere contenderent: et qui iure inferiores esset, vincere tamen et superiores esse non jure (kiem. H. G.) sed tumultu, ac multitudinem niterentur” (Approbatio).

¹³ A 16. századi Európa kodifikációs „mozgalmanak” eredetéről ad jó áttekintést: Salmonowicz, L. S.: *Die neuzeitliche europäische Kodifikation 16.–17. Jahrhundert. Die Lehre und ihre Verwirklichung* (Acta Poloniae Historica, 37, 1978, 29. p. skk.).

¹⁴ Lásd összefoglalóan Zajtay, I.: *Sur le rôle du droit romain dans l’évolution du droit hongrois*. In: *L’Europa e il Diritto Romano. Studi in memoria di P. Koschaker*. II. k. (Milano, 1954, 197. p.).

¹⁵ Bónis, Gy.: *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*. In: *Ius Romanum Medii Aevi*. Pars V, 10. (Mediolani, 1964, 69. p.).

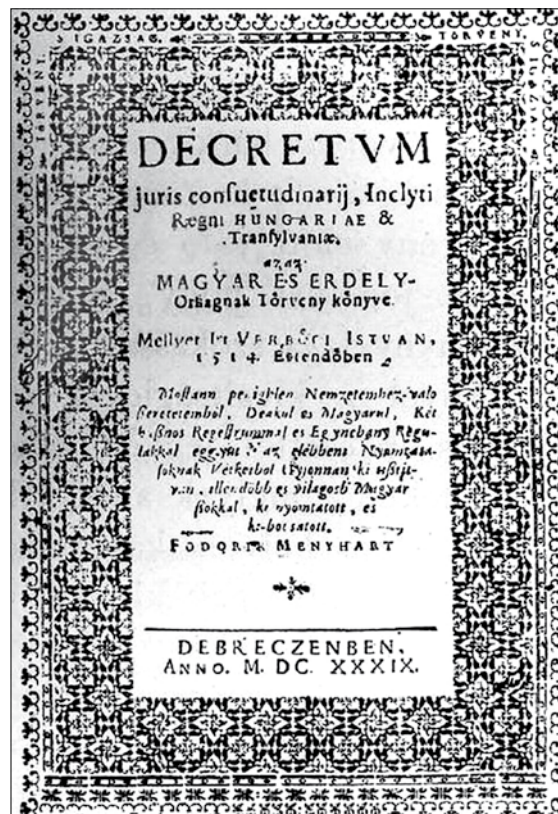
- ¹⁶ A *Hármaskönyv* 1517 és 1844 között 21 latin, 18 magyar, 1 horvát, 1 német és 1 görög kiadásban jelent meg. 1990-ig összesen 47 kiadása jelent meg.
- ¹⁷ Zajtay: i. m., 197. p.
- ¹⁸ Wenzel G.: *Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására* (Budapest, 1879, 89. p.).
- ¹⁹ Kelemen I.: *Historia juris Hungarici privati documentis, ac testimoniis illustrate* (Budape, 1818, 481. p.). E munka Jeszenszky Miklós fordításában (*A magyar törvény története*, Pest, 1820) magyarul is megjelent. Kelemen Imre (1744–1819) jogtudósi munkásságára nézve lásd Szinyei J.: *Magyar írók élete és munkái* (Budapest, 1897, 1363. p. sk.).
- ²⁰ Kelemen a *Historia juris Hungarici privati* appendixében részletesen elemzi a *Hármaskönyvet*, és Werbőczy életrajzát is közli (Kelemen: i. m., 482–503. p.).
- ²¹ Kelemen: i. m., 488. p.
- ²² Szlemenics P.: *Elementa juris civilis Hungarici* (Posonium, 1817, I. k. 448. p.).
- ²³ Grosschmid B.: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan* (Budapest, 1905, 543. p.).
- ²⁴ Szlemenics: i. m., 449. p.
- ²⁵ Grosschmid: i. m., 625. p.
- ²⁶ Frank I.: *A közigazság törvénye Magyarhonban* (Buda, 1845, I. k. 66. p. sk.) és Grosschmid: i. m., 627. p.
- ²⁷ Frank: i. m., 66. p. sk. és Grosschmid: i. m., 626. p. sk.
- ²⁸ Kövy S.: *Elementa jurisprudentiae Hungaricae* (Sárospatak, 1835, 12. p.).
- ²⁹ Wenzel: i. m., 92. p.
- ³⁰ Frank: i. m., 66. p. és Grosschmid: i. m., 627. p.
- ³¹ Lásd a spanyol irodalomból Cordillo Cañas, A.: *La costumbre: Fuente autónoma del Derecho? Una reflexión desde la experiencia del sistema de fuentes del derecho en el código civil español* (Quaderni Fiorentini, 21., 1992, 387 p. skk.).
- ³² Grosschmid: i. m., 628. p. Vö.: Gaudemet, J.: *Les modalités de reception du droit à la lumière de l'histoire comparative*. In: *Le nuove frontiere del diritto e il problema dell'unificazione*. I. k. (Milano, 1979, 426. p. sk.).
- ³³ Fraknói V.: *Werbőczy István életrajza* (Budapest, 1899, 59., 62. és 84. p.).
- ³⁴ Wenzel: i. m., 90. p. sk.
- ³⁵ „Nemo autem id sibi persuadeat, me tantum mihi auctoritatis vendicasse, ut novas aliquas leges afferre, ac superaddere fuerim ausus: sed ea duntaxat, quae a majoribus meis accepi, quaeque observari in pertractandis judiciis, causisque discutiendis vidi, audivi, didici; in unum quasi volumen contuli, ac digessi: consilio tamen cum caeteris mei collegis, et patrii juris, ac consuetudinum non ignaris, prius communicato” (Praefatio auctoris).
- ³⁶ A *Hármaskönyv* forrásával, illetve forrásaival kapcsolatos, egymással nemegyszer diametrálisan ellentétes irodalmi állásfoglalásokat illetően lásd Dell'Adami R.: *Az anyagi magánjog codificatiója I. A nemzeti eredet problémája* (Budapest, 1877, 77. p. sk.) és Szászzy I.: *Werbőczy és a magyar magánjog*. In: Balás P. Elemér–Csekey István–Szászzy István–Bónis György: *Werbőczy István* (Acta Juridico-Politica Universitatis Francisco-Josephinae, II. k. Kolozsvár, 1942, 89. p.).
- ³⁷ Schröder, J.: *Zur Vorgeschichte der Volksgeistlehre. Gesetzgebungs- und Rechtsquellen-Theorie im 17 und 18. Jahrhundert* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Germ. Abt., 109., 1992, 1. p. skk.).
- ³⁸ Wenzel G.: *Az 1848 előtti magyar magánjog* (Budapest, 1885, 35. p.). Utalunk kell azonban arra, hogy Wenzel a 19. század második felére nézve, Bernhard Windscheid és Heinrich Dernburg kodifikációt támogató nézetei hatására elfogadja a kodifikáció szükségességét és azt a jogélet garanciájának tekinti. Lásd Wenzel G.: *A magyar magánjog rendszere*. I. (Budapest, 1875, 13. p.).
- ³⁹ Mivel Werbőczy Cicero *De re publicaját* nem ismerhette, valószínűleg a római történetírók alapján értelmezi ezt a fogalmat. A ciceroi concordia ordinum, consensus omnium bonorum, iuris consensusra nézve lásd Hamza G.: *Cicero De re publicá-já és az antik állambölcsélet*. In: Cicero: *Az állam* (Budapest, 2007, 40–43. p.).
- ⁴⁰ Wenzel a szokás kötelező erejének jogi alapját tekintve így fogalmaz: „A szokásnak kötelező ereje a magyar jogrendszerben általában a nép autonómiáján alapszik.” (Wenzel G.: *A magyar magánjog rendszere*. 3. kiad. I. k. Budapest, 1879, 79. p.).
- ⁴¹ Itt utalunk arra, hogy a római jogász és civilista Hoffmann Pál értelmezésében a szokásjog, hasonlóan a törvényhez és a jogtudományhoz, forrása a „kettős életet” élő, azaz a jogviszonyokban „megtestesülő” és a „nemzet köztudatában mint eszme” szereplő jognak. Hoffmann P.: *A jog lénye (Bevezetés a jogtudományba)* (Pest, 1864). Vö. még Hamza G.: *Adalék a történeti jogi iskola magyarországi hatásához (Hoffmann Pál életműve) (1830–1907)* (Jogtudományi Közöny, 35., 1980, 541. p.).
- ⁴² A különbségtétel ebben az esetben inkább csak formai értelemben vett hierarchikus differenciálást jelent. A törvény és a szokásjog kapcsolatára nézve lásd Diestelkamp, B.: *Das Verhältnis von Gesetz und Gewohnheitsrecht im 16. Jahrhundert – aufgezeigt am Beispiel der oberhessischen Erbgewohnheiten von 1572*. In: *Rechtshistorische Studien. Hans Thieme zum 70. Geburtstag zugeeignet von seinen Schülern* (Köln–Wien, 1977, 1. p. skk.).
- ⁴³ Önálló tanulmány tárgyát képezheti az ugyancsak kötelező erővel, bár nem a törvény erejével rendelkező római jogi szokással való összevetése a *Hármaskönyv*nek. Az antik római szokás(jog) kötelező erejének alapjára hatására nézve lásd Gény, F.: *La leçon de la Rome antique sur le fondement de la force obligatoire de la coutume*. In: *Recueil E. Lambert*. I. k. (Paris, 1938, 218–266. p.).
- ⁴⁴ A szokásjog és annak gyűjteményei kötelező erejére vonatkozó elméletekről jó áttekintést ad Watson, L. A.: *An Approach to Customary Law* (University of Illinois Law Review, 1984, 561. p. skk.).
- ⁴⁵ A szokásjogi gyűjtemények kategorizálására nézve lásd Gilissen, J.: *La coutume. Présentation du thème et note introductive*. In: *La coutume – Custom. Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions*. I. k. (Bruxelles, 1990, 33. p.).
- ⁴⁶ Regnault, H.: *Manuel d'histoire du droit français* (Paris, 1947, 171 p. skk.); Smidt, J. Th. de: *Rechtsgewoonten. De gebruiken en plaatselijke gebruiken waarnaar het Burgerlijk Wetboek verwijst* (Amsterdam, 1954, 310. p.) és Van den Bergh, G. C. J. J.: *Wet en gewoonte. Historische grondslagen een dogmatisch geding* (Deventer, 1982, 32. p. skk.).

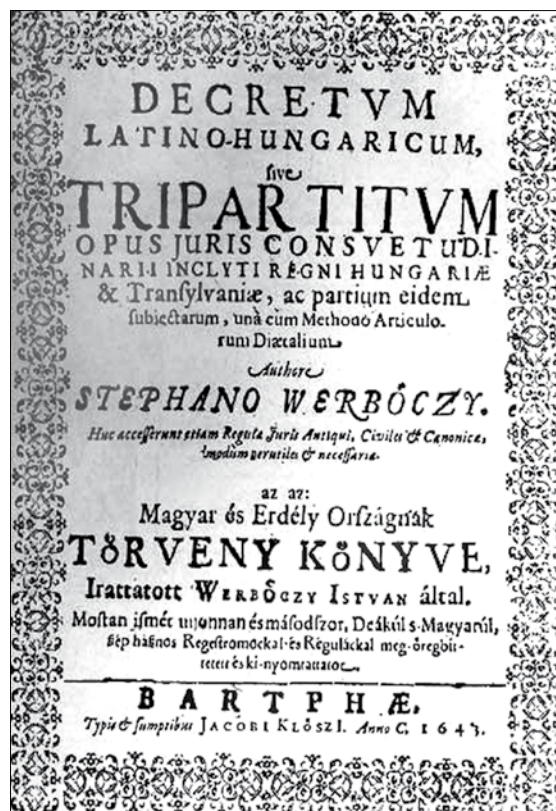
A TRIPARTITUM (HÁRMASKÖNYV) KIADÁSAI (4/3)

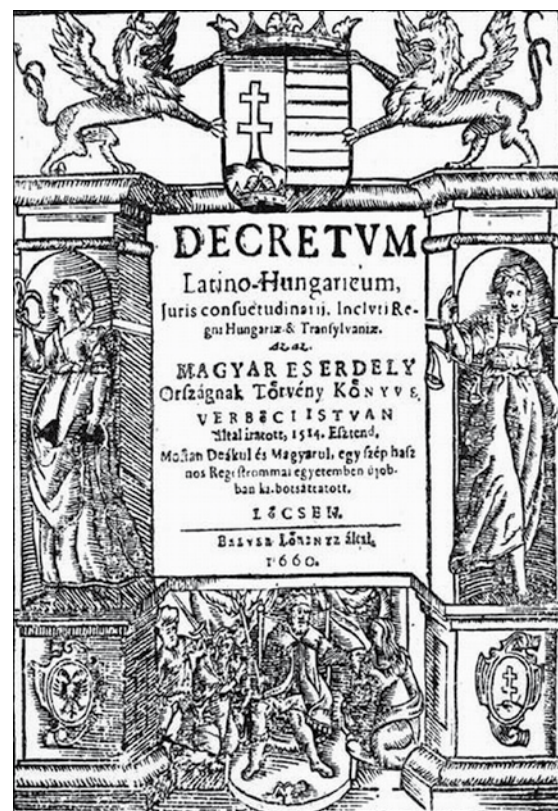
A Tripartitum 1628. évi bécsi kiadásának címlapja

A Tripartitum 1629. évi debreceni kiadásának címlapja

A Tripartitum 1643. évi bártfai, latin–magyar nyelvű kiadásának címlapja

A Tripartitum 1660. évi lőcsei, latin–magyar nyelvű kiadásának címlapja

A TRIPARTITUM (HÁRMASKÖNYV) KIADÁSAI (4/4)

A Tripartitum 1698. évi kolozsvári, Misztótfalusi Kis Miklós-féle, latin-magyar nyelvű kiadásának címlapja

A Tripartitum 1745. évi kiadásának címlapja

A Tripartitum 1779. évi, Landerer-féle kiadásának címlapja

Homoki-Nagy Mária

A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában*

„**A** régi magyar magánjog, 1848. évi keresztmetszetében, mintegy összekötő híd a múlt és a jelen, a hazai jogtörténet és a tételes magánjog között. Ennél fogva ezt a határtudományt kétféle szempontból lehet és kell művelnünk: egyfelől a jogtörténeti, másfelől a dogmatikus módszerrel” – írta Szladits Károly 1930-ban.¹

A magyar magánjog egyes intézményeinek történeti fejlődését vizsgálva, többszörösen átérzem a Szladits által megfogalmazottakat. Az a dogmatikai elemzés, amely a pandektisztika hatására kifejlődött, akaratlanul is arra vezette a jogtörténészeket, hogy a meglévő forrásokat a dogmatika eszköztárával és fogalmi rendszerével kutassák, miközben mindig szem előtt kell tartaniuk azt, hogy a későbbi századokban kialakult fogalmi rendszert nem lehet több száz évvel korábbra – kritikai megjegyzés nélkül – visszavetíteni, azaz nem lehet a történeti módszert figyelmen kívül hagyni. Amikor a *Hármaskönyv* létrejöttének 500. évfordulóját ünnepeljük, akkor a jogtörténész vizsgálat tárgyává teszi a jogkönyvben rögzített jogintézményeket, miközben választ keres arra is, milyen hatása volt a *Hármaskönyv*nek a magyar magánjog fejlődésére, miként érvényesültek vagy érvényesülhettek a késő rendiség korában annak szabályai, s milyen módon változtak meg azok a 18–19. század társadalmi-gazdasági fejlődésének következtében.

Gyakran hangoztatott tétel, hogy az ősiség intézményének rögzítésével Werbőczy István megmerevítette a magánjog fejlődését, megakadályozta az ingatlanforgalmat, s ezáltal akadályát jelentette a magyar gazdaság fejlődésének. Ha a reformkori irodalmat olvassuk, akkor az ősiség és az urbáriális kötöttségek megszüntetését követelve, ténylegesen a *Hármaskönyv*ben rögzített magánjogi intézmények egy jelentős részének az eltörlését követelték. Ugyanakkor a *Hármaskönyv*ben rögzített szabályok nehezen érthetők, ha figyelmen kívül hagyjuk azt a kort, amelyben keletkezett. Anélkül, hogy a mű keletkezésének történetébe részletesebben elmerülnénk, azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy Werbőczy a 15–16. század élő jogát, ezen belül elsősorban a nemesi magánjogot és annak érvényesítéséhez szükséges perjogi szabályokat

rögzítette. Mindezt azért, hogy a formálódó köznemesség számára is biztosítsa azokat a szabályokat, amelyeket a tőlük egyre inkább elkülönülő igazi bárók, a ‘főnemesek’ érvényesítettek a maguk számára. A nemesség rendi kartájaként elfogadott Aranybulla, majd az ezt megújító, Nagy Lajos által kiadott 1351. évi dekrétum rögzíti elsőként a királyi serviensek, később a nemesek ún. sarkalatos jogait, amelyet végső formájában Werbőczy szabályozott a *Hármaskönyv* I. rész 9. címében.² A nemesség közjogi értelemben vett alapjogait kiegészítette néhány magánjogi intézmény, mint például az ősi birtok elidegeníthetlensége, vagy a nemesi birtokhoz kötődő egyéb vagyoni jogi intézmények (elévülés, beiktatás, határjárás). Leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy Werbőczy művelt jogászként egyrészt képes volt korának legfontosabb jogintézményeit összefoglalni, másrészt képes volt a magyar köznemesség politikai és gazdasági helyzetét jogi eszközökkel biztosítani. Ez azt eredményezte, hogy a magánjogi szabályokból csak azt és csak annyiban írt le, amit fontosnak tartott céljai elérésére. Célját többszörösen is elérte, hiszen a szokásjog rendszerében sikerült jogbiztonságot teremtenie. Ez a magyarázata, hogy egyrészt a bíróságok háromszáz évvel később is a *Tripartitum* szabályaira hivatkozva hozták meg ítéleteiket, másrészt a köznemesség számára is biztos jogi háttérrel sikerült nyújtania.

Mindez mégsem eredményezte azt, hogy a magyar jogrendszer és különösen a magánjog teljesen megmerevedett volna. A török hódoltságot követően a magyar gazdasági, kereskedelmi élet is fejlődésnek indult, s függetlenül attól, hogy a *Tripartitum* bizonyos magánjogi jogintézményeket nem szabályozott, a mindennapi élet kialakította azokat a normákat, amelyeket biztonsággal lehetett alkalmazni. Ez különösen a szerződések körében mutatható ki. Ha csak a *Hármaskönyv* szabályait vizsgáljuk, akkor azt lehet megállapítani, hogy a szerződések köréből a szó legszorosabb értelmében csak az örökbevallásról és az időleges bevallásról beszél. Örökbevalláson egy dolog tulajdonjogának, míg az időleges bevallás esetén csak a dolog birtokának átruházását érti, és éppen azon cél által vezérelve, hogy a köznemesség vagyoni helyzetét is szilárd alapra helyezze, következetesen a nemesi ingatlan tulajdon- és birtokjogának átruházásáról beszél. Egy 16. század elején elkészült jogkönyvben nem lehet olyan dogmatikai rendszert keresni, mint amilyen a 19. században kialakult. Mégis azt mondhatjuk, azáltal hogy Werbőczy a bevallásokról vallott nézeteit egy ‘csokorba’ rendezte, lehetőséget adott arra, hogy a szerződésekről vallott nézeteit elemezni lehessen, illetve össze lehessen hasonlítani a későbbi századokban érvényesülő szabályokkal.

Az örökbevallás mint tulajdon-átruházási forma magában foglalta az adásvételt, amelyről részletesen az I. rész 57–79. címeiben beszél, amelyek között ugyanakkor szót ejt a cseréről – 70–73. cím alatt – és az ajándékozásról (77. cím) is. A birtokátruházásra irányuló szerződések közül a 80–83. cím alatt kizárólag a birtokzálog-szerződést mint kárhozatos és elítélendő gyakorlatot említi: „*ámbar a zálogos birtokjognak nem csak birtokában és uralmában lenni kárhozatos és elítélendő gyakorlatot említi: „ámbar a zálogos birtokjognak nem csak birtokában és uralmában lenni kárhozatos és az üdvösséggel ellenkező dolog, hanem azokról valamit még irni is irtózatossá látszik*” [HK. I.

* 2014. november 7-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, 500 éves Werbőczy *Hármaskönyve* címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A tanulmány megjelent *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Szerk.: Csehi Zoltán, Szabó István, Schanda Balázs, Varga Zs. András (Pázmány Press. Budapest, 2015, 101–114. p.) című kötetben.

rész 80. cím]. A 16. század elején Magyarországon is általános volt, hogy ha valakinek hitelre volt szüksége, akkor kölcsönkért valakitől. Mivel a kánonjog tiltotta a kamatot, ezért a magyar jogrendszerben a birtokzálog-szerződés rendszere alakult ki. A kölcsönösszeg visszaadásának biztosítékaként, ingatlan jószágot adott az adós a hitelező birtokába. Ha a szerződésben meghatározott idő lejárt, és az adós teljesíteni akart, a hitelezőnek vissza kellett adni a zálogtárgyat a tulajdonosnak. A birtokzálog rendszeréből viszont gyakran az következett, hogy a hitelező nem akarta visszaadni a birtokot. Ennek a helyzetnek a rendezésére született meg először Mátyás 1486. évi dekrétumának 25. cikkelye, amely egyrészt kötelezte a hitelezőket arra, hogy a szerződés szerűen teljesítő adósnak adják vissza a zálogtárgyat, másrészt az ezt nem teljesítő hitelezőt követelésének elvesztésével fenyegette meg.³ Hasonlóképpen rendelkezett az 1492:65. törvénycikkében II. Ulászló is. Ha megvizsgáljuk e két törvényhelyet, akkor érthetővé válik Werbőczy ellenszenva a kölcsönrel, s különösen a birtokzálog-szerződéssel kapcsolatban, s mintegy indoklásként ezt le is írja jogkönyvében: „[...] tulajdon országunkban és az alávetett részeken is nagyon elhárapózott és szélesen elterjedt ez a veszedelmes gyakorlat, úgy annyira, hogy sokakat az ez iránt egyebek között kiadott országos törvény büntetése sem rettent vissza, s még az őket illető zálogpénz letétele és lefizetése fejében sem akarják az elzálogosított jószágokat visszabocsátani, hanem a meddig csak lehet, lelkök veszedelmére is maguknál tartják” [HK. I. 80].

Ha abból indultunk ki, hogy Werbőczy a köznemesség politikai, gazdasági, jogi helyzetét akarta biztosítani, akkor indokolt volt részéről, hogy a kor szokásjogi rendszerének megfelelően rögzítette a nemesi ingatlanvagyon elidegenítésének szabályait, s a nemesi tulajdonjog biztonsága érdekében lefektette azokat a rendelkezéseket, amelyek a birtokátruházással és közvetlenül a kölcsön felvételével ezt a rendszert veszélyeztették. Így érthető, hogy a szerződések sokszínű világából 1514-ben miért csak azokat a normákat írta le, amelyek a *Tripartitumban* olvashatók.

Mindezek mellett azt is érzékelt, hogy a *Tripartitumban* a szerződésekre vonatkozó szabályok a magyar jog fejlődését nem gátolták. A késő rendiség századainak jogfejlődését vizsgálva több olyan szerződési típus jelenik meg a mindennapok gyakorlatában, amelyekre nem találunk utalást a *Hármaskönyvben*. Idetartozik elsősorban a bérlet és a haszonbérlet, a vállalkozási szerződés, a szolgálati szerződés és a tartási jellegű megállapodások is. Valójában könnyű választ találni erre a helyzetre. Ha az utolsóként említett tartási jellegű megállapodásokból indulunk ki, akkor nemcsak a nemesség, de a polgárság és a jobbágyság körében is általánosan elfogadott erkölcsi norma volt, hogy a hajadon leányokat és az árván maradt gyerekeket a nagycsaládnak, tágabb értelemben a nemzetiségnek kell eltartania, míg az idős szülők ellátása, tartása a legkisebb fiú kötelezettsége volt. Miután ez egyrészt erkölcsi normaként élt, másrészt a szokásjog keretei között már a *Tripartitum* előtt is léteztek erre vonatkozó normák, mint a hajadoni jog, az özvegyi jog, a törvényes gyámság intézménye, illetve a vagyonomegosztás során alkalmazott

elvek. Ezért a tartási szerződésnek hosszú ideig nem volt létjogosultsága. A jobbágyparasztság életében azonban a 18. század során bizonyos változásokat lehet érzékelni. A jobbágyparasztság is a *Hármaskönyv* szabályait alkalmazta, amikor házát elidegeníti. Azokban az örökbevallásokban, amelyeknek tárgya jobbágy által épített ház, megjelenik egy feltétel, amely az eladó számára élete végéig lakáshasználatot biztosít. A lakáshasználat mellett alkalmanként a vevő kötelezettséget vállalt arra, hogy az eladót élelemmel, tüzfával is ellátja, azaz eltartja. Ha ilyen feltétel mellett kötnek a felek örökbevallást, akkor indoklást is fűznek hozzá, rendszerint az eladónak nincs gyereke, aki a régi erkölcsi norma szerint biztosítani tudná az idős szülők tartását. Ebből az adásvételi szerződést meghatározó feltételből fokozatosan önálló szerződési típus alakul ki a 18–19. század fordulójára, amit tartási szerződésnek nevezhetünk.⁴

A bérlet, haszonbérlet, valamint a szolgálati és a vállalkozási szerződés esetében jól kimutatható az a gazdasági, társadalmi fejlődés, ami ezeknek a szerződési típusoknak a kialakulását elősegítette. A szolgálati és a vállalkozási szerződések az iparosok, kereskedők, valamint a gazda-cseléd viszonyban, vagy éppen a béresek körében keletkeztek. Ezek azok a megállapodások, amelyek tartalmát ténylegesen a szerződő felek akarata alakította. Nincsenek az egész országra érvényes általános szabályok, a kor, a társadalom, az adott helyzet alapján változtak. A megállapodásokat legtöbbször szóban, néha írásban kötötték meg a felek. Buda és Pest joggyakorlatában Bónis György bőségesen talált peranyagot mindkét szerződési formára: „A szolgálati szerződés (*locatio conductio operarum*) bőséges peranyaggal látta el a városok bíróságait, sőt időnként a kamarai igazgatóságot is. A mesterek és a legények, gazdák és vincellérek, molnárok ellentmondó állításai, igényei között sokszor nehéz volt igazságot tenni.”⁵ A vállalkozási szerződésről a következőket mondja: „Ennek a szerződéstípusnak (*locatio-conductio operis*), mely a vállalkozót bizonyos munkaeredmény előállítására kötelezte anyagi ellenszolgáltatás fejében, klasszikus esetei az építkezési szerződés és az iparcikkek készítése a megrendelő számára. Ezek a pest-budai gyakorlatban is bőven előfordultak.”⁶ Az úriszéki bíraskodást elemezve Kállay István a következőket állapította meg: „A vállalkozás, valamely munka elvégzésére vagy előállítására kötött szerződés az úriszéki gyakorlatban is feltalálható. Ez irányulhatott munkavégzésre, iparcikk előállítására, áruszállításra, fuvarra stb.”⁷ Miután e szerződési típusokat a mindennapi élet hozta létre, a megegyezésen alapuló tartalmi elemeket, feltételeket, a teljesítés módját, a nem vagy hibás teljesítésből származó felelősségi kérdéseket csak a levéltárakban megőrzött jegyzőkönyvekből vagy éppen a mezővárosi, úriszéki iratokból, szabad királyi városokban a városi törvényszék fennmaradt iratanyagának feldolgozásával lehet megállapítani.

Ha arra szeretnénk választ kapni, hogy miképpen alakult a bérlet és a haszonbérlet sorsa a magyar jogéletben, akkor már ténylegesen a *Hármaskönyv* szabályaihoz kell visszanyúlni. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy ha Werbőczy rögzítette a birtokzálog-szerződésnek a szabályait,

akkor miért nem tett említést a bérletről vagy a haszonbérletről. Azt nem lehet mondani, hogy a Mohács előtti évszázadokban nem ismerték a bérletet, hiszen Illés József az Árpád-kori szerződési típusok között már elemzi a locatio–conductio szabályait.⁸ Iványi Béla, Göncz szabadalmas mezőváros 16. századi jogéletét kutatva azt a megjegyzést teszi, hogy kevés forrást talált, de bizonyos szabályok már ebből a gyakorlatból is kiolvashatók.⁹ Ugyanakkor az a tény, hogy valaki egy idegen dolgot meghatározott időre, ellenszolgáltatás fejében birtokba vesz és használ, nem lehetett olyan általános, hogy arról Werbőczynek feltétlenül szólnia kellett volna. Hiszen egy bérleti szerződés esetében a birtokot meghatározott időre adták a bérlő használatába, s a szerződésben rögzített idő lejártakor a bérlet tárgyát vissza kellett adni a tulajdonosnak. Az oklevelek azt bizonyítják, hogy a bérleti díj megfizetésére helyezték a hangsúlyt a szerződő felek.¹⁰ Már Illés József megállapította, hogy „ha a bérlő (haszonbérlő) a szerződésileg megállapított bérösszeget a kitűzött határidőben hanyagul vagy épen nem fizeti meg, akkor büntetésül a bér kétszeresével marad adós, vagyis kötbért fizet. [...] A bér nem fizetésének további, de néha azonnal is beálló következménye a bérleti jog elvesztése.”¹¹ Ugyanez a szabály tovább él az Anjou-korban is, ahogy azt egy 1354-ben kelt oklevél bizonyítja: „3, Zala m.-i birtokukat [...] valamint összes tartozékukkal és haszonvételükkel együtt haszonbérbe adják éves földbér fejében [...] azzal a kikötéssel, hogy évenként máj.1-jén 20 nehéz bécsi dénár M.-t, 6 hízott sertést egy prémből készült köpönyeget kötelesek adni. [...] (A bérlők) kötelezik magukat és örökösüket, hogy ha a földbér fizetését elmulasztják, kétszeres összeget fizetnek. Ha a kétszeres összeget sem fizetik meg, akkor a 3 birtok összes tartozékával és haszonvételével visszaszáll a (bérbeadó).”¹² Ugyanakkor a kora újkorban a bérleti szerződés nem volt gyakori, hiszen a nemesség saját jobbágyaival műveltette a földet, s az általuk fizetett kilenced, illetve az allodiális föld robottal való műveltetése nem indokolta a bérlet, haszonbérlet útján való jövedelemszerzést. A 18. századtól fennmaradó oklevelek, illetve peranyagok is azt bizonyítják, hogy még mindig jóval kevesebb oklevél szól e szerződési típusról. Bónis György annyit jegyez meg, hogy „aránylag kevés és jogilag nem túlságosan jelentős esetünk foglalkozik a bérlettel”.¹³ Kállay István az úriszéki joggyakorlatból már több esettel találkozott.¹⁴

A jobbágyparasztság mindennapi életét vizsgálva megállapítható, hogy a 18–19. században gyakori szerződési típus volt a bérleti, haszonbérleti szerződés, amelynek jogi feltételeit egyrészt a századok során kialakult szokásjogi normák,¹⁵ valamint a *Tripartitum*ban rögzített és a zálogszereződésre vonatkozó szabályok képezték. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy már a kora újkorban is léteztek általánosan mondható szabályok, amelyeket a szerződéses joggyakorlatban érvényesíteni kellett. Ezek közül a magyar magánjogban az egyik legfontosabb, amit Mátyás az 1486. évi dekrétumának 17. címében megfogalmazott: „ki mint kötelezte magát, a szerint kapjon törvényes perbehívás után [...] törvényt és igazságot.”¹⁶ Ez valójában a pacta sunt servanda elvnek a rögzítése. Miu-

tán a szerződések körében kevés törvényi szabályozás keletkezett, a Mátyás és Ulászló dekrétumaiban megfogalmazott elvet még a 19. században is alkalmazták. Sőt, ha a szerződések teljesítésével összefüggésben vita keletkezett a peres felek között, akkor a megállapodáshoz ragaszkodó fél elsődlegesen e törvényi helyre hivatkozott.¹⁷

A Corpus Juris Hungarici megőrzött néhány később keletkezett törvényt, amelyben utalás történik a haszonbérleti szerződésekre anélkül, hogy annak részletesebb szabályait meghatározták volna. Az 1655:59. törvény a török hódoltsági területeken fekvő, kétséges birtokjogi helyzetű ingatlanokkal összefüggésben rögzítette, hogy „*akiknek ezeken a területeken birtokjoguk van, más állítólagos birtokosok és haszonbérlők [...] marháit [...] másképpen nem merjék elhajtani, hanemha a vármegyén háromszor eszközendő eltiltás és joguk kimutatása mellett. [...] az ilyen területek és puszták közelebbi közbirtokosai, azok távolabb levő közbirtokosait a mondott területek és puszták legeltetésének és makkoltatásának a haszonbérbeadásában, [...] meg ne háborítsák [...]*”¹⁸ A jogforrási hely azt bizonyítja, hogy a hódoltsági területeken tulajdon- és birtokjoggal rendelkezők úgy hasznosították vagyonukat, hogy azt haszonbérbe adták. A bérlők feltételezhetően a pusztára tévedt idegen állatokat elhajtották, esetleg befogták. Az állatok által okozott károk problémáját már Werbőczy is szabályozta a *Tripartitum* III. rész 33. címében.¹⁹

Az 1715. évi országgyűlés visszaható hatállyal biztosította a bérlők számára, hogy ha az 1702 előtt kötött bérleti szerződésben rögzített bér összegét – a Rákóczi-szabadságharc történései miatt – nem fizették ki határidőre, azaz késedelembe estek, akkor három évre meghosszabbították a díjfizetés lehetőségét: „*azokról az adósokról értendő, kik nagyobbára javaik haszonvételén s birtokán kívül maradtak [...], illetve azokra, akik a szokott bérbeadás útján semmi tizedet sem hajthattak föl és szedhettek be [...] ezeket is ilyen évekre a haszonbérfizetéstől menteseknek tartsák*”²⁰ E törvényi hely is csak azt bizonyítja, hogy a bérleti, haszonbérleti szerződések a jövedelemszerzésnek egyik elfogadott módját jelentették, de magára a szerződési típusra vonatkozóan nem adtak meg részletesebb szabályokat.

Miután jogtudományi munkák Magyarországon csak késve jelennek meg, a *Tripartitum* és az említett néhány törvényi hely kivételével ténylegesen, a napi szokások, illetve a bírói gyakorlat alakította a szerződésekre vonatkozó szabályokat. A jogtudományi munkák közül, amelyek a szakirodalom gyakran tankönyvként, illetve kézikönyvként jellemez, az egyik legkorábbi Huszty István²¹ *Jurisprudentia* című munkája, amelynek II. könyve XV. címe beszél a bérletről. A *Tripartitum*mal összehasonlítva szembevetendő, hogy már nem örökbévallás és időleges bevallás között különböztet, hanem nevesíti a kor gyakorlatában ismert és használt szerződési típusokat. Így nevezi meg a bérletet – locatio–conductio –, amelyen azt érti, amikor egy ingó vagy ingatlan jószág tulajdonosa a dolog birtokát és használatát meghatározott időre és meghatározott bérért a bérlőnek átadja.²² Sajátos módon Huszty a szerződések rendszerénél előbb beszél a bérletről, s csak ezt követően tárgyalja könyvében az adásvételt mint tu-

lajdonátruházással járó szerződési típust. Miután könyve tankönyvként szolgált, nemcsak a bérlet fogalmát határozza meg, hanem elhatárolja azt az adásvételtől, a zálogtól és a letétől.²³ Meghatározza a bérlő jogait és kötelezettségeit, kiemelve, hogy a bérlő köteles a használat során bekövetkezett károkat kijavítani,²⁴ felelősséggel tartozik a szándékosan és a gondatlanul okozott károkért, mely utóbbinál Huszty szerint a súlyos és az enyhe gondatlanság is terheli a bérlőt.²⁵

Szerződési jogunk fejlődését elsősorban a mindennapok gyakorlata alakította, amelyet a fellelhető szerződések, illetve a felek között kötött megállapodások hibája vagy nem teljesítése miatt indított perek bizonyítanak. Ebben a vármegyei törvényszékek és a Kúria ítéletei játszottak fontos szerepet. Talán nem véletlen, hogy Mária Terézia a birodalom egységesítésére tett kísérletei során nemcsak az osztrák magánjog kodifikálására állított fel bizottságot, hanem a magyar magánjog egységesítését is számba vette. Ennek az uralkodói akaratnak lesz köszönhető, hogy felállít egy háromtagú bizottságot azért, hogy mind a Királyi Tábla, mind a Hétszemélyes Tábla döntéseit gyűjtsék egybe.²⁶ A *Planum Tabulare*²⁷ alkotói ugyanakkor a szerződésekre vonatkozó általános szabályokat rögzítő döntvényeket foglalták össze. A bérletre és a haszonbérletre vonatkozó speciális szabályokra nem tértek ki. A gyakorlat számára ez azt jelentette, hogy a szerződésekre vonatkozó és 'általánosítható' szabályokat vehették csak figyelembe, míg a bérletre alkalmazandó speciális szabályokat a mindennapok gyakorlata alakította. Erre jó példa többek között a *Planum Tabularéban* található azon végzés, amely a szerződések teljesítésére vonatkozik. Ezek között olvasható: „*Ha a kétoldalú Kontraktusban az egyik fél a Kontraktus szerint felvállalt kötelességnek eleget nem tesz, azért a másik fél a Kontraktustól el nem állhat, és azt semmitérőnek nem tarthatja, mert a Kontraktusoknak Bétellyesítéseikre való Pört azért rendelték elő törvényeink, hogy az akaratoskodókat az elégtételre a Bíró által szoríttatni lehessen.*”²⁸ Ez a végzés egyrészt igazolja a Mátyás 1486. évi decretumában megfogalmazott elvnek – *pacta sunt servanda* – a továbbélését, másrészt kiválóan alkalmazható a bérleti szerződésben rögzített feltételek érvényesítésére is.

Mindezek ismeretében talán joggal várhatták el a 18. század végén elindult kodifikációs törekvéseknél, hogy a magánjogi törvényjavaslatok keretében, a szerződések rendszerében pontosabb és részletesebb szabályokat alkotnak a törvényalkotók. Ez azonban nem történt meg. Az 1790. évi országgyűlés határozata alapján elkészült magánjogi javaslatok között a 42. megemlíti a haszonbérletet – *De Contractu Arendali* – anélkül, hogy annak lényegi ismertető jégeit rögzítené.²⁹

Mindezeket figyelembe véve megalapozottnak véljük azt az állítást, hogy a szokásjog rendszerében a bérletre/haszonbérletre vonatkozó szabályok az időleges bevállásra, azaz a zálogszerződésre vonatkozó normák mentén fejlődtek. Miután mind a birtokzálog, mind pedig a haszonbérlet esetében egy ingatlan dolog birtokát és használati jogát adja át a tulajdonos a szerződésben rögzített időtartamra, s a rögzített díj ellenében. Ezt bizonyítja Somogy

vármegye közgyűlésének véleménye, melyet az 1830-ban elkészült magánjogi javaslatokra adott. „*De Pignoribus a zálog nem egyéb, mint olly haszonbérllő egyesség, melylyel bizonyos tökepénznek kamatjáért a jószág egy időre által adatik.*”³⁰ A két szerződés között elsősorban a díjfizetés módjában van különbség. Amíg birtokzálog esetében a hitelező egy meghatározott kölcsönösszegért lép az adós által felajánlott birtokba, addig a bérbeadó a megállapodásban pontosan rögzített időpontban, a bérlő által fizetett bérért adja át a dolog birtokát és hasznát a bérlőnek. Ahogy Werbőczy meghatározta a zálogszerződés lényegét: „*A zálogba adónak részéről: az elzálogosítás a saját jószágának kényszerítő szükségből másnak használatára való ideiglenes átengedése. A hitelezőre [...] nézve [...] idegen jószágnak, a haszonvétel jogával és a fizetett zálogösszeg visszakövetelésével összekötött [...] ideiglenes való birlalása*” [HK I.81.]. A bérlet és különösen a haszonbérlet vonatkozásában Czövek István a következőt állapította meg: „*Neves, terhes, egygyezébsbeli kontraktus, az el nem emészthető dolognak éléséről, vagy egy ideig, másnak bérért vagy jutalomért teendő kézi munkákról.*”³¹ Frank Ignác már egy kicsit másként határozza meg a bérletet: „*Bérbe [...] adni venni lehet 1. jószágot mellynek maradó haszna vagyon, értve, hogy nem fogyasztva, emészte, kiadva s elkölve használlyuk mint po. az eledelt, a pénzt, hanem úgy mint p.ok. a szántóföldet, rétet, házat, malmot. – 2. bizonyos jövedelmet, p.ok. tized vagy vám-szedést...*”³² Frank már arra is utal, hogy a megállapodást érdemes, sőt az 1840. évi törvény szerint már kötelező törvényes bizonyosság előtt tenni és bejelenteni.³³ A bérletnek a zálogszerződéstől való eltérő szabályait már a gyakorlat alakította ki évszázadok alatt, amelyeket majd a 19. század első felében megjelenő kézikönyvek foglalnak össze először. Ezáltal válik lehetővé, hogy a 18–19. században megszorodó haszonbérleti szerződésekből eredő pereket vizsgálni lehessen, s így lehetünk tanúi annak, miként különülnek el egymástól az egyes szerződési típusok.

Ha a tényleges gyakorlatot vizsgáljuk, akkor Frank Ignác meghatározását vehetjük alapul: „*A bérlest úgy tekinthetjük, mint a jószág ideig tartó használhatásának eladását, megvevését.*”³⁴ Ennek tárgyai lehetnek ún. királyi regalék, de nemesi uradalmak és a jobbágyok számára szükséges legelők is. Szeged szabad királyi városa így adta haszonbérbe „*Tápé helységének minden néven nevezendő regale beneficiumait, úgy mint mindenféle dézsma-bért, kortsmáltatás, mészárlás, halászat, vadászat, nád-lást, uradalmi fél-sessio szántó, fél sessio kaszáló földek és egyéb aprólékos jövedelmekből remélhető hasznokat a Tápai révvel együtt*” – egy bérlőnek.³⁵

A bérleti szerződés időtartama is változott az évszázadok során. Amíg a Mohács előtti századokban határozatlan időre³⁶ is kötöttek haszonbérleti szerződést, addig a késő rendi korban a bérleti szerződés időtartamát már csak néhány évben rögzítették,³⁷ ellentétben a zálogszerződéssel, ahol a késő rendi korban kialakult szabályai alapján rendszerint 32 év volt a kölcsön visszafizetésének ideje.

Ahogy Huszty is rögzítette könyvében, a bérlő egyik legfontosabb joga a dolog használata, ahogy az a szerződésekben kiolvasható, a dolog rendeltetésszerű használata.

Ezért gyakran a haszonbérleti szerződés mellé egy vagyoneleltárt is mellékeltek azért, hogy a szerződés lejártát követően pontosan lehessen tudni, mi az, amit a bérlőnek vissza kell adni. Ezt jól bizonyítja egy perhez csatolt szerződés: „Lelettár: 1843^{ik}. évi Május 13^{ik} és következő napjain bíróilag hat évre történt haszonbérbe való átadása ezen [...] Torontál vármegyében fekvő [...] Szluha Sándor urat egyötöd részben illető jószágának – T.cz. Györfy Mihály úr részére: II. Épületek. 1, nagy kőből épült cseréppel fődött három emeletű magtár. 2, tiszt lak. 3, nagy pajta nádtetővel. 4, cselédház, mely egy szobából és egy konyhából áll. 5, egy istálló náddal fedve. 6, egy fából épült kukoricza góré. III. Vetések a, Őszi búza, 118 azaz száztizennyolcz láncz, lánczát 1600 négyszegű illel véve. b, Tavaszi búza 18, azaz tizenennyolcz láncz. c, Árpa 20 1/2 azaz húsz és fél lánc. d, Zab 52, azaz ötvenkét láncz. e, Köles 12, azaz tizenkét láncz. IV. Jármos Marhák, V. Gazdasági eszközök, 1. négy jó karbani vasalt szekér; mindegyik vendégoldallal ellátva, 2. négy szántó eke talyigával, 3. nyolcz járom, 4. húsz darab járom vasszeg, 5. négy darab rudas tézsla stb.”³⁸ A vagyoneleltárt olvasva érthetővé válik, hogy az 1795. évi magánjogi javaslatok készítésekor a haszonbérleti szerződésekkel összefüggésben csak azt tartották fontosnak megjegyezni, hogy azt kell a bérlet tárgyának tekinteni, amit ténylegesen átadtak a bérlő birtokába.

A bérlő kötelezettségei közé tartozott kezdetektől fogva, hogy a szükséges javításokat a használatában lévő dolgon elvégezze.³⁹ A mindennapokból vett példák azt bizonyítják, hogy a bérbeadók a szükséges javításokat igen tágra értelmezték. 1843-ban a törvényszék csak azt rögzítette ítéletében, hogy „az alperes (bérlő) jó karban tartozott tartani (a dolgot), ez pedig igazítás nélkül nem lehetséges”.⁴⁰ Szeged városa a következő feltételt foglalta a bérleti szerződésbe: „a Szilléri és a gyevi úton lévő tölteseknek, úgy a Szilléri hídnak tulsó részétől egész Gyevi határáig vezető országos utaknak mindenkor jó és tökéletes állapotban való tartására önnön költségén köteleztetik a helység, mint árendátor anélkül, hogy annak visszafizetését kívánhassa.”⁴¹

A használati joggal állt összefüggésben, amely gyakorlat a zálogszerződések esetében is kimutatható, hogy a bérlők a bérleti idő alatt új épületeket építettek. Ezek árát a szerződés lejártakor visszakövetelték a bérbeadótól. E tényből igen sok per keletkezett. A viták megelőzésére újabb szerződési feltételek jelentek meg a haszonbérletek esetén. „A gazdaság gyarapítása és célirányosabb folytathatása tekintetéből a bérlő által időközben netalán állítandó új épületeket, melyeket a kamarai Uradalom visszaváltani nem köteles tartozik a bérlő, bérletének végével, vagy a kamarai uradalomnak ingyen átadni, vagy lerontani, s a pusztáról elhordani, mellyek nem teljesítése esetében a kérdéses épületek a királyi kincstár részére elfoglaltatnak. – Ha továbbá illyes a bérlő által sem a kir. kincstárnak által nem adott, sem le nem rontott épületeket az Uradalom, haszonbérelője akaratajának ellenére is, el-

bontani kívánna, tartozik a bérlő a szóban lévő épületek elbontása s rontására tett költségeket is a kir. kincstárnak megtéríteni.”⁴² A haszonbérő kötelezettségei közé tartozott a bérlet tárgyát képező ingatlan dolog határainak a felügyelete. A birtok határainak őrzése, a határjelek megóvása a rendi korban lényeges volt, így ha az ingatlan jószág másnak, nevezetesen a bérlőnek a birtokába került, akkor ezt a kötelezettséget viselnie kellett. „A haszonbérő a határookra felvigyázni és azokat évenként megújítani tartozik s a legkisebb határvillongást hogyha magát előadná idejében a nemzeti jog igazgatójának szükséges intézkedés végett bejelenteni tartozik.”⁴³

Mindezek mellett a legfontosabb kötelezettsége volt a bérlőnek a bérleti díj határidőre történő megfizetése. Ennek elmulasztása a Mohács előtti századokban az ún. duplum, azaz kétszeres fizetés büntetését vonta maga után. A 18–19. századra viszont kialakult az a norma, hogy ha a fizetési határidőt a bérlő elmulasztotta, a bérbeadónak joga volt őt azonnal kitenni a birtokból. „Tartozni fog az árendátor az árendabéli summának negyed részét minden esztendőben fertályonként és pedig előre Ns Szabad Királyi Szeged Várossa Kintstárában elmulhatatlanul a meghatározott kész pénz nemében befizetni; hogyha pedig elmulasztaná, vagy fizetni nem akarna, azon esetre ezen [...] város sértetlenül föntartja magának azon just, hogy azonnal félre téven akár mi módon kigondolható ellenvetéseket és kifogásokat, akár minemű akár hol található jószágait az árendátornak, az általa tett kár helyreépítolása fejében elfoglalhassa s maga magának rövid úton tökéletes elégtételt szörözhesse, sőt úgy hozván magával az dolog az árendátort ezen beneficium jussátul is azonnal elmozdíthassa s azt azon kiadás által az árendabéli volt summa megcsökkenne, vagy egyébképpen város megkárosodni találatna, azon kár és csökkenés pótlását is az elmozdított árendátoron megvehesse.”⁴⁴ Ebből az egy példából is érzékelhető, hogy a 18–19. század gyakorlatában a bérlet és a zálogszerződés között jelentős különbség alakult ki. A hitelező mindaddig a birtokban maradt, azt használhatta és gyümölcsöztethette, amíg az adós vissza nem fizette a kölcsönt. Ezzel szemben a haszonbérő, a szerződésben rögzített időpontban köteles volt előre kifizetni az esedékes bérleti díjat, amelyet, ha elmulasztott – kimentésnek legtöbbször nem adtak helyt –, a bérbeadónak jogában állt a birtokból kitenni. Ez a szigorú szabály következett az árenda természetéből, hiszen a bérbeadó is hasznot húzott a bérbeadásból, így azt mindenképpen biztosítani akarta. A zálogszerződés esetében a hitelező mindaddig birtokolt, amíg meg nem kapta az adóstól a kölcsönt.⁴⁵

Mindezekből látható, hogy hosszú évszázadok alatt, részben a szokás, a mindennapok gyakorlata, részben egyes törvények, néhány jogtudós munkája, de leginkább a tényleges bírói gyakorlat alakította a magyar szerződési rendszert. Ennek sajátosságai csak a fennmaradt periratokból ismerhető meg.

Jegyzetek

- ¹ Szladits Károly: *Előszó*. In: Zalán Kornél: *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk* (Pécs, Dunántúl R.-T. Egyetemi Nyomdája, 1931).
- ² Werbőczy István: *Hármaskönyv*. I. rész, 9. cím: A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról. In: *Magyar Törvénytár* (Budapest, Franklin-Társulat, 1897).
- ³ Magyar Törvénytár 1486:25. „2. § Azért, hogy azoknak az uzorásoknak a gonoszságát megfékezzük és e szegények kártalanításáról gondoskodjunk, határoztuk és rendeltük: hogy ha bármely ilyen uzorás, kit az ellenfél bíróság és törvényesen felszólított, pénztét felvenni, vagy annak felvétele után a zálogos javakat kiadni és visszabocsátani nem akarná, hanem az ügyet a nyolczados törvényszékre vinné, ezt az ügyet az első nyolczados törvényszéken be kell végezni és olyan ítélettel ellátni: 3. § Hogy azok a fekvő jószágok minden fizetés nélkül visszabocsátandók; és a bíró azokat azonnal adja vissza; ezenfelül pedig azt az uzorást a másik fél ellenében akkora pénzösszegben kell legott elmarasztalni a mekkoraért azok a jószágok neki le voltak kötve.”
- ⁴ A tartási szerződés létére és egyes szabályaira utal Bónis György, ami egyben azt is jelzi, hogy a szabad királyi városok gyakorlatában már a 17–18. század fordulóján ismerték ezt a megoldást. Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686–1708* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 239. p.); Homoki-Nagy Mária: *Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában* (Szeged, Acta Jur. et Pol. Tom. LXIII. Fasc. 8., 2003, 48–53. p.).
- ⁵ Bónis: i. m., 227. p.
- ⁶ Uo., 230. p.
- ⁷ Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985, 369. p.).
- ⁸ Illés József: *A magyar szerződési jog az Árpádok korában* (Budapest, Franklin-Társulat, 1901, 138–143. p.).
- ⁹ Iványi Béla: *Göncz szabadalmatlan mezőváros története* (Karcag, 1926, 157. p.).
- ¹⁰ Mindezt jól bizonyítják az okmánytárakban közzétett regeszták. Lásd: *Anjou-kori oklevéltár XXVII. 1343*. Szerk. Piti Ferenc (Budapest–Szeged, 2007; 173.), 1343. ápr. 20. Buda „[...] egyrésztől Mesko veszprémi püspök, másrésztől Miklós testvér, a Zala-i Szt. Adorján-egyház apátja, s utóbbi előadta, hogy egyháza Zala m-i Bodon nevű birtokát, ami a veszprémi egyház Myrad nevű birtokával szomszédos, bérbe adta a püspöknek úgy, hogy Bodon bevételeit, beszedheti, s minden évben e birtok feudumaként nov. 18-án fizessen 12 széles bécsi pensat az apátnak...”. Hasonló rendelkezések olvashatók a 93., 1343. március 8.; 327., 1843. május 20. Visegrádon kelt oklevélben.
- ¹¹ Illés: i. m., 142. p.
- ¹² *Anjou-kori oklevéltár, 1354*. Szerk. B. Halász Éva (Budapest–Szeged, 2013, 136. p.).
- ¹³ Bónis: i. m., 226. p.
- ¹⁴ Kállay: i. m., 367–369. p.
- ¹⁵ Okmánytárak
- ¹⁶ *Corpus Iuris Hungarici* [a továbbiakban: CIH] (Budapest, Franklin-Társulat, 1899), Mátyás 1486. évi dekrétuma, 17. cím. Ezt a rendelkezést II. Ulászló is megismételte I. decretumának 38. cikkelyében: „1. § A kötelezésekre nézve pedig azt kell szabályul tartani: hogy ki mint kötelezte magát, a szerint kapjon a felperes az utolsó perbehívás után az első nyolczados törvényszéken törvényt és igazságot.”
- ¹⁷ Homoki-Nagy Mária: *Egy adóssági per története*. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon* (Szeged, 2013, 101. p.).
- ¹⁸ CIH 1655:59. cím.
- ¹⁹ Werbőczy István *Hármaskönyve* III. 33. „[...] ha valamely nemes vagy paraszt a vetésekről vagy rétekről és kaszálókról avagy a tilalmas makkos erdőkből lovakat, ökröket, juhokat, disznókat avagy más marhákat vagy barmokat az azokban okozott károk miatt hajtana be, hogy azokat zálog vagy váltság alá vesse és az efféle állatok gazdája azokat macacsságból kiváltani nem akarná, akkor az a káros fél azokat az állatokat három napnál tovább magánál nem tarthatja.”
- ²⁰ CIH 1715: 52. cím.
- ²¹ Huszty István (1710?–1772?): jogász, jogakadémiai tanár, akinek *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* című könyvét nemcsak tankönyvként, de összefoglaló kézikönyvként is használták.
- ²² Huszty István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* (Buda, I–III., 1745. 48. p.): „Locare dicitur, qui pro constituta certa mercede usum rei concedit: conducere vero, sive conductor, qui accipit usum rei pro certa mercede.”
- ²³ Uo. „Et his differt a Venditione, Emptione, in qua Dominium transfertur; Locatione autem tantum usus: a mutuo eadem ratione: a commodato, quia commodator gratis concedit usum: a pignore, in quo nec usus, nec dominium transfertur: a Deposito, ubi nec usus, nec merces: & a Fidejussione, qua nulla res transfertur; nec usus, nec merces intercedit.”
- ²⁴ Uo. „Quae ad usum sunt necessaria, in re locata reparare, si quod ex vitio rei ignoto Conductor illatum est, resarcire.”
- ²⁵ Uo. „Damna dolo, culpa lata, & levi, Conductor causata, pariter & expensas in rem locatam necessario factas conductori resarcire.”
- ²⁶ Degré Alajos: *A Planum Tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok* (Budapest, Osiris, 2004, 292–298. p.).
- ²⁷ Czövek István: *Planum Tabulare sive Decisiones Curiales* (Buda, 1825).
- ²⁸ Czövek, 1825: i. m., 266, 757. p. (8. végzés).
- ²⁹ Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek* (Szeged, JATEPress, 2004, 194, 277. p.). „A haszonbérleti szerződésben, ha bármilyen jószágot az összes haszonvételével együtt írnak össze, s ha ezek közül nem tartanak valamit külön, akkor az egészet haszonbérbe adottnak kell értelmezni.” Valójában ez a haszonbérleti szerződés tárgyára vonatkozó magyarázat.
- ³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szentes Csongrád vármegye Közgyűlési iratok IV. A. 3/b. 1833. Tekintetes Nemes Somogy Vármegye, Nyilas Hava 5kén 1832. tartott Nagy Gyűlése Jegyző-könyvének kivonása a 3221dik szám alatt. 9.
- ³¹ Czövek István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. II. (Pest, 1822, 569. p.); Szlemenics Pál hasonlóan határozza meg az árendát: „azon magánmegálló terhes Egyezés [...] mely által valaki tartós használatú testes Jóságának vagy hasznót hajtó Igazságának használatát, vagy pedig szolgálai munkáját egy időre bizonyos bérért másnak lekötelezi” (Szlemenics Pál: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. III. 1823, 148. p.).
- ³² Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I. (Buda, 1845, 648. p.).
- ³³ 1840:22. tc. 37. § „Az eddig jó lélekkel kötött, ezután pedig törvényes bizonyosság előtt kötendő, törvényes átadással megerősítendő, s az illető törvényhatóságoknak bemutatandó haszonbérleti szerződések, ha a haszonbérbe-adó esik csődület alá, a csődület esetére is teljes erejüket megtartják, – ellenben, ha a haszonbérbe-vevő esik csődület alá, a haszonbérleti szerződés megszűnik.”
- ³⁴ Frank: i. m., I. 640. p.
- ³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged város úriszéke IV.A. 1019.
- ³⁶ Frank: i. m., 648. p.; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Budapest–Pécs, 1999, 115. p.).
- ³⁷ „Dudás Ferenc által vett árendába az elmúlt Demetertől számolván három egész esztendeig úgy, hogy az három esztendő kitelik az 1812. esztendőben lejendő Demeter napkor.” Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Makó levéltára V.A.101. b/3. 1809. december 10.

- ³⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Békés-Csanád megyei törvényszék IV.B. 157.a III/1853.
- ³⁹ Ezt már Illés József is fontosnak tartotta leszögezni: „*a bérlet tárgyának szükséges javításait a bérlő saját költségén köteles viselni*” (Illés: i. m., 357. p.). Bónis György Pest-Buda joggyakorlatát vizsgálva arra az álláspontra helyezkedett: „*Az osztrák judicatura is alkalmazta azt a római jogi eredetű szabályt, hogy a bérlő a használható állapotban átveit bérleményben keletkezett károkat köteles helyreállítani, de a közönséges használaton túlmenő javítások a bérlőre adót terhelik*” (Bónis: i. m., 226. p.).
- ⁴⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei Levéltár Szeged, Csanád vármegyei törvényszéke IV.B. 157.a 49/III/1853.

- ⁴¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged város úriszék IV.A. 1019.a.
- ⁴² Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged, Csanád vármegyei törvényszéke IV.B. 157.
- ⁴³ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged, Csanád vármegyei törvényszéke IV.B. 157.a 26/III/1853.
- ⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged város úriszék IV.A. 1019.a.
- ⁴⁵ A bérlet szabályainak részletes ismertetését lásd Homoki-Nagy Mária: *Bérleti szerződés a 19. század bírói joggyakorlatában*. In: *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára* (Acta Jur. et Pol. Tom. LXIX. Szeged, 2007, 263–283. p.).

Horváth Attila

Werbőczy vagy Dózsa György?*

„*Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa – török, tatár, tót, román kavargó e szívben, mely e multnak már adósa szelíd jövővel – mai magyarok!*”

(József Attila: *A Dunánál*)

Leikes kommunista ifjak 1945. május 6-án, vasárnap fényes nappal, a szétlőtt, éhező város kellős közepén, a Ferenciek tere déli oldalán, egyenruhás rézfúvósok zenei kísérete mellett, többszöri próbálkozás után döntöttek le egy szobrot, amely fejfelé derékgig a földbe fúródott. Nyakába egy táblát akasztottak a következő szöveggel:

„*Ugye mostan lóg az orrod, meghozták a földreformot!*”¹

Az „*úri Magyarország*” szimbólumának vélt műalkotás, Donáth Gyula² szobra Werbőczy Istvánt ábrázolta. Az álló alak mellett iratok, alattuk a *Tripartitum* volt látható.³ A Nemzeti Parasztpárt lapja, a *Képes Világ* 1945. májusi számában így írt az eseményről: „*...legcsúfabbul Werbőczy István Apponyi téri⁴ szobra járt. A korai magyar feudalizmus és a kiváltságos nemesség fővédnökének, a jelképpé lett Tripartitum szerzőjének szobrát május 6-án döntötték le. Van valami szimbólum abban, hogy fejfelé fúródott a földbe: így dugta homokba a fejét a magyar reakció minden előtt, ami jogos, méltányos és haladó gondolat volt.*” Az újságban szereplő képen a szobor valóban fejfelé, szinte a földbe befúródva látható. A Kommunista

Párt lapja, a *Szabadság*⁵ sem rejti véka alá lelkesedését, bár az esemény megtörténtét korábbra teszi: „*Az 1945. május 1-jén felvonuló ünneplő tömeg igazságot szolgáltatott Werbőczy fölött is... Ledől a szobor, megdőlt az úri Magyarország uralma. A mérközést mégsem nyerte meg Werbőczy: Dózsa a győztes! [...] Hosszú az idő, de mégis elérkezett. Elégtételt kapott a megcsalt, megkínzott, sokat szenvedett parasztság, de ez még mindig kevés, az igazi elégtétel még hátra van: Werbőczy úri törvényei helyett meg kell csinálni a nép törvényeit.*”

Ezután a Kommunista Párt utasítására valamennyi Werbőczy-ábrázolástól megszabadultak: a szegedi panteon domborműve (Margó Ede alkotása) éppúgy eltűnt, mint az Igazságügyi Palotában található, Horvay János alkotta, carrarai márványból faragott mellszobor.⁶ A ledöntött szobrok további sorsáról, méregdrága anyaguk esetleges újrahazsínításáról semmi biztosat nem tudhatunk. Egyetlen szobor maradt csupán meg, Bezerédi Gyula⁷ századfordulós alkotása, amely a Parlament déli főhomlokzatán áll, mivel az csak messzelátóval vehető észre.⁸

Miután a Werbőczyt ábrázoló emlékműveket sikerült eltüntetni, gomba módra szaporodtak a Dózsa Györgyről az állampárti vezetés által megrendelt műalkotások. Több irodalmi mű is született: pl. Illyés Gyula: *Dózsa György* (dráma, 1954), Gergely Sándor: *Dózsa György* (regény, 1950), Szabó Pál: *A nagy temető* (regény, 1954), versek: Illyés Gyula: *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*, Bella István: *Székely Dózsa György tűnődése Cegléd előtt*, Székely Dózsa György imája, Zelk Zoltán Március, Csanádi Imre: *Dózsa György népe*, Benjámin László: *Ha szent a föld*, Simon István: *Láttam Dózsa Györgyöt*, Nagy László: *Vendégek jövelete*, Boda István: *Békesség zászló*, Mátyás Ferenc: *Dózsaával a Várban*, Jankovich Ferenc: *Cegléd ünnepe*, Csoóri Sándor: *Egy templom falára*, Képes Géza: *Se vihar, se végzet, Pusztai Sándor: Dózsa ikon*, Jánosy István: *Dózsa*, Fáy Ferenc: *Dózsa új éneke*, Juhász Ferenc: *A tékozló ország, Dózsa feje*, Tornai József: *Dobok*, Kiss Anna: *Síratóének*, Csanády János: *Önarckép*, Csukás István: *Dózsa szobra*, Bari Károly: *Dózsa*, Kovács István: *Vas-könnnyek*, Győri László: *Intarzia*, Polner Zoltán: *Honfoglalás*, Baka István: *Dózsa ikon*, Székely János: *Dózsa* stb.⁹ Képzőművészet: Temesváron, a Dózsa György park-

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott, szerkesztett változata.

ban Ciprian Radovan szobra, Szász Endre kettős porcelánműve a budapesti hármaskút Dózsa György úti megállójának peron falán. Budán, a királyi vár alatt monumentális Dózsa-szoborcsoport található (I. kerület, Attila út), Szervátiusz Tibor: *Tüzes trónon* (forrasztott-hegesztett vörösréz-vas) című szobra a Magyar Nemzeti Galériában látható. Derkovits Gyula fa-

metszet-sorozata alapján Ránki György komponált zeneművet zongorára és zenekarra, *1514* címmel, Szász Endre porcelánkompozíciót készített. További szobrok: Apátfalván, Dálnokon, Kalocsán és Nagylakon. 1972-ben a Magyar Nemzeti Galéria a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával grafikai, valamint kispasztikai és éremművészeti kiállítást rendezett.¹⁰ Csoóri Sándor szövegkönyve nyomán Kósa Ferenc 1970-ben, *Ítélet* címmel filmet rendezett, a Honvéd Együttes táncjátékot mutatott be (*Dózsa*). Ezek mellett számtalan út, tér, intézmény, termelőszövetkezet, de még futballcsapat is Dózsa nevét vette fel. A Horváth Endre által tervezett húszforintos bankjegyre pedig 1948-ban Dózsa György arcképe került. A parasztvezér nevét a hat legnagyobb magyar városban összesen 17 utca (illetve tér) viseli. A legismertebb magyar történelmi személyek közül csak Petőfi, Széchenyi, Kossuth, Rákóczi, Hunyadi, Zrínyi, Szent István és Árpád vezér előzi meg őt. Dózsa e téren maga mögé utasítja többek között Batthyányt, Bocskait, Thökölyt, Báthoryt, Bercsényit, de még Mátyás királyt, Bethlen Gábot és Szent Lászlót is.

Werbőczy István és Dózsa György életműve azóta is megosztja a magyar közvéleményt, hiszen a 19–20. századi írók és történészek egy része szinte apokaliptikus szörnyként jellemezte Werbőczy Istvánt és a *Tripartitumot*. Leginkább azért, mert a Dózsa György által vezetett parasztlázadás leverése után a nemesség nem csak

Werbőczy István és Pázmány Péter szobra a budapesti Apponyi téren (ma Ferenciek tere)

Werbőczy István szobra (Donáth Gyula alkotása)

az elfogott fővezéreken állt bosszút, hanem az 1514 októberében tartott rendi országgyűlésen minden jobbágyot, parasztot kollektíve megbüntettek. Az 1514. évi törvények először a nemesség kártérítésének módját szabályozták:

„A mi pedig azoknak a károknak a megtérítését és helyreállítását illeti, a melyeket a főuraknak és nemeseknek úgy a parasztok, mint a parasztok pártját fogó nemesek okoztak, mivel

azok nyilván és nagy számban történtek és mentek végbe:

1. § Azért válasszon az egyes vármegyékben a nemesek közönsége az alispánok és a négy szolgabíró mellé a legszigorúbb eskü alatt tizenkét jó hírnevű és tisztességes életű és állapotú nemes, kik menjenek a nemesek minden házának és udvarának a színhelyére, és tartozzanak ott úgy a házakban és épületekben, mint a házi eszközökben és bútorokban is, valamint a lovak, ökrök és egyéb barmok s marhák elhajtása által okozott összes károkat (a mennyiben azokat szemmel láthatják és méltó tanúsággal fölismerhetik) Isten és az ő igazsága szerint jól megítélni, megbecsülni és megállapítani, és arról ugyanaz alatt az eskü alatt a nemesek közönségének jelentést tenni.

2. § És ezután a parasztok vagy azoknak a városoknak, mezővárosoknak, birtokoknak, faluknak a jobbágyai, a hol az előbb említett károk történtek és előfordultak, ezeket a sértett és kárvallott főúr vagy nemes részére a nemesek közönsége részéről arra kifizendő határidőben megtéríteni és helyrehozni tartoznak.

3. § A kártérítés azonban azokra az urakra nézve, kiknek várait a parasztok e zűrzavar idején ezeknek rossz fenntartása miatt vették el (mert nem erőszakosan, hanem feladás következtében foglalták el azokat) e részben nem értendő: hanem azok legyenek kénytelenek ezeket a károkat elszenvedni” (1514:4. tc.).

„Ha pedig valamely nemes azt állítaná, hogy arany- és ezüstneműit vagy készpénzeit, melyekről tudniillik a

Werbőczy István szobrának ledöntése 1945. május 6-án

közönségnek vagy az embereknek tudomása nem volt, a parasztok elvitték;

1. § Ha erre nézve nyilvánvaló tanúbizonyság vagy elfogadható okirat elő nem állítható és föl nem mutatható, ama dolgokat azoktól a parasztoktól, (a kik az ő házába rontottak) eskü útján kell visszaszerzenie” (1514:5. tc.).

„Ugyanazt kell érteni és tenni a meggyilkolt nemesnek díjaira nézve is.

1. § Hogy tudniillik azok a mezővárosok, városok vagy faluk, melyek a gyilkosságban részt vettek és abba beleegyeztek, minden nemesnek a díját, a kit e lázadás idején meggyilkoltak, megfizetni tartoznak.

2. § Ha pedig kiderül, hogy ezeket a károkat vagy gyilkosságokat más vármegyebeli parasztok követték el, akkor ennek a másik vármegyének, az illető ispán vagy alispán és szolgabírák levelei útján megkeresett ispánja, alispánjai és nemesi közönsége kötelesek ama parasztok részéről a sérelmeseknek a fentebb kijelentett módon elégtételt szolgáltatni” (1514:8. tc.).

Összesen hét törvénycikk foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. A törvények végrehajtása azonban meglehetősen vontatottan haladt. A kártérítési eljárások viszont ország-szerte megkezdődtek, és sok helyütt ki is szabták a fizetendő összeget. Ezeket egyes jobbágyfalvaknak kellett befizetni, a falvak aztán maguk között dönthették el, milyen mértékben osztják el a terheket. Volt, ahol pereskedés lett a vége: még Mohács évében is zajlottak az eljárások. Csak ezután tértek át a lázadó jobbágyok megbüntetésére, bár még a nyilvánvalóan gyilkosságokat elkövető jobbágyok

Werbőczy István nádor szobra az Országház déli végfalán (Bezerédi Gyula alkotása)

közül is sokan megúszták a felelőségre vonást:

„Ámbár mindazokat a parasztokat, a kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat, főbenjáró büntetéssel kellene sújtani, nehogy azonban annyi vér folyjon és a parasztság (a mely nélkül a nemesség nem sokat ér) egészen kipusztuljon:

1. § Határoztuk, hogy az összes kapitányokat, századosokat meg tizedeseket és a többi parasztok felbujtatóit valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, ezenkívül a szüzeket és az asszonyokat erőszakot tevőket, minden kegyelem mellőzésével meg kell ölni és mindenütt ki kell irtani.

2. § A többi parasztok azonban, miután a fentebb említett károkat és díjakat megtérítették és megfizették, személyükben sértetlenek maradjanak.

3. § Mindazonáltal, hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen föltámadni: ennekutána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok (kivéve a királyi felséghez híven maradt szabad és fallal kerített városokat, és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája mellett hűségükben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek), elvesztvén e hűtlenségi vétkeik miatt szabadságukat, a mely szerint egyik helyről a másikra költözhetnek, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve.

4. § Es jövőre ne legyen szabadságuk arra, hogy uraik akarátanak és beleegyezésének ellenére egyik

helyről a másikra menjenek és állandóan letelepedjenek” (1514:14. tc.).

Pontosan meghatározták a jobbágyterheket is, ami azt jelentette, hogy az addig elterjedt általános gyakorlatot kodifikálták. Eszerint minden jobbágy és zsellér tartozott urának évi 1 forint adót fizetni, heti 1 nap robotot teljesíteni, a föld terméséből pedig kilencedet adni. Megtiltották továbbá, hogy jobbágyi származású pap püspökké legyen, s a parasztokat és hajdúkat eltiltotta a fegyverviselésétől, csonkítással fenyegetve a löfegyvert rejtegető parasztot (1514:15–31. tc.-ek).

Werbőczy István, mialatt a *Tripartitum* az országgyűlési bizottság előtt feküdt, két helyen is kiegészítette azt. Az egyik a II. Rész 44. címe, amely azokról az esetekről szól, amelyekben egyházi személyek ellen is lehet főbenjáró ítéletet (*capitalis sententia*) hozni. A 8. §-ban az 1439:38. tc.-re való hivatkozással betoldotta, hogy *„azt mostani közönséges végzeményünk is jóváhagyja és megerősíti”*. A másik a III. Rész 25. cím 2. §-a, ahol arról rendelkezett, hogy a jobbágyok mivel *„pártot ütöttek és bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az úgynevezett kuruc lázadásban váratlanul felkeltek és e miatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek”*.¹¹ Székfü Gyula szerint a jobbágyokat sújtó rendelkezéseket az 1514. évi törvények önmagában nem állandósították volna, ezzel szemben a *Hármaskönyv* csak a középnemesség érdekeit figyelembe véve a földbirtokra a magyar nemesség kizárólagos jogát deklarálta, a parasztságot pedig a jogfosztott bérmunkás szintjére fokozta le.¹² A *Tripartitum* III. Rész 30. cikke deklarálta: *„a parasztot munkája bérében és jutalmán kívül ura földjéből semminemű örökjog nem illeti, mert az egész föld birtoka egyedül a földesúré”*.¹³ Ezzel szemben, ha szélesebb perspektívában vizsgáljuk az 1514. évi törvényeket, akkor láthatjuk, hogy a 16. század során, az Elba folyótól keletre mindenhol hasonló intézkedések születtek.¹⁴

Bár a felkelés után szigorú törvényeket hoztak a parasztság ellen, ezek nagy része a gyakorlatban nem érvényesült. A törvényi szabályozás szerint elvben csak egy emberöltőn át állt fenn nálunk a röghöz kötöttség. A török elleni, közel kétszáz évig tartó háborúk során kialakult tömeges migráció miatt és a megrendült közbiztonság mellett nehéz is lett volna visszatartani a menekülő, költöző jobbágyokat.¹⁵ Az állandósuló háborúk a jobbágyok számát folyamatosan tizedelte, ezért a földesurak nemegyszer jogtalan erőszakkal egyes jobbágyokat elhurcoltak vagy elszöktettek. Ezért mondták ki az 1543:5. tc.-ben, hogy az erőszakkal máshová vitt jobbágyokat büntetés terhe mellett vissza kell szolgáltatni. A jogszabály nem érvényesülhetett a gyakorlatban, ezért többször is meg kellett ismételní (1546:39. tc., 1547:29. tc.).

Az örökös röghöz kötés a valóságban csak tendenciaként érvényesülhetett, hiszen már a 16. század közepén hallgatólagosan föloldották. A rendek belátták, hogy *„az egykor virágzó Magyarországnak néhány év óta semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomása, akiknek*

a kiáltása állandóan föl száll Isten színe elé”, és *„hogy a mindenség legfőbb Teremtőjének haragját eltávolítsák, vissza kell adni az alárendelt, nyomorult jobbágyok szabadságát”*, hogy uruktól más úrnak a hatalma alá költözhesse nek.¹⁶ Ezért az 1547:26. tc. elvben visszaadta a jobbágyok szabad költözési jogát, a 18. tc. pedig meghatározta, hogy mikor és hová költözhetnek. A jogalkotó szándék, illetve a gyakorlatban való érvényesítés nehézségeire utal azonban, hogy az 1550:34. tc., sőt még az 1556:27. tc. is újra *„visszaadta”* a jobbágyoknak a szabad költözködés jogát. Mindebből okulva az 1608:13. tc. a jobbágyok költözésére vonatkozó jogszabályok végrehajtását – a tilalom lehetőségével együtt – a vármegyék hatáskörébe utalta. Ettől kezdve a jobbágyköltözésnek legális és illegális formája különböztethető meg. A szabad költözés megtiltása, a parasztság tényleges röghöz kötése mindenekelőtt a köznemesek és a nagybirtokosok közötti érdekkülönbség miatt – a jobbágyosság az utóbbiakhoz vándorolt – nem volt megvalósítható.¹⁷ A parasztok fegyverviselésének tilalmát elrendelő cikkely pedig teljességgel végrehajthatatlannak bizonyult, az uralkodó már 1521-ben és 1526-ban is elrendelte a parasztok hadba hívását.¹⁸

A későbbi korok politikusai, publicistái, írói és sok esetben történészei is, a történeteket nem a maga korában elhelyezve, a korabeli gazdasági, társadalmi viszonyokat figyelembe véve elemezték, hanem politikai-ideológiai megfontolásoktól, szubjektív érzelmektől fűtötten nem elemeztek, hanem ítéleztek. Akik Werbőczyt demonizálni igyekeztek, azok Dózsa Györgyöt és a parasztháború többi résztvevőjét emelték a magyar történelem legnagyobb hősei közé. Ez a törekvésük annál is inkább sikeres lehetett, mivel hosszú ideig nagyon sok történeti forrást nem tártak fel, s csak Dózsa és társai kegyetlen kivégzésére fókuszáltak.

A kortárs történetírók közül ezért is kerülhetett előtérbe a jobbágy származású Szerémi György,¹⁹ aki Verancsics Antal buzdítására elkészített emlékirataiban, rendkívül rossz latinsággal, nyers, szókimondó modorban, némi megértéssel írt a parasztháborúról.²⁰

Hosszú idővel ezután először Losontzi István²¹ 1771-ben, illetve 1773-ban kiadott és több kiadást is megélt tankönyve volt az, amely nem negatív módon ábrázolta Dózsaét. A *Hármas kis tükö*r²² a vallástant tárgyaló első fejezet után a második részben Magyarország, a harmadikban Erdély történelmét és földrajzát írta le. A több mint 70 kiadást megért könyvből nemzedékek sora tanult 1854-ig, amikor a Bach-rendszer helytartósága betiltotta.²³

A nemesi köztudatban és az írott források többségében viszont egyértelműen a *Hármaskönyv* álláspontját követték. Berzsényi Dániel *Vandal bölcsesség* című versében, miközben kemény szatírában ostorozta a Szent Szövetségben tömörült győztes hatalmak ostoba kultúraellenességét, egyik sorában így írt: *„a Dózsa, Hóra gyilkos pórhada”*. Wesselényi Miklós *Balítéletekről*²⁴ (1831) című művében már árnyaltabban fogalmazott. Az egyik oldalról ő is hangsúlyozta, hogy a keresztes hadak *„színe alatt a legirtózatóbb lázadás történt, borzasztó vadsággal kegyetlenkedett a nyomás alatt régóta nyögő parasztság”*. Másrésztől viszont megrója Werbőczyt és társait,

amiért megtorlasként megfosztották a parasztokat „*törvényes szabadságaiktól és emberi jussaiktól*”, igazából ekkor tették őket jobbágygá, ekkor vetették ki a parasztságot a nemzetből: „*Dósa paraszthada után tudjuk, hogy a föld népe, büntetésül, valódi jobbágyág alá vettetett. Vétkeket tulajdon bűneikért büntelen maradékaikban örökre lakoltatni, vad kegyetlenség: meggyőzött lakosokat szolgálkák alacsonyítván le, emberi létöktől s jussaiktól fosztani meg, erőszak szülte borzasztó helytelenség. Mégis az ezekből származott jobbágyág, ezen undok fertelme az emberiséget levetkező embernek, mely nemünk történetinek gyalázatos szennye, sok századokig tartott köztünk is, erkölcsi s keresztyéni legszebb érzések csúfágára.*” Wesselényi végül azt a következtetést vonta le, hogy mind ezért „*Mohács terén kell-e mind az embertelenül kiöntött vérért, mind az embertelen törvényekért lakolni*”.

Wesselényi gondolatait támasztotta alá a korszak egyik legjelentősebb történésze, az osztrák haditörvény-szék által halálra ítélt, és in effigie fel is akasztatott katolikus címzetes püspök, Horváth Mihály,²⁵ aki 1840-ben írta meg és mutatta be az Akadémiának *Az 1514. évi pör-lázadás, annak okai és következményei* című művét.²⁶ Horváth Mihály is erőteljesen bizonygatta a korszak nemességének felelősségét.²⁷ Arra figyelmeztette kortársait, hogy a lefojtott indulatok kitörése iszonyú pusztítást eredményezhet.²⁸

Horváth Mihály nyomán kezdetett foglalkozni Eötvös József²⁹ is a Dózsa-féle parasztháborúval, és írta meg több hónapos történeti kutatómunka után,³⁰ 1846–1847-ben korszakos jelentőségű regényét, *Magyarország 1514-ben* címmel.³¹ Eötvös József monumentális művében nagy megértéssel mutatta be az elkeseredésükben fegyvert fogó parasztokat, ugyanakkor figyelmeztetett, hogy szörnyű ára lehet egy ilyen megmozdulásnak, amit az 1846-os galíciai parasztfelkelés szörnyű, ijesztő tapasztalata is igazolt. A regény szinte kivétel nélkül közvetlenül vagy közvetve hatást gyakorolt a parasztfelkelés későbbi feldolgozásaira.

Vasvári Pál görög katolikus lelkész gyermekeként, a gróf Károlyi család anyagi támogatása révén iratkozhatott be a pesti bölcsészkarra, mégis Horváth Mihálnál is radikálisabb történelemszemléleti gondolkodóként már példaképként tekintett Dózsára, s Robespierre-rel állította őt párhuzamba. Csak azt sajnálta, hogy Dózsa: „*Az arisztokrácia hidrafejeit nem volt képes levagdalni.*”³²

Petőfi Sándor, aki akasztással fenyegette a királyokat és az arisztokratákat, Dózsát a magyar történelem egyik „*legdicsebb*” alakjának tekintette. Egyáltalán nem foglalkozott azzal, hogy Dózsa milyen kegyetlenségeket követett el, hanem csak megfenyegette a magyar nemességet:

„*Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt elégetétek,³³
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; ugy vigyázatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!*”³⁴

Úgy tűnik, hogy Petőfi valóban rájátszott a Dózsa-sze-repre, és a nagy francia forradalom mintájára³⁵ éppen a jobbágyág fellázításával vélte megteremthetőnek a forradalom tömegbázisát. Barátjának, Arany Jánosnak így írt erről: „*En Dózsát a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönmarad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emléksobrot fognak emelni, és talán mellette lesz az (...) enyém is.*”³⁶

Arany János ezzel szemben még a jogfosztást is erőszaknak és jogtalanságnak tartotta, és nyilvánvalóan nem történeti érvelést használt, hanem a természetjogra hivatkozott: „*Dózsát mosolygód talán? hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis reakció a természet örök törvénye szerint. Históriaban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosok ellen; de szerintem elnyomottaké az elnyomók ellen. Istentelen(?) rabszolgázadás Szent-Domingón.*”³⁷

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése után Dózsáról sem lehetett ugyanúgy írni, mint előtte. A felkeléssel való rokonszenv helyére a bukás okainak kutatása került.

Jókai Mór (1825–1904) Dózsa Györgyről írt verses tragédiáját 1857-ben mutatták be a Nemzeti Színházban. Ez a színdarab nem az idealizált népvézerről szól: Dózsa egy szerelmi konfliktus középpontjában áll, az arisztokráciával is személyes sérelmei miatt fordul szembe. Csak megkínzatasakor válik mártírrá. Jókai Petőfivel szemben inkább az alábbi sorokkal érthetett egyet: „*Midőn a legnagyobb és legkisebb / Egy lelkesült eszmében egyesül (...) S úr és paraszt csak abban versenyez, / Melyik szeresse jobban nemzetét?*”³⁸

Jókai műve alapján Szigligeti Ede szöveggönyvet, Erkel Ferenc pedig operát írt, amit a kiegyezéskor mutattak be a Nemzeti Színházban.³⁹ Erkel műve nem is a téma-választás, hanem hosszúsága (5 felvonás!) miatt nem lett sikeres, mindössze tíz előadást élt meg. 1952-ben, a Dózsa-kultusz élesztgetése során az Operaházban történt egy kísérlet a mű egészének bemutatására, de a felsőbb politikai vezetés végül nem engedélyezte azt. Ezután sokáig csak részletek jelentek meg egyes árialemezeken.⁴⁰

Érdekes, hogy a nép spontán emlékezete nem őrizte meg Dózsa György emlékét.⁴¹ Hosszú évszázadokig csak az értelmiség egy része tudta, hogy egyáltalán létezett egy ilyen nevű parasztvezér. Ezért csak a Csemegi-kódex (1878:5. tc.) miniszteri indokolása hivatkozott a lázadás bűncselekménye kapcsán, mint előzményre, az 1514-es eseményekre: „*A »seditio« régibb hazai törvényeink szerint is az állam elleni büntettnek tekintetett. A Dózsa György-féle lázadásnak legyőzése után, az 1514-ik évi országgyűlésen hozott számos törvények, nevezetesen a IV. cikktől az L-ig törvénycikkig, csaknem valamennyi, az azon lázadásban résztvett parasztk és nemesek megbüntetéséről, a károk megtérítéséről, s az eljárásról rendelkezik. E törvényekben csaknem mindenütt: »seditio«, »rebellio«, »proditio«, »insurrectio« említetik, s ezen bár különböző elnevezés alatt a legyőzött parasztlázadás értetik.*”⁴²

Míg Eötvös József, Jókai Mór és Erkel operája igyekezett Dózsa alakját árnyaltan bemutatni, addig a századfor-

duló radikális gondolkodói körében a Petőfi és Vasvári Pál által vázolt idealizált Dózsa-kép jelent meg.⁴³ A parasztvész egyre pozitívabb színben tűnt fel, és hamarosan megkérdőjelezhetetlen ikonná vált. Ezt a fajta Dózsa-mítoszt Márki Sándor⁴⁴ 1883-ban megjelent Dózsa-életrajza alapozta meg.⁴⁵ Márki emelte Dózst Kossuthal egy magasságba: „Dósa neve borong a korszak kezdetén, – Kossuth neve ragyog a korszak végén. [...] A magyar nép sohasem követett tömegesebben egy forradalmi vezért sem, mint Dószát, midőn jogok nyereséről – s mint Kossuthot, midőn nyert jogok meghálásáról volt szó.” Márki Sándor ugyan minden addig ismert forrást feldolgozott, de szinte minden elbeszélő forrást hitelesnek vélt, és nem alkalmazott alapos forráskritikát.⁴⁶

Márki Sándor állításaival szemben már a könyv recenzióját jegyző történész, Torma Miklós is így érvelt a *Századokban*: Márki „adatai semmi egyebet nem bizonyítanak, minthogy Bakócz megtette keresztes vezérnek, a nép tömegesen György zászlója alá állott, a nemesek erőszakoskodtak, és ez visszahatást szült. [...] Elvei, eszméi lehettek ennek a zsákmányoló végbeli hadnagynak is, de bizonyára csak egészen magához mértek s nem derengett erős, tüzzel is alig írható koponyája alatt semmi modern népboldogítás. Magyarba oltott ügyes paraszt condottiere, ki tudott verekedni, kegyetlenkedni, dűlni s meg is tudott halni szépen. S ez a legigazságosabb, amit mondhatunk róla. A legigazságtalanabb pedig nevét Kossuthéval együtt csak emlegetni is.”⁴⁷

Fraknói Vilmos Dózsa Györgyöt nagyravágyó, gyenge lelkülétű férfiként jellemezte.⁴⁸

Mindeközben a 14 kiadást is elérte, országosan elterjesztett tankönyvből a Dózsa-féle parasztháborúról az alábbiakat kellett tanulniuk az iskolásoknak: „A törökök elleni keresztes hadjárat indítása végett parasztok- s kalandorokból álló csapatok gyülekeztek Pestre, Kalocsára s más városokba, és Dózsa György vezérlete alatt egyesültek. De a keresztesek királyuknak kiáltották ki Dószát s az urakat (földbirtokosokat) támadták meg, raboltak, gyilkoltak s már Temesvárt vették ostrom alá, midőn Zápolya János erdélyi vajda megverte őket. Dózsa több társával együtt kivégeztetett.”⁴⁹

Márki Sándor később, Dózsa életrajzának megírása során már tárgyilagosabb következtetésekre jutott, s munkája a Dózsával kapcsolatos későbbi kutatások során megkerülhetetlen tényezővé vált.⁵⁰

Ady Andre számos Dózsa-verse közül⁵¹ a szocialista korszak tanterve a *Dózsa György unokája* című verset emelte ki. Azt, amelyik 1908-ban a *Népszavában*, az Áchim-pert⁵² követő hetekben jelent meg először és a Petőfi által megverselt fenyegetést újítja fel sokkal kisebb költői erővel:

*Hé nagyurak: sok rossz fehér ököl,
Mi lesz, hogyha Dózsa György kősa népe
Rettenetes, nagy dühvel özönöl?*

A *Dózsa György lakomáján* című versében a parasztvész kivégzését szinte mitikus eseménnyé tágítja, ami az urakra átkot hoz, de a népet megváltja.

A Tanácsköztársaság idején az állami propaganda része lett a Dózsa-kultusz:

*Nem rabja már dölyfös heréknek,
Ki műveli, azé a föld,
S fölzeng a győzedelmes ének,
Nem halt hiába Dózsa György.*⁵³

1945-ben rögvest megkezdődött a hivatalos, az állami vezetés által irányított Dózsa-kultusz kiépítése. A Kommunista Párt már 1945 tavaszán nagy Dózsa-ünnepségeket rendezett.⁵⁴ Ettől kezdve Dózsáról a nagy nyilvánosság előtt nem jelenhetett meg negatív kép. A Dózsa-kultusz 1956 után is töretlenül működött. Kádár János még beszédeiben is kitért rá: „népeink legjobbjai, a nép igazi képviselői, mint Dózsa György, Hória és Closca, Grisan, Kossuth Lajos és Nicolae Balcescu népeink összefogásáért küzdöttek a régi időkben is. [...] Mi, magyar kommunisták, büszkén, hazaftias érzéssel emlékszünk nemcsak Dózsa Györgyre, s az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság harcosaira, hanem Rákóczi és Kossuth harcaira is.”⁵⁵ A Dózsa-féle parasztháború leverését Münnich Ferencnek még az 1956-os forradalommal és szabadságharccal is sikerült párhuzamba állítani: „Négyszáz esztendővel ezelőtt Dózsa Györgyöt az urak tüzes trónon égették meg, társait karóba húzták. Hasonló kegyetlenséggel bosszulták meg később is az uralkodó osztályok a parasztság minden megmozdulását. 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után a tőkés és a földesurak minden eddig felülmúló kegyetlenséggel fizettek hatalmuk néhány hónapos elvesztéséért. Ugyanez az úri düh tombolt 1956 októberében is.”⁵⁶

Az új történetírói elit élére a Szovjetunióból hazatérő Révai József,⁵⁷ Andics Erzsébet,⁵⁸ Geróné Fazekas Erzsébet,⁵⁹ Nemes Dezső⁶⁰ állt. A II. világháború után a Bibó István vezetésével megalakult Kelet-európai Kutatóintézet, amelynek közvetlen elődje a Teleki Intézet volt, megszüntették, s helyette 1949-ben létrehozták a Történettudományi Intézetet, amely kezdetben Andics Erzsébet vezetésével működött. Szovjet mintára akadémiai kutatóintézeteket hoztak létre, és elválasztották a kutatást az oktatástól.⁶¹

Az ún. marxista irányvonal megteremtésében fontos szerepe volt még Mód Aladárnak⁶² és Molnár Eriknek.⁶³ A Mohács előtti korszakot Molnár Erik írta meg,⁶⁴ a török hódoltságtól kezdődött pedig Mód Aladár mutatta be.⁶⁵

Andics Erzsébet Moszkvában tanult történész, 1952-ben a *Századok* főszerkesztőjeként jegyzett, *Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány* című vezércikkében ezt írta: „Rákosi elvtárs, Sztálin legjobb magyar tanítványa, Sztálin elvtárs nyomdokaiban jár, amikor rámutat azokra a tradíciókra, amelyeknek történetünk feldolgozásánál központi helyet kell elfoglalniuk. Különösen őrizzük és ápoljuk azokat a történelmi tradíciókat, melyek dolgozó népünkkel függenek össze. Ezért keltettük új életre az annyit ócsárolt és rágalmazott Dózsa György emlékét.”⁶⁶

Mód Aladár *400 év: küzdelem az önálló Magyarorszáért* című, „korszakalkotó” monográfiájának kiadásaiban természetesen mindig az éppen aktuális napi politikának megfelelően elemezte a történelmi eseményeket. A Dó-

zsa-parasztfelkeléstől a második világháborúig igyekezett összecsomózni a nemzeti függetlenség, a nemzeti egység gondolatát a marxista osztályharcos szemlélettel. Szerinte a magyar kommunista mozgalom büszkén tekinthet e harcok hőseire, mint önmaga előképre.

A minél hatékonyabb propaganda érdekében politikai brosúrákat is készítettek, többek között a falusi SZFTE és városi előadók számára: *Az 1514. évi parasztháború: Dózsa György* címmel.⁶⁷

A magát marxistának valló történetírás szerint a marxizmus ún. klasszikusai minden további vita kizárásával, minden helyzetben és mindig végleges véleményt kívántak formálni mindarról, amire csak az emberi tudás és lelemény az emberi civilizáció kezdeteitől rábukkanhatott.⁶⁸ Dózsa György népi szabadsághős volt, aki a feudális elnyomás ellen szállt harcba, s akin bukása után kegyetlen bosszút állt az uralkodó osztály, a jobbagyságot pedig röghöz kötötték. A korszak Dózsáról szóló elbeszéléseinek közös jellemzője, hogy az állampárti vezetés elvárásainak megfelelően a cselekvők motivációinak leegyszerűsített, mechanikus magyarázatát adta. Mindenki azt cselekedte, amit az osztályhelyzete megkívánt. A parasztháború kaotikus, sokszor átláthatatlan történéseit, nem kívánt kérdéseket felvető történéseit elhagyva, a politikai elvárásoknak megfelelően írták le az így már fiktív eseményeket.

Nem lehet tudni, hogy Dózsa György mikor született, de a pártvezetés kijelölt neki egy születési dátumot, 1472-t, hogy legyen mit ünnepelni. Létrehozta egy emlékbizottságot is, amelynek irányelvei úgy állították be Dózsát, mint a társadalmi haladás nagyszerű hőst, a jobbagyság évszázados törekvéseinek kifejezőjét, az európai osztályküzdelmek jelentős tényezőjét. Ebben a szellemben rendelték meg Dózsa életrajzát, amelyet gyermekek számára Hegedűs Géza,⁶⁹ a felnőtteknek pedig Nemeskürty István írt meg.⁷⁰ Ekkor adták ki a Dózsa-bibliográfiát⁷¹ és a Dózsát méltató verseket is.⁷² Talán az sem véletlen, hogy Dózsa György életműve éppen ebben az évben ihlette meg a zeneszerzőket is.⁷³ Ezekből a művekből megtudhattuk, hogy Dózsa „egységesen gondolkodó önkéntesekből álló toborzott hadseregét okosan, céltudatosan, vérrel és emberrel takarékoskodva (!) használta fel világos és szerinte nem elérhetetlen célok érdekében – egy elnyomott osztálynak és társadalmi rétegnek akart emberhez méltó körülményeket biztosítani”. Azt is kiderítették Dózsa népeiről, hogy a Tanácsköztársaság közelebb állt hozzá, mint 1848: „Az 1514-ben rabságba taszított nép először 1918–1919-ben támogatott egyértelműen és tömegesen magyar politikai mozgalmat.”

Időközben Fekete Nagy Antal levéltáros,⁷⁴ Szűcs Jenő és Barta Antal történészek kutatásaiból kiderült, hogy részben ideológiai okokból, részben pedig a hiányos forráskutatások miatt milyen sok történelmi tévedést tartalmaztak a korábbi tanulmányok. A korabeli politikai vezetés legnagyobb bosszúságára teljesen más eredményeket produkáltak, mint amit eredetileg vártak tőlük.⁷⁵

Dózsa György egyáltalán nem volt az a makulátlan vitéz, mint aminek addig leírták. Nincs igazi indok, hogy egy hadvezetői tapasztalattal nem rendelkező katonát tegyenek a sereg élére. Valószínűleg csak Békésen lett igazi

fővezér. Már nehezebb volt eltitkolni a nemesi birtokok kifosztását, a rablásokat, a tömeges erőszakot. Pedig ennek törvényszerűen be kellett következnie, mert egy több tízezeres tömeg élelem, víz, takarmány és pénz nélkül indult el a hadjáratra. Óhatatlan a rekvirálás és az erőszak. Számos földesurat arra kényszerítettek, hogy előbb nézze végig, amint egész családját válogatott kínzások közepette kivégzik, majd őt magát lefejezik/kerékbe törlik/felnégyelik/élve elégetik.⁷⁶

Kiderült, hogy messzemenően történelmietlen az osztályharcos rögeszme logikáját utólagosan visszavetíteni évszázadokkal korábbi eseményekre. Marx azt feltételezte, hogy az osztály egy objektív kategória, amelyet matematikai pontossággal meg lehet határozni a termelőeszközökhez fűződő viszonyuk révén, és innen következik az automatikusan egységes „osztálytudatuk”, mintha az emberek tudatában lennének saját helyzetüknek és valódi érdekeiknek. Lenin, Marx nyomán, *A nagy kezdeményezés* című művében kísérelte meg definiálni az osztályokat: „Osztályoknak az emberek olyan csoportját nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhez való (nagy részben tömegeken szabályozott és rögzített) viszonyok, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól. Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját annak következtében, hogy társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük.”⁷⁷ Darwin: *A fajok eredete* című, 1859-ben megjelent könyvében megfogalmazott elmélet hatására kijelentette, hogy sikerült felismernie az emberi viselkedés törvényszerűségeit, amelynek egyetemes átvétele csak idő kérdése.⁷⁸ Az ilyen intellektuális elbizakodottság számos 19. századi gondolkodóra jellemző volt. A legtöbbjük valamiféle egyetemes igazság felállításával vélte megtalálni a „bölcsek kövét”.

Marx szerint minden társadalmi konfliktus mozgatórugói gazdasági természetűek. Az embert egydimenziós, szegényes tudatú, önző lénynek tekintette, sem a képzeletvilág, sem a mítosz nem kapott helyet nála az emberi valóságban. Az autonómia és a szabadság nem fért bele a marxi determinista felfogásba, pedig az ember és az emberi társadalom nem gép, így képes váratlan és alkotó megnyilvánulásra.⁷⁹ A marxi tanítás tagadta a kultúra teremtőként és hordozóként való létezésének gondolatát is.

Dózsa katonáinak társadalmi összetétele vegyes képet mutatott. A mezővárosi polgárság mellett voltak közöttük hajdúk, végvári katonák, parasztok, kismesek, székely és magyar nemesek egyaránt.⁸⁰ Sokan nem önként csatlakoztak, vagy csak sodródtak az eseményekkel.⁸¹

Dózsa serege nem május közepén, hanem legalább egy héttel korábban indult el Pest alól, még nem az urak, hanem a török ellen. Mialatt Dózsa maga Temesvárt ostromolta, Dózsa Gergelyt egy sereggel Buda elfoglalására küldte. Ez a sereg bocsátotta ki Ceglédre Dózsa György híres kiáltványát, június közepe táján (és nem május közepén, mint Márki gondolta).⁸²

Ugyancsak a legendák világába tartozik Nagybotú Mézsáros Lőrinc ceglédi pap alakja is, akit Istvánffy Miklós történétíró⁸³ talált ki és Márki Sándor is inkább történelmet hamisított, hogy létét igazolja.

A nagy nyilvánosság előtti kivégzésnek tükröznie kellett az elkövetett bűncselekményt. Nemcsak az elrettentés okán, hanem a kor szimbólumrendszere szerint üzeni kellett a korabeli lakosságnak, amit a jelenlévők közvetítettek a többieknek. A szimbolikus elemeket sűrítő kivégzés egyes elemei nem példa nélküliek a korlátozott írásbeliség korában. Izzó vasabroncs a trónkövetelőknek járt, míg például korábban Kinizsi Pál hadvezér hasonló módon süttette és etette meg a Nándorfehérvárt feladni készülő áruló cseh zsoldosokat. Egyébként pedig a tüzes koronának a fejre helyezése azonnali eszméletvesztést és utána néhány percen belül halált okoz, ami megmagyarázza, hogy miért nem reagált Dózsa a további kínzásokra.⁸⁴ Dózsa kivégzésében az elrettentés szándékán túl tetten érhető a „*parasztkirály*” farsangi és bibliai motívumokat sűrítő kigúnyolása, a fordított világ, ahol a kannibalizmus tabuját is áthágják.⁸⁵

Nem a parasztháború vezetett a mohácsi csatavesztéshez. A fegyelmetlen és képzetlen sereg nem lett volna igazi ellenfele a profi, jól kiképzett janicsárok és szpáhiak tömörítő oszmán reguláris seregeknek.⁸⁶

Néhány kiválóan felkészült és igényes történész révén tehát már 1972-ben sikerült árnyaltabb képet felvázolni a Dózsa féle parasztháborúról, de ennek üzenete valójában a szakmán kívül már senkihez sem jutott el.⁸⁷

Werbőczy István mint a köznemesi ideológia képviselője hosszú évszázadokon át rendkívüli népszerűségnek örvendett a köznemes bírák, ügyvédek, táblabírák és politikusok körében. A *Tripartitum* a *Biblia* után a legtöbb kiadásban megjelent könyv volt Magyarországon. A 16. században 11, a 17. században 14, a 18. században 15, a 19. században 16 kiadást ért el. Az első magyar (még kivonatos) fordítást 1565-ben Weres Balázs készítette. A teljes fordítást Heltai Gáspár adta ki 1571-ben Kolozsvárott. 1574-ben horvátul, 1539-ben németül is megjelent. A *Corpus Juris Hungariciba* is bekerült (1628-tól); mint a jogi életben a törvényeknél is fontosabb és gyakran használt jogforrást a törvénytár elejére tették. (Az erdélyi törvénygyűjteménybe, az *Approbatæ et Compilatae Constitutiones*be 1698-ban került be.) A 18. században Szegedi János cikkekre és paragrafusokra osztotta fel, és kommentárt írt hozzá. A könnyebb tanulhatósága érdekében még versebe is szedték.⁸⁸ Egyébként is élő latin nyelven íródott, ezért az emberek úgy idézték egyes sorait, mint a verseket.⁸⁹

Az első történész, aki szembefordul a magyar köznemesség körében kialakult Werbőczy-képpel, az önmagát egyszer magyarnak, másszor szlávnak nevező, a magyar nemességet és a katolikus egyházat ádáz módon gyűlölő Kollár Adám Ferenc.⁹⁰ Az „*ausztroszláv*” felfogás egyik nagy tehetségű, de magyar szempontból kártékony tevékenységet kifejtő alakja volt, ezért Mária Terézia a császári könyvtár igazgatójává nevezte ki, ahol olyan történeti forrásokat is tanulmányozhatott, amelyekről a magyar történészek álmodni sem mertek.⁹¹ Kollár 1764-ben meg-

jelent *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativæ circa sacra apostolicurum regum Ungariæ libellus singularis* című könyvében a magyar egyházi és világi törvényhozás múltjának önkényes magyarozatával, saját korának abszolutisztikus uralkodói törekvéseit akarta igazolni, ezért a magyar történeti alkotmány és Werbőczy ellen lépett fel. Kollár könyvét az 1764. évi országgyűlés a királynővel betiltatta, a források meghamisításával, talán megsemmisítésével is manipulált monográfiája mégis tévutakra terelte a nyiladozó magyar történettudományt.⁹²

A másik szerző Franz Rudolf Grossing,⁹³ aki *Jus publicum Hungariæ unica complexum dissertatione* (Halae, 1786)⁹⁴ című művében támadta nemcsak a történeti alkotmányt, hanem Werbőczyt személyében is. *Ungarisches allgem. Staats- und Regimentsrecht* (Wien, 1786)⁹⁵ című művében Grossing azt állította, hogy Magyarország Álmóstól Mária Teréziáig örökös monarchia volt, és az Aranybulla is csak kényszer hatására került a törvények közé.

II. József leirataiban többször is kijelentette, hogy őt „*reformjaiban, az alapjában hamis Werbőczy-féle tanok nem akadályozhatják*”. Ezért az általa jelentős anyagi támogatásban részesülő írók támadást indítottak Werbőczy ellen. Izdenczy József⁹⁶ volt az egyik magyar származású hivatalnok, aki teljes hűséggel szolgált az udvart. Egy 1790-ben, névtelenül kiadott röpiratában (*Etwas vom Werbőcz dem Verfasser des sogenannten Juris Tripartiti Hungarici*)⁹⁷ kijelentette, hogy nincs igaza Werbőczynek, Magyarország a kezdetektől fogva abszolút monarchia volt, és így a királyok az országgyűlés beleegyezése nélkül is hozhatnak törvényeket, sőt a törvényhozó hatalom kizárólag őket illeti meg. Ez a nézet, azonfelül, hogy téves volt, teljesen kívül esett a magyarországi politikai gondolkodás fősodrán, ennek következtében Izdenczy rendkívül népszerűtlen lett honfitársai körében.⁹⁸

Czirák Antal Mózes⁹⁹ *Ordo historiae juris civilis hungarici*¹⁰⁰ című művében valamelyest védelembe vette az ősi alkotmányt, de hivatalánál fogva tekintettel kellett lennie az uralkodóház érdekeire is.

Kelemen Imre¹⁰¹ *Historia juris hungarici privati, documentis ac testimoniis illustrata, quam elucubratus est* (Budae, 1818)¹⁰² című művében védelmébe vette Werbőczyt; Kollár Adám Ferenc egyes megjegyzéseit gyomrot felkavarónak, Grossingot szemtelen rágalmazónak nevezte, akinek továbbra is a munkácsi börtönben lenne a helye.¹⁰³

A reformkor természetjogi álláspontot valló politikusai, jogászai már teljesen más szempontok miatt kerültek szembe a *Tripartitummal*. Ők nem a magyar szuverenitást kérdőjelezték meg, hanem a Werbőczyánus rendi jogot akarták hatályon kívül helyezni, hogy helyette a magántulajdonon és a szerződési szabadságon alapuló jogrendszer alakítsanak ki. Ezért nyilatkozta Széchenyi István, hogy a *Corpus Juris Hungarici* kilencztedét (benne elsősorban a *Hármaskönyvet*) a tűzbe kéne vetni.¹⁰⁴

Szalay László, aki Széchenyi Istvánt „*valódi Prometheusnak nézte, ki életre hevített egy elmerevült nemzeti organismust...*”,¹⁰⁵ szintén hasonló szempontok szerint

vélekedett Werbőczy életművéről. Akadémiai székfoglalójában Kollár Ádám politikai pályafutását mutatta be.¹⁰⁶ Kollár műve számára csak ürgy, hogy a nemesi privilégiumokat és a jobbágyok tarthatatlan helyzetét bemutathassa. Egy évvel később az Akadémia Werbőczy *Tripartitum*ának magyarra fordításával bízta meg.¹⁰⁷

Illés József szerint Werbőczynek kitűnő jellemzését találhatjuk báró Kemény Zsigmond: *Zord idő*¹⁰⁸ című regényében. A történeti kutatások hiányosságait a költői intuíció erejével pótolta.¹⁰⁹

A magánjogi kodifikáció türelmetlen sürgetőjeként Dell' Adami Rezső¹¹⁰ is sok esetben igaztalanul támadta Werbőczy *Tripartitum*át. Hosszasan bizonygatta, hogy a *Hármaskönyv* nem is eredeti magyar jogalkotás eredménye, mert jogtételei mind külföldi (római, germán stb.) eredetűek.¹¹¹

Az új magánjogi szemléletével, az önálló magyar jogi műveltség tudományos alapokra helyezésével kitűnő Grosschmid Béni¹¹² a jogi gondolkodásban nemzeti hagyományaink megőrzésére és népszerűsítésére törekedett. Ezért számára Werbőczy munkássága az ország önállóságának megőrzése miatt volt fontos.¹¹³ Szerinte: „*Nemzetünk politikai fennmaradását a jelen és jövő számára elképzelni alig lehetséges, vagy legalábbis fölülte nehéz e könyvek hiányában.*”¹¹⁴ Grosschmid szerint „*Werbőczy István Hármaskönyve nem annyira kódex, mint inkább egy okos és járatos magyar embernek a jogról és törvényekről zamatos és jóízű elmélkedése és beszélgetése, amely lefrissíti a jogi geniust...*”¹¹⁵ Grosschmid példaképe az angol jog, amely organikus fejlődés révén tudta modernné fejleszteni ősrégi intézményeit.¹¹⁶

A történészek közül Fraknói Vilmos¹¹⁷ dolgozta fel Werbőczy életművét.¹¹⁸ Fraknóinak talán legjobban sikerült biográfiája a történeti alkotmány védelmezőjeként és hithű katolikusként mutatta be Werbőczyt. Egyik legfőbb érdeméért említette, hogy a fő- és köznemesség azonos jogállásának deklarálásával sokban elősegítette a nemzeti egység megteremtését, sőt a jogi normák harmonizálásával és a Szent Korona-tan révén bizonyos szintig az ország egységét is megővta.¹¹⁹

Fraknóival szemben a Jászi Oszkár köréhez csatlakozó Szende Pál¹²⁰ történeti esszéivel leginkább Werbőczyt és II. Rákóczi Ferencet támadta.¹²¹ Werbőczy esetében rendkívül egyszerű módszert alkalmazott. Fáradságos levéltári kutatások helyett egészen egyszerűen Fraknói Vilmos könyvét egyoldalúan kivonatolta és pozitív megállapításait kifordította,¹²² és kommentárokkal látta el, mint például: „*engesztelhetetlenül gyűlölte a népet.*”¹²³ Szende Pál legtöbb kritikája teljesen történelmietlen, inkább a politikai pamflet műfajába illett volna, hiszen a 20. század eszmerendszerét nem lehet egy négyszáz évvel korábban élt történelmi személyiségen számon kérni. Természetesen Werbőczy személyisége nem mentes az emberi gyarlóságoktól, de nem erkölcsi fokmérőként, hanem Magyarország első jogász-politikusaként tekinthetünk inkább rá.

Szende Pál írása nem hatott volna a közvéleményre olyan mértékben, ha Ady Endrét nem ihlette meg volna ennek következtében Werbőczy alakja:

ÜLJ TÖRVÉNYT, WERBŐCZI

Szende Pálnak küldöm.

*Még magasról nézvést
Megvolna az ország,
Werbőczy-utódok
Foldozzák, toldozzák.
A Föld nem tud futni,
Csak a Földnek népe
S ezer Kinizsi sem
Térülhet elébe.
Nagy az idegen Föld,
Sokasul az útja,
Tegnap csatatér volt
S ma puszta a Puszta:
Éhes magyaroknak
Nem futja a kedviük,
Míg az igazukat
Tán kiverekedjük.
Verekezés közben,
Hajh, ürül a korcsma,
Menekül az inség
Szökve, bukdácsolva.
Bécsben a korcsmáros
Tán még nem is sejtí,
Vagy ha tán sejtí is,
Könnyen elfelejti.
Éles a hajósíp,
Hallja baj-tetőzve
Zselénszky¹²⁴ gulyása,
Tisza urak csősze.
Hivogatja a síp,
Nyomor eldobolja:
Úgy elfogy a magyar,
Mintha nem lett volna.
Elmegy a kútágas,
Marad csak a kútja,
Meg híres Werbőczy
Uri pereputtya.
Árvult kastély gondját
Kóbor kutya őrzi,
Hivasd a törvénybe,
Ha tudod, Werbőczy.*

A Horthy-korszakban a jogfolytonosság visszaállítása, a történelmi alkotmány és a Szent Korona-tan tisztelete révén is Werbőczynek valóságos kultusza alakult ki. Intézmények, egyesületek, társadalmi szervezetek vették fel a nevét.¹²⁵ Az 1930-as években, s különösen Werbőczy halálának 400. évfordulóján szinte kizárólag csak méltatások jelentek meg: pl. Grosschmid Béni: *Werbőczy és az angol jog*,¹²⁶ Medvigy Gábor: *Werbőczy és Tripartituma*,¹²⁷ Östör József: *Werbőczy István*,¹²⁸ Rácz György: *Az igazi Werbőczy: halálának 400. évfordulóján*,¹²⁹ Nagy Ernő: *Werbőczy és a felvilágosodás*,¹³⁰ Csekey István: *Werbőczy István és a magyar alkotmányjog*,¹³¹ Szászy István: *Werbőczy és a magyar magánjog*,¹³² Illés József: *Werbőczy és a Hármas-*

könyv,¹³³ Félegyházy József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog*.¹³⁴

A ritka kivétel a szélsőjobboldali történész, Málnási Ödön,¹³⁵ aki Szálasi ideológusaként írta meg *A magyar nemzet őszinte története* című könyvét, ami miatt egy évig a szegedi Csillag-börtön foglya lett, mivel „történelmi rögeszmének nevezte az ezeréves alkotmányt”.¹³⁶ Málnási szerint a parasztháború leverésekor a megtorlások diabolikus alakja Werbőczy volt: „*Werbőczy morális gátlásoktól mentes, kriminális karakterű köznemes-lélek, akinek jogászi tehetségéhez hasonló a magángazdasági tevékenysége. Országos főbírói szolgálata alatt a két fél-falunyi örökséget 78 részletben 12 vár, 7 mezőváros, 21 falu, 17 pusztá, 83 birtok és 54 birtokrész megkaparintá-*

sával – legalább 600.000 holdnyi birtokállományra duzzasztja.”¹³⁷

1945 után hosszú ideig csak a leghatározottabb kritikával lehetett illetni Werbőczyt. Andics Erzsébet a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén határozta meg a hivatalos álláspontot.¹³⁸ Mód Aladár, már idézett könyvében, az árulók névsorába illesztette be, amely felsorolás Szálasi Ferencel zárult.¹³⁹

Werbőczyt végül is a 20. század egyik legkiválóbb jogtörténésze, Bónis György próbálta meg sine ira et studio jellemezni *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*¹⁴⁰ című művében.

A valós kép kialakítása Werbőczyról és Dózsa Györgyről is csak a rendszerváltozás után következhetett be.¹⁴¹

Jegyzetek

- 1 Prohászka László: *Szoborsorsok* (Budapest, Kornétás Kiadó, 1994, 50–52. p.); Mezey Barna: *Werbőczy István* (Rubicon, 1997. 7., 15–20. p.); Bertényi Iván, ifj.: *Állt 37 évet. Werbőczy István budapesti szobra* (Történelmi Szemle, 2014. 2., 203–230. p.).
- 2 Donáth Gyula (1850–1909): szobrászművész. Művészeti tanulmányait 1867-ben Joseph Knabl irányítása alatt kezdte Münchenben, Robert Hertel vezetése alatt Drezdában folytatta, majd Hans Semper és Michael Wagnmüller tanítványaként fejezte be Bécsben. Őt bízták meg az 1873. évi bécsi világiállítás főkapujának szobrászati díszítésével. Részt vett többek között az Operaház és a Vigadó szobrászati díszítésében. Főbb művei: Emlékművek, emlékszobrok: Turul (Bánhida, 1896), Turul (Budai várnegyed, 1903), Erzsébet királyné (Bártfátfürdő, 1903), Werbőczy István (Budapest, 1908). Síremlékek (valamennyi a budapesti Kerepesi temetőben): Csemegi Károly, Huszár Adolf, Kammermayer Károly, Liphay Elek, Ligeti Antal, Péterfy Jenő, Pulszky Ágost, Teleszky István, Vajda János.
- 3 Liber Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái* (Budapest, Székesfővárosi Házinyomda, 1934, 293–297. p.); Prohászka László: i. m., 50–55., 140–143. p.
- 4 Ma: Ferenciek tere.
- 5 A *Szabadság* című lapot Darvas József, Kállai Gyula és Zilahy Lajos szerkesztésében adták ki. Ez a szintén álnépfrontos lap azonban ténylegesen kommunista irányítás alatt állt, és Barcs Sándor szerkesztette. Később a Kommunista Párt lapjának, a *Szabad Népek* lett a délutáni újságja. Lásd Bényei Miklós: *A felszabadult Debrecen sajtója. 1944. október – 1945. április 2.* In: *Gazdag István* (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*, XI. (Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1984, 109. p.); Hajduska István: *Tollforgató forgószélben* (Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1988, 12–52. p.).
- 6 Jellemző módon, amikor a Kúria épületébe az ÁVO által felügyelt Párttörténelmi Intézet költözött, akkor Deák Ferenc szobrát is eltávolították.
- 7 Bezerédi Gyula (1858–1925) fő műve Washington budapesti szobra a Városligeti-tó partján. Számos épületszobra maradó alkotás. Az Országház Werbőczyról, Losonczy Istvánról és Dobó Istvánról mintázott koszorút is ő készítette el.
- 8 Bezerédi Gyula Werbőczy-szobrának fejet – állítólag – 1962-ben, egy allegorikus kompozícióra cserélték ki. Lásd: https://www.kozterkep.hu/~14507/Orszagahaz_deli_vegfal_Werboczy_Istvan_nador_Budapest_1905.html
- 9 Pomogáts Béla: *Dózsa György alakja a magyar költészetben* (http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1520:dozsa-gyoergy-alakja-a-magyar-koelteszetben&catid=41:nyek-cikkek&Itemid=68)
- 10 Boros Pál (szerk.): *Dózsa bibliográfia. A Dózsa Györgyről és az 1514-es parasztháborúról szóló irodalom és képzőművészeti alkotá-*

sok jegyzéke

(Budapest, Ceglédi Városi Könyvtár–Pest Megyei Tanács V. B. Megyei Könyvtára, 1972); Rideg Gábor: *Dózsa György emlékezetére* (Művészet, 1972. október–november, 55. p.).

- 11 Ha Werbőczy ezeket a változtatásokat nem teszi meg, akkor az országgyűlés valószínűleg nem szavazta volna meg a *Tripartitumot*.
- 12 Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet* (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n., 431–434. p.). Vö.: Varga János: *Werbőczy jogelvei és a parasztság röghöz kötése 1514-ben* (Jogtudományi Közlöny, 1973. 2., 99–102. p.); Mályusz Elemér: *Az 1514. évi jobbágháború okai* (Társadalomtudomány, 1926. 5., 373. p.).
- 13 Homoki Nagy Mária: *A szabad költőzködési jog biztosítása Magyarországon*. In: Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjára* (Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1999, 123. p.).
- 14 A röghöz kötés folyamatát nevezte az ún. marxista történetírás „második jobbság”-nak. A közép-európai vagy Elbán túli kora újkori és újkori mezőgazdasági rendszer társadalmi jelenségeinek összefoglaló magyar neve rossz fordítás eredménye. Az Engelstől származó „*zweite Leibeigenschaft*” ugyanis „*második szolgaság*”-ot jelent. Lásd Péter Katalin: *Ad vocem fősvénység. Pénz a jobbágy-földesúr viszonyban az örökös jobbság idején*. In: Jankovics József (főszerk.): „*Nem sülyed az emberiség!*...” [elektronikus dok.]: *album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* (Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1394. p.); Arató Endre: *Kelet-Európa története a XIX. század első felében* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 5. p.).
- 15 Maksay Ferenc: *Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1958, 51–65. p.).
- 16 Fraknoi Vilmos: *Werbőczy István életrajza* (Magyar történelmi életrajzok. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899, 288. p.).
- 17 Acsády Ignác: *A magyar jobbágy-népeség száma a mohácsi vész után* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1889); Szabó István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbság korában* (Budapest, MTA, 1947); Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* (Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet, 1948); *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969); Kring Miklós: *Jobbágyágunk szabad költözéséről: adatok és problémák* (Századok, 1935, 9–10., 390–413. p.).
- 18 Szinte a jobbágyokra vonatkozó összes törvényt összegyűjtötte és kommentálta: Somogyi Ferenc: *Társadalompolitikai törvényalkotás Werbőczy után* (Kassa, Szent Erzsébet Nyomda R.T., 1944).
- 19 Szerémi György (1490 körül–1548 után): író. Jobbágy családból való, apja Corvin János szolgálatában állt. II. Lajos, majd János király udvari káplánja. 1541-ben Budán volt, amikor a város török kézre került, innen Izabella királyné kíséretében Erdélybe ment. Valószínűleg

- itt írta, Verancsics Antal buzdítására, emlékiratát Magyarország romlásáról, amelyben a kor (1456–1543) fontos eseményeivel kapcsolatos visszaemlékezéseit mondotta el, sok kritikátlan mendemondával együtt; az utóbbiak sokszor a szélesebb rétegekben terjedő híreket tükrözik. Lásd Szádeczky Lajos: *Szerémi György élete és emlékiratai*. In: *Értekezés a Történettudomány köréből*, XV/7. (Budapest, 1892); Barlay Ö. Szabolcs: *Romon virág: fejezetek a Mohács utáni reneszánszról* (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1986, 34. p.).
- ²⁰ Szerémi György: *Magyarország romlásáról* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 80. p.).
- ²¹ (Hányoki) Losontzi István (1709–1780): teológiai doktor, pedagógus, szakíró. A debreceni református kollégiumban végezte a teológiát. Az utrechti egyetem teológus hallgatója 1741-ig, közben 1740-ben teológiai doktori oklevelet szerzett. Ezután a nagykőrösi református gimnázium tanára, majd igazgatója lett.
- ²² *Hármas kis tükör, mely I. A szent históriát, II. Magyarországot, III. Erdély országot, annak földével, polgári állapotával, és históriájával, gyenge elméhez alkalmazható módon, a nemes tanulóknak, summáson, és világosan elő-adja és ki-mutatja* (Pozsony, 1773. Két térképpel; további kiadásai: Pozsony, 1777, 1781, 1783, 1786; Vác: 1781, 1800; Kassa: 1791, 1793; Pozsony és Komárom: 1793; Komárom: 1795, 1805, 1836 [ezen kiadáson megnevezetik Holéczy Mihály mint átdolgozó], 1841; Pozsony és Pest: 1810, 1823; Pest, 1818, 1820, 1822, 9. kiadás: 1810, 10. kiadás: 1841; Debrecen: 1822, 1830, 1833; újabb, átdolgozott kiadásai Szentmiklósy Sámuel által: Pest: 1843, 1845. XI. Toldalékkal, 1846, 1847, 1848, 1849 és 1850).
- ²³ Bíró Sándor: *A Hármas Kis Tükör, mint a magyar történelem tanításának alapja a XIX. század első felében* (in: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio historica I.* 1957, 221–242. p.).
- ²⁴ Wesselényi Miklós: *Balittlekekről*. Írta... 1831-ben (Nyomatott Bukarestben [valójában Lipcsében], 1833)
- ²⁵ Horváth Mihály (1809–1878): történész, katolikus címzetes püspök, az MTA tagja, vallás- és közoktatási miniszter.
- ²⁶ Horváth Mihály: *Az 1514. évi pórlázadás, annak okai és következményei*. In: *Tudománytár*, 1841. Értekezések, IX. 211. p. s köv.
- ²⁷ Ugyanezt tette *Vázlatok a magyar népiség történetéből* (Athenaeum, 1840. I.) című tanulmányában is.
- ²⁸ Pál Lajos: *Horváth Mihály (1809–1878)*. In: Pál Lajos: (szerk.): *Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások* (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1986, 10. p.).
- ²⁹ Báró Eötvös József (1813–1871): jogász, író, a Batthyány-kormány, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnöke, Eötvös Ignác politikus fia, Eötvös Loránd fizikus apja.
- ³⁰ Bényei Miklós: *Eötvös József olvasmányai* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 56–57. p.); Kulin Ferenc: *Hódíthatatlan szellem: Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről* (Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1986, 124. p.).
- ³¹ Eötvös József: *Magyarország 1514-ben* (Pest, Hartleben, 1847).
- ³² Fekete Sándor (szerk.): *Vásvári Pál válogatott írásai* (Budapest, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1956, 251. p.).
- ³³ Mint köztudott, valójában nem létezett az izzó vastrón. Csak Petőfi képzelete révén terjedt el ez a tévhit.
- ³⁴ Petőfi Sándor: *A nép nevében*. 1847. március.
- ³⁵ Milbacher Róbert: *Dózsa György unokája* (2000. 7–8. sz., 71. p.).
- ³⁶ *Petőfi Aranyhoz*, Pest, március 31. (mek.oszk.hu/06100/06126/html/ajpslev007.html).
- ³⁷ Martinkó András (szerk.): *Petőfi Sándor összes prózai műve és levelezése* (mek.oszk.hu/05900/05911/05911.htm).
- ³⁸ *Dózsa György: szerepkép* (Pest, Rohn, 1858); Jókai Mór: *Dózsa György. Eredeti történeti szomorújáték négy felvonásban*. In: Majtényi Zoltán (szerk.): *A fekete sereg és más művek* (Budapest, Unikornis, 2006, 97–166. p.); Patonai Anikó Ágnes: *A shakespeare-i drámodell győzelme az arisztotelészi felet: Jókai Mór: Dózsa György*. In: *Színház, dráma, irodalom. Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére* (Pécs, Pro Pannonia, 2010, 188–200. p.).
- ³⁹ *Dózsa György: eredeti opera / zene: Erkel Ferencz; Jókai után írta Szigligeti* (Pest, Emich Nyomda, 1867); Fodor Géza: *Az ismeretlenből a félreismertségbe, avagy a Dózsa György útja Erkel színházától az Erkel Színházig*. In: Fodor Géza: *Zene és színház* (Budapest, Argumentum – MTA Lukács Archívum, 1998, 297–314. p.).
- ⁴⁰ Lásd Kondor Kata: „*Csak árnya volt nagyobb*” (Opera Világ, 2014. november 12.).
- ⁴¹ Hámori Péter: *Dózsa György két halála és két élete. Gondolatok a Dózsa György kérdéshez* (Hitel, 2014. 11., 10. p.).
- ⁴² Löw Tóbiás (szerk.): *A magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878: 5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye* (Budapest, Pesti könyvnyomda- részvénytársaság, 1880. II. kötet, 101. p.).
- ⁴³ Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század” társadalomszemlélete (1900–1907)* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990).
- ⁴⁴ Székely György: *Emlékezés Márki Sándor történész munkásságára* (Békési Élet, 1973. 3., 501. p.).
- ⁴⁵ Márki Sándor: *Dósa György és forradalma* (Budapest, Ráth, 1883).
- ⁴⁶ Heckenast Gusztáv: *A Dózsa-parasztháború – új megvilágításban* (História, 1979. 3., 13–14. p.).
- ⁴⁷ Torma Miklós: *Dósa György és forradalma. A M. Tud. Akadémia által megdícsért mű. Írta Márki Sándor. Budapest, 1883* (Századok, 1883. 10., 883–887. p.).
- ⁴⁸ mek.oszk.hu/05700/05734/html/05.htm
- ⁴⁹ Kuttner Sándor: *Kis világtörténet a magyar irodalomtörténet rövid vázlatával: nép- és polgári tanodák és magániskolák használatára* (Budapest, Lampel, 1883, 34. p.).
- ⁵⁰ Márki Sándor: *Dósa György* (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1913).
- ⁵¹ Ady Endre Dózsa-versei az *Illés szekerén* kötetben jelentek meg a forradalmi verseket tartalmazó *Az utca éneke* ciklusban, hangsúlyos helyen, keretet adva a költeményeknek (*Dózsa György lakomája, Dózsa György unokája*).
- ⁵² A per 1908. március 16-án volt Nagyváradon, s Áchimot Várady Zsigmond, Ady barátja védte.
- ⁵³ *Dósa népe*, 1919. 1. Czine Mihály: *A századelő Dózsa-képe* (Irodalomtörténet, 1972. 4., 816. p.); Király István: *Dózsa kultusz a századfordulón* (Tiszatáj, 1972. 6., 28–41. p.); Sándor István: *Dózsa György a néphagyományban* (Ethnographia, 1972. 4., 444–456. p.).
- ⁵⁴ Érdekes, hogy a román kommunista vezetés, amely a magyarelles propagandát jelentős mértékben szította, szintén pártolta – főleg erdélyi származása miatt – Dózsa kultuszát. Több romániai városban található Gheorghe Doja utca. A temesvári Mária téren, halála helyén az 1940-es években szobrot állítottak.
- ⁵⁵ Kulin Ferenc (szerk.): *Ötszáz éve született Dózsa György* (Kritika, 1972. 5., 16–17. p.).
- ⁵⁶ *Magyar Nemzet*, 1957. október 30.
- ⁵⁷ Révai József (1898–1959): kommunista politikus, író, a Rákosi-korszak meghatározó kultúrpolitikus és ideológusa. 1945-től 1956-ig az MKP – 1948-tól Magyar Dolgozók Pártja – Központi Vezetőségének, 1953-ig pedig Politikai Bizottságának is tagja volt. Lásd Révai József: *Válogatott történelmi írások*. I–II. k. (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1966).
- ⁵⁸ Andics Erzsébet (1902–1986): történész, kommunista politikus, Berei Andor felesége, Farkas Vladimir anyósa. 1937–1941 között a Moszkvai Állami Egyetem tanára volt. 1949-ben Kossuth-díjat kapott, és még ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1950-ben pedig rendes tagja lett. Lásd Balogh Margit–Palasik Mária (szerk.): *Nők a magyar tudományban* (Budapest, Napvilág, 2010).
- ⁵⁹ Gerőné Fazekas Erzsébet (1900–1967): történész, Moszkvában tanult. Tanulmányában elsősorban Marx, Engels, Lenin, Sztálin sőt Rákosi műveire hivatkozott. Gerő Ernő felesége.
- ⁶⁰ Nemes Dezső (1908–1985) Kossuth- és állami díjas történész, újságíró, kommunista politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1939-től 1943-ig a Lomonosov Egyetemen tanult történelmet. 1950 és 1953 között a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője, 1953-tól 1956-ig a Szikra Könyvkiadó, 1956-ban a Pártfőiskola igazgatója volt. 1957 és 1961 között a *Népszabadság* szerkesztőbizottságát ve-

- zette. 1961 és 1965 között a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkáráként működött, majd 1966-ig a Párttörténeti Intézet főigazgatói posztját töltötte be. Ezután 1975-ig a Politikai Főiskola igazgatója, majd 1977-ig rektora volt. 1977-ben ismét kinevezték a *Népszabadság* főszerkesztőjévé, 1980-ban pedig a Párttörténeti Intézet igazgatójává.
- ⁶¹ Gunst Péter: *A magyar történetírás története* (Debrecen, Csokonai Kiadó, 1995, 189. p.).
- ⁶² Molnár Erik (1894–1966): Kossuth-díjas történész, jogász, kommunista politikus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1944 decembere és 1956 októbere között az összes magyar kormányban szerepet vállalt. Lásd Ránki György: *Molnár Erik* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971).
- ⁶³ Mód Aladár (1908–1973): történész, kommunista politikus. 1946-tól 1953 végéig a *Társadalmi Szemle* felelős szerkesztője, emellett 1947 őszétől az MKP, illetve MDP KV Agitációs és Propagandaosztálya köznevelési részlegét is vezette, 1949-től osztályvezető-helyettes volt. 1954-től haláláig az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára, 1957-ben a tudományos szocializmus szak kialakítója, a tanszék első vezetője. 1955-ben a történettudományok doktora tudományos fokozatot szerzett.
- ⁶⁴ Molnár Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig* (Budapest, Szikra, 1949); Molnár Erik: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig* (Budapest, Szikra, 1949).
- ⁶⁵ Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* (Budapest, Bartsch, 1943). A kötet 1943 és 1954 között hét kiadást ért meg, miatt terjedelme folyamatosan bővült, 1954-re már 743 oldalasra dagadt.
- ⁶⁶ *Századok*, 1952. 1., 1–23. p.
- ⁶⁷ Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1951.
- ⁶⁸ H. Szilágyi István: *A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága* (Jogelméleti Szemle, 2003. 4., 6. jegyzet).
- ⁶⁹ Hegedűs Géza: *Igy élt Dózsa György* (Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1972).
- ⁷⁰ Nemeskürty István: *Krónika Dózsa György tetteiről: Híradás a Mohács előtti időkről* (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972).
- ⁷¹ Gáliczky Éva: *Dózsa György 500 éve: bibliográfia* (Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1972).
- ⁷² Tóth Gyula (szerk.): *Dózsa: magyar költők versei* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972).
- ⁷³ Ránki György: *1514* [Nyomatott kotta]: *fantázia zongorára és zenekarra Derkovits fametszetei nyomán: Fantasie für Klavier und Orchestra nach der Holzschnitten von Derkovits: fantasy for piano and orchestra inspired by a woodcut series of Derkovits* (Budapest, Zeneműkiadó, 1972); Sugár Rezső: *Dózsa* [Nyomatott kotta]: *vegyeskar és gyermekkar* (Budapest, Ed. Musica, 1972).
- ⁷⁴ Fekete Nagy Antal levéltáros (elhunyt 1969-ben) hagyatékában „hatalmas terjedelmű, de még mindig nem teljes Dózsa-okmánytár és egy torzóban maradt „Parasztháború-történet” maradt.
- ⁷⁵ Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben* (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1973); Barta Gábor–Szakály Ferenc: *Dózsa népe és a magyar társadalom* (Társadalmi Szemle, 1972. 6., 75–85. p.); Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem: Tanulmányok* (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1974, 601–668. p.); Szűcs Jenő: *A ferenccs obszervancia és az 1514. évi parasztháború: egy kódex tamisága* (Budapest, Szegedi Nyomda, 1972); Szűcs Jenő: *Ferenccs ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében* (Irodalomtörténeti Közlemények, 1974. 4., 409–435. p.).
- ⁷⁶ *Történelmi Tár*, 1905, 274. p.
- ⁷⁷ *Lenin összes művei* (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 29. köt., 428. p.).
- ⁷⁸ Szalai Miklós: *Biológiai és társadalmi evolúció – történelmi materializmus és darwinizmus* (Századvég, 2009. 2., 57. p.).
- ⁷⁹ Marx korai kritikuskai: Bernstein, Eduard: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der socialdemokratie* (Stuttgart, 1899, 8. p.); Magyarországon: Somló Bódog: *Állami beavatkozás és individualizmus* (Budapest, Politzer, 1903, 10–25. p.); Jászi Oszkár: *A történelmi materializmus állambölcsélete* (Budapest, Politzer, 1903).
- ⁸⁰ Szabó István: *Nemesség és parasztság Werbőczy után*. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *Úr és paraszt a magyar élet egységében* (Budapest, Magyaragatudományi Intézet, 1941, 49–55. p.).
- ⁸¹ Erdélyi Gabriella: *Szökőtt szerzetesek: erőszak és fiatalok a késő középkorban* (Budapest, Libri, 2011, 121. p.).
- ⁸² Heckenast Gusztáv: *A Dózsa-parasztháború új megvilágításban* (História, 1979. 3., 13–14. p.).
- ⁸³ Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből* (Budapest, Magyar Helikon, 1962).
- ⁸⁴ Ugyanakkor a Dózsa utasítására végrehajtott karóba húzás az egyik legrettenetesebb kivégzésnek számított. A bizonyos anatómiai ismeretekkel rendelkező hóhér külön jutalmat kapott, ha a kínzás sokáig, akár egy-két napig is eltartott.
- ⁸⁵ Hámori Péter: *Dózsa György két halála és két élete. Gondolatok a Dózsa György kérdéshez* (Hitel, 2014, 11 6. p.); Tóth G. Péter: *A lator teste és a lator test: a bűnösség kultúrája a kora újkori Magyarországon és a büntetés- emlékeztetés problémája* (Korall: társadalomtörténeti folyóirat, 2001. 5-6., 157. p.).
- ⁸⁶ Mezey Barna: *A Hármaskönyv büntetőjoga*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede, Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán* (Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2014); Málusz Elemér: *Az 1514. évi jobbháború okai* (Társadalomtudomány, 1926, 373. p.).
- ⁸⁷ E. Kovács Péter: *Dózsa György 1514–2014. Beszélgetés C. Tóth Norberttel és Pálosfalvi Tamással* (Magyar Tudomány, 2015. 1., 63–74. p.).
- ⁸⁸ Szentpáli Nagy Ferenc: *Verbőczy István törvény könyvének compendiuma, mely közönséges magyar-versekre formáltatván iratott, és kiadatott Homorod Sz. Pali N. Ferencz által* (Kolosvaratt [Kolozsvár], az Lengyel Andras özvegyénél, 1699).
- ⁸⁹ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások: jogszabálytan* (Budapest, Athenaeum, 1905, 583. p.).
- ⁹⁰ Kollár Ádám Ferenc (1718–1783): szlovák jogtudós, császári és királyi tanácsos, a bécsi királyi könyvtár igazgatója.
- ⁹¹ Romsics Ignác: *Clio bővületében: magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel* (Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2011, 43. p.).
- ⁹² Csizmadia Andor: *„Kollár contra Status et Ordines.”* In: Csizmadia Andor: *Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok* (Budapest, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, 1981, 173–208. p.).
- ⁹³ Franz Rudolf Grossing (1752–1830): Mária Terézia udvari titkárrá nevezte ki, majd a bécsi rendőrség besúgója lett. 1782-ben II. József elbocsátotta, majd többrendbeli csalás bűncselekménye miatt börtönbe zárták. (Lásd Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, III. köt. 1894, 1501. p.)
- ⁹⁴ Helyesebben: Pesten, Eggenbergernél jelent meg. A szerző állítása szerint Mária Terézia királynőnek 1777-ben vett megbízásából írta.
- ⁹⁵ A mű állításait Kaitár József cáfolta volna meg *Widerlegung des Grossingerischen Erbrechtes in Ungarn 1787.* címmel, de a könyv nem jelenhetett meg, mert a cenzúra tűzre ítélte.
- ⁹⁶ Izdenczy József, báró (1733–1811): politikai író. Kisnemesi család sarja. 1785-től államtanácsos, az Államtanács első magyar tagja. Politikai magatartása mindig a dinasztiahoz hű volt. Jutalmul 1792-ben birtokadományt, 1811-ben bárói rangot kapott.
- ⁹⁷ Wien [s. n.], 1790?, 21. p.
- ⁹⁸ Stráda Ferenc: *Izdenczy József, az Államtanács első magyar tagja*. In: *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 10. évf., 1940, 142–149. p.
- ⁹⁹ Ciráki és dénesfalvai gróf Cziráky Antal Mózes (1772–1852): császári és királyi kamarás, országbíró, a Magyar Tudományos Akadémia alapító és igazgató tagja.
- ¹⁰⁰ Pestini, Typ. Trattner, 1794.
- ¹⁰¹ Kelemen Imre (1744–1819): teológus, jogász, egyetemi tanár, jezuita szerzetes; először dolgozta fel a magánjog hazai történetét.
- ¹⁰² Magyarul: *A magyar törvény története*. Fordította: Nagyjeszeni József Miklós (Pest, 1820).
- ¹⁰³ *Historia juris hungarici privati, documentis ac testimoniis illustrata, quam elucubratus est* (Budae, 1818, 493. p.). Lásd Földi András:

- Werbőczy és a római jog.* In: Máthé Gábor–Zlinszky János (szerk.): *Degré Alajos Emlékkönyv* (Budapest, Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., 1995, 67. p.).
- ¹⁰⁴ Vécsy Tamás: *Széchenyi és a magyar magánjog* (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1895, 2–3. p.); Mezey Barna: *Werbőczy István*, 15. p.
- ¹⁰⁵ Angyal Dávid: *Szalay László emlékezete* (Budapest, Akadémiai, 1914, 15. p.).
- ¹⁰⁶ Szalay László: *Kollár Ferenc mint publicista.* In: Szalay László: *Publicistai dolgozatok* (Pest, Heckenast, 1847, I. kötet, 15–16. p.).
- ¹⁰⁷ Werbőczy István: *Háromkönyve.* Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve magyarul kiadta a Magyar Tudós Társaság (Pest, Eggenberger, 1844).
- ¹⁰⁸ Pest, Pfeifer, 1862. Vö. Bényei Péter: *A történelmi regény műfaji változatai és tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében* (PhD-disszertáció, Debrecen, 2003).
- ¹⁰⁹ Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története* (Budapest, Rényi Károly Könyvkiadó-vállalata, 1910, 88. p.).
- ¹¹⁰ Dell'Adami Rezső (1850–1888): jogász, ügyvéd, egyetemi és magántanár.
- ¹¹¹ Dell'Adami Rezső: *Az anyagi magyar magánjog codifikációja. I. A nemzeti eredet problémája* (Budapest, Athenaeum, 1877); Dell'Adami Rezső: *Magánjogi codificatiók és régi jogunk* (Budapest, Magy. Jogászegylet, 1885–1887).
- ¹¹² Grosschmid Béni, más néven: *Zsögöd Benő* (1852–1938): jogász, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1901), udvari tanácsos.
- ¹¹³ Weiss Emilia: *Grosschmid Béni.* In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar Jogtudósok* (Budapest, 2006, III. köt. 99. p.); Asztalos László: *A civilizáltika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen, 1945–1970* (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék, 1973, 75. p.).
- ¹¹⁴ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások*, 58. p.
- ¹¹⁵ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások*, 158. o.
- ¹¹⁶ Grosschmid Béni: *Werbőczy és az angol jog* (Budapest, Franklin Nyomda, 1928).
- ¹¹⁷ Fraknói Vilmos, 1874-ig Frankl (1843–1924): történetíró, váradi kanonok, arbei címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia titkára.
- ¹¹⁸ Fraknói Vilmos: *Werbőczy István életrajza* (Budapest, 1899).
- ¹¹⁹ Romsics Ignác: i. m., 132. o.
- ¹²⁰ Szende Pál (1879–1934): közgazdasági író, polgári radikális politikus, 1918–1919-ben a Károlyi Mihály-kormányban majd az azt követő Berinkey-kormányban is pénzügyminiszter.
- ¹²¹ Gyurgyák János (szerk.): *Szende Pál = Paul Szende 1879–1934* (Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1985).
- ¹²² Pók Attila: i. m., 95. p.
- ¹²³ Szende Pál: *Werbőczy* (Budapest, Deutsch, 1907, 20. p.).
- ¹²⁴ Zselénszky: az idegen eredetű gróf Zselénszky Róbert egyik legkonokabb képviselője volt a nagybirtokos agrárérdekeknek.
- ¹²⁵ Pl. a jogászokat tömörítő Werbőczy Bajtársi Egyesület, Werbőczy Sport Egyesület.
- ¹²⁶ Budapest, Franklin Nyomda, 1928.
- ¹²⁷ Kecskemét, Szerző, 1935.
- ¹²⁸ Budapest, Sylvester Nyomda, 1937.
- ¹²⁹ Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941.
- ¹³⁰ Szeged, Juhász Nyomda, 1941.
- ¹³¹ Kolozsvár, Szerző, 1941.
- ¹³² Kolozsvár, Nagy J. Nyomda, 1941. Vö.: *Werbőczy István.* Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György egyetemi tanárok előadásai a jog- és államtudományi kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmával rendezett ünnepélyén. A Tripartitum bibliográfiájával (Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár. Acta iuridico-politica, 2. Kolozsvár, Univ. Francisco-Josephina, 1941–1942).
- ¹³³ A Magyar Jogászegylet könyvtára, 22. Budapest, Városi Nyomda, 1942.
- ¹³⁴ Budapest, Kapisztrán Nyomda, 1942.
- ¹³⁵ Vitéz Málnási Ödön, Metzl (1898–1970): szélsőjobboldali politikus, történész, közíró. A Tanácsköztársaság alatt katona a Vörös Hadseregben, majd először a Szociáldemokrata Párt, majd Szálasi pártjának tagja lett. Miután kizárták a nyilas pártból, belépett a Volksbundba.
- ¹³⁶ Kovács Tamás (szerk.): *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943* (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2009, 67., 105. p.).
- ¹³⁷ Málnási Ödön: *A magyar nemzet őszinte története* (Budapest, Cserépfalvi, 1937, 57–61. p.).
- ¹³⁸ Romsics Ignác: i. m., 547–548. p.
- ¹³⁹ Mód Aladár: i. m., 674. p.
- ¹⁴⁰ Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 337. p.
- ¹⁴¹ Hamza Gábor: *Werbőczy Háromkönyvének jogforrás jellege* (Jogtudományi Közöny, 1993. 1., 31–33. p.); Hamza Gábor–Boóc Ádám–Buzády Csongor (szerk.): *Tanulmányok Werbőczy Istvánról* (Budapest, Professzorok Háza, 2001); Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Háromkönyv 500 esztendő múltán* (Budapest, NKE, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2014); Mezey Barna: *Werbőczy István*, 15–20. p.; Szmodis Jenő: *Werbőczy jogbölcseleti koncepciójáról* (Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, 2013. Tomus 31, 163–179. p.); Zlinszky János: *Werbőczy jogforrástana* (Jogtudományi Közöny, 1993. 10., 374–376. p.).

Kukorelli István

Werbőczy „közjoga”*

Közjogász kollégáim némelyike azzal biztatott, hogy könnyű lesz előadást tartani arról, ami nincs: nevezetesen Werbőczy közjogáról. A címadással magam

is óvatos voltam, mert a közjog idézőjelben van. Idézőjelben van két okból, elsőként azért, hogy vajon a közjognak melyik – szűkebb, tágabb vagy legtágabb (azaz minden, ami nem magánjog) – fogalmát kérjük számon a *Tripartitumon*. Jelezném, hogy – meglehetősen történelmietlenül – a legszűkebb közjogfogalom, lényegében a modern kori alkotmányjog felől próbáltam monitorozni a közjogászok művei alapján Werbőczy opusát.

A közjog idézőjelben van azért is, mert a jogágak nem válnak, nem is válhattak külön az egységes jogszabály- és szokásjoggyűjteményben. A szerző szándéka is minden bizonnyal az volt, hogy egységes jogkönyvet írjon, közérthető módon. Eckhart Ferenc szerint: „A könyv mai szemmel nézve tudományos és tankönyv keveréke. Nem

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Háromkönyv – A Háromkönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott, szerkesztett változata.

adja a magyar jog egész rendszerét, [...] inkább a közép-kori jogkönyvekhez sorozandó [...] mint kodifikációs munka.”⁷¹

Werböczy – római jogi alapokon – jól ismeri a közjog és a magánjog megkülönböztetését, és a közjog fogalmát a legszélesebb értelemben fogja fel, beleértve mindent, ami nem magánjog, például a büntetőjogot vagy az egyházjogot is. Igazolással az előbeszéd 2. címe 3. §-át idézem: „*A jog tehát kétféle. Mert némellyik köz-, némellyik pedig magánjog. Köz az, melly főképp az uralkodást és országok igazgatását s a köz hasznot illeti, és szent dolgokat, s papokat és tisztviselőket foglal magában.*”⁷²

A *Hármaskönyvre* rendre hivatkozó későbbi közjogi könyvek, tankönyvek szinte kivétel nélkül megállapítják, hogy Werböczynek van – ebben a szélesebb értelemben vett – közjoga. Következzék néhány idézet, bizonyosságul a 19. és 20. század immár magyar nyelvű közjogából: „A *Hármaskönyv* ugyan túlnyomóan magánjogi szabályok és szokások följegyzése, mindazonáltal tartalmaz az számos és fontos közjogi szokásokat és szabályokat.”⁷³

„[...] a szorgalmas gyűjtő a magánjogon felül a magyar közjogra is kiváló figyelmet fordított.”⁷⁴

A történelmi alkotmány tételeinek hanyagulása miatt megbírált, kitűnő közjogász, Nagy Ernő is tárgyilagosan elismeri: „A magyar államjogra is vonatkozó legrégebb mű Werböczy *Hármaskönyve*, mely több fontos közjogi elvet megvilágít.”⁷⁵

Végül Faluhelyi Ferenc közjogát idézném 1926-ból: „A benne foglalt szabályok úgy az alkotmány, mint a köz-igazgatási jogra, valamint a magán- és büntető jogra, polgári és büntető eljárásra vonatkoznak.”⁷⁶

A legtöbb közjogász szerző azt emeli ki, amit az utolsóként idézett Faluhelyi is tesz: „A magyar közjog szempontjából különösen a Szent Korona tanának a megörökítése következtében tett szert Werböczy *Hármaskönyve* kiváló fontosságra.”⁷⁷

Következésképpen a történelmi magyar közjogtudomány azon az állásponton van, hogy Werböczynek van közjoga, s e tételekre hivatkoztak is az intézmények tárgyalásakor. A hivatkozások sűrűsödési pontja kétségtelenül a Szent Korona-tan.

Az idézett könyvek szinte kivétel nélkül közjogi jogforrásként, kútfőként említik a *Tripartitumot*, az 1848-as polgári alkotmány megteremtését követően is. Szemérmes vita zajlik évszázadokon keresztül annak törvényi, illetve alaptörvényi mivoltáról, az ismert történelmi tények, így mindenekelőtt a kihirdetés elmaradása miatt. Ez mai fogalmainkkal élve valóban érvényességi hiba. A királyi pecsét és a kihirdetés elmaradását néhányan a király halálával, mások a korabeli főrendek királyra gyakorolt befolyásával magyarázták, az una eademque nobilitas tétele miatt.

A Cziráky gróf nyomán, Hegedűs Lajos által átírt magyar közjogi tankönyv 1861-ből ekképpen értékel: „Vannak ugyan, kik törvényes érvényének, a királyi megerősítés bizonytalanságát s az ünnepélyes kihirdetés elmaradását vetik ellene; de bármint súly tulajdonítassék is ezen körülményeknek, Werböczy *Hármaskönyvének* szakadatlan bírósági használata s azon hivatkozás, mely

reá három század törvényhozása által tétetett, neki kétségtelenül hallgatagon törvényerőt szerzett.”⁷⁸

A jogtudósok korabeli vitája a *Hármaskönyv* jogi természetéről úgy is összegezhető, hogy az sui generis jogforrása a közjognak: alaki értelemben nem törvény (közjogi érvénytelenségben szenved, mondaná a mai Alkotmánybíróság), tartalmilag viszont törvényi, bizonyos rendelkezéseit alaptörvényi rangra emelte a történelem. Megjegyzem, hogy az alaptörvényé váláshoz sem kívánta meg a történelmi alkotmány a külön országgyűlési megerősítést.

Történelmi tény, hogy a *Hármaskönyv* részévé lett a *Corpus Juris*nak, Erdélyben pedig a Lipót-féle *Diploma* a törvények közé emelte.

Az időben visszalépve, 1904-ben írja róla Vutkovich Sándor *Magyar alkotmányjog* című könyvében: „A H.K. a változott körülmények dacára még ma is nagy fontosságú. Nem ugyan a tételes jog szempontjából, hanem mint első rangú jogtörténeti forrás. Mai intézményeink gyökereit benne leljük fel.”⁷⁹

Nézetem szerint Werböczy opusza a magyar történelmi alkotmány – ezen belül a rendi, vagy még pontosabban a nemesi alkotmány – egyik megkerülhetetlen forrása, tételeinek összefoglalása. Eckhart Ferenc szerint rendi alkotmányról akkor beszélhetünk, amikor a társadalom szélesebb rétegei – így a Werböczy vezérletével is megszerveződött, az egy és ugyanazon nemesi szabadsággal öntudatára ébresztett köznemesség – állandóan részt vesznek az állam ügyeinek intézésében, amelynek legfőbb fóruma a rendi országgyűlés.¹⁰

Ha kiindulási tétele az volt, hogy Werböczynek van közjoga, akkor térjünk át arra, hogy a szűkebb értelemben vett alkotmányjog nézőpontjából mi emelhető ki a jogkönyv egészéből, az előbeszéd és a három rész 272 címéből. Alábbi tételeit gondolom kiemelésre érdemesnek és alkotmányjogilag is relevánsnak az említett idézettség mutatók sűrűsödési pontjai alapján:

1. a Szent Korona-tan rögzítését, ezzel összefüggő szuverenitáselméletét,
2. jogforrástanát, benne a törvény fogalmát,
3. a „jó bíró” leírását, a bírói függetlenség csíráinak körvonalazását.

Ad. 1. A Szent Korona tanát alapvonásaiban először Werböczy foglalta rendszerbe. Több közjogász, így például Tomcsányi Móric hangsúlyozza, hogy a *Hármaskönyv* „csak az akkor már köztudatban élő gondolatnak, kora közfelfogásának volt a kifejezője”.¹¹ Arról is szót kell ejteni, hogy a 20. század elején a Szent Korona-tan elszakadt a *Hármaskönyvtől*.

A Szent Korona-tant az első rész 3–4. címe, továbbá a második rész 3. címe foglalja össze. Eszerint az una eademque nobilitas alapján minden nemes a királlyal organikus egységet alkotott, és ezt az egységet a Szent Korona fejezte ki. Az első rész 3. cím, 7. §-a szerint: „*Mert a fejedelem is csak nemesek által választatik, a nemes is csak fejedelem által tétetik.*”¹² A Szent Korona önálló közjogi fogalom, amely a nemzeti szuverenitás teljességének a kifejezője. Függetlenség viszonyaiban sajátos, duálisnak mon-

dott hatalomgyakorlási, hatalomátruházási, már-már hatalommegosztási elmélet ez, a korba visszahelyezve.

Werböczy a nemesi nemzet, a szabad királyválasztás krónikása: a Szent Korona tagjai a nemesek, akik senki másnak nincsenek alávetve, csak a törvényesen megkoronázott fejedelmük hatalmának. Werböczy nézetem szerint – bár a népről is értekezik (második rész, 4. cím) – a korában Európa-szerte terjedő fejedelemszuverenitási elmélet híve. Az előbeszéd 6. címének 1. §-ában így vall erről: „a rendelkezésnek és törvényalkotásnak minden hatalma, melly hajdan a népnél volt, jelenleg fejedelmünket illeti.” Pontosabban megvilágítja ezt a második rész 3. cím 2. §-a: „[...] mind a törvényhozás, [...] mind a bírói hatalom joga ez ország szent koronája hatóságára [...] átruházott. S így ezentúl a királyok a népet összehíva s megkérdezve, kezdettek törvényeket alkotni; mint ez, korunkban is történni szokott.”¹³

Ad. 2. A második, amit közjogából kiemelnék, az legistikája, jogforrástana. Werböczy rendszerező elme, különösen jelen van ez az előbeszédben és a második rész bevezető címeiben. Lényegében minden olyan kérdéstről értekezik, amelyről a modern kori jogforrástani tankönyvek is írnak. Nevezetesen:

- a jogalkotási hatáskörökről,
- a jogforrások formáiról és hierarchiájáról,
- a jogrendszeren belüli ütközésekről,
- az érvényességről,
- a hatályosságról (például a szokásjog lerontó szerepéről),
- az eljárási rendről.

Külön kiemelném Werböczy idealizált törvényfogalmát és tipológiáját. Az ajánlás két mondatát idézem: „Mert ki nem tudja, hogy a törvények az emberek üdve s csendes és boldog élete végett találtattak fel?” „A törvények kőfalai s alapjai a polgári társaságnak.”¹⁴

A jó törvényről vallott nézete ma is megfontolandó, ob-sitos alkotmánybíróként pedig kifejezetten tetszik: „Innét a’ törvénynek igazságosnak, tisztességesnek, természet s hazai szokás szerint lehetőknek, helyhez s időhöz alkalmazottnak, szükségesnek s hasznosnak kell lennie; vilá-

gosnak is, nehogy homályossága miatt csarvargatás által benne valami balság foglaltassék, azaz: nehogy valaki azt csavargatva magyarázhassa. Azonban ha valamelyik kétséges, vagy homályos, annak kell magyaráznia, a’ ki alkotta. Vagy, nehogy az által valakinek csel készítessék, nem magános haszonból, hanem a’ polgárok’ köz javáért írott legyen.”¹⁵

Werböczy legistikája nagy-nagy belekívánással már-már jogállami. Meredek kijelentés, igazolására ugorjunk a második rész 5. címéhez: A jog magát a fejedelmet is köti: „Túrd a törvényt, mellyet magad hoztál.”¹⁶

Ad. 3. Közjogából harmadikként kiemelendő a jó, a független bíró ideáljának megfestése. A mából olvasva is veretes gondolatok találhatóak a „jogbírálok” kötelmeiről, a közjó, az igazság szolgálatáról, a megvesztegethetlenségről. Werböczy még ezt az utóbbit is tipizálja:

- félelem által,
- nyereségvágy által,
- gyűlölet által,
- szeretettel szokott megvesztegettetni az emberi ítélet.¹⁷

Hogy valóban ilyen ítélőmester lehetett-e a magyarok főbírája, azt nem tisztem eldönteni.

Összefoglalva mondandóm lényegét: a *Hármaskönyv* egésze nem sarkalatos törvény, vannak ugyanakkor a szűkebb értelemben felfogott alkotmányjog nézőpontjából is tanulságos és idézett tételei. Kockázatos és történelmietlen lenne visszavetített fogalmakkal (jogállamiság, hatalommegosztás, nemzeti szuverenitás, bírói függetlenség) értékelni egy ötszáz évvel ezelőtt keletkezett jogkönyvet. Ám – mentségemre – a jogban, mint önálló rendszerben, az öröklődő kodifikációs technikákban, a jogi és jogértelmezési kultúrában, az egyes intézményeknek, alkotmányos elveknek mély gyökerei vannak.

Ötszáz év után ez alapján talán egy letisztultabb – nem hozsannázó és nem agyonhallgató – Werböczy-kép is létrejöhet a jogtudományban.

Jegyzetek

¹ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerkesztette: Mezey Barna (Osiris, Budapest 2000, 159. p.).

² Werböczi István’ *Hármaskönyve*. Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve magyarul kiadta A’ Magyar Tudós Társaság Pesten (Eggenberger József és fia ACAD. Könyvtárosoknál, 1844). A kötetet facsimile kiadásban közzétette a Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó (Budapest, 2014, 20. p.).

³ Horváth János: *A Magyar Királyság közjoga* (Budapest, 1894, 56. p.).

⁴ Suhayda János: *Magyarország közjoga* (Pest, 1861, 7–8. p.).

⁵ Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (államjog)* (7., átdolgozott kiadás, Budapest, 1914, 39. p.).

⁶ Faluhelyi Ferenc: *Magyarország közjoga*. I. kötet (Pécs, 1926, 34. p.).

⁷ Faluhelyi Ferenc: i. m., 34–35. p.

⁸ Cziráky Antal Mózes nyomán írta Hegedűs Lajos: *A magyar közjog alapvonalai* (Pest, 1861, 12. p.).

⁹ Vutkovich Sándor: *Magyar alkotmányjog*. Első kötet (Pozsony, 1904, 46. p.).

¹⁰ Eckhart Ferenc: i. m., 41. p.

¹¹ Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga* (5. kiadás, Budapest, 1943, 286. p.).

¹² Werböczi István’ *Hármaskönyve*, 50. p.

¹³ Uo., 25. és 231. p.

¹⁴ Uo., 6. és 7. p.

¹⁵ Uo., Előbeszéd, 7. cím 12. §. 28. p.

¹⁶ Uo., 233. p.

¹⁷ Uo., Előbeszéd, 14. cím 6. §. 40. p.

Összegzésem mértékéül követem az Operis conclusio számomra egyik legfőbb tanulságát. Werbőczy írja a *Hármaskönyv* befejezésében, Aurelius Augustinust idézve: „Ha a dolog maga tudva van, nem kell (ügymond) a szavakkal erőlködni.” Nos, a jogtörténészek előadásai után, nem is említve a délelőtti ülészak történész referátumait, nagyon sok minden tudva van. Ezért a témát kutató kiváló jogtörténészek előadásait csupán néhány momentummal egészíteném ki. Főként a klasszikusként tisztelt Bónis és Degré professzorok eredményeire gondolok. Bónis két alapmonográfiája és Degrétől a *Négyeskönyv* perjogi anyaga etalonként kezelendők, s mint ilyenek nélkülözhetetlenek az értékelésben.

Áttekintésem elsőként a Legisztika-Canones fejlődési ívet az 1500-as évekig érinti, majd a translatio imperii elvének – *Hármaskönyv* 3.4. cím, a rendi alkotmány kialakulása – rögzülését érintem. Harmadik elemként a ius commune-recepció kérdéskörével foglalkozom, s végül a *Tripartitum* későbbi kiegészítéseként született *Négyeskönyvre* utalok, amit az usus modernus pandectarum: ius romano-germanicum 16. századtól kiteljesedő eredményeivel részben analógnak tekintek.

Az „első fél évezred”

Közhely, hogy a legisztika 1000–1500 között meghatározó. Az is köztudott, hogy a középkor római joga Justinianus császár jelentős törvényhozó aktusaira nyúlik vissza. 530 körül több kompiláció született az addig hatályos jog rendszerezett összefoglalásaiként, részben módosítva azokat az ún. interpolációkkal.¹ Ennek eredménye: a Digesták–Codex–Novellák–Institúciók egyesítésének eredményeként a 13. századból a *Corpus Juris Civilis*.

A jogtudomány önállósulása – egy átfogóbb, a filozófia és a teológia racionális értelmezését végző skolasztikából indult ki, mégpedig a trivium: nyelvtan, retorika, didaktika alkalmazásaként. A kolostorokban történő képzés levél-okirat-formulák használatára – az ars dictandi – konkrét pragmatikus jogi ismereteket is közvetített egyben. Ennek a középkori műveltségigénynek pedig szellemi és politikai központja az észak-itáliai Bologna volt, ahonnan kiindult a római jog bázisán nyugvó „világi”, illetve az „egyházi” jogtudomány.²

Az egyházi törvényekkel foglalkozó tudomány a kanonisztika – 1140 táján – a Decretum Gratianival teljeseedik ki, majd kronológiai sorrendben a Liber extra, Liber sextus, Clementinae és a pápai döntések nem hivatalos gyűjteményeként az Extravagantes, összefoglaló néven – 1580-tól – a Corpus Juris Canonicevel alkotják az egyházi jogtudomány alapjait.

A 15. században, az ókor iránti érdeklődés fokozódásával a humanizmus hódít tért, s a legisztika elemeit már nem autoritatív törvényeknek tekintik, hanem történeti forrásnak, s így a honi joggal, a iurisprudenciális joggal való viszonyuk válik központi témává. Tehát nemcsak a justinianusi, hanem a honi jog kutatása kerül előtérbe. Ez egyébként az interpoláció kutatási időszaka.

Máthé Gábor

A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben*

Ez a folyamat a 16. századra, ahogy azt méltán nevesítették a jog évszázadának, a Német-római Birodalom és a Habsburg-tartományok számára rendkívüli jelentőségűvé válik. A wormszi birodalmi gyűlésen meghirdetett reform a birodalmi alkotmány megújítására, továbbá 1517-ben a Luther Márton téziseivel kezdődő hitreform, a reformáció az általános jogelveket kifejező ius commune létrejöttével minőségi jogrendszeri változáshoz vezetett. Brauneder okadatolásával:

- jelentős törvényhozási tevékenység indult meg a birodalom szintjén főként tartományúri városi területen;
- megkezdődött a tudományos irodalom feltűnő mennyiségű gyarapodása, amelyet segített a könyvnyomtatás feltalálása;
- az intézményes-territoriális állam kiépítése meggyorsult;
- s a peregrinációval³ megnőtt az uralkodó szolgálatában, a ius commune ismeretével rendelkezők száma.⁴

Ámde ennek a „kettős reformációnak” volt előzménye, mégpedig az, hogy a 13. században már megkezdődött a tárgyi jog rendszerezett írásba foglalása. Ennek célja nem elsősorban új jog létrehozása, hanem a fennálló jogrend írásbeli rögzítése volt. Így példaként Bractus traktátusai Anglia törvényeiről, a Skanse Lov (Dél-Svédország), a Coutumes de Beauvaisis 1290-ből.

Bónis György közli a *Középkori jogunk elemeiben*, hogy nálunk már az 1320-as évek óta a királyi bírászkodás, a kancelláriai munka a gyakorlaton nevelkedő protonotariusok, notariusok kezébe került, s a klerikus mellé Európa-szerte odaállt a jogász, a jogszolgáltatás és az igazgatás szakszerű intézője.⁵

Nyugat- és Közép-Európa jogtörténetébe, ebbe a reformációba fordul a világba 1514-ben, utolsóként robbant be Werbőczy *Hármaskönyve*. Noha az 1500-ig terjedő időszak anyagát foglalta össze, szemléletében már nyitott a *ius commune*ra, mégis egy széteséssel fenyegető, territoriális állam jogaként jelent meg.

Jogtörténész előadóink foglalkoztak a *Hármaskönyv* szerkezetével, de nem érintették az eredetiséggel kapcsolatos vitát. Hic et nunc csupán a *Summa Legum* (SL) problematikára utalok, amellyel Bónis már idézett kiváló

* 2014. március 25–26-án, a Magyar Tudományos Akadémián, *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás. Szerkesztett változata megjelent *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Köszolgálati Egyetem. Budapest, 2014, 349–367. p.) című kötetben.

monográfiájában részletesen foglalkozik. Bónis értékeli Tomaszek osztrák jogász 1883-ban ismertett tézisét, amely szerint a *Summa Legum* a 14. században keletkezett, egy wienereustadti városi jegyző műve, s azt állítja, hogy ennek szerkezete, a *personae-res-actiones* jogi fogalmak használata, a tanok azonossága alapján bizonyítható az „átvétel”. Bónis sajátjának tartotta, hogy Tomaszek nem vette észre a *Summa Legum* nagyobb részének azonosságát a *Commune inclity Poloniae regni privilegiummal* (Krakkóban, 1506-ban jelent meg).

Az eredetiség kérdését Schiller Bódog magyar jogtörténész vizsgálta – hivatkozik Bónis –, s a többi között hangsúlyozta: a *Hármaskönyv* a párhuzamba állított részekben gazdagabb a *Summánál*, és a „Summával közös tételeknek, a *Summára* emlékeztető fordulatoknak és kifejezéseknek legnagyobb része magukból a *Corpus Juris Civilis* és »*Corpus Juris Canonici* könyvekből való«...”, amiért is Werbőczynek nem volt szüksége ahhoz, hogy a római jogi és kánonjogi fogalmakat, tételeket megismerje. Ám, ha e tételek nem a *Summából* valók, akkor lehetséges, hogy más középkori, eddig ismeretlen jogkönyvből származnak. Mindössze a *Hármaskönyv* 35 soráról bizonyította Schiller az ominózus átvételt. Az irodalmi vita mindmáig nem lezárt. Bónis azt várta a leendő bizonyításoktól, hogy konkrétan dokumentálható legyen a római jogi tételek adaptációja.⁶

Egyébként az 1960–1970-es években folyó jogtörténeti vita a rendszeresedő jogtörténet-tudományi konferenciákon folytatódott. A. Vetulani lengyel és K. Rebro pozsonyi professzor bizonyította a SL lengyelországi hatását. K. Rebro állítását pedig volt módom személyesen is megismerni, aki hangoztatta, hogy a középkori magyar és lengyel jogfejlődést jelentősen alakította a SL, bizonyítva – Bónissal egyetemben – a glossátorok jogi kultúrájának hatását.

Az azonban tény, hogy „Mátyás alatt a Kuria munkáját kétségtelenül irányító magyar gyakorlati jogászság szerencsésebb viszonyok között szilárd támasza lehetett volna – a Bethlen Gábor-veretű magyar abszolutizmusnak”.⁷ Bónis eme szentenciája megalapozott, miként az is, hogy ez a jogtudó, praxisban jártas jogászság egész tudásának tárházát örökölte a *Hármaskönyv*be, s ez a *book of authority* lett egy korhű összegző szintézis, amely Grosschmid Béni kifejező fogalomalkotásával: intézményi individualitást adott, örökölt az 1541 után szétesett nemzetnek és jogászságnak.⁸ Hiszen a jogászrend csak hatalmi központokban virágzik, s ez a 16. század közepétől a magyar királyságnak nem adatott meg. A központi bíráskodás hosszú szünetek beiktatásával működött, és a Habsburg központi szervek sajátosan biztosították a bécsi, illetve az örökös tartományok tekintett területek hatalmi és bíráskodási tevékenységének összhangját.

Talán éppen ebben az ellentmondásos helyzetben értékelődik fel a jogtudó értelmiség, s Werbőczy opusa.

Ebből az aspektusból – az alteráló nézetekre figyelemmel – tarthat érdeklődésre számot a jelenkori tudós jogász professzor monográfiája is: *A magyar jogbólcséleti gondolkodás kezdeteiről*. „Összegzés gyanánt megállapítható – írja a szerző –, hogy a Tripartitumból kitetsző jogszemlélet a természetjogi hagyományt követő fogalomhaszná-

latában nem következetes, a pozitív (szokás) jog eredetét és érvényességét magyarázni kívánó különösebb okfejtésre nem törekedő sajátosságokkal bír.” Elutasítóbb Moór Gyula véleménye: „A Hármaskönyv 1848-ig pozitív jogként érvényesült, s ennek is tulajdonítható nemcsak az, hogy a római jog recepcióját Magyarországon el lehetett kerülni, hanem az is, hogy a természetjogi spekulációk sem nyertek soha befolyást a magyar jogtudományra.”⁹ Ez utóbbi bírálata azonban igaztalan, hiszen a bírói gyakorlat alakító hatása már sokkal árnyaltabb képet mutatott. (Béli Gábor tanulmánya.)

Translatio imperii

Ugyancsak ismert tény, hogy a legisták és kanonisták az uralkodót *legibus solutus*ként tisztelték. A *Hármaskönyv* azonban a hatalomátruházás római tételét honosította meg. A 13. században a király egy klerikusa, Kézai Simon mester legendáriumát használta fel, idézve, hogy őseink a hunok, maguk választották vezetőiket, akiket azonban a *communitas* le is tehetett. Ezt a teóriát Thuróczy János protonotáriustól vette át a *Hármaskönyv* szerzője. A 15. századi közjogi helyzetet jellemezve – a koronázás okán született oklevél kinyilvánította, hogy a koronázás a rendek akaratából történik, s a Szent István-(i) korona minden ereje a királyi hatalom teljességével az új koronára száll.

Ezt a felfogást örökölte tovább Werbőczy. E szerint a magyarok a királyi jogokat a Szent Koronára, s így viselőjére, a királyra ruházták. Ennélfogva rendelkezik a *Hármaskönyv* I. rész 4. címe a kölcsönös függésről, azaz:

„...a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát, s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a község a maga akaratából az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte, és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta: Ettől fogva Ötöle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet, s egyik a másik nélkül nem történhetik.” Leegyszerűsítve a tételt: a hatalom forrása a nemesség, amely a koronázással átruházta a potestast, s a viszonyosság okán a fejedelem pedig visszanesemít. Az ilyen nemesek a Szent Korona tagjai, akik senki más hatalmának – a törvényesen megkoronázott fejedelmen kívül – nincsenek alávetve.¹⁰

A nemesség rendiségének ékes bizonyítékaként pedig beiktatásra kerül az Aranybulla utolsó megújítási törvényének fordulata is, a politikai értelemben vett una eademque libertas tétel, s ennek konzekvenciájaként a *Primae nonusban* rögzült nemesi szabadságjogok is.

A korona dologiasodásával, a jogi személy tanának oklevelés megjelenésével pedig a corona regia, corona regni elkülönülés jelenik meg, a korona nemzetközi szerződés jogalanyává válik, területi imperiuma van, s a területen élők valamennyien a korona alattvalói, de természetesen eltérő jogi minőségben, hiszen a *primae nonus* csupán a hatalom forrásaiként megjelölt nemességet illeti meg.

Ez a szerződéselmélet volt a tárgya Rácz professzor mélyen elemző tanulmányának is.

A *Hármaskönyv* hatalomátruházási elmélete alapozta meg a történeti alkotmányt, s konszolidálta a rendiséget, biztosítva a Habsburg Monarchián belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságát.

A *ius commune*-receptió problematikája

A *Hármaskönyv* jogi tételeinek alapkérdése az eredetük mikénti megjelölése. Az a korábbi szakirodalmi vélekedés, hogy a római jog nem kellően képviselt a műben, az csupán értékelési zavar.

A történettudományi kutatási novumok mellett a jogtörténet-tudományi eredmények éppen e kérdéskörben lényegesek. Két kiváló tanulmány – szerzői: Zlinszky, Bónis – példázják a megoldást. Zlinszky professzor több monográfiában reprezentálta¹¹ a receptió-problematikát, s így szekcióelőadásában a római jog receptiójával tézisekben foglalkozott. Ezek közül két megállapítását emelem ki: „Werbőczy a közös jog mellett Magyarországon sajátosan érvényesülő jogot rendszerezte. [...] mint Európában, mindenütt a tudományban már recipiált jog eszköztárát természetes közvetlenséggel használta.”

A másik döntő argumentuma, hogy Werbőczy nem tartotta szükségesnek a bíróságok által alkalmazott jogtételeknek az összegyűjtését.

Ezt a két tézist gazdagítja kategóriákkal és példázatokkal a fiatal kutató, Bónis Péter *A Tripartitum forrásai és az európai ius commune* című tanulmányában. Bónis a témának egy remek monográfiát¹² is szentelt; a továbbiakban ezeknek az eredményeknek a felvillantására vállalkozom.

A közös jog (*ius commune*) – saját jog – joggyakorlat – római jog viszonyrendszerében az alap az első elem definiálása. Talán bocsánatos, hogy a fenti hivatkozás ellenére az általam választott szaktekintély meghatározásával kezdem a levezetést. Franz Wieacker, a német jogtudomány pápája szerint a *ius commune* egy kultúrtörténeti folyamat és egy térségenként eltérő időben, de a kölcsönhatás által mindenütt egyértelműen lejátszódó jelenség, a jog művelésének tudományá válásával.

Bónis érveléstechnikáját alkalmazva, a folyamat kölcsönhatásait jellemezve következtetéseink:

- a *ius commune* nem Justinianus császár joga, s nem pusztán az előzőekben már említett *Corpus Juris Civilis*;
- nem római jog, hanem e jogrendszer elemeinek felhasználásával,
- a glosszátorok által kifejlesztett *sui generis* jogrend, jogi kultúra, amelynek alapja a kommentált római jog az egyházi és a hűbéri jog elemeivel, amely szoros szimbiózisban volt a *ius proprium*mal.

A *ius commune* nem törvényi, hanem jogtudományi (*iurisprudenciális*) jog, legnagyobb része nem törvényhozási aktussal születő normarendszer, hanem tudósjog, amelyet a jogtudományal foglalkozók alkotnak. Azaz a *ius*

commune állam nélküli jog, a középkori Európa nem a legislatív unifikáció útját járta. A *ius commune* jogában a természetjoggal ellenkező törvény vagy jogszokás nem érvényes. A római jog fogalmait a *ius commune* részeként az egyházjog és a hűbérjog is adja, s ezért indokolt a római jog tudományos módszereivel művelt egyház és hűbérjogról beszélni, mint azt H. Coing *Europäisches Privatrecht* (München 1985) című munkájában hangsúlyozta.

A *ius commune* és a saját jog, a *ius proprium* továbbá egymáshoz kötött rendszert képez, amelyben a római jog akkor is szerepet kap, ha nem történt meg a receptiója. (Lásd Zlinszky értékelését!)

A *ius proprium* úgy van megszerkesztve, hogy hiányzik belőle az a norma, ami amúgy is benne van a *ius commune*-ben. S végül a *ius proprium* minden normájának értelmezéséhez szükség van a *ius commune* normáira, akkor is, ha nem történt volna meg a római jog receptiója.

S mivel a *ius commune* egyben *ratio scripta*, s így az emberi társadalom ésszerű berendezkedésének írásba foglalt joga, teljesen racionális az a jelenkori elképzelés is, hogy a jogtudomány képviselői a nemzeti jogrendek erőteljes europaizálásával, az európai jogi térségben (*Europäischer Rechtsraum*) új *ius commune* létrehozásán munkálkodjanak.¹³

Usus modernus Pandectarum – Pandektisztika

A glosszátorok által született jog kapcsolatát a gyakorlatban a kommentátorok teremtették meg, akik elegyítették a justinianusi jogot kánonjogi elemekkel. Ez a keverékjog lett a német receptió alapja. Az új szabályok és e keverékjog közötti kapcsolatot pedig a praktikusok (Kameralljuristen) hívták életre azzal, hogy a recipiált római jogot a hazai viszonyokhoz alakították. Ezzel a 16–18. században Németországban megjelent a *ius communé*hoz és a német partikuláris jogokhoz kapcsolódó irodalom, az *Usus modernus Pandectarum*.

Ez a jogi irodalom a praktikusok szintjén azonban kevéssé volt megfelelő a pandektajog rendszerbe foglalására. Új irányzatoknak kellett feltűnniük a *gemeines Recht* és a *Partikularrecht* szintézisének megszületésére. Ezt a célt szolgálta volna elsőként a 17. században a természetjog tudománya, ám szűk prakticismusának hatására csupán a civiljogi kodifikáció területén jelentkezett a Porosz *Landrecht*, valamint az Osztrák Polgári Törvénykönyv megalkotásával összefüggésben.

A szakirodalom állásfoglalásai szerint a 18. század végén alapított, ám csak Friedrich Carl Savigny munkásságával kiteljesedett történeti jogi iskola volt alkalmas arra, hogy olyan pandektatudomány jöjjön létre, amely lehetővé teszi egy új pandektajog meghonosítását. Ez az iskola olyan tudományt célzott meg, amely a történeti szemléletet, az eredeti justinianusi forrásokat, rendszeralkotást, s az általános jogkeletkezési elméletet foglalta magában.

A pandektisztika elméletét, historiográfiáját feldolgozó, megkerülhetetlen alapmonográfia szerzője, Pólay Elemér professzor kiváló elemzésében bizonyította, hogy ez

az irányzat a 19. század első éveitől bontakozott ki, s a Pandekták magánjoga alapján egy sajátos, német magánjogtudományt eredményezett. Megteremtette azt a német pandektajogot, amely 1900. január 1-jéig, a német BGB életbelépéséig közel egy évszázadon át a római eredetű német magánjogot, „a heutiges römisches Rechtet” jelentette.¹⁴

Pólay professzor továbbá precíz elhatárolással világította meg a 16–18. és a 19. századi tudományosság különbözőségeit. Az *Usus modernus*... a justinianusi forrásoktól teljesen elszakadt, praktikus jellegű kazuisztika, partikuláris jellegű joganyag volt, míg a Puchta által „Pandekten”-nek nevezett matéria a justinianusi forráskritikán, s e rendszeren is nyugodott, univerzális jellegével kitűnően. Végül igen kifejező a másság az előzőnél a praktikus esetjogképző tevékenység, míg az utóbbinál az élet igényeinek megfelelő magánjogi rendszer elméleti megalapozása a jellemző. Így a polgári kor igényeit szolgáló magánjog tudománya fogalomelemző dogmatizmusával, tételeivel messzemenően alkalmas volt arra is, hogy Európa magánjogi elméletére hatást gyakoroljon.

Ebből eredeztethető az a kérdés is, hogy csupán német pandektisztikáról beszélhetünk-e.

Pólay – Koschaker és Wieacker értékelését idézve – egyértelműsítette, hogy „a XIX. században a történeti jogi iskola munkássága nyomán kifejlődött és a századvégéig tartott magánjogtudomány ugyan a német gemeines Recht doktrínájaként jelenti a Pandektisztikát, de ennek expanzív jellege folytán a pandekta-tudomány már a kezdetektől fogva túlhatott a német nyelv és kultúrterületen”. Pólay álláspontja szerint erre tekintettel a hazai magánjogtudomány fejlődését értékelve, lehetséges „magyar pandektisztikáról” is beszélni.¹⁵ E témakört érintette Homoki-Nagy Mária polémikus előadása a polgári kori magánjog kialakulásáról.

A Négyeskönyv perjogi anyagáról

Az *Usus modernus Pandectarum* és az érintett magyar jogfejlődés analógiája ugyan kutatói hipotézisem, mégis több feltevés igazolhatja azt. Argumentum ad hominem kiemelendő Degré Alajos professzor örökbeűsű magánjog-perjogtörténeti monográfiája,¹⁶ s benne a két 16. századi középkori jogtörténeti kódexünkről írott értékelése, a *Quadripartitum* „nagyfontosságú új tételeinek” kigyűjtése, melyekből a korabeli magyar praktikusok jogi tevékenységében részben kikövetkeztethető – talán meggyőzően hatnak.

Nem is említve Degré ifjonti kutatóműhelyének, az Illés Szemináriumnak az eredményeit. Az Illés József professzor vezetésével működő Budapesti Jogtörténeti Szeminárium érdeme, hogy egyedülállóan örökítette meg a 16. század első felének jogtörténetét.¹⁷ Azt a korszakot, amelyben az ország létét fenyegető törökveszély idején, majd a nemesi-főúri érdekvizálások miatt az általuk behívott török csapatok pusztítása nyomán egy korábban virágzó magyar királyság leépülése lett sorsfordítóvá történelmünkben. S erre az időszakra esett a *Négyeskönyv* szerkesztőinek munkássága, kik főként gyakorló jogászok

voltak, közöttük helytartó, fellebbezési bíró, személynök alországbíró, királyi jogügyek igazgatója és idegenként egy bécsi jogtanár is szerepelt.

Köztudott, hogy a két jogkönyv szerkesztésének elve részben eltért egymástól. Werbőczy az ország szokásjogának összeírását végezte el, s emellett a királyi akarat a *Collectio Decretumot*, az érvényben lévő törvények egybegyűjtését is megkívánta. Ez utóbbi munkálatról, illetve eredményességéről nincs értékelhető adatunk.

A *Négyeskönyv* viszont teljes joganyag (törvény és szokásjog) összeállítására törekedett, s egyben szövegkorrekciót is tartalmazott, főként az ősi szokásokba ütköző római jogi tételek kirostálását végezte el. Így például a női ág öröklésének megtiltását, avagy a fellebbezésen kívül az *inhibitio*, *repulsio* megtartását iktatta be.

Degré külön is kiemeli, hogy a *Quadripartitum* azonban olyan törvények és jogtételek is bekerültek, amelyek novumként értékelendők, ám ezeket az ősi szokásjog keretébe illesztették, „az isteni és természeti jogi követelményekhez képest megváltoztatták, de mindezt a nemesség jogainak és szabadságának sérelme nélkül tették”.¹⁸

A javítási célzatú szerkesztési elvek közül – perjogi relációban – példászerűen érdemes kiemelni néhányat. Az említendő: a Kúria hatáskörének pontosabb megjelölése, a bizonyítás anyagszerűsége, oklevelek megkívánásával (szemben a *Tripartitummal*, amely minden esetben megkívánta az esküt), a per gyorsítása (a tanúk ellen alaptalan és perhalogató kifogások visszautasítására), perbeli bírságok, terhek csökkentése (*repulsio*, ügyvédszó visszavonása miatt a szankció azonnal fizetendővé vált), továbbá a pervesztes fél köteles volt megfizetni a pernyertes ügyvédi díját, a pernyertes által használt oklevelek árával egyetemben.

Érdemes végül felfigyelni arra, hogy a *Négyeskönyv* jóval kevesebb római jogi tételt, citátumot tartalmazott, mint a *Hármaskönyv*. Degré ezt azzal magyarázza, hogy Werbőczy tankönyvnek is szánta művét, s a kategóriák pontos ismeretével kívánta segíteni az ifjúságot. Ez egyértelműen sikerült is, mivel a *Tripartitum* Wenzel Gusztávig a magánjogi tanulmányok gerince volt – a szakmai vélekedés szerint.

Az *Usus modernus Pandectarum* alapvető jellegzetességeinek összehasonlításában azonosságok fedezhetők fel a középkori módszerekben, a *Corpus Juris* anyagától való eltávolodásban, s nemkülönben a partikuláris jogok érdekcélzatú fokozatos felhasználásában. A *Négyeskönyv* későbbi interpolált szövegváltozatai azonban a honi különbözőségekre is utalnak.

A közjogi indíttatású interpolációk eredményei között tallózva olyanok is szembetűnnek, amelyek nem a jogfejlődést példázzák. Így a nádor előtt folyó perben a királyi tanácsnokok, titkárok jelenléte mellett a szavazatok is megengedett lett. A nádori cikkek 5. pontjának átfogalmazásával pedig minden jognak a királyhoz telepítése történt meg. Ugyancsak a királyi hatásköröket erősítették: a bírói terhek, amiket az ország többi rendes bírái szabtak ki, s ez nem az ítélőbírákat, hanem már a királyt illették. Szintén a királyi hatalmat erősítette, hogy felségsértés esetében nem ismerte el a szabályozás a jogos védelmet. Megjegyzendő, hogy mind a *Hármaskönyv*, mind az eredeti *Négyeskönyv*

progresszívabb volt. Más közjogi interpolációk viszont kedvezőbb jogelveket juttattak érvényre a *Négyeskönyv*-ben. Hangsúlyozták például a bíró részéről az ajándékelfogadási tilalmat – kuriózumképpen viszont bármelyik féltől elfogadható volt az étel-ital ajándékkénti igénybevétele. Eljárási cselekményként került viszont a szövegbe, hogy a bíró peralapítás után már nem adhatott a feleknek tanácsot. Az ősi jogelv felelevenítését szolgálta továbbá annak ismételt megerősítése, hogy a bírák, segédszemélyek tévedéseikért, az íráshibák által okozott károkért felelősséggel viseltek, s ez büntetendőnek minősült. Degré végül több olyan változtatást is felfedezett, amely nem javító szándékú, s a tudományos kutatás sem talált magyarázatot erre a jelenségre. Példaként a magyar perjogi gondolkodással szemben álló megoldást nóvumként engedett az interpolált szöveg, nevezetesen, hogy a bíró igazságtalan eljárása esetén a fél jogosult volt még az ítélethozatal előtt ügyét más bíróhoz áttetetni. Avagy az interpolált szöveg nem ismerte a tanúbizonyításról szóló jelentőleveleknek az ítélmester általi hiteles összegzését.¹⁹ E villanásszerű jellemzések a bírói gyakorlat levéltári dokumentumai mikénti alakulásának elemzéséhez jelentősen hozzájárulhatnak.

A *Négyeskönyv* perjogi anyagának szerzője a polgári peres eljárás mellett a büntetőeljárás dogmatikai elemzését is elvégezte, figyelemmel a *Tripartitum* e tárgyú rendelkezéseire. A *Hármaskönyv* büntetőjogának koncepciózus, dokumentált értékelése pedig kötetünkben Mezey Barna professzor értékelésében olvasható.

Végezetül zárogondolatként a *Négyeskönyv* „nagyfontosságú új tételeire” kívánunk utalni, amelyek említése a pandektisztika további kutatásainak irányaira is kihat.

Degré tizenöt olyan nóvumot emelt ki analízisében, amelyek a gyakorlat által is elfogadottá váltak. Felsőro-

lásunkban elsőként említendő, hogy az ítélmesterek az ország rendes bíróivá váltak; az idézőlevelekben a per tárgyának kötelező feltüntetését írták elő; a perfelvétel után pedig a keresetváltoztatás tilalmát mondták ki; míg az ügyvédek a per folyamán napi 20 dénár elismerésben részesülhettek.

A rendes bírák kettős pecséthasználatát újfent szabályozták; lehetővé vált továbbá, hogy két peres fél beleegyezésével bármelyik perben nem nemesek is tanúskodhattak. Megjegyzendő, hogy ezt a lehetőséget törvényeink csak a 18. századtól engedték meg. Ugyanez a metódus volt érvényben a perletétel vonatkozásában; itt az ítélethozatalig élhettek vele, a törvények esetében a bizonyítás lefolytatása után már tiltottá vált. Végül az ugyanazon földesúr két jobbágya közötti polgári perben a fellebbezést kizárta a *Négyeskönyv*.²⁰

Noha a törvények és a szokásjog megoldásainak sajátos kombinációjával jött létre a *Négyeskönyv*, alaprendelkezései és interpolációs változtatásai ellenére ez a munka sem lett törvény, osztozott méltó elődje sorában.

Jogtörténet-tudományi áttekintésünk minden bizonynyal igazolja a szekcióban elhangzott előadások és írásbeli változatuk értékes eredményeit, buzdítva egyben további kutatómunkára, melyhez adjon ösztönzést a *Tripartitum* Prologusának 5. Titulusa:

Nam justitia est virtus, scilicet moralis.

Jus est ejus virtutis executivum.

Jurisprudentia: est scientia illius juris

Item justitia tribuit unicuique, quod

suum est; jus vero coadjuvat; jurisprudentia autem docet, qualiter illud fiat.

Jegyzetek

- Brauner, Wilhelm: *Közép-Európa újabb magánjogtörténete Ausztria példáján (1900-ig) – Neuere Privatrechtsgeschichte Mitteleuropas am Beispiel Österreich (bis 1990)*. Szerk. Lengyel, Andrea (Budapest, 1995, 19–20. p.; a továbbiakban Brauner).
- Brauner: i. m., 22. p. Lásd még Hamza Gábor: *Az európai magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok útján* (Budapest, 2002, 30–35 p.).
- Vö.: Szabó Béla: *Magyarországi jogi tanulmányok külföldi egyetemeken (1520–1800)* (Kandidátusi értekezés, Miskolc, 1993).
- Brauner: i. m., 43. p.
- Bónis György: *Középkori jogunk elemei – Római jog, Kánonjog, Szokásjog* (Budapest, 1972, 161. p.): „A magyar bírósági szokásjog (consuetudo, iudicialia) századokig fennálló épületét a gyakorlatban dolgozó és tanító diákok építették fel? ... Találó Uzsai János rosszalása, miszerint a „bírákat nem „doktorok” tanították, hanem: iuvenes a senioribus et compares a comparibus ex auditu” – tanulták meg az eljárás menetét.
- Bónis: i. m., 240–247. p.
- Bónis: i. m., 280. p.
- Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan* (Budapest, 1905, 713. p.).
- Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei – Werbőczy Istvántól Somló Bódogig* (Gondolat, Budapest, 2011, 11–25. p.).

¹⁰ Corpus Juris Hungarici – Hármaskönyv, 1897, 55., 59. p.

¹¹ Zlinszky János: *Ius privatum. A római magánjog története* (Budapest, 1998). Lásd még uő: *A római jog továbbélése* (Budapest, 1997).

¹² Bónis Péter: *Az európai közös jog születése* (Budapest, 2011, 168–190. p.).

¹³ Vö. Máthé Gábor: *Gondolatok a nemzeti és az európai uniós jogról* (Magyar Közigazgatás, 2011).

¹⁴ Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjogtudományra* (Szeged, 1976, 16–21. p.; a továbbiakban: Pólay).

¹⁵ Pólay: i. m., 22. p.

¹⁶ Degré Alajos: *Négyeskönyv perjogi anyaga* (Az Illés Szeminárium Kiadványa 3. sz. Budapest, 1936; a továbbiakban: Degré).

¹⁷ Beszámoló a Budapesti Jogtörténeti Szeminárium működéséről 1928–1934. Az Illés Szeminárium Kiadványai 1. sz. (Budapest, 1934; a továbbiakban: Illés Szeminárium).

¹⁸ A bizottság tagjai között praktikusként: Újlaki Ferenc helytartó, Mérey Mihály személynök, Kamaray Tamás alországbíró, Pókateleky Zömör János királyi jogügyek igazgatója, Bodenarius Márton bécsi jogtanár szerepelt. (Illés Szeminárium, 18. p.)

¹⁹ Degré: i. m., 26–37. p.

²⁰ Degré: i. m., 242–244. p.

Mezey Barna

A Hármaskönyv büntetőjoga*

A 14. és 15. század fordulóján, a királyi hatalom és a rendek viszonyának átalakulásakor a jog praktikusai iránt fokozott igények fogalmazódtak meg a jog egységesítésére vonatkozóan. A magyar reneszánsz állam központosítási kísérletei már elérték a változásokat, Mátyás Decertum Maiusának üzenete is a centralizálót körvonalazta. A köznemesség hatalmi ambíciói is a rendi státust biztosító jogrögzítés felé mutattak. Az uralkodói kísérlet a modern államot jellemző kodifikáció valamiféle előhírnöke volt, a rendi törekvések a régi jó jog összefoglalását és stabilizálását célozták.

A századfordulón egymást érték a jogösszefoglalásra, a törvények összegyűjtésére vonatkozó határozatok. Az 1498:6. és az 1500:10. tc.-ben az országgyűlés a régi szokások összegyűjtésére szólította fel az uralkodót, míg az 1504:31. tc. az addigi dekrétumok és határozatok egységes szerkezetbe foglalására szólította fel. Az 1507:20. tc. a jogösszefoglalást komplex módon gondolta megvalósítani, az ország jogai és a törvények inkorporált változatát várta el a gyűlés. Az 1514:63. tc. az összes dekrétumok egybegyűjtéséről, kijavításáról és egységes kibocsátásáról szólt. Ennek a szándéknak megvalósítását jelentette Werbőczy István megbízatása, aki a munkára rendelt jogrendező bizottság vezetőjeként „*Fel séged kívánságához képest, az országnak összes szokásait, valamint törvényeit és végzeményeit tiszta, világos és mindenki számára könnyen érthető nyelven*” előadta, fejezetekre, címekre és cikkekre osztotta. A munkán hatalmas apparátus dolgozott. A király parancsára a joganyag feltárásán, megvizsgálásán, megrostálásán és megvitatásán az ítélmesterek (Werbőczy bírótársai), a királyi ítélszék bírái, továbbá egyházi és világi törvényekben járatos jogtudók munkálkodtak. Az egybeszerkesztett és tervek szerint törvényi formában kibocsátandó materiát a bizottság vezetőjeként Werbőczy István annak rendje s módja szerint a király elé terjesztette. A joganyag el is indult a törvénné válás útján, mígnem maga a kezdeményező uralkodó állta útját a beteljesülésnek. Ahogyan arról az előterjesztés maga vallott: „*ezen ország egybesereglett összes főpap és báró urainak, nemesieinek és előkelőinek nyilvános és közönséges országgyűlésén, ugyanaz a fejedelem mindnyájuknak sürgetésére és tetszésére ezt a rövid munkát, [...] írásban és élőszóval helyeselte, királyi parancsával és teljhatalmával jóváhagyván, visszavonhatatlan szentesítéssel meg-*

erősítette”, ám a „pecsét reáfűggesztése” és a kihirdetés elmaradt. Tudjuk, hogy Werbőczy a munkálatok anyagát Bécsben magánkiadásban nyilvánosságra hozta, így függetlenül a szentesítés körüli bizonytalankodástól a magyar jog szerves részévé tette a dokumentumot. A „Hármas törvény” ezután hihetetlen karriert futott be, s hatályban érte meg a 20. század közepét is. Rendelkezései főszabályként érvényesültek, ahogyan korábban fogalmazott a szakirodalom: a nemesség bibliaként forgatta és alkalmazta a jogi praxisban. Jelentősége tehát aligha becsülhető túl.

Ugyanakkor a kompilációs bizottság feje maga is „rövid munkának” nevezte a Könyvet, feltehetően ő is érzékelte hiányosságait és egyenetlenségeit. „A régi jó jog” összefoglalásában forrásmegjelölésre mindig használja „a szokás és a törvények” kifejezést, de a mű leggyakrabban a központi királyi törvényszék gyakorlatát idézi meg, máshol a megyében alkalmazott megoldásokat, megint máskor az erdélyi praxisra utal. A *Tripartitum* szövege változóan hol tudományos, hol szárazon gyakorlati, hol emocionális fejtegetéssel argumentál, hol rideg praktícizmussal érvel. Ha nem tudnánk, hogy egy jelentős létszámú jogászbizottság tagjai írták az anyagot, akkor is érzekelni lehet a stílusváltozásokat csakúgy, mint a minőségi hullámzást.

A *Hármaskönyv* alapvetően perjogi munka, melynek fókuszában a nemesi magánjog, azon belül is főként a jószág sorsa áll (ami megfelel a régi dogmatikának, amely a kettőt egymástól élesen nem határolta el). Mindezeknek alárendelve, főként a magánjog logikáját követve bukkan fel büntetőjogi jellegű intézkedések, olykor alapelvek rendszertelen és következetlen képletekben. Ez nem véletlen, hiszen a büntetőjog számára még nem jött el az idő a különválásra, az önállósodásra, tehát a kodifikáció legelemibb feltételei sem alakultak még ki.¹ A *Hármaskönyv*ben nemhogy büntetőjogi gondolkodásra nem utal semmi jel, de még a büntetőjog önálló rendszere is hiányzik még ekkor.² Inkább tanúskodik a *Hármaskönyv* a szűk értelemben vett közjog (az alkotmányjog) önállósodása mellett, így olyan tételek, mint a Szent Korona-tan, a rendi dualizmus képlete, a *primae nonus* rögzítése. Ezek azonban csupán kiemelt jelentőségüknél fogva majorizálták a jogász közgondolkodást, valójában a törvénykezés szabályai és a magánjog dominanciája jellemzi az egész munkát.³ A mű perjogi megközelítését egyébként kiválóan példázza a III. rész tartalmának meghatározása. „*Immár a királyi curiának törvénykezési eljárását, ítéleteinek nemeit és különbözéseit az előbbieken elvégezvén, az van még hátra, hogy e munka harmadik és utolsó részében, azoknak a pereknek és peres ügyeknek sorrendjéről szóljak, a melyeket föllebezés útján a királyi curia elibe visznek és küldenek át.*”

Ebben a szerkezetben a büntetőjog alárendelt szerepet játszott. Elsősorban is, mint a magánjogi követelést kikényszerítő speciális szankciónem,⁴ ítélet végrehajtását biztosító fenyegetettség.⁵ De fordítva is igaz: ahogyan a középkori jog tagolatlanágából következett a magánjog kriminális szankcióval történő kikényszerítése, hasonlóképpen hangsúlyossá lett a büntetőjogi szabály magánjogi következménye. A bírói praxis különösképpen a módos, birtokos rétegek esetében előszeretettel alkalmazta a va-

* 2014. március 25–26-án, a Magyar Tudományos Akadémián, *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás. Szerkesztett változata megjelent *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Közszerzői Egyetem. Budapest, 2014, 291–314. p.) című kötetben.

gyoni szankciót; az ítéleteknek mélyreható magánjogi következményei lettek. De a büntetőjog szélesebb vonatkozásaiban nem ütötte meg az írásba foglalás fontosságának szintjét. Miután – különösen a középkorban – a kriminális ügyek gyors elintézésével operált, a kiszabott ítélet sokszor azonnali végrehajtása után, további feljegyzésre méltó joghatás, amely nem kimondottan magánjogi, nem maradt. Így azután nem véletlen, hogy a 16–17. századot megelőzően források büntetőügyekről akkor maradtak, ha azoknak magánjogi hatásai voltak.

S hogy teljes legyen a képünk a *Tripartitum* büntetőjogi érdekelttségéről, azt is meg kell jegyeznünk, hogy az 1514-ben az országgyűlésnek bemutatott kompilációs munka, mint azt a címe is tartalmazza, nemes Magyarország szokásjogának *Hármaskönyve*. A *Hármaskönyv* a nemesi rendi jogot foglalta össze rendszerében, amely a nem nemes és nem országrendiséggel bíró közrendű lakosság jogait legfeljebb távolról érintette, amennyiben például a jószág sorsa azzal összefüggött valamilyen módon. (Például mert a jobbágyok a röghöz kötés kapcsán elveszítették szabad költözésüket és a nemesi birtok esetleges bírhatásának jogát.) Így azután a büntetőjogi szabályok, esetlegesen előbukkanó elvek vagy a büntetések (vagy azok végrehajtására vonatkozó előírások) csak véletlenszerűen tükrözték a jobbágyok büntetőjogi kezelését. A szabályok legtöbbször a nemes elkövetőkre tartalmazott jogkövetkezményeket. (Magyarország nemes társadalmának ekkortájt a lakosság hozzávetőlegesen 3%-át jelentette, s csak a 17. század végére érte el az Európa-szerte magasnak tekinthető 4-5%-ot.)

A *Tripartitum* a jobbágyokról és polgárokról abban a III. részben szól, amely magában foglalja még Dalmácia, Horvátország- és Szlavónia, valamint Erdély „*a mi törvényünkötől némileg eltérő és elűtő szokásait*” is, s amely összesen 35 címet tartalmaz. A *Hármaskönyv* szerkesztője saját bevallása szerint e jogok és szokások csoportosítását (jelen esetben tehát a társországok és Erdély jogait, a szabad királyi városok polgári jogainak rendezését) annyiban végezte el, amennyiben azok valamilyen formában az országos nagybírák elé kerülhetnek.

A szabad királyi városok jogállásáról és polgárainak szabadságáról, jogairól „röviden értekezük” a munka szerkesztője. Meghatározza a városok fogalmát, lényegét a területiségbe ágyazott közösség különleges kiváltságaiban látja, csoportosítását törvénykezési szempontból végzi el: a személynöki és tárnoki városok típusait megneveve. A szabad királyi városi polgár jogi státusának legfontosabbjaként emeli ki, hogy a polgárok díjaikra nézve a nemesekkel egyenlők, de csak városi eljárásaikban, mert „*ezeknek a polgároknak az ő városukon és területükön kívül sem tanúskodását a nemesek mellett el nem fogadjuk, sem a károk vagy adósságok megtérítésére nézve a városokon kívül egyenként őket egy-egy forintot felül esküre nem bocsátják*”.⁷ A főbenjáró büntetést és halálos ítéletet érdemlő bűncselekményeket megint csak eljárási szempontból tartja a szöveg fogalmazója említésre méltónak,

amikor a fellebbezést tárgyalva (tekintettel a városi kiváltságokba foglalt pallosjogra) leszögezi, hogy „ezekben fellebbezésnek helye nincsen”.⁸ (Amúgy a III. rész 12–20. címei foglalkoznak érintőlegesen polgári jogokkal, elsősorban peres eljárással kapcsolatos [idegen tanúskodásáról öröklési, ingatlan és adóssági] ügyekben, polgárok közti bevallásoknál, öröklött javak birtokba vételénél, az elévülésnél.)

Speciális helyzetként, de a többihez képest meglehetősen részletességgel tárgyalja a *Tripartitum* a város (vagy polgárai) által nemesek rovására elkövetett cselekmények perjogi környezetét.⁹ Eszerint ha „*a sértett vagy megkárosított fél az ilyen jogellenes tettek és hatalmaskodások*” [már ti. erőszakos károkozás, ártalom és más egyéb rossz előidézése] miatt „*a bírót és az esküdt polgárokat a közönséggel együtt mindenkor a királyi curiába idézheti: vagy ha maga a fél úgy akarja, annak a vármegyének törvényszéke elibe is idézheti és perbe vonhatja*”.¹⁰ Természetesen nem maradhatott el a polgárok által, nemes terhére elkövethető legsúlyosabb bűncselekmények nevesítése sem, így a nemesi lakások megrohanása, nemesek letartóztatása, megvetése, megsebesítése és megölése. A *Hármaskönyv* nyomatékosítja, hogy ebben az esetben aligha lehet kérdéses a főbenjáró ítélet és minden ingó és ingatlan vagyon elvesztése, ahogyan az általában lenni szokott.¹¹ A városok fordított irányban a nyilvános gonosztevőként tetten ért nemest vonhatta csak felelősségre a legsúlyosabb cselekmények esetében, tehát tolvajlásért, haramiálkodásért, gyilkosságért, gyújtogatásért és más efféle gonosztettekért.¹² Ezen esetekben a nemesi előjogok sem védtek meg az elkövetőt.

Ezeken túlmenően a városoknak minden más menteségei, jogai, szabadságai és szokásai kiváltságaikban foglaltattak, a szerint kell eljárniuk a hatóságoknak – szögezi le a *Hármaskönyv*.¹³ (A jogos védelem legendás alaposságú kifejtése következik még ezután négy címben, amely azonban messze túlmutat a városi jog keretein, hiszen nemesi vonatkozásokat is fejtet. Véleményünk szerint a homagium magyarozatához hasonlóan értelmező rendelkezésként került ide az „önvédelmezés” gondolatköre. Ennek részletes ismertetése alól felment, hogy Bónis Péter e kötet lapjain vállalta annak elemzését.)

Ebbe a rövid III. részbe alig néhány rendelkezés fér be általában véve is a jobbágyokról, büntetőjogi pedig alig. A jobbágyi jogok említése jobb híján került a mű végére, hiszen „*a mi jobbágyaink és parasztjaink részére szokásos törvényszolgáltatás módjáról*” is meg kell emlékezni.¹⁴ Ma úgy fogalmaznánk: a vegyes rendelkezések között esik szó a jobbágyi jogállásról. A falusiakról szólva („*kiket jobbágyoknak nevezünk*”) a jogkönyv ezen részének szerzője külön szól a királyi jászok, kunok, oroszok és a német és magyar polgárok csoportjáról és megint külön az egyéb „népségről”, nevezetesen a földbirtokokon élő magyarokról, csehekről és tótokról, oláhokról, rácokról vagy szerbekről és bolgárokról. Ez utóbbiakra nézve szögezi le, Székely Dózsa György lázadására visszautalva, hogy a felkelésben való részvételük miatt „*örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgáltságába*

kerültek”.¹⁵ E helyütt egy jogosítvány konkrét elvesztését említi: eddig a jobbágyok, ha „*úgy akarták, szabadságukban állott, törvényes földbérük letétele és adósságaik kifizetése után lakóhelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniük, hogy majdan ott lakjanak*”. A jövőre nézve ez a jogosítvány büntetésképpen elenyészett.

A jobbágyi alávetésből ehhez képest különféle kötelezettségek is származtak. Egyfelől a földesúr („bármely földesúr”) köteles volt jobbágyai, parasztjai és nem nemes cselédei panaszát kivizsgálva törvényt tenni és igazságot szolgáltatni.¹⁶ Hasonlóképpen történt ez, ha a földbirtokos jobbágyai vagy nem nemes cselédei követtek el bűncselekményeket: ez esetben a sértett fél követelhetette a földesúrtól az eljárást.¹⁷

Másfelől, mivel a parasztok uraiknak annyira alá vannak vetve, hogy „*a nemesekkel saját személyükben semminemű dologra nézve sem folytathatnak pert*”, azokkal a nemesekkel szemben, akik a parasztokat megverték, megsebesítették, másképpen megsértették, vagy vagyonukban erőszakosan megkárosították, a földesúr lépett fel és kényszerítette ki a büntetést, a kisebb hatalmaszkodáson marasztalást, a megsebesített vagy megvert paraszt díjának megállapítását vagy az okozott károk megtérítését.¹⁸ Felelős volt a nemes vagy birtokos azért is, hogy amennyiben ő maga idéztetett meg törvényszék elé, hogy jobbágyait és nem nemes cselédjeit is vigye magával, akkor minden törvény elé rendelt és meg nem jelenő [nem nemes cseléd és jobbágy] személy után egy-egy nehéz girára büntették.¹⁹

Egyetértve Csekey Istvánnal, hogy tudniillik a *Hármas-könyv*ben a közjogi rendelkezések ötletszerűen bukkannak elő,²⁰ kiegészítésképpen jelezniük kell, hogy a büntetőjogra vonatkozóan a szerkesztésben találunk némi következetességet. Ez pedig a magánjog logikája. Mint-hogy, mint fogalmaztunk, a büntetőjog a nemesi magánjog kísérőjelenségeként bukkant fel a *Tripartitumban*, a magánjogi szempont a cselekménytípusok meghatározó szerepet játszott. A büntetőjogi tudományosság, az önálló jogágazatiság hiánya következtében, a büntető joggyakorlat partikularizmusa és a büntetőjog erős magánjogi kötődése miatt a feudális büntetőjogban meghatározott bűncselekmények ma ismert típusai is hiányoztak. Az állam elleni, élet elleni, vagyoni elleni stb. bűncselekményi kategorizálás helyett a *Hármas-könyv* alkalmazott azonban egy magánjogi megfontolást (s nem teljes körű) csoportosítást, amely nem a bűncselekmény természetéből közelít, hanem a szankció irányából. A hűtlenség vétké: „*Az úgynevezett hűtlenség vétkének esetei pedig azok, amelyek ha felmerülnek, a királyi felség bárkinek fekvő jószágait még életében törvényesen és szabadon adományozhatja annak, akinek akarja.*”²¹ Vagyis mindazon bűncselekmények a hűtlenség névvel jelzett körbe tartoznak, amelyek teljes vagyonvesztéssel, s a vagyonnak a kincstárra való átszállásával járnak. A definícióban a fővesztés föl sem bukkann, csupán később, a hűtlenségi és főbenjáró ítéletek összehasonlításánál említi a jogkönyv. Amúgy ennek

alapján emlegetik a szakkönyvek a büntető ítéleteknek e fajtáját „fő- és jószágvesztésként”.

Az ítéletek másik csoportját a főbenjáró szentenciák (sententia capitalis) alkotják a *Tripartitumban*. Az e cím alá egybegyűjtött bűncselekményi tényállások elkövetőinek fekvőjószágai és birtokai „*a királyi fiskusra nem háramlanak s a királyi felség adományozása alá sem tartoznak; hanem az ilyeneket csak főbenjáró ítélettel kell sújtani és büntetni*”. Ezen jószágok az érvényes öröklési szabályok szerint szállnak át a fiakra, nemzetségi atyafiakra vagy egyéb törvényes örökösökre. Ha a királyi kegyelem ellenére az ellenfél az ítéletet végrehajtotta volna, s birtokait elfoglalta volna, ez jogtalan, mert az az elítélt törvényes örökösét illeti.²² A háramlásban mutatkozó különbözőségeket még egyszer, külön témaként megismétli a *Hármas-könyv* vonatkozó szövegrészének szerzője.²³ Értelemeszerű különbségként említi fel, hogy a hűtlenség ítélete esetén az elítélt és a sértett, károsult kiegyezésének nincsen relevanciája, szemben a főbenjáró ítéletével.

A főbenjáró ítéletek bizonyos korlátját jelenti, hogy azok egyházi és asszonyszemélyek, valamint nemzetségi atyafiak ellen nem voltak kimondhatók. Az ő esetükben szabták ki a fejtörési ítéletet (sententia emendae capitatis), minek értelmében „*személyében letartóztatni, elfogni és lenyakazással sújtani és büntetni nem lehet*”. Ellenben feje díját megfizetni volt köteles (ez az összeg főpap és báró esetében 400, nemesnél 200 forint volt [vérdíj]). Az ilyen személy „*összes fekvő jószágaitól és akármiféle birtokjogaitól, úgy szintén bármi névvel nevezett és bármilyen nemű vagy minőségű valamennyi ingó és ingatlan javaitól, a melyek sajátul és feltétlenül egyedül őt illetik... azonnal elesik és elveszti őket*”. A vagyon kétharmad részét a bíró, egyharmadát a felperesek foglalhatták el. Az esetleges kegyelem ebben az esetben csak a delikvens fejét illette, és a bírónak járó kétharmad részre vonatkozott.²⁴

Az ítéletek újabb fajtájaként tárgyalta a *Hármas-könyv* szerzője az „egyszerű ítéleteket” vagy kisebb ítéleteket (sententia minor), amelyek „*csak a fejtörésnek felére, azaz száz forintba terjeszkednek*”, továbbá a felperes által a keresetben megjelölt károk megtérítését tartalmazák. (A száz forintból ötvenet a bíró ismét magának vindikált.)²⁵

Aligha lehet kétségünk a büntetőjog céljára vonatkozó megfontolásról a *Hármas-könyv*ben, hiszen annak szerzői maguk is a hétköznapi törvénykezési gyakorlat részesei voltak, így a büntető szankció funkciójáról is azonosképpen vélekedtek. Mint írják: „*kelléke a törvénynek, hogy az az erőszakos kihágásoknak fenytője legyen. Mert a törvények azért vannak alkotva, hogy azoknak félelme megzabolázza az emberi vakmerőséget és hogy az ártatlanság biztos legyen a gonoszok közt. Mert az emberek nem lennének a törvény megtartására indítva, ha nem rettegnének a törvényes büntetéstől, a melyet valamely hivatalos személy ró ki rájuk.*”²⁶ Az elrettentés többszöri, vissza-visszatérő említése mély természetes kapcsolatát

jelzi a kor ítélkezési praxisával. A kriminális szankciót azért alkalmazza a jog, „*hogy magukban a gonoszokban is a büntetéstől való rettegéssel a vakmerőség és a hajlandóság ártani, fékezve legyen*”.²⁷ A *Hármaskönyv* büntetési célja világosan fogalmazódik meg a hűtlenség definíciójában. „Kik konokul az ország alkotmánya ellen támadnak és ezáltal a királyi felség méltóságát megvetik, és másokat a törvényes igazságon kívül önkényből és vakmerően háborgatnak”, megérdemlik büntetésüket, s egyúttal eléri a bíró azt is, hogy „*az istentelenek megbüntetésének példája némelyeket elrettentsen, másokat pedig, a kik az ilyenek jószágait netalán adományul nyertek, annál inkább a hűséges cselekedetek gyakorlására és végzésére buzdítson*”.²⁸

A büntetés kiszabás során azonban az elrettentő és megtorló szempontokat alá kell rendelni a bírói bölcsességnek, amelynek tartalmát Szent Gergely nyomán az igazságosság és az irgalmasság egyensúlyában fogalmazzák meg a *Hármaskönyv* szerzői. „*Mert a hol az igazság túlhangja mértékét, kegyetlenség vétkét szüli; a szerfölött való kegyelmesség pedig a rend felbomlását okozza.*” Az igazságos ítélet, amely a vétket kellő mértékkel torolja meg, képes arra, hogy megjavítson (!).²⁹

A büntetőjogi felelősséget illetően a *Tripartitum* kompilátorainak határozott álláspontja a kor jellemző felelősségi konstrukciójának, a kollektív felelősségnek bizonyos korlátozása. A középkori büntetőjogi praxis részben a megtorló-elrettentő szankcionálás megfontolásai okán, részben a felderítési hatékonyság növelésének szándékából mintegy követelménnyé tette a bűnelkövető közvetlen körvezetének, családjának, esetenként lakó vagy munkaközösségének együttes helytállását az elkövetett cselekményért. Most a criminales casus eseteire vonatkoztatva elvi éllel rögzítették, hogy az ilyen okból elítéltek fekvő jószágai és birtokjogai fiaikra, nemzetségi atyafiaikra vagy törvényes utódaikra szállnak.³⁰ Ezzel a rokonságot a *Hármaskönyv* kivonta a felelősséget viselők köréből. Az egyéni felelőség ilyen szabályozásához a személyes és vagyoni büntetés kettéválasztására és hangsúlyos megkülönböztetésére volt szükség. A jogkönyv a nevezett esetekben halálbüntetést írt elő, a tolvajlásra akasztást, a rablókra karót vagy kereket, a többiekre pedig nyakazást.³¹ Ebben a kérdésben nem differenciált az elkövetők társadalmi státusa szerint; e helyütt nem került előtérbe a nemesi előjogok tükröződése a büntetőjogban, az alacsonyabb társadalmi rétegek és csoportok számára szokásosan természetesebb személyes (testi) büntetés, a földbirtokosoknak pedig többségében vagyoni jellegű szankció közti különbségtétel. Pedig ezt a primae nonus határozottan leszögezi, amikor rögzíti, hogy a nemeseket „előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja”.³² Ez alól a közbűncselekményeket elkövetőket veszi csak ki, azt a megoldást alkalmazva, hogy ezen esetekben „a nemesség tisztességét, címét és szabadságát mindenki elveszti”.³³ Elvi jelentőségű a *Tripartitum* azon tézise, melyet a nemesi előjogok gyakorlásával kapcsolatosan fogalmaztak meg a kompilátorok. Eszerint „*a nemesi szabadság és kivételes előjog senkit a fogságtól szabad-*

dá nem teszi, sem a gonosz tettéért járó büntetésektől és meglakolástól nem mentesít, sőt inkább kárhozzát, mert az erény, mely az igaz nemességnek alapja, azt parancsolja, hogy mindenki becsületesen éljen és senkit se bántson”.³⁴

A fej- és jószágvesztésre szóló ítéleteket érdemlő büntetendő cselekmények első csoportja a legsúlyosabb, tehát a király, a közhatalom, az alkotmány ellen támadók szankcionálandó magatartását foglalja össze. E körbe esik a felségsértés (ha valaki kezét emel az uralkodóra, életére tör akár fegyverrel, akár méreggel, ha a király házára tör). Lázadásért, pártütésért büntetendő, aki az alkotmány, a király és a korona közhatalma ellen támad. A király pénzverési monopóliumának megsértése, s illetően módon még mindig e tényállási csoportba eső büntetendő cselekmény a hamispénz-verés, illetve hamis pénz nagy mennyiségben történő használata.

A joggyakorlat, s esetünkben a kompilátorok megítélésének, valamiféle fontossági (súlyossági) értékelésnek eredményeképpen a fej- és jószágvesztésre szóló ítéletek hatálya alá vonták a hamis okmány készítését, használatát, pecsét hamisítását és hamis pecsét használatát. Veszélyessége alapján tartozott a hűtlenségi körbe rokongyilkosság (negyed ízig nyilvántartott atyafiak, vérrokonok meggyilkolása), a törvényes eljárásen kívül eső atya-, feleség- és férjgyilkosság, mint a szándékos emberölés minősített formái. Fej- és vagyonvesztés ítétele alá esett a negyed ízen belüli vérfertőzés, mostohaanya megerőszakolása. A 16. század első évtizedeire aktuálissá érett háborús helyzet újabb bűncselekményi kategóriák meghatározását követelte, mint az idegen dülök vagy zsoldosok behozása, saját uruk várainak elárulása, magyar honos várának, kastélyának bevétele, végvárak feladása a töröknek; ellenségnek fegyver, élelem szolgáltatása. A belső erőszak eluralkodásával kapcsolatosan: falvak és majorok nyilvános gyűjtőgatója, oltalom- vagy menlevelek megsértője, az ország rendes bírúinak, helyetteseiknek megölése, megsebesítése, megverése, fogságba ejtője, a törvénykezés színhelyére igyekvő perlekedők megölője, az országgyűlésre tartók vagy onnan távozók életének elvevője, a királyi emberek megölője, megverője, megsebesítője. Ezek a tényállások nem természetük, hanem a bírói praxis szerint veszélyességük alapján, mint a legsúlyosabbnak besorolt büntetendő cselekmények lettek hűtlenségnek minősítve.³⁵

Főbenjáró ítélettel sújtották hagyományosan a maior potentia (a nagyobb hatalmaskodásnak) eseteit. Az ún. quinque casus meghatározása a 15. századra rögzült,³⁶ s a *Hármaskönyv* szakértői már ezzel a fogalommal dolgoztak. (A nemesek házára törés, nemesek megölése, megverése, megsebesítése, ok nélküli letartóztatása, továbbá birtokaik, ingatlanaik elfoglalása.) Ezen ítélet típus alá sorolta a *Tripartitum* a közönséges bűncselekmények (a criminales casus) csoportját is,³⁷ „*úgy mint a szándékos gyilkosság, falvak felgyújtása, tolvajlás, rablás vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznság is*”.³⁸ A III. részben a nyilvános gonosztevők (publici malefactores) körét (úgy mint tolvajokat, haramiákat, gyilkosokat, gyűjtoga-

tókat) a kompilátorok kiegészítették a „más effélékkel”, amelyek tartalmának kitöltését a bíró belátására bízták. A szabad királyi városokat érintő fejtegetésekben a nyilvános gonosztevők megbüntetését a *Hármaskönyv* a városi közösségek jogának nyilvánítja, fenntartva a nemesekre vonatkozó hagyományos kiváltságos tételt, hogy ti. „*a nemeseket pedig a büntett helyén kívül sem befogni, sem gyanúból kivallatás alá venni nem szabad*”.³⁹ Más nézetben: a tetten kapott nemesembert letartóztatják a városi hatóságok, tömlöcbe vethetik, és halálra ítélik.

A homagiumot tárgyalva szögezte le a Könyv, hogy a gyilkos csak abban az esetben számíthatott saját fejének megváltására, illetve ennek lehetőségére, ha a bíró vagy ellenfele kezéből kiszabadult. „*Mert ha személyében megfoghatják és a gyilkosságot szántsándékkal követte el: akkor a gyilkos nem homagiumán marad, hanem fejét kell veszítenie*.”⁴⁰ A ló- és marhatolvaj, ha nem tudta igazolni mentesítővel (szavatossal) vagy tanúkkal (áldomásivókkal), hogy az állatot, amelyet nála találtak, közönséges vásáron vagy másutt vásárolta, akasztófával bűnhődött.⁴¹

Az egyszerű ítélet alapjául szolgáló esetek az úgynevezett kisebb hatalmaskodás néven összefoglalt tényállások voltak, amelyeket közelebről nem határozott meg sem a *Hármaskönyv*, sem a megkülönböztetés alapjául szolgáló törvencikk, Mátyás idézett dekrétuma. „*Az ilyenfajta ítéletek alá tartoznak korunkban az előbb felsorolt eseteken kívül, melyekből súlyosabb ítéletek, tudniillik főbenjárók és fejjátságra menők származnak és erednek, általában az összes hatalmaskodások, melyeket ezért kisebb hatalmaskodásoknak és kisebb ítéleteknek szoktak nevezni*.”⁴² Ezeket a Könyv a büntetés oldaláról definiálja: mindazon cselekményekről van szó, melyeket sem nem főbenjáró büntetésre, sem nem fejjátságra szólnak, „*hanem a fejjátsákok csak felére, azaz száz forintra terjeszkednek*”.⁴³ Kiegészítették ezt a nehezen körvonalazható bűncselekménycsoportot a kártételek és egyéb bántalmak és sérelmek, amelyeket úgyszintén a büntetés mértéke sodort ide.⁴⁴

Valahol ezen körben rögzíthető a néhány girával büntetett cselekmények köre is. Mert az a különös és határozott büntetés alatt tett tilalom, hogy a vetésekben vagy rétekben, avagy az erdőkben senki kárt ne tegyen, csupán annak a helynek jobbágyaira szól, amelynek határában az ilyen vetések, erdők vagy rétek fekszenek; mint-hogy az idegenek nem a tilalom büntetését, hanem a kár mennyiségét kötelesek megfizetni.⁴⁵ Úgyszintén néhány girás büntetéssel sújtották a kárt okozó állatokat behajtókat, legyenek azok nemesek vagy jobbágyok, feltéve hogy a ki nem váltott állatokat három napon belül nem szolgáltatott be az illetékes megyei ispánnak vagy alispánnak, szolgabírónak.⁴⁶ A kisebb ítéletek körébe esett a széksértés bűncselekménye is. A kor értelemszerű megoldása volt, hogy az eljárási normák megszegését bűncselekményként fogták föl. A *Hármaskönyv* igen nagy hangsúlyt helyezett annak kifejtésére, hogy a széksértés bűncselekmény, hogy elkövetése büntető ítélet alá esik, s mint ilyen, nem tévesztendő össze a különféle eljárási bírságokkal, illetőleg semmiképpen sem tartozik a törvénykezési terhek közé.⁴⁷ Az egyszerű ítéletek kategóri-

ájába tartoztak a nyelvváltsági ítéletek is, amelyeket „*a királyi felség vagy más rendes birák elé terjesztett igazságtalan és hamis panasz és gyakran valamely jó hírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becstelen szavak miatt róják ki*”.⁴⁸ A nyelvváltság nem esik a patvarkodás értelmezésébe, mert ebben az esetben a száz arany forintot jelentő huszonöt girával kiegyenlített büntetés⁴⁹ önmagában megáll, és a peres fél nem veszíti el a főkeresetet, nem esik el a perlés jogától (elentétben a patvarkodás jogkövetkezményével).⁵⁰

A patvarkodást kijelentő ítéletek arról tanúskodnak, hogy a kor jogi praxisa azt „*valamiképpen fejjátságot tárgyaló*” cselekménynek fogta fel, jelezve ugyanakkor különállóságát. „*Amikor valaki akárki ellen valamely pert csalárdul kétféle szín alatt vagy különböző úton-módon indít és támaszt*”, a per alapjául fekvő mindenféle birtokjog, pénzösszeg, hitbér vagy leánynegyed végleges elvesztésével és pénzbüntetéssel (200 forint) szankcionálja.⁵¹ A perbeli összeférhetetlenséget (vagyis ha valaki egyszemélyben ugyanazon ügyben királyi emberként és ügyvédként is föllépett) a *Tripartitum* bűncselekményként definiálta, s állapította meg, hogy az ilyen „*méltán díján marad*”.⁵² Az okatlan perlekedés elkerülése végett határozta meg bűncselekmény gyanánt a jogkönyv a halottak, illetőleg a nem törvényes korú gyerekek perbe hívását.⁵³ A *Hármaskönyv* precízen meghatározta a hamis esküvés (hitzegés) eseteit. Eszerint e körbe tartozott a „*megengedett eskü be nem váltása, a mikor tudniillik valaki hiti alatt igéri, hogy másnak valamit ad, ezt és ezt megteszi és azután az ilyen ígéretét megszegi*”, továbbá az esküvel megerősített hazugság, amelyet „*valaki más jogainak megrövidítésére és veszélyeztetésére, gonosz szándékkal követ el*”.⁵⁴ További árnyalással jutott el a szövegező a hamis kifogáshoz. Minthogy a hamis esküvés, a hitszegés bebizonyosodása rendkívüli következménnyel jár úgy az elkövetőjére, mint a per kimenetelére. Úgyszintén súlyosan büntetni rendeli azt a személyt, aki a perben a másik felet alaptalanul és hamisan hitszegéssel, hamis esküvéssel vádolná be.⁵⁵ További formája az eljárásban tanúsított hamis magatartásnak a „*valamely jó hírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becstelen szavak*” használata, illetőleg a bírák, a királyi felség elé terjesztett igazságtalan és hamis panasz. A hamis esküvés bűncselekményének elkövetőjét, a ludast (aucariust) súlyos büntetés kilátásba helyezésével fenyegeti a *Tripartitum* által összefoglalt praxis. Az illető elvesztette összes birtokjogát, valamennyi ingóságát, örökre megfosztották valamennyi fekvő jóságát tulajdonjogától, s személyére nézve „*akkora gyalázat éri, hogy mintegy az emberiség köréből száműzött és kitiltott ember, mindenkor tarka ruhába öltözve, kenderből készült övvel ellátva, mezítláb és hajdon fövel kénytelen a többi keresztény hívők között járni-kelni*”. Becsületével együtt természetesen nevezett elvesztette felpe- res-i képességét is: perben ezután már csak alperesként szerepelhetett.⁵⁶ A mást alaptalanul megvádoló és ezzel ellenfele vagy annak eskütársa nemességét, tisztességét megkérdőjelező fél, ha a bizonyításban alulmarad, a sértett kétszáz forintot érő díjában kellett elmarasztalni.

Hasonlóképpen, csak enyhébben ítéli meg a bírák elé terjesztett igazságtalan és hamis panaszt, amelynek büntetése a nyelvváltás, azaz 100 forint.⁵⁷

Szemben a korabeli gyakorlattal, figyelemre méltó, hogy a *Hármaskönyv*ben összefoglalt esetek java részénél a szerzők nem határozatlan („*megtartván e részben a törvény szerint megtartandókat, büntetteikhez képest megfenyíthetik és megbüntethetik*”⁵⁸) megoldást, hanem a megnevezett, határozott büntetést választották. Ennek oka és lehetősége a magánjogi logikára építkező szerkesztésben rejlik, a szankciók felől közelítő csoportosítás technikája kedvezett a határozott büntetések megnevezésének. Az országos szokásnak megfelelően a főbenjáró ítéletek jellemző végrehajtási formája a fővesztés. Mint láttuk, a tolvajokra azonban akasztást, a rablókra pedig karóba húzást vagy kerékbetörést javasol.⁵⁹ Ugyancsak fővesztésről rendelkezik az egyházi személyek felségsértése, hűtlensége és szándékos, előre eltökélt gyilkossága esetére.⁶⁰ A büntetések legjelentősebb része, miként főntebb láttuk, vagyonbüntetés. Teljes jószágvesztés (minden birtokjog és tulajdon elvesztése, ingó és ingatlan elvesztése),⁶¹ pénzbüntetés (100 forint),⁶² fejeváltás (homagium).⁶³ A könyv III. része afféle vegyes rendelkezések foglalata, ezért kerülhetett ide a homagium definíciója is. Szótárszerűen magyarázza a különbséget a „*hominis ligium*”, vagyis az alattvalónak feljebbvalója iránti köteles hűsége és a homagium, azaz „*a gyilkosok becsüje*” között.⁶⁴ Büntetőjogi értelemben nyilván ez utóbbi tárgyalandó, melynek mértéke a *Hármaskönyv* értelmezésében az elkövető díjához igazodik (hiszen, mint indokolja, „*a halottat semmi ágon sem lehet megváltani és halottaiból föltámasztani. Hanem a gyilkosnak kell saját fejét megváltania, hogy forbatul meg ne öljék és nem azért, a kit az megölt*”⁶⁵). E díjak: főpap és báró esetében 400, nemesnél 200 forint, a szabad királyi városok polgárai saját városukon belül az ország nemeseivel egy díjon marasztalhatók, városon kívül azonban nem tartja őket a *Hármaskönyv* egyenlőnek. Főként a közrendűek vonatkozásában alkalmazott részleges vagyonbüntetés az elkövetéshez igénybe vett, illetve az elkövetéskor a delikvensnél talált javak elvonása. Így például ha „*a jobbágy lopva vagy nyilván erőszakosan erdőt vágna vagy annak fáit hántaná*”, és ezen tevékenysége közben rajtakapják, „*mindenét, a mi nála van, elveszítí és azonfelül erőszakosságáért díján marad*”.⁶⁶

A testcsonkító büntetéseket a *Hármaskönyv* szerzői kollektívája elutasította. A városi joggyakorlat keménységén igyekeztek enyhíteni, amikor elrendelték: a városi hatóságok privilégiumaik, jogkönyveik és statútumaik szellemében büntethetik a gonosztevőket, de „*senkit meg nem csonkíthatnak*”.⁶⁷ Ugyanezt a tételt terjeszti ki a teljes magyar joggyakorlatra, amikor a hűtlenségi esetek felsorolásánál nyilvánvalóvá teszi: e *bűncselekmény büntetése alá esnek a „testcsonkítók és szemkivájók”*. Kivételt ez alól csak az ország nagybírái közül a bánoknak és vajdáknak ad, továbbá a véghelyek parancsnokainak és tisztségviselőinek.⁶⁸ E rendelkezésével lényegében azt a Zsigmond-kori dekrétumot erősítette meg, amely a tagcsonkítás ítéleti formáját is hatalmaskodásnak minősítve szigorúan megtiltotta, s királyi engedélyhez kötötte.⁶⁹ A testi büntetések sajátos formája a megbélyegzés. Werbőczy is elfogadta a kor gyakorlatát: a hamis levelek készítésénél és pecsételésénél jelen volt hiteleshelyi személyekre vonatkozóan lehetőségként említi, hogy „*homlokukra és képvükre tízes pecsét bélyegét nyomják és süssek*”.⁷⁰

Végül megemlíteném, hogy a *Hármaskönyv* a szabadságvesztés-büntetést nyilvántartotta a szankciónemek között. A börtön alternatív büntetésként bukkant föl a *Tripartitumban*. Jelentősen befolyásolta a szabadságvesztés-büntetés státuszát a szerkesztők azon fent idézett elvi tétele, miszerint „*a nemesi szabadság és kivételes előjog senkit a fogságtól szabaddá nem tesz, sem a gonosz tettéért járó büntetéstől és meglakolástól nem mentesít*”. Erre az elvi álláspontra támaszkodva fejtették ki, hogy az egyszerű ítéletben kisebb hatalmaskodásért száz forintra és/vagy kártérítésre marasztalt nemeset a tizenöt napos egyezkedési periódust követően a bíró a pernyertesnek átadni köteles, aki az megszentenciázottat „*mint foglyot*” magánál tarthatja, s megegyezésükig, az ítéletben megszabottak teljesítéséig cselédként kezelheti, sőt dolgoztathatja is (!).⁷¹

A becsületbüntetések között, a patvarkodás büntetéseként előfordult a levelesítés, amikor is az elmarasztalt személyére nézve (miután az emberiség becsét elvesztette) akkora gyalázat éri, „*hogy mintegy az emberiség köréből száműzött és kitiltott ember; mindenkor tarka ruhába öltözve, kenderből készült övvel ellátva, mezítláb és hajadon fővel kénytelen a többi keresztény hívők között járni-kelni*”. Becsületével együtt nevezett elveszítette felperesi képességét is, s perben ezután már csak alperesként szerepelhetett.

Jegyzetek

¹ Bónis György: *A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben* (Budapest, 1934); Réti Illés Elemér: *A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon* (Budapest, 1916); Hajdú Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntető kódex-tervezet* (Budapest, 1971).
² Degré Alajos: *A négyeskönyv büntetőjogi elvei* (Budapest, 1936).
³ Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe* (Budapest, 1910, 128. p.).
⁴ *Hármaskönyv* (a továbbiakban: HK) II. rész 24. cím: A zálogos jogokat és hitbéreket illető megintések teljesítéséről és az erre következő büntetésekről.

⁵ HK III. rész 28. cím: Miképpen kell közös tanúvallatáskor a tanúkat kihallgatni? és azok büntetéséről, kiket tanúságtételre felhívunk és megjelenni vonakodnak.
⁶ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 47. p.).
⁷ HK III. rész 9. cím: Hogy a szabad városok polgárai díjaikra nézve a nemesekkel egyenlők.
⁸ HK III. rész 11. cím: A szabad városok polgárainak peres ügyeiben miképpen kell perújítást kérni?

- ⁹ HK III. rész 19. cím: Birtokjogaikra nézve a városok miképpen tartoznak törvényt állani?
- ¹⁰ HK III. rész 19. cím.
- ¹¹ HK III. rész 19. cím.
- ¹² HK III. rész 20. cím: A polgárok miképpen büntethetik a nyilvános gonosztevőket?
- ¹³ HK III. rész 20. cím: A polgárok miképpen büntethetik a nyilvános gonosztevőket?
- ¹⁴ HK III. rész 1. cím: Isten segedelmével immár a királyi curiának törvénykezési eljárását, ítéleteinek nemeit és különbféleségeit az előbbiekben elvégezvén, az van még hátra, hogy e munka harmadik és utolsó részében, azoknak a pereknek és peres ügyeknek sorrendjéről szóljak, a melyeket föllebezés útján a királyi curia elibe visznek és küldenek át.
- ¹⁵ HK III. rész 25. cím: A jobbágyoknak nevezett falusiak állapotjáról és törvényeiről.
- ¹⁶ HK III. rész 26. cím: A jobbágyok részéről való igazságszolgáltatás módjáról és rendjéről.
- ¹⁷ HK III. rész 26. cím.
- ¹⁸ HK III. rész 31. cím: Hogy a parasztok saját személyökben a nemesekkel perbe nem bocsátkozhatnak.
- ¹⁹ HK III. rész 26. cím.
- ²⁰ Csekey István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog*, In: *Acta Juridico-Politica 2. A Jog- és Államtudományi Kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén elhangzott előadások* (Kolozsvár, 1942, 62. p.).
- ²¹ HK I. rész 14. cím: A hűtlenség vétkének eseteiről.
- ²² HK I. rész 16. cím: Hogy a hűtlenség vétké és a főbenjáró ítélet kétféleképpen különbözik egymástól, és II. rész 56. cím: Míkép kell az ítélet alapján elfoglalt fekvő jószágokat a bíró és az ellenfél kezeiből kiváltani?
- ²³ HK I. rész. 16. cím.
- ²⁴ HK II. rész 44. cím: Azokról az esetekről, melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet hoznak cím.
- ²⁵ HK II. rész 67. cím: A kisebb hatalmaskodásokról és ezek tárgyában az ítélethozásról.
- ²⁶ Előbeszéd 6. cím: A törvény meghatározásairól és ennek kellékeiről.
- ²⁷ Előbeszéd 7. cím: Miért vannak alkotva a törvények? és a törvénynek négyféle tisztéről.
- ²⁸ HK I. rész. 13. cím: A királyi adományokról és nemeikről általában.
- ²⁹ Előbeszéd 14. cím: Mi szükséges az ítélésre, hogy az az igazság cselekvése legyen? továbbá a joghatóságról és a jó bíró tisztéről és kellékeiről.
- ³⁰ HK I. rész 15. cím: Hogy a rablók, tolvajok és gyilkosok fekvő jószágai királyi adományozás alá nem tartoznak.
- ³¹ HK I. rész. 15. cím.
- ³² HK I. rész 9. cím: A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról.
- ³³ HK. I. rész 9. cím.
- ³⁴ II. rész 68. cím: Arról az esetről, melyben valakit a kisebb ítéletnél fogva is letartóztatni lehet.
- ³⁵ HK I. rész. 14. cím: A hűtlenség vétkének eseteiről.
- ³⁶ Vö. 1435(II.):4. és 5. tc. és az 1486:15. tc.
- ³⁷ HK I. rész. 16. cím: Hogy a hűtlenség vétké és a főbenjáró ítélet kétféleképpen különbözik egymástól.
- ³⁸ HK I. rész. 9. cím: A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról.
- ³⁹ HK III. rész 20. cím: A polgárok miképpen büntethetik a nyilvános gonosztevőket?
- ⁴⁰ HK III. rész 5. cím: Mi a homagium és hányféle értelme van?
- ⁴¹ HK III. rész 34. cím: Az ellopott és a táborban vagy a táboron kívül megtalált lóról.
- ⁴² HK II. rész 67. cím: A kisebb hatalmaskodásokról és ezek tárgyában az ítélethozásról.
- ⁴³ HK II. rész 67. cím.
- ⁴⁴ HK II. rész 67. cím.
- ⁴⁵ HK III. rész 33. cím: Miképpen kell azokat a károkat megtéríteni, melyeket a marhák és barmok okoztak.
- ⁴⁶ HK III. rész 33. cím.
- ⁴⁷ HK II. rész 69. cím: A széksértés büntetéséről és a kisebb ítélet terhének fizetéséről.
- ⁴⁸ HK II. rész 72. cím: A nyelvváltságról és annak büntetéséről.
- ⁴⁹ HK II. rész 72. cím.
- ⁵⁰ HK II.rész 72. cím.
- ⁵¹ HK II. rész 70. cím: Mi a patvarkodás és hányféle módon esik meg és annak büntetéséről.
- ⁵² HK II. rész 22. cím: Annak büntetéséről, a kiről megtudják, hogy egy és ugyanazon ügyben mint királyi ember és egyszersmind mint ügyvéd szerepelt.
- ⁵³ HK II. rész 23. cím: Annak büntetéséről, ki elhatalt vagy gyermeket hív perbe, vagy nemest törvény elé állat.
- ⁵⁴ HK II. rész 30. cím: A hamis esküvők és hitszegők vagy úgynevezett „ludasok” büntetéséről.
- ⁵⁵ HK II. rész 74. cím: A közönséges végzemény ama czikkelyének magyarázata, mely a visszaüzésről szól.
- ⁵⁶ HK II. rész 33. cím: Vajjon kártérítés dolgában a nemesnek paraszt mellett és viszont tett esküje foganatos-e?
- ⁵⁷ HK II. rész 72. cím: A nyelvváltságról és annak büntetéséről.
- ⁵⁸ HK III. rész 20. cím: A polgárok miképpen büntethetik a nyilvános gonosztevőket?
- ⁵⁹ HK I. rész 15. cím: Hogy a rablók, tolvajok és gyilkosok fekvő jószágai királyi adományozás alá nem tartoznak.
- ⁶⁰ HK II. rész 44. cím: Azokról az esetekről, melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet hoznak.
- ⁶¹ HK I. rész 14. cím: A hűtlenség vétkének eseteiről, II. rész 43. cím: A főbenjáró ítélet miben különbözik a fejróltság ítéletétől?
- ⁶² HK II. rész 67. cím: A kisebb hatalmaskodásokról és ezek tárgyában az ítélethozásról.
- ⁶³ HK I. rész 2. cím: Hogy úgy az egyházi, mint a világi személyek, egy és ugyanazzal a szabadsággal élnek. III. rész 3. cím: Slavon- és Erdélyországnak külön szokásjogáról.
- ⁶⁴ HK III. rész 5. cím: Mi a homagium és hányféle értelme van?
- ⁶⁵ HK III. rész 5. cím.
- ⁶⁶ HK III. rész 33. cím: Miképpen kell azokat a károkat megtéríteni, melyeket a marhák és barmok okoztak.
- ⁶⁷ HK III. rész 20. cím.
- ⁶⁸ HK I. rész 14. cím: A hűtlenség vétkének eseteiről.
- ⁶⁹ 1405(II.):3. tc.
- ⁷⁰ HK II. rész 17. cím: Mire kell figyelnünk a hamis levelek megvizsgálásánál?
- ⁷¹ HK II. rész 8. cím: Vajjon a kiváltság eltörli-e a végzeményt és viszonyt?

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának gyűjteményében egy, a *Hármaskönyv* 16. századi erdélyi használatához szorosan kapcsolódó, különleges kézirat található.¹ A Zoltay János erdélyi fejedelmi esküdt ülnök által készített kézirat egyedülálló bepillantást enged a kor erdélyi joggyakorlatába, de jóval nagyobb léptékű következtetésekre is lehetőséget ad. A régió, amelyben a kézirat keletkezett, a Mohács után két, majd Buda eleste (1541) után három részre szakadt ország keleti részén kibontakozó új államalakulat, azaz Erdélyből és a hozzá csatlakozott tiszántúli vármegyékből álló keleti Magyar Királyság. Az 1570–1571-ben, I. Miksa magyar király (1564–1576) és (II.) János Zsigmond választott magyar király (1540–1571) között létrehozott speyeri szerződésig ugyanis ennek a középkori magyar államból kiszakadt keleti országrésznek nem volt más megnevezése, ennél fogva csak egyetlen módon határozhatjuk meg: a Magyar Királyság keleti részei ezek, az a terület, amely a Szapolyai család kezén volt és maradt I. János király halála (1540) után is.

Az erdélyi rendek az 1540-es évektől kezdve maguk is alkottak – a terület korábbi rendi, kormányzati és bíráskodási sajátosságait figyelembe véve – törvencikkeket, és igen gyorsan igyekeztek rendezni azokat a közjogi kérdéseket, amelyek az újonnan formálódó állam megszervezésének alapjait jelentették. Nem véletlen, hogy az 1542. március 29-én kezdődött tordai országgyűlést 1860-ban Mikó Imre alkotmányozó és államszervező gyűlésnek nevezte, olyan történeti mozzanatnak, „melyet a nemzeti fejedelmi korszak kiindulási vagy kezdő pontjának mondhatni”.² Bár ma nem egységes a történetírás a tekintetben, hogy a fejedelemség államiségének kezdetei mely időponthoz köthetők, de abban egyetértés mutatkozik, hogy annak az új állami entitásnak, amelyet majd később Erdélyi Fejedelemségnek nevezünk, kialakulási folyamata 1571-ben vagy 1576-ban, sőt talán csak 1593-ban zárult le.

Erdély és az Erdélyhez csatlakozott tiszántúli vármegyék rendisége az 1542–1544 közötti gyűlésein mintegy belülről kezdte kiformalni saját országát, a külső kényszerítő erők meghatározta keretek között. Ezek a korábban *particularis*nak nevezett rendi gyűlések igen gyorsan valamiféle funkcióváltáson mentek át, és *generalis* gyűléseként kezdtek el működni.³ Az Izabella királyné (1539–1559) és fia, Szapolyai (II.) János Zsigmond választott magyar király uralma alá tartozó területeken adót vetettek ki, törvényeket hoztak, kormányzati alapokat teremtettek meg. Királyválasztó funkciót a szó valódi értelmében nem gyakoroltak, de annyiban mégis, hogy az erdélyi és az 1544-ben hozzájuk csatlakozott tiszántúli rendek elismerték uruknak a Porta által kijelölt uralkodót, annak több alkalommal is hűségesküt tettek. Az alkotmányos rend létrehozásakor az erdélyi rendek számára a Magyar Királyság alkotmányos berendezkedése, törvénykezési és kormányzati rendje szolgált követendő mintaként.

1571 után azonban új korszak kezdődött a Magyarország keleti területein kialakulóban lévő új állam történetében. Mindenekelőtt lett neve: Erdély Fejedelemség, és uralkodójának is új titulusa: Erdély és Magyarország hozzá kapcsolódó részeinek fejedelme. A speyeri szerződés

Oborni Teréz

Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézírata

meghatározta a két ország közjogi viszonyát is, amelynek részletezésére itt most nincs mód, mindenesetre az bizonyosan megállapítható, hogy a Magyar Királyságból kibontakozó fejedelemség jogi és alkotmányos alapjait továbbra is a királyság évszázados törvénykönyvei és törvényei alkották. Erre az állításra szolgálnak megkérdőjelezhetetlen bizonyítékok Zoltay János kézírata. Korábban az erdélyi államiség korai történetének kérdéseit elsősorban az erdélyi rendek által újonnan megalkotott törvencikkeket, és azok keletkezési körülményeit felhasználva lehetett csak vizsgálni, ám most, a Zoltay-féle kézirat újabb lehetőséget ad erre. A dokumentum jogtörténeti-kormányzattörténeti jellegű elemzését későbbre, a kézirat teljes szövegkiadásának idejére halasztva itt és most csupán a különleges történeti forrás bemutatására és néhány vele kapcsolatos következtetés levonására szorítkozom.

A Fejedelmi Tábla és esküdt ülnöke – Zoltay János

Miként a kézirat címéből kiderül, szerzője, Zoltay János fejedelmi táblai ülnökként tevékenykedett, amikor elkészítette a *Tripartitum* erdélyi használatához alkalmazható kiegészítéseket. A tábla működésének részleteiről azonban egyelőre meglehetősen keveset tudunk. Dósa Elek összefoglalójában csak szórványosan tett említést a fejedelmi kor bíráskodási rendjéről, a mű ugyanis, címe ellenére, lényegében a 18–19. századi erdélyi joggyakorlatot rekonstruálta.⁴ A későbbi jogtörténeti szakmunkák is utalnak arra, hogy az első perjogi szabálygyűjtemény megalkotására a fejedelemség korában, 1619-ben, Bethlen Gábor uralkodása alatt került sor, a fejedelem kifejezett kívánságára.⁵ A fejedelem ugyanis szerteágazó tevékenysége közepette arra is ügyelt, hogy a „külömb-külömb időben íratott *articulusokat egy corpusban redigáltatta*”.⁶ Az ennek nyomán keletkezett, a jogtörténeti irodalomban *Specimen juridici processus* címmel ismert perrendtartás azután komoly hatást gyakorolt Erdély igazságszolgáltatási rendjére. A rendelkezésekben külön szabályozták a „táblai”, azaz a fejedelmi táblai eljárásokat.⁷ Itt kell megjegyeznem, hogy az

* 2014. március 25–26-án, a Magyar Tudományos Akadémián, *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás. Szerkesztett változata megjelent *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014, 141–162. p.) című kötetben.

erdélyi fejedelmi tábla a magyar királyi táblát tekintette előzményének, és a korszak forrásaiban általában jelző nélkül tűnik fel. Erre az ismert megállapításra ad újabb bizonyítékot Zoltay kézírata, amelyben a királyi táblát ily módon értelmezi: *Curia regia dicitur principis et iudicium ordinariorum conventus*.⁸

Az Erdélyi Fejedelemségben, annak ellenére, hogy a fejedelmváltások és hadjáratok idején az igazságszolgáltatás akadályoztatva volt, összességében mégis folyamatosabban működött, mint a királyi országgrészenben. A Fejedelmi Tábla is rendszeresen tevékenykedett, az erdélyi rendek erre nagy hangsúlyt fektettek, igen sok törvénycikkben említették meg, hogy a fejedelemnek gondot kell viselnie a táblai bíraskodás folyamatosságára. Általában a fejedelmi conditiók is kitértek arra, hogy az igazságszolgáltatást a *Hármaskönyv* és az erdélyi „törvények” – e kifejezésen a helyi szokásjogot értve – és az országnak „írott artikulusai” szerint kell véghezvinni. A fejedelmi táblai ítélezésben az erdélyi rendi privilégiumok figyelembevételével magától értetődően alkalmazták a *sum cuique* elvét, és olyan egységesítő kísérletek is kimutathatók, mint például a fentebb említett bethleni perrendtartás. Miként az Angyal Pál és Degré Alajos által feldolgozott büntetőperekből kiderült, elsődleges jogforrásként Erdélyben is a *Hármaskönyvet* használták, konkrét erdélyi törvénycikkekre csak ritkán hivatkoztak, leginkább általánosságban utaltak ezekre.⁹ Érdekességként említették meg a szerzők, hogy Erdélyben a fejedelmek személyes bíraskodása a korszakban mindvégig fennmaradt, bár erre vonatkozóan is születtek korlátozó rendelkezések. Ez azt jelentette, hogy a büntetőperek esetén a fejedelem beavatkozhatott az érdemi ítélethozatalba. Ezt a lehetőséget a fejedelmek általában nem is hagyták kihasználatlanul, gyakran éltek kegyelmezési jogukkal a hozzájuk fellebbezett ügyekben, vagy éppen az országgyűlésen hozott hűtlenségi per ítéletét bírálták felül, saját és a kincstár érdekeinek megfelelően.¹⁰

A Fejedelmi Tábla elnöke egyúttal rendszerint az országgyűlés elnöke is volt, akit, az ítélmesterekhez és a táblai ülnökökhöz hasonlóan, a fejedelem nevezett ki.¹¹ Az ítélmesterek az alsóbb szintű igazságszolgáltatásban vagy az iratkiadás terén indult karrierjük egyik lépcsőfokaként kerültek ebbe a pozícióba, ahonnan gyakran még tovább emelkedtek. Jogtudományi ismereteik a legtöbb esetben kimagaslóak voltak, de hogy képzettségüket hol és hogyan szerezték meg, arról kevés adattal rendelkezünk. Ennek ellenére az ítélmesterek munkássága mégis jóval ismertebb, mint a táblai bíraskodást segítő esküdt ülnökök tényleges, mindennapi tevékenysége, miként az Trócsányi Zsolt könyvéből is kiviláglik. A fejedelmi táblai esküdt munkájának vizsgálata során mindenképp az erdélyi országgyűlés törvénycikkeire hagyatkozhatunk.¹²

Az Izabella királyné visszatérése utáni nagy államszervezési folyamatban először az 1556. november végén, Kolozsvárott megnyílt országgyűlés rendelkezett a királyi táblai bíraskodás megszervezéséről, bírák, ítélmesterek, esküdt ülnökök és fiscalis director kinevezéséről, az igazságszolgáltatás megindításáról, hiszen – mint írták – az országokat nem kevésbé a törvények, mint a fegyverek tart-

ják meg.¹³ Ezt követően az 1557. februári országgyűlésen rendelkeztek az ülnöki tisztségről, elhatározták, hogy a királyné az ország törvényeit és szokásait jól ismerő személyeket jelöljön az assessor tisztségekbe, nehogy, miként eddig történt, járatlanságuk vagy tudatlanságuk miatt jogtalanság vagy jogsérelem keletkezzen.¹⁴

1571 májusában az erdélyi rendek somlyai Báthory Istvánt választották meg uralkodójuknak.¹⁵ Báthory az esztendő végén tartotta meg első, jelentős új jogszabályokat hozó országgyűlését. A többi között olyan rendelkezéseket is hoztak ezen a gyűlésen, amelyek a törvénykezést szabályozták, amennyiben meghatározták az oktávális bíraskodás terminusait az egyes natiók, illetve a partiumbeliek részére; elrendelték továbbá, hogy a „*Lajos király halálától fogva*” el nem döntött ügyekben haladéktalanul ítélet szülessen, illetve hogy az ítélmesterek az assessorokkal egyetemben folyamatosan ítéljezenek a hozzájuk fellebbezett ügyekben is.¹⁶

A törvénykezés folyamatos ellátását szerette volna biztosítani Báthory Kristóf 1576-ban azzal az országgyűlési artikulussal, amely szerint a hadfelkelés idejére is Kolozsvárra rendelte az ítélmestereket és assessorokat, annak érdekében, hogy a felső szintű bíraskodás akadálytalanul működjön.¹⁷ A szintén Báthory Kristóf által 1578-ban Kolozsvárra összehívott országgyűlés a vallásügy, a törvénykezés és a pénzügyigazgatás terén hozott jelentős törvényeket. A törvénycikkek alapján egyértelmű, hogy a rendelkezések elsődleges célja ez esetben is a bíraskodás folyamatosságának biztosítása volt. Szabályozták az ügyvédek tevékenységét, de azt is kimondták, hogy a fejedelem nevezzen ki táblai ülnököket, „*az kik tudósok de áki tudománban és az törvinben, és az kik tanulni akarnak admittáltassanak az törvinbe az assessorok közibe, hogy szám szerint tizenketten legyenek az mesterekkel egyetemben*”.¹⁸ Ez a törvénycikk arra enged következtetni, hogy nem állhatott rendelkezésre elegendő számban képzett táblai ülnök, és nincs kizárva, hogy a kézirat szerzője, Zoltay János, aki éppen 1578-ig követhető nyomon mint kancelláriai írnok, éppen ennek a rendelkezésnek köszönhetően emelkedhetett fel az ülnökök közé.¹⁹

Az 1588. decemberi országgyűlés ismételt elhatározta,²⁰ illetve kérte a fejedelemtől, hogy a törvény kiszolgáltatására fordítson nagyobb gondot: szorgalmatos, gondos és törvénytudó assessorokkal bővítse ki a fejedelmi táblát, nekik megfelelő fizetést adjon. Nem tudjuk, mekkorára emelték itt a táblai ülnökök létszámát, annyi azonban bizonyos, hogy újításként rendelték el, hogy a fejedelem a táblai ülnökök közül válasszon ki egy „*fő törvénytudó*” személyt, aki kellő felhatalmazással elnököljön a törvényeséken, és úgy igazítsa az eljárást, hogy a régi consuetudót és decretumokat megtartva szülessenek ítéletek, mindenki meglegedésére.²¹

A fentebbiekben ismertetett törvényekből biztosan megállapítható, hogy a fejedelmi táblai assessoroknak rengeteg munkájuk volt. A tábla működtetését szorgalmazó törvények arra is mutatnak, hogy mivel a korban a bíraskodás és a közigazgatás szigorú értelemben véve nem vált el egymástól, így magának az államszervezetnek a működtetését is jelentette a pontos, szünet nélküli,

a helyi szokásjognak megfelelő igazságszolgáltatás, másrészt arra is utalnak, hogy a vármegyéktől, városoktól és a székektől érkezett fellebbezett ügyek igen nagy számban lehettek. Ezt bizonyítja egy 1597-ben hozott rendelkezés, amely arra utasította az ítélmestereket és assessorokat, hogy minden törvényszakon ítéljenek a kulcsos- és mezővárosokból, illetve a vármegyéktől érkező ügyekben, ne csak az adott natio számára elrendelt időpontban, mert bizony nagyon sok panasz érkezett az elmaradásokra, főképpen a nagyobb összegű perek esetében.²²

Ebből a szempontból kivételesek a Báthory András rövid életű fejedelemsége alatti, 1599. évi törvények, amelyek elrendelték, hogy a jogszolgáltatásban részt vevő tisztségviselők – köztük a fiscalis director, a táblai ülnökök (továbbá a kamaraispánok, harmincadosok) se mentesüljenek a hadba szállás kötelezettsége alól.²³ A háborús időszak indokolja ezt a különleges rendelkezést, hiszen korábban – miként a fentebb idézett, 1576. évi törvény-cikk is bizonyítja – a fejedelmi hatalom inkább a táblai ítékezés folyamatosságára helyezett hangsúlyt.

A fejedelmi tábla esküdt ülnökeinek létszámát Trócsányi Zsolt 5–14 fő között jelölte meg.²⁴ Az első törvény-cikk, amely erről rendelkezett, 1557-ben keletkezett, amikor is nyolc törvénytudó személyt rendelnek a bírói fórumra.²⁵ 1578-ban, mint fentebb láthattuk, tízen lehettek, mivel a két ítélmesterrel együtt kellett összesen 12 főnek ellátnia a fejedelmi táblai bíraskodást. Trócsányi Zsolt megállapította azt is, hogy ebben a korszakban, azaz a 16. század utolsó harmadában – a korábbi és a későbbi évtizedekkel ellentétben – nagyon kevés lista, névsor áll rendelkezésünkre a táblai ülnökök személyére vonatkozóan. A névsorok kiegészítésére és pontosítására aprólékos munkával van lehetőség; a korszakban a bírói eljárás során keletkezett dokumentumok jó esetben felsorolják az adott ügyben eljárni jogosult személyeket is. Kiváltképpen a bírói parancsok szolgálnak ilyesféle információkkal.

A kézirat szerzője tordai Zoltay János az erdélyi fejedelmi törvénykezésben, annak adminisztrációjában vett részt a 16. század utolsó harmadában, munkásságának „fénykora” Báthory Zsigmond uralkodásának viharos időszakára esett. Zoltayról Trócsányi kötetében azt olvashatjuk, hogy 1576–1578 között a kisebb kancellária írno-ka volt,²⁶ s csak 1583-tól adatolható mint a fejedelmi tábla ülnöke.²⁷

Zoltay János minden bizonnyal szakértelme alapján emelkedett ki a táblai ülnökök közül, hiszen 1584-ben külön törvény-cikk külön említette nevét és a számára akkor kiadott feladatot. Eszerint a Wesselényi Miklós ítélmester halála után maradt kiadatlan, megpecsétetlen okleveleket Radvanczi Márton ítélmesternek és Zoltay János ülnököknek együttesen kellett összeírnia, és a szükséges módon gondoskodniuk azok kiadásáról.²⁸ Zoltay ezt a feladatot feltehetően kiválóan végezte el, és talán ezért kapott fejedelmi engedélyt még ugyanebben az esztendőben. Báthory Kristóf ugyanis, a fejedelemnek táblai ülnökként tett hűségese szolgálataiért cserébe, Zoltay Jánosnak a Gyulafehérvár külvárosában, a Lippa utcában lévő házát mentesítette a beszállásolás kötelezettsége és mindenmű adófizetés alól.²⁹ Ez a megbízás, amely a Wesselényi

után fennmaradt, feltehetően tényleg nagy mennyiségű kiadatlan irat rendbe tételére szólította föl Radvanczit és Zoltayt, lehet a kiindulópontja a kézirat datálásának is. Ha ugyanis Zoltay valóban 1583-tól – és nem korábban – lett táblai ülnök, a tőle fennmaradt kézirat minden bizonnyal erre az időszakra keltezhető.

Folytatva a Zoltay személyével kapcsolatos adatokat, táblai ülnöksége a jelenleg ismert források alapján 1596-ig terjedően bizonyítható.³⁰ Nevét a Báthory Zsigmond-korszak legvégén, 1601-ben még említik a *Királyi Könyvek* bejegyzései. Egy bizonyos Zoltay János ugyanis ekkor mint fejedelmi familiáris kapta meg az éppen Erdélybe visszatért Báthory Zsigmondtól a Bihar vármegyei Szőkefalvát, Borbély Lőrincsel és Horvát Jánossal együtt.³¹ Egy másik forrásból tudjuk, hogy Zoltay 1602-ben a gyulafehérvári Szász utcában is rendelkezett egy házzal.³²

A Supplementum Tripartiti kézírata

A kézirat címe: „*Supplementum Tripartiti de casibus jure non decisis per Joannem Zoltay serenissimi principis Transylvaniae assessorem in judiciis recenter completum in quo jura quoque deficientia e canonico et civili jure annectuntur: ut legum exempla in illustri loco posita, quid etiam apud nos fieri in similibus casibus oporteat, praemonstrent.*”³³ Azaz: A Hármaskönyv Zoltay János, a felséges erdélyi fejedelem ítéltáblai ülnöke által nemrégiben elkészített kiegészítése a jog által el nem döntött ügyekből, amelyhez hozzávételnek a kánonjogból és a polgári [római] jogból is hiányzó jogok, azért, hogy a törvények példái a nyilvánvaló helyekre téve megmutassák, miként kell nálunk intézkedni a hasonló ügyekben.

A kézirat tartalmát tekintve egyszerre index és valamilyen gyakorlati útmutató azoknak a fejedelmi táblán tevékenykedő vagy éppen a táblai ítékezésbe betanuló esküdt ülnökök, sőt ítélmesterek számára, akik munkájuk során a *Tripartitumot* használták, de szembetalálkoztak olyan különleges, az erdélyi jogszokásokból adódó jogesetekkel vagy eljárási szokásokkal, amelyekre nézve nem találtak eligazítást Werbőczy könyvében. A kézirat illeszkedik azoknak a hasonló jellegű erdélyi jogszolgáltatási segédkönyveknek a sorába, amelyeket Bónis György az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárából adott ki 1942-ben.³⁴ A Zoltay-féle kéziratnak talán egyetlen fennmaradt másolata található meg az Országos Levéltárban, hiszen Bónis alaposan átnézte a hatalmas terjedelmű Kemény József-féle erdélyi forrásgyűjteményt, és abban nem talált rá. Úgyszintén nem említik a kéziratot a 18. századi erdélyi kodifikációs törekvéseket és azok előzményeit tárgya-zó tanulmányokban, és Angyal Pál és Degré Alajos már idézett művében sem, holott utóbbi mű tárgya számára roppant gazdag forrásbázissal szolgálhatott volna.³⁵

A kézirat különlegességét az adja, hogy nem egy szokványos index, azaz címszómutató, amely a jogszolgáltatásban részt vevő tisztségviselők számára megkönnyítette a *Hármaskönyvben* – illetve a korábbi törvénykönyvekben – történő eligazodást. Holott ilyesféle munkát Erdélyből is ismerünk: bizonyosan az 1570-es évekből maradt

fenn ugyanis egy ilyen, kifejezetten a *Tripartitum*hoz készült mutató.³⁶ Hasonló indexek vagy nómenklatúrák a későbbi korokban is születtek, és elsődleges céljuknál – a *Tripartitum* vonatkozó helyeire utalásnál – többre nem voltak hivatottak.³⁷

Zoltay János kéziratja egyszerre több és kevesebb is egy mutatónál: kevesebb, amennyiben az említett erdélyi indexhez képest kevesebb címszót tartalmaz, és több, mivel a benne szereplő címszavak egy része részletesebben kidolgozott, magyarázó jellegű, kifejezetten az erdélyi jogszolgáltatási és eljárás gyakorlat, sőt az ezzel kapcsolatos iratkiadás sajátosságait fogalmazza meg. Az ilyen bejegyzések, mint fentebb említettem, gyakorlati útmutatást is adnak a bírások folyamatában, illetve az azzal kapcsolatos iratok kiadásában tevékenykedők számára, tehát ha úgy tetszik, jóval megelőzve a Bethlen-kort, a kézirat akár korai erdélyi perrendtartásként is értelmezhető.

A kézirat minden bizonnyal a 16. századi eredeti munka 17. század közepén készített másolata. Erre következtethetünk nem csupán az írásképből, de a kézirat végén található, ugyanazzal a kézzel beírt dokumentumokból is. A 220 oldalas kézirat 192 számozott oldalon tartalmazza a *Tripartitum* használatához készült útmutatót. A további oldalakon olyan, azonos kézzel bemásolt iratok találhatók, amelyek az 1658. és 1660. évből származnak. A kötet végére bejegyzett iratmásolatok alapján kétségtelen, hogy a szóban forgó kézirat egy a 17. században, minden valószínűség szerint 1660 körül készült másolat. A címszavak alfabetikus rendje időnként nem következetes – ez feltehetően a másoló munkájából adódik.

A szerző az egyes címszavak értelmezésénél a *Tripartitum* vonatkozó titulusai mellett a magyar királyok törvénykönyveire, illetve dekrétumaira is folyamatosan hivatkozott. Így Szent István, Szent László és Kálmán törvénykönyvei mellett Albert, I. Mátyás és II. Ulászló királyok dekrétumainak vonatkozó paragrafusait is feltüntette. Emellett, ami talán leginkább meglepő volt, a kézirat szerzője az 1540–1560-as évek pozsonyi országgyűlésein hozott törvényekre is hivatkozott, egészen 1569-cel bezárólag, mint amelyeket saját korában, az erdélyi joggyakorlatban érvényesnek fogadnak el és használnak. 1569 utáni pozsonyi végzésekre már nem történt utalás a kötetben. Ez nyilvánvalóan jelzi az egyébként Erdély és a királyság kapcsolatában, a köztörténetben is kimutatható 1570–1571. évi korszakhatárt, amelyre a bevezetőben utaltam. A bejegyzések, főként a királysági törvényekre történő utalások azt a feltételezést is megengedik, hogy a kéziratban rögzített jogszokások és gyakorlat már az erdélyi állam korai időszakában, az 1550–1560-as években is érvényben és szokásban volt. A fentebbi megállapítások természetesen a kézirat kiadása és alapos elemzése során válhatnak bizonyossággá.

Néhány érdekességet kiemelve a kötet bejegyzéseiből megemlítem, hogy a *Hungariae Rex* bejegyzésnél olvasható mondat szerint „a magyarok tanácsából a törökökkel folytatott tárgyalások során a magyar király címet kell használni”. Ez a bejegyzés csakis János Zsigmondra vonatkozhatott, hiszen az ő halála és a speyeri szerződés megkötése után már egyetlen erdélyi fejedelem sem hasz-

nálhatta ezt a titulust, még a törökökkel folytatott tárgyalások során sem.³⁸

Nézzük, Zoltay hogyan határozza meg magát az ülnöki tisztséget az *assessor* címszónál: [az ülnököt] tanácsadónak mondják, akit a fejedelem az ítélmesterek mellé helyez, hogy őket a peres ügyek megismerésében segítsék, és az ügyek helyes megítélésére rendeli őket.³⁹ Az ülnökök tevékenységére és helyzetére vonatkozó I. Mátyás- és II. Ulászló-féle törvénycikkelyek említése után ismertette, hogy miként lehet valaki assessor, visszautasíthatja-e a megbízást, miként emelkedhet feljebb. A magyarázatok sokszor az egyes eljárástípusok folyamatára is utaltak. A szerző a kézirat egészére jellemző kérdés-felelet-szerű magyarázatokkal igazított el a fogalmak között: *Adulterium – Quis est processus causae adulterii?* Ezt követően mutatta be azokat az eseteket, amelyek idetartoznak, és különlegesen minősülnek. Itt és minden más esetben is megjelölte a *Tripartitum*nak vagy más törvénykönyveknek azt a részét és címét, amelyek alkalmazhatók az adott esetre, és ahol csak lehet, az erdélyi szokásokkal egészítette ki és magyarázta meg azokat.⁴⁰

Arendare címszó alatt a szerző kifejtette, hogy milyen kincstári jövedelmeket lehetett bérletbe venni, meghatározta a tized árendálásának szokásait, amiről tudjuk, hogy Erdélyben a szekularizáció után más módon történt, mint a királyságban, de érdekesség, hogy a *Tripartitum* megfelelő részei mellett itt például utalt a pozsonyi országgyűlésen e tárgyban hozott törvényekre. Hozzátette azonban, hogy mégis, Erdélyben a tartomány régi szokásai szerint legyen a tized vagy más jövedelmek bérbeadása.⁴¹

Érdekesség, hogy olyan címszavak is vannak a kötetben, mint például: *Bombarda – bellica machina*, amelyeket háború idején a szabad királyi városok kötelesek szolgáltatni az 1569. évi pozsonyi törvények értelmében.⁴²

Decimatores címszó alatt a tizedszedés erdélyi módjának részletes leírását találjuk, a tizedszedők felhatalmazásait, a jogtalan tizedszedők büntetéseinek felsorolásával együtt.⁴³ A *fiscus* címszó esetében a szerző mindenekelőtt meghatározta annak mibenlétét: „*Fiscus est thesaurus principis sive publicum aerarium...*” E címszónál is a kérdés-felelet jellegű kifejtést alkalmazta. Kinek a javai foglaltathatnak le? – tette fel a kérdést, majd válaszul felsorolta az erdélyi jogszokások szerinti eseteket ily módon: aki halált okoz, annak javait lefoglalják azért, hogy ennek a bűnnek elkövetésétől elrettentsék a köznépet; aki rossz szándékból kimenekül az országból, annak javai a *dotulitium* kivételével elvételének. Ezt követően a megfogalmazás egyes szám második személyre vált át: ha a fejedelem valamilyen tisztséget (*officium*) vagy tisztartótságot (*praefecturam*) ad neked, és te az elöl elmenekülsz, vagy annak a tisztségnek jövedelméből adósságot vagy kárt csinálsz, akkor a fiscusall szemben haladék nélkül törvény elé kell állnod. Majd így folytatja a felsorolást: amikor magszakadás esetén külföldi rokonok tartanak igényt egy birtokra, akkor a fiscus joga előbbre való; aki valamilyen kincset (*thesaurum*) átad a fiscusnak, és nem jön érte, elveszíti; a gonosztévők büntetésének megszabott része, amit a *fiscalis director* szed be szintén a fiscust illeti.⁴⁴

A *Homicidium* esettípusait részletesen felsorolja, és lépésről lépésre leírja a hosszabb és rövidebb peres eljárás szokásos szakaszait – ez újabb bizonyíték arra, hogy a kötet afféle korai perrendtartásként is szolgál.⁴⁵

Talán magával a bíraskodás gyakorlati lefolyásával és az ezzel kapcsolatban kiadott *instrumentumok*, azaz írásos bizonyítésközvetők kiadásával kapcsolatos bejegyzések a legalaposabbak. Ez nem meglepő, hiszen a szerző megismerhette az iratfajtákat és magát az ítélkezés gyakorlatát is kisebb kancelláriai szolgálati éve alatt. A szerző nem egyetlen címszónál, hanem sok jogeset magyarázatánál hozta szóba az annak megítélése során felhasználható, kiadandó dokumentumokat és általában utalt azok érvényességére is.

A *Judex* esetében szintén sokféle kérdést hozott fel, például: a bírának szabadjon-e az ügyeket egymás között megbeszélniük? Ellenségek lehetnek-e bírák? Arbiterek lehetnek-e judexek? (Azaz, olyasvalaki, aki korábban arbiterként részt vett egy ügyben.) Egy királyi ember lehet-e judex? Az utóbbi kérdésre a válasz: nem, ha a felek nem engedik meg, de mégis lehet akkor, ha a fejedelem kifejezetten ezt parancsolja, vagy annak a törvényszéknek a határozatából, amelyen az adott ügyet tárgyalják, kiküldik őket.⁴⁶

A kézirat feljegyzései alátámasztják azt a jogtörténeti irodalomból ismeretes, fentebb már említett erdélyi sajátosságot is, hogy a Fejedelmi Táblától még egyszer, a fejedelem személye elé lehetett fellebbezni. Az *adjudicata* címszónál ugyanis feltette a kérdést: mikor mondanak egy ügyet eldöntöttnek? Az erre adott válaszban a többi között ezt írja: a fejedelem

törvényszékén akkor válik egy ügy eldöntötté, hogyha a fellebbező fél nem akarja azt a fejedelem személye elé fellebbezni.⁴⁷

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a Zoltay-féle *Supplementum Tripartiti* című kézirat a 16. századi Erdélyi Fejedelemség joggyakorlatának rendkívül értékes forrása, amely bizonyítja, hogy a Magyar Királyságból kiszakadt erdélyi állam igazságszolgáltatása a középkori magyar királyok törvénykönyvei mellett elsődleges jogforrásként használta fel Werbőczy István *Tripartitumát*. Emellett azonban, legalább viszonyítási pontként, Erdélyben figyelembe vették, vagy érvényesnek is tekintették – feltehetően 1569-ig – a pozsonyi országgyűlésen hozott törvénycikkeket is. Minden bizonnyal 1570–1571 után kezdődött új korszak e téren is, és ettől kezdve az erdélyi viszonyokhoz illeszkedő jogszolgáltatási gyakorlat erőteljesebben mutatta meg a régió jellegzetes vonásait. A kézirat feltehetően 1583 körül vagy után keletkezett, de mindenképpen a 16. század nyolcvanas éveiben, amikor szerzője, Zoltay János a fejedelmi tábla megbecsült, kiemelkedő szaktudással rendelkező ülnöke volt. Munkájából arra is fény derült, hogy milyen széles körű bíraskodási és ehhez szorosan kapcsolódó iratkiadási szakismerettel kellett rendelkeznie egy fejedelmi táblai assessornak. Zoltay János másolatban fennmaradt műve azt is bizonyítja, hogy már az erdélyi állam korai időszakában is történtek próbálkozások a szerteágazó erdélyi joggyakorlat rendszerezésére és írásban történő rögzítésére.

Jegyzetek

¹ A kéziratra legalább egy évtizeddel ezelőtt Sunkó Attila hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

² Mikó Imre: *Erdély különválása Magyarországtól* (Budán, [1860], 78. p.).

³ Oborni Teréz: *Tartományból ország, erdélyi változások a 16. század első felében*. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István (Budapest, METEM, 2004, 165–179. p.).

⁴ *Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-dik év óta törvényszerűen költ, s az 1849-dik évig érvényességgel bírt törvények és szokások szerint szerkesztette* Dósa Elek (Kolozsvár, 1861); Dósa művének jogtörténeti és jogtudományi szempontú értékelése: Nagy Lajos: *Igazságügyi szervezeti reformtörekvések az erdélyi jogirodalomban (1830–1848)* (Jogtudományi Közlöny, 35., 1980, 673–683. p.); Timon Ákos máig alapvető műve is csak általánosságban írja le a fejedelmi korszak erdélyi bíraskodási gyakorlatát: Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére* (Budapest, Hornyánszky, 1910); Csizmadia Andor: *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban* (Gazdaság- és Jogtudomány, 9., 1975. 1–2., 147–158. p.).

⁵ Nagy Lajos: i. m., 674. p. Érdekes egybeesés, hogy a királyságban ugyanebben az évben jelent meg Kitionich János királyi jogügyigazgató (1561–1619) perjogi értekezése: Johannes Kitionich: *Directio methodica processus iudicarii juris consuetudinarii incliti Regni Hungariae* (Tyrnaviae, Mollerus, 1619). Lásd még Varga Szabolcs tanulmányát *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* c. kötetben.

⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE) – Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae (1614–1621)* VII. Szerk. Szilágyi Sándor (Monumenta Hungariae Historica III/b. Budapest, MTA, 1881, 518. p.).

⁷ Gyulafehérvár, 1619. május 5–26. EOE VII. 518–527. p.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori konvent országos levéltára F29 Articuli diaetales 3. dob. Zoltay-kézirat 44. Erre a jelenségre Nagy Lajos is utal: i. m., 675. p., 9. láb.

⁹ A fejedelemség korának felső szintű bíraskodására máig alapvető megfigyeléseket tartalmaz: Angyal Pál–Degré Alajos: *A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlat* (Angyal szeminárium kiadványai 49. Budapest, Attila-Nyomda, 1943, 4–6., 73–79. p.).

¹⁰ Angyal–Degré: i. m., 16–17, 31–33. p.

¹¹ A tábla működésének összefoglalása Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. 6. Budapest, Akadémiai, 1980, 355–390. p.).

¹² Az Erdélyben 1541 után kialakuló bírósági szervezetre és működésére vonatkozóan lásd Bogdándi Zsolt tanulmányát *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* c. kötetben.

¹³ „*Et quum imperia, non minus legibus quam armis conserventur, conclusum atque visum est, ut quam primum iudices, prothonotarii, assessores, director causarum, publicarum et fisci regii eligantur ac iudicia celebrantur sine intermissione in regno.*” Kolozsvár, 1556. nov. 25.–dec. 7. EOE II. (1556–1576). Szerk. Szilágyi Sándor (Budapest, 1886, 58. p.).

¹⁴ „*Conclusum eciam est vt Maiestas Reginalis prothonotarium et assessorem ordinet et deleget pro dignitate sua et vsu publico, qui le-*

- gum et consuetudinum non sint ignari, sed periti, a quibus iudicia et cause ea moderacione tractantur, ne sicuti hactenus contigit propter eorum insolenciam aut ignoranciam iniurijs et dampnis afficiantur.*” Gyulafehérvár, 1557. február 6–15. EOE II. 74.
- ¹⁵ Oborni Teréz: *Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575)*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György (Budapest, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2002, 291–305. p.).
- ¹⁶ „Az magyarországi nemes uraim és paraszt nép transmissiójokat minden gyűléseken és terminusokon megütiljék, azoképen kamora helyekről való transmissiójokat is, és Erdélybe székelvászárhelyi és több mező városbeli, azoképpen váradai és debreczeni transmissióikat is, mikoron az ítélő mester és esküdt Assessorok hozzá érkeznek.” 1571.4. tc., Kolozsvár, 1571. november 19.–december 1. EOE II. 496–497.
- ¹⁷ „Az ítélő mesterek pedig Kolozvárt az assessorokkal egyetemben az had alatt continue ott legyenek és itiljenek, kiknek fizetésekre ű nagysága viseljen oly gondot, hogy meg ne fogyatkozzanak.” 1576: 10. tc., EOE III. (1576–1596). Szerk. Szilágyi Sándor (Budapest, 1877, 108. p.).
- ¹⁸ „Az széket pedig önagysága építtesse meg assessorokkal, és az kik tudósok deáki tudománban és az törvinben, és az kik tanulni akarnak admittáltassanak az törvinbe az assessorok közibe, hogy szám szerint tizenketten legyenek az mesterekkel egyetemben.” 1578:16. tc. Kolozsvár, 1578. április 24.–május 5., EOE III. 133.
- ¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy Zoltay erdélyi tevékenységére 1578–1583 között egyelőre nincsenek adataim, ellenben Nagy Iván szerint tordai Zoltay János 1580-ban Nyitra vármegye jegyzője, és 1579-ben kapott címeres levelét ugyanott hirdették ki. A kérdés további kutatást igényel. Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, XII. (Pest, Ráth Mór, 1865, 423–424. p.)
- ²⁰ Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben* (Bp., Gondolat, 2005, 173. p.)
- ²¹ „Tetszett az is, hogy az törvény szolgáltatására n[agysá]god viseltesen szorgalmatos gondos és törvénytudó assessorokkal az táblát meg bővítvén, azoknak salariumokat az régi fejedelmek régi szokások szerént adassa meg, hogy lehessenek elegek az szolgálatra, és n[agysá]god válasszon egy fő törvénytudó embert közikbe, az ki cum autoritate praesidiáljon az törvényben, és dirigálja ugy az törvény processusát az régi consuetudo, és az decretum tartása szerént, hogy senkinek feje, jószága, tisztessége ítéletében méltó panaszkodása ne lehessen.” 1588: 16. tc. Medgyes, 1588. dec. 8–23. EOE III. 242.
- ²² 1597:11. tc. Gyulafehérvár, 1597. ápr. 27–máj. 22. EOE IV. (1597–1601) Szerk. Szilágyi Sándor, (Bp., 1878. 119. p.)
- ²³ „Azonképen director, assessorok, procatórok, kamaraispánót, harminczadosok, kerített mező városban is az kik jószágok birnak, jószágok vesztése alatt. [...] Azonképpen levéllel vagy ő felsége avagy azelőtt való fejedelmünk valakinek hadban menéstől való szabadságot adott volna, azoknak ereje ne legyen, hanem ez mostani szükségnek idején velünk egyenlő terhet viseljenek.” Kolozsvár, 1599. június 7., EOE IV. 303. p.
- ²⁴ Trócsányi: *Az Erdélyi Fejedelemség központi kormányzata*, i. m., 358. p.
- ²⁵ Torda, 1557. június 1–10., EOE II. 82. p.
- ²⁶ 1577-ben biztosan betöltötte ezt a tisztséget, ezt bizonyítja Báthory Kristóf vajda oklevele, amely 1583. évi átiratban maradt fenn: MNL OL Gyulafehérvári káptalan országos levéltára F1 Libri Regii 3. 122–123. és *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Fejér Tamás, Rác Etelka, Szász Anikó (Erdélyi Történelmi Adatok VII. Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. 1569–1602. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2005, 57. [91. számú regeszta] és 129. [348. számú regeszta]).
- ²⁷ Trócsányi: *Az Erdélyi Fejedelemség központi kormányzata*, i. m., 361, 373. p.; *Báthory Zsigmond királyi könyvei*, i. m., 124. p. (332. számú regeszta).
- ²⁸ „Utólszor miért hogy Véselény Miklós az egyik ítélő mestert isten ez világból kivötte, és sok levelek maradtak iratlan és pecsételetlen, mind az régi levelekkel egyetemben, annak okáért végeztetett köz akarattal, hogy Véselény Gáspár adja Radvanczi Márton ítélő mester kezéhez az leveleket, melyeket Zoltai Jánossal, az hütös assessorral egyetemben felregestráljanak, és az ítélő mester, az mely dologba törvény lött, annak leveleit megirattassa, az mely levelek írva volnának, azokat meg pecsételtesse és az causánsoknak ki adja, hogy így senki meg ne fogyatkozzék igasságában. Egyéb levelek is, az melyek volnának, azoknak az kié lesznek, megadassanak.” 1584:9 tc.. Gyulafehérvár, 1584. április 25.–május 2., EOE III. 204. p.
- ²⁹ 1584. március 27., MNL OL F1 Libri Regii 3. köt. 194. fol.; *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*, i. m., 155. p. (471. számú regeszta).
- ³⁰ Trócsányi: *Az Erdélyi Fejedelemség központi kormányzata*, i. m., 372. p.
- ³¹ 1601. június 20., MNL OL F1 Libri Regii 34. köt. 171. fol.; *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*, i. m., 450. p. (1683. számú regeszta).
- ³² 1601. márc. 11. *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*, i. m., 447. p. (1673. számú regeszta).
- ³³ MNL OL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori konvent országos levéltára F 29 Articuli diaetales 3. dob.
- ³⁴ *Erdélyi perjogi emlékek, Idea processuum 1776, id. Szász Károly perjogi előadása 1836*. Bevezetéssel ellátta és közzéteszi Bónis György (Kolozsvár, Minerva, 1942).
- ³⁵ Pl. Hajdú Lajos: *Adalékok a XVIII. századi erdélyi kodifikációs törekvések történetéhez* (Jogtudományi Közöny, 35., 1980, 637–647. p.); Nagy Lajos: i. m.; Angyal–Degré: i. m.
- ³⁶ Az „*Index secundus rerum et verborum Tripartiti*” című kéziratban fennmaradt mutató a 16. század második feléből. MNL OL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori konvent országos levéltára F29 Articuli diaetales 3. dob.
- ³⁷ A *Tripartitum* kiadásai mellékleteiként is ismertek ilyesfajta indexek, de újabb kori példaként említem meg Dudits István 1829-ben készült hasonló mutatóját: *Nomenclator operis Tripartiti Juris Consuetudinarii [Inchty] Regni Hungariae a Stephano de Verbeucz Anno 1514 concinnati... per Stephanum Dudits* (Pestini, Landerer, 1829).
- ³⁸ „*Hungariae Rex in tractatibus cum Turca consilio Ungarorum debet uti. Pos. [15]46. art. 4. Pos. [15]69. art. 38.*” MNL OL F29 Zoltay-kézirat 121.
- ³⁹ „*Assessor dicitur consultor, quem Princeps associat magistris protho-notariis ut ipsis in causae cognitione assideat et eos recte ad dicendam causam instruat. Matth.3. art. 14. unde jurati dicuntur Pars 2. tit. 77. et consiliis introesse possunt Vlad. 3. art. 7. licet autem jurisperitissimi sunt tamen procurare illis non permittitur Matt. 3. art. 14. et quod honestae conditionis esse debent. Vlad. 2. art.8.*” MNL OL F29 Zoltay-kézirat 19.
- ⁴⁰ MNL OL F29 Zoltay-kézirat 7.
- ⁴¹ „*Poson. [15]48. art. 61. Poson. [15]52. art. 29. In Transylvania autem juxta veterem eius provinciae consuetudinem arendatio earundem decimarum fiat.*” MNL OL F 29 Zoltay-kézirat 16–17.
- ⁴² „*Bombarda bellica machina, ex tormentis sic nominantur, quarum vecturis tempore belli liberae civitates tenentur. Poson., ann. [15]69.*” MNL OL F29 Zoltay-kézirat 23.
- ⁴³ MNL OL F29 Zoltay-kézirat 46.
- ⁴⁴ „*Quorum bona confiscatur?*” MNL OL F29 Zoltay-kézirat 75–76.
- ⁴⁵ MNL OL F29 Zoltay-kézirat 119.
- ⁴⁶ MNL OL F29 Zoltay-kézirat 130–131.
- ⁴⁷ „*Adjudicata res quando dicatur? [...] In sede quoque judiciaria Principis appellatio in rem iudicatum transibit, si causa in solius Principis personam appellata prosequi negligatur ab appellante.*” MNL OL F29 Zoltay-kézirat 5.

Bevezetés

A *Tripartitum*¹ továbbélését az Erdélyi Fejedelemségben, jóllehet ismert, sőt elismerten fontos tény, legalábbis az egész korszakot átfogóan, eddig nem vizsgálták. Nem lévén jogtörténész, levéltárosként csupán arra vállalkozhattam, hogy a kérdést egyéb kutatómunka során, még a 90-es években lelt forrás, egy sajátos jogszolgáltatási fórum, a curia militaris (kevésbé pontos magyar megfelelője „[lovagi] becsületbírótság”) előtt zajlott per kapcsán vizsgáljam. A forrás alkalmasnak tűnt arra, hogy a *Hármaskönyv* rendelkezéseinek – forráskiadványok, monográfiák szintjén feldolgozatlan – továbbélését az Erdélyi Fejedelemség joggyakorlatában igazolni próbáljam.²

Az Erdélyi Fejedelemség kormányzatának fejlődése és ennek részeként bírósági szervezete a királyi Magyarországétól eltérően alakult. Legfontosabb, „általánosan elismert és állandóan használt jogforrás”-nak a 16. században és a 17. század első felében a *Hármaskönyvet* tekinthetjük, hiszen az, Magyarországtól eltérően, szentítést nyert. A 17. században már szerepelt a fejedelmek választási feltételeiben, hogy „a fejedelem igazságot a *Hármaskönyv* és az *articulusok* szerint szolgáltat és törvény nélkül senkit sem személyében, sem javaiban meg nem bánt”.

A 17. század közepéig a büntetőítéletek és vádindítványok nem hivatkoztak jogforrásra, legfeljebb néha a *Hármaskönyvre*. Erdélyi törvényre ritkán és általánosságban, pontos megjelölés nélkül. Bár a jogszolgáltatás továbbra is a szokásjogon alapult, az *Approbatae*³ és a *Compilatae Constitutiones* kevés, elszórtan fellelhető végzésére, amelyek a *Hármaskönyvhöz* hasonlóan nem tartalmaznak büntetőjogi tárgyú részt, nem sokkal azok kihirdetése után már hivatkoztak, „a két törvénykönyv a gyakorlatban Erdélynek olyan jogi bibliájává alakult, mint Magyarországon a *Hármaskönyv*”.⁴

A fentiek újragondolására készítet az a tény, hogy a *Tripartitum* revíziója, sőt kiegészítése, aktualizálása, az Erdélyi Fejedelemségben már igen korán napirendre került. Ezt egyértelműen bizonyítja Zoltay János, a Fejedelmi Tábla esküdt ülnöke 1583 körül készült, *Supplementum Tripartiti* című kéziratának a MOL Erdélyi Központi Kormányhatóságok Levéltárában teljességében ránk maradt, sokáig lappangó példánya.⁵ A közelmúltban jelent meg a forrást bemutató, jelentős szakmai érdeklődést kiváltó tanulmány Oborni Teréz tollából.⁶ Azt, hogy hatott-e a mű, ha igen, miképpen, a forrás várható kiadása után a további kutatásnak kell megállapítania.

Bármily meglepő, a curia militaris szabályait is tartalmazó *Quadripartitum*nak, jóllehet „kéziratosszövegének másolatát már a 16. század második felében elterjedtek”,⁷ a mai napig sincs modern, jelentőségéhez méltó kritikai, kétnyelvű kiadása!⁸

A forrás, amely felkeltette figyelmemet, egy 1592. január 24-én Gyulafehérvárott kelt csonka irat, amelyben a fejedelem, *Báthory Zsigmond* parancsára összeült bíróság tárgyalja *Kármány aga felperes* és *Kerekes Balázs alperes* ügyét.⁹

Sunkó Attila

A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján*

A bíróságot a fejedelem különös megbízásából (*ex speciali commissione domini principis*) Király Albert, a tizenöt éves háború egyik hadvezére, az udvari lovasság kapitánya (*capitaneus equitum aulae*), másként udvari főkapitány (*supremus capitaneus aulae*) vezette. Bírői szerepét leginkább a tisztség másik megnevezése, a fejedelem udvari familiárisainak kapitánya (*capitaneus aulae familiarium Illustrissimi principis*) mutatja.¹⁰ A bíróság joghatósága (a Jagelló-kori királyi udvar szervezetéhez hasonlóan)¹¹ eredetileg a fejedelmi udvarban fegyveresen (is) szolgálókra, kiemelten azok legfelső rétegére, az udvari familiárisokra terjedt ki, logikusnak tűnik, hogy felettük a szervezet főkapitánya ítél. Az udvari lovasság az udvari familiárisi szervezetre épült, attól el nem választható.¹²

A középkori előzmények szerint a curia militarison az illetékes bíró a király, aki az elnökséget átruházza az országbíróra¹³ vagy az udvarmesterre.¹⁴ Az országbíró hatáskörébe tartozik, azaz más nagybíró által el nem bírálható esetek közé sorolható a becsületügyekben (*factum honoris concernens*) való bíraskodás. Ha ő nincs jelen a királyi kúrián, a becsületügyi bíraskodást a király legtöbbször az udvarmesterre, a királyi helytartóra¹⁵ vagy másra is bízhatja. A kisszámú adatból az tűnik ki, hogy a közepkorban a bíróság vezetésében az országbíró (*judex curiae*) mint egykori *comes curiae* és az udvarmester (*magister curiae*) volt illetékes.¹⁶ Ők mint a curia (ezúttal bíróság jelentéssel) tagjai ítéelhetek tehát az *aula* tagjai, az aulikusok, magyarul *palotások* felett.

A jól ismert, de eddig megnagyugtatóan meg nem *oldott aula-curia, aulicus-curialis, familiáris-szervitor* terminológiai kettősség és/vagy más viszony tehát itt is feltűnő.

A vonatkozó, változó elméleteket, régóta folyó vitákat itt nem ismertetem.¹⁷

Az Erdélyi Fejedelemségben is, természetesen módosulva, fennmaradt a sajátos használat.¹⁸ Am mind a már a Jagelló-korban is ritka *curialis*, a kora újkor Magyar Ki-

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

ráltságban pedig elterjedő *szervitor* kifejezés, különösen annak korábbi értelmében, az Erdélyi Fejedelemségben igen-igen ritka lehetett.¹⁹

Erdélyben szokásos maradt a fejedelem személyes bíraskodása. A 16. században a fontosabb ügyek, például hűtlenség tárgyalásakor a fejedelem még személyesen volt jelen, később az I. Rákóczi György által elfogadott választási feltételek – megvalósulásuk a fejedelmek személyiségének súlyától függött – tiltották a fejedelem bíraskodó országgyűlésen való személyes megjelenését, a „legfelsőbb kegyelmezési jog” gyakorlása azonban vélhetően megmaradt.²⁰ A fejedelem udvarnépe és a katonák feletti személyes bíraskodási joga fennmaradt.²¹ A gyakorlatban ezt a jogát az udvarnép esetében átruházta az *udvarmesterre*, ez azonban a 16. században egyértelműen nem igazolható. Báthory István 1583. március 6-án kiadott, Erdély igazgatási formáját megállapító rendelkezése a főudvarmester hatáskörét általánosságban szabályozza: „Az udvar népének erkölcsét és életét mérsékelni igazgassa, és teljességgel arra gondot viseljen, hogy az udvar szorgos és tekintetes legyen, valami háborúságok az udvarban is ne támadják, senkinek az tisztességének és tisztének határát által ne hágja [...]”.²²

Az udvar rendjét részletesebben szabályozza I. Apafi Mihály 1682. július 24-én kiadott rendtartása.²³ A főudvarmester tevékenységi körének részletes meghatározása (az udvar rendjének, az udvari tisztségviselőknek a felügyelete, az udvarba érkező idegenek fogadása, audienciájának intézése, az udvarba érkező érdemes erdélyiek meghívása a fejedelem asztalához, bejárók, inasok szolgálati rendjének szabályozása) mellett az edictum 8. pontja értelmében „az udvari nép egymás közti és másokkal akár az udvaron kívül (!) folytatott jogvitáit is ők orvosolják, az ítélet végrehajtásáig bezárólag”.

Ehhez társul még az Apafiak korában kiadott másik edictum szerint – a fejedelem különös meghagyására – az udvari gyalogok²⁴ feletti parancsnoklás joga is. Ez fejedelmi jog volt, rajta kívül azonban a *fejedelemasszonynak* és a *főgenerálisnak*, a fejedelem külön parancsára a *fő- és aludvarmesternek*, a *prefectusnak* vagy azok helyetteseinek is kellett engedelmessékedniük.²⁵

A *curia militaris* továbbélésének egyértelmű bizonyítéka Kolozsvár város Báthory Kristóf erdélyi vajda által 1577-ben megerősített törvénykezési helyhatósági szabályzata és annak ugyanazon évi módosítása.

A rendelkezés világosan kimondja: „Továbbá ha egy Kolozsvár városában örökséggel bíró és birtokló vagy nem bíró és nem birtokló nemes személy, azon helynek [Kolozsvár] bíróját előt pert indítana és ugyanott a bírakat, az esküdt polgárokat, vagy perbeli ellenfelét gyalázkodó és sértő szavakkal illetné, a mondott szavak milyensége úgy veendő tekintetbe, hogy a széksértés büntetésére, ha pedig fejtársaságot illető, fejtársaságra ítéltessék, ha pedig becsületet illető ügy, amelynek tárgyalása a mi *curia militarisunkra* tartoznék, az olyan nemes saját bíróját előt a »jog útján üldözze« a [másik] peres fél.”²⁶

Megkülönbözteti az 1577. évi jogszabály a szóbeli gyalázkodást, a széksértést, a fejtársaságot illető ügyet a kifejezetten becsületet érintő ügytől. Gyakorlati elkülönítésük

nehézségekbe ütközött, mivel többnyire együttesen, átfedésben fordultak elő.

Minden Kolozsvár városában örökséggel bíró és birtokló vagy nem bíró és nem birtokló nemes személy, aki Kolozsvár város bírósága előtt pereskedik, becsületügyben alperesként a *curia militaris* elé tartoznék. Az Erdélyi Fejedelemségben, elvileg, kiterjedt azok köre, akik jogosultak lettek volna itt pereskedni.

Pontosítja ezt a részt a helyhatósági szabályzat 1577-ben kelt módosítása: „*akik valójában olyan nemesek, hogy abban a városban [Kolozsvár] telekkel és örökséggel bírnak, azon kívül semmit nem bírnak, azok minden ügyben, úgy örökség, továbbá gyalázkodó, sértő szavak mint adósság, zálog szerződés és bármiféle cselekmény, kivéve a becsületet illető ügyet és a nagyobb hatalmaskodást, [szerző kiemelése – S. A.] mindenben bíró előtt tartozzanak felelni.*

A kolozsvári felpereseknek vagy pereseknek, továbbá még gondatlanság, gyalázkodás, szidalmazás, és hasonló eredetű ügyek esetén – kivéve a becsületet érintő ügyet [S. A.] és a nagyobb hatalmaskodást, úgymint házak megtámadását, gyilkosságot, verést, megsebesítést, nemesek igaz ok nélküli letartóztatását/fogvatartását, továbbá birtokok és tartozékaik elfoglalását – felelni tartozzanak. A becsületet érintő ügy [S. A.] és a nagyobb hatalmaskodás akármely nemesek ellen, csak a mi bíróságunkon/udvarunkban szoktak tárgyalatni és elvégeztetni.”²⁷

A speciális bíraskodás elé utalt ügyek – becsületügy és nagyobb hatalmaskodás – tehát bármely nemesek esetén, éppen szoros összefüggésük és a várhatóan igen súlyos ítélet alapján a fejedelmi *curia* elé tartozott. *Magát a nagyobb hatalmaskodást részletesen határozza meg a Hármaskönyv vonatkozó része alapján, azzal szinte szó szerint egyezően!*²⁸

Jól láthatóan csak a fejedelem és a nemesség érdekeit érintő „kényes” ügyeket emeli ki a *curia* elé. Célja, hogy ezekben a kiemelt fontosságú, figyelmes eljárást igénylő ügyekben a nemes felett ne városi fórum ítéljen.

Az *infámia* fogalmát az erdélyi büntetőjog is ismerte. A becsületsértés és a rágalmazás között nem igazán tettek különbséget. A hatalmaskodás tárgyalására az Erdélyi Fejedelemségben is volt más jogi fórumon lehetőség. A *curia militaris*éhoz hasonló eljárás szerint megyei és városi bíróságok, székely önkormányzatok is ítéltek becsületügyekben, az esetek zömében nyelvváltságra.

Az 1561. április 18-án, Tordán tartott országgyűlési végzés nem is említi a *curia militaris*-t, jogi fórumként az országgyűlést határozza meg: „Mivel pedig a becsületet érintő ügyeket, a jogtalanságok, sérelmek nélkül a pereskedők súlyos költségei miatt, a rendes bíraskodási időszakban megfelelően tárgyalni és vizsgálni nem lehet, éppen ezért végeztetett, hogy az ilyenfajta becsületet érintő ügyeket a teljes és a részleges országgyűléseken, azért a Szent Királyi Felső és az ország bárói, előkelői és országos bírái jelen legyenek, szabályszerűen (*ordinarie*) mindig ítéljék meg és fejezzék be.”²⁹

A jogszabály alkalmazására eleddig két példa ismeretes a korszak végéről. 1686 novemberében Nemes Jánost ítélik el Teleki Mihály és Mikes Kelemen diffamációjá-

ért (gyalázásáért). 1687-ben pedig homoródszentmártoni Bíró Bálint ellen születik ítélet, aki Bethlen Gergely tanácsurat, udvarhelyszéki főkirálybíró, főgenerális-helyettest „diffamálta és mocskolta rendkívül való dolgokkal”. A fejedelem a tettet a tanácsosi rend elleni sérelemként értelmezte. Erre aztán a székely nemzet is elhatárolódott a cselekedettől, ítéletet is kért. Büntetésként Bíró Bálintnak szalmasüvegben, a piacon kellett szavait visszavonnia, majd a pellengér alatt megverték. A visszavonást Udvarhelyszék gyűlésén is meg kellett ismételnie.³⁰

Egyik esetben sem „a pereskedők súlyos költségei miatt”, hanem a fejedelem „társadalompolitikai (és/vagy személyes) érzékenysége” következtében, a fejedelem „kívánságára” került az ügy az országgyűlés elé.

A sértettek kiemelkedő, befolyásos személyiségek. Két eset alapján elhamarkodott következtetés lenne azt állítani, hogy csak és kizárólag fenti „követelmények” teljesülése esetén kerülhetett „becsületügy” az országgyűlés elé.

Bírótársak

Mivel sem a *Négyeskönyv*, sem más forrás nem említi a bírótársakat, a bíróság nagy valószínűséggel aulicusokból, majd oda kirendelt ítélőmesterekből és főpapokból, bárókból, országos nemesekből mint fogott bírákból állt.³¹

Esetünkben pontosan ismerjük a bírótársak tiszttségét. Legnevesebb közülük vitézlő (*egregius*) szászfalvi Lázár István, az udvari gyalogok kapitánya (*capitaneus peditum aulae*), Báthory István, Báthory Zsigmond korának közismert, fontos személyisége. Részt vett Báthory István hadjárataiban, majd Báthory Zsigmond politikai (1594, 1598) és háborús (1596, Mezőkeresztes) küzdelmeinek egyik főszereplője lett, a sellenberki ütközetben (1599. nov. 3.) esett el.³² Majd a többiek felsorolása következik:

Bartakovity [Bartakwit] Horvát János, gyulafehérvári provisor (*provisor Albensis*), maga is a fejedelem familiárisa, a birtok és népe felett gazdasági, közigazgatási és bírói joghatósággal, azaz ítélkezési gyakorlattal is rendelkezett. Gyulafehérváron a jogszolgáltatás legfelső szintjét a fejedelem nevében bíraskodó udvarbíró és választott ülnökökből álló (úri) széke képviselte.³³

Balásfi János végrendelete szerint Zala megyei nemesi irástudó családból származott.³⁴ A Gyulafehérvári Káptalan Levéltárának requisitora (*requisitor Albensis*, 1588–1596)³⁵ 1577-től 1588-ig a nagyobb kancellária írnoka, 1594–1598 között kancelláriai titkár.³⁶ Eme minőségben kap birtokadományt is, amivel bővíti az örökségül rámaradt, Kolozsvárott, a piactéren lévő kőházat is magában foglaló vagyonát.³⁷ Korai elismertségére utal, hogy Báthory István 1582. július 20-án az Erdélynek, a fejedelemnek, testvérének, Kristófnak és unokaöccsének Zsigmondnak tett hűséges szolgálataiért a már azelőtt is nemesnek tudott Balásfi Jánost és általa számos rokonát újranevesíti és címerrel ajándékozza meg.³⁸

Rác Bálint, Súlyomkövi Péter az udvari gyalogság hadnagyai (*centuriones*).³⁹ A Bihar vármegyei Szalontáról származó Tholdi István 1597-ben Lipppa helyettes kapitánya, 1601-ben segíti Báthory Zsigmond hazatérését

Moldvából, 1602 májusában a székelyek főkapitánya, 1603-ban, Székely Mózés mellett harcolva, a brassói csatában szerzett sebeitől hal meg Brassóban. Részt vett Báthory András oldalán a sellemberki csatában, ugyanezen évtől, 1599-től 1603-ig fejedelmi tanácsos.⁴⁰ Óvári István több ízben járt török követségben, valamint a törökpárti tanácsos, Kendi Ferenc megölésében is elismert érdemekeket szerzett, csatlakozik Székely Mózéshez, s 1603-ban, a brassói csatában hal meg.⁴¹ Ők, az alperessel megegyezően, a fejedelem udvari familiárisai (*aulae familiares eiusdem domini principis*). Végül a Gyulafehérváron kőházzal és kerttel is bíró Nyíró István és Szabó István, gyulafehérvári és más nemesek (*aliique complurimis Nobilibus*).

A felperes

Az 1592. január 25-én, Gyulafehérvárott zajlott tárgyaláson a felperes vitézlő (*egregius*) Kármány aga, moldvai nemes, „vitézlo népnek agája és országhadnagya” a Moldvai Fejedelemség katonai vezetője.

Az alperes

A speciális bíróság összehívását vitézlő Kerekes Balázs társadalmi hovatartozása indokolja. 1580-tól a fejedelem udvari familiárisa (*aulae familiaris domini principis*),⁴² sőt Báthory Zsigmond legszűkebb környezetéhez családi szálak fűzték. Felesége, Marcell nevű fiának anyja Chalidonia Squarcialupi, a fejedelem orvosának (*doctor medicinae principis*), az unitárius Blandrata köréhez tartozó jeles humanistának, az 1592-ben elhunyt „tudós eretnek”-nek, aki a leendő fejedelem elé Cicerót állítja példaképül, Marcello Squarcialupi del Piombónak (Marcellus Squarcialupus) a leánya.⁴³

Lakóhelyük is Gyulafehérvárott volt, a Szebeni, más-ként Olasz utcában,⁴⁴ ahol a 16. század végétől kezdve az udvar és az udvari hadak tagjainak, számos kék drabantnak telke és háza is megtalálható volt.⁴⁵ Földbirtokkal⁴⁶ és a Boldogasszony utcában, Balásfi János fejedelmi titkárnak, tehát a bíróság egyik tagjának szomszédságában (!) lévő házzal is rendelkezett.⁴⁷

Az eset

A felperes ügyvédje, gáltói Gáltövi Ferenc előadása szerint a következő volt: 1591 nyarán (*aratás taiba*) Báthory Zsigmond fejedelem azzal a „tanulsággal” (utasítással) „bocsátotta” ki udvarából Kerekes Balázst, hogy mivel az erdélyi fejedelem akarata ellenére Moldvából több ízben engedély nélkül érkeztek Péter vajda szolgálói, azokat a boérok, akiknek a vajdától érvényes engedélye (*igaz levele*) nincs, tartóztassa fel, árujukat vegye lajstromba, az érvényes okmánnyal rendelkezőket „ne bántsa”. Az alperes ezt szegte meg, amikor a felperest érvényes menlevele és kérése ellenére elfogta, tizenkét napig fogva tartatta, minden, tételesen felsorolt, igen értékes javát⁴⁸ lefoglalta

és elvitte. A felperes hiába kérte, hogy javait tanúk előtt vegye lajstromba, és a felperest javaival együtt vigye a fejedelem színe elé.⁴⁹

Az 1592. január 25-én Gyulafehérvárott zajlott tárgyaláson⁵⁰ a felperes Kármány aga nevében procurátorai, gáltóvi Gáltói Ferenc és Sebesi János szerint az alperes, annak ellenére, hogy már az előző tárgyaláson is felszólalt jogtalan letartóztatása ellen és kérte szabadon bocsátását, „*mely keresetedről neked törvényed is lött itt [udvari fő-] capitán uram előtt*” – ezt tartalmazná a Király Albert által kiadott, 1592. január 24-én keletkezett csonka levél – most mégis büntetést kér a felperesre.

Az alperes által állítandó szavatosok,⁵¹ Dávid deák, Pattantyús György, nem tartoznak neki semmivel, ők semmit el nem vettek. Csak az alperes, aki nem a szavatosok, hanem az erdélyi fejedelem szolgája volt. A tény, a felperes kifosztását, az alperes sem tagadja.

A felperes tagadja az alperes állítását, miszerint ő áruló, és ezért pereskedésre alkalmatlan lenne, hiszen hűséggel szolgálta urát, Péter vajdát szolgáljaként követte, az „*ő kenyérét ette.*” A német birodalmon át jött, feleségével, javaival, ezért nem is lehet áruló. Az alperes azonban „*mód nélkül*” elvette a felperes javait, útközben kifosztotta.⁵² Ha a felperes a szultántól árulóként valóban félt volna, nem ide jön, mert a császár itt is eléri.

Az alperes a szultán nevében ne „*direktorkodjék*”, hiszen nem ő az erdélyi fejedelem, mert „*ha ezeket a vétkeket ő keresné rajta*”, az *jogos lenne, neki viszont nincs hatalma rá*. Nem köteles az alperesnek a Péter vajda által kiállított „*igaz levelet*” bemutatni, csak az erdélyi fejedelemnek!⁵³

A cselekmény több olyan elemet, pl. a felperes érvényes menlevelének (*salvus conductus*) megsértését, egyedül úton lévő kifosztását, fogságba vetést foglal magában, amelyek külön-külön is az adott bíróság elé vonhatóvá tezik a pert, és kimerítik a hatalmaskodás fogalmát is.

A fejedelem által Kerekes Balázsnak adott feladat is az udvar(tartás)hoz (aulához) tartozásának megfelelő. Joggal tekinthető ugyanis a középkori gyakorlat folytatásának, hogy a vajdai menlevél nélkül Erdélybe érkező moldvai boérok „*marháinak*” lefoglalására a fejedelem udvari familiárisát küldi ki, hiszen rendkívül hasonló feladatokat (illegálisan „exportálók” elfogása, letartóztatott személy ingóságai, birtokok, hajók lefoglalása, adószedés) láttak el már a Mátyás-kori aulicusok is.⁵⁴

Az alperes prokurátora, Iulius Matalea szerint védencét az ítélethirdetés előtt a felperes panaszára fogták el. Letartóztatása alatt javait a felperes feldúlta és mindent elvitt, amit talált, „*holott ő [az alperes] jószágos nemes ember*”,⁵⁵ ezért őt ítélethirdetés előtt még a fejedelem az 1588. december 8. és 23. között tartott megyesi országgyűlés végzése szerint sem tartóztathatja le, sem személyét, sem vagyonát nem károsíthatja.⁵⁶

Az alapelvet, miszerint nemes embert, székelyt, vagyonos polgárt ítélethozatal előtt csak közönséges bűncselekmények esetében (emberölés, lopás, rablás, házasságtörés), tettenérés miatt lehet letartóztatni, erősen hangsúlyozták, ezért már Brandenburgi Katalin és a későbbi fejedelmek választási feltételeiben is szerepel. Az

alaptalan letartóztatás végrehajtóját, akár hatósági személyt is, továbbá a feljelentőt komolyan, a letartóztatott „*eleven díján*” (vivum homagium) büntették.⁵⁷

Kerekes Balázs ezért most már nem szabadulását várja a felperestől, hanem a jogtalan letartóztatása alatt történt vagyonelkobzásról kér határozatot. Kármány aga akkor sem lenne perképes, ha Kerekes Balázs mindazt, amivel vádolják, valóban elkövette volna, mert a felperes, urával, Péter vajdával együtt a török császár „*hites köteles szolgálói és rabjai*” voltak. A felperes ugyan a Moldvai Fejedelemségben a „*vitélő népek agája és országhadnagya*” volt, de a szultánt elárulva Péter vajdát elszöktette, így áruló lett, amiért – hűtlenségért – fő- és jószágvesztés jár.⁵⁸ Ezért az alperes azt várja a fejedelemtől, hogy a felperest elfogja, keresetét elutasítsa, továbbá a felperes az alperestől az ország törvénye ellenére „*hatalmasul*” nagyobb hatalmaskodással elvett javakat adja vissza.⁵⁹ Ha az eset fordítva történt volna, teszi hozzá, azaz Moldvában, Havasalföldön egy erdélyi nemeset fognának el árulóként, sokkal szigorúbban bánának vele, vagy legalábbis rögtön a Portára küldenék. Ezért is nem oltalommal tartozik a „*fejedelem széke*” a felperesnek, hanem büntetéssel. Az alperest mentse fel. Az ügynek ez a „*dereka*”, amit a fejedelemhez kell fellebbezni.⁶⁰

Az alperes nem a szultán képében szól „*direktorkodik*”, hanem csak a felperestől menekül. Az alperes szerint előadottak kimerítik az ügydöntő, ügyenyésztő kifogás (*peremptoria exceptio*) fogalmát. Ezért fellebbezni akar. Mivel a felperes állításait ártatlanságára és „*jó levelére*” alapozza, kéri, mutassa be a levelet, az alperes hadd értse meg jobban a keresetet. Az alperesnek „*szemtől szembe*” nem hagyta meg a javak visszaadását a fejedelem, a felperes erővel vette vissza azok egy részét. Sem a kifogás (*exceptio*), sem a fellebbezés (*apellatio*) nem volt eredményes, az alperes alkalmas időpontot (*competens terminus*) és szavatost (*evictor*) kér Dávid deák (aki most Bécsben van) és Pattantyús György személyében, ők majd felelnek érte.

Ha a szavatosok nem tudják őt kimenteni vagy a felperest kifizetni, akkor majd jogosan kell az alperesnek a vádakra felelnie.⁶¹

Figyelemre méltó az eljárásban a felek személyes megjelenésének kérdése. A felperes Kármány aga nem a fejedelem udvarának tagja, még csak nem is alattvalója, hanem moldvai nemes, a fejedelemség katonai vezetője. Lehetséges, hogy ez a tény vagy a joggyakorlat rugalmassága, erdélyi módosulása indokolja az eltérést a szabályzatoktól és Királyi Magyarországon kelt idézőlevelek többségében is hangsúlyozott elvtől, miszerint a curia militaris előtt mindkét félnek személyesen vagy ügyvédjével és nem csak ügyvédje által képviselve kellett megjelenie,⁶² míg 1592. január 24-én a felperest,⁶³ január 25-én már mindkét felet prokurátorok képviselték.⁶⁴

Az ítélet

A bíróság az 1592. január 25-én tartott tárgyaláson az alperes kifogásait elutasítja. A felperes nem áruló, mert urának, Péter moldvai vajdának tartozott hűséggel, nem

a török császárnak. Ezért az alperest vérdíj megfizetésére ítélik. („*Ideo in causa attractus committitur in homagio actoris.*”)⁶⁵

Nem bocsátják fellebbezésre a Kerekes Balázs által felsorolt kifogásokat, annak ellenére, hogy a felperes moldvai, ezért az ügy „*nem ez országi embernél való dolog*”.

A felperes menlevelét nem köteles az alperesnek bemutatni. A fejedelem ugyanis már jelen tárgyalást megelőzően, vélhetően 1592. január 24-én, megparancsolta az alperesnek a felperes javainak visszaadását, most már erről szól a per, ezért a felperes itt nem is keres hatalmaskodást elítélő végzést, csak az alperes által még vissza nem adott javait szeretné visszakapni. Ezért az alperes inkább azt vallja be, miért nem adja vissza, hova tette az elvett javakat? Elismeri-e vagy tagadja, hogy azok jelenleg is nála vannak? A szavatos (*evictor*) állítási kérelmét a bíróság azzal utasítja el, hogy az csak más típusú, (pl. zálog-) szerződés esetén alkalmazható. Az alperes ezért vagy tagadja, vagy elismeri a vádat. Az alperes fellebbez.⁶⁶

A Kármány aga által 1592. február 11-én, Gyulafehérvárott kiállított bizonyáglevélből következtethetően az alperest, minden fellebbezési törekvése ellenére, a felperestől elvett, ezúttal is tételesen felsorolt javak visszaadására, vérdíj megfizetésére kötelezte, mivel az alperes ingó vagyonából nem volt fedezhető, illetve a kirótt jószágvesztés miatt Kerekes Balázs Gyulafehérvári Káptalannál írásban is számba vett házát és összes javait is a felperesnek becsülte 603 ft 41d. értékben.⁶⁷

Az ítélet végrehajtását más forrás egyértelműen nem erősíti meg. Özvegye csereszerződése csupán arra enged következtetni, hogy az asszony gazdasági helyzete férje halála után megromlott ugyan, de, hogy ez vagyonelkobzás következménye lenne, nem állítható.⁶⁸

A curia militaris működését taglaló szabályzatokban⁶⁹ kilátásba helyezett büntetés, a becsületvesztés kimondására és főképp végrehajtására, éppen annak súlyos, a vesztes jogképességét is rendkívül hátrányosan befolyásoló következményei miatt, nagyon ritkán akadt példa.⁷⁰

Mind a felperes Kármány aga, mind az alperes Kerekes Balázs – kialakult terminológia hiányában – címe, megszólítása „*egregius*”. Elfogadott magyar fordítása vitézlő.⁷¹ Mindkét személy esetében a valós katonai tevékenység indokolhatja ezt.

Egyéb, hosszasan sorolható példák nyomán igen csábító lenne kijelenteni, hogy a címhasználat, az udvari nemesség, a familiárisok esetében következetes volt.⁷² Am ez korántsem lenne kellőképpen megalapozott.

A címnek a „*nobilis*” és egyéb címekkel való kapcsolata sem tisztázott. Magyarázatra szorul ugyanis, hogy – ismereteim szerint – az udvarhoz nem vagy nem ilyen minőségben köthető személyek,⁷³ például a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmontori Konvent requisitorai, akik közül többen kancelláriai tisztségből (például a nagyobb kancellária írnoke) kerültek ide, többek is viselik ezt a címet is!⁷⁴

Így válik érthetőbbé *Balásfi* János, a Gyulafehérvári Káptalan Levéltárának requisitora (*requisitor Albensis*,

1588–1596), a nagyobb kancellária írnoke (1577-től), kancelláriai titkár (*secretarius cancellariae* [!], 1594–1598) szereplése a bíróság tagjai közt.⁷⁵

A kancelláriai titkárok létszáma legfeljebb 2-3, hosszabb periódusokban csupán 1 fő volt. Többen közülük bejutottak a fejedelmi tanácsba, sőt már a 16. században is a kancellárságig vitték.⁷⁶

A királyi udvar és a királyi titkárok hasonló kapcsolata már a középkori Magyarországon ismert volt. Ott nem tartoztak a kancelláriához, ezt tisztségük megnevezése (*secretarius regiae maiestatis*) is mutatja. Kizárólag a király nevezte ki őket, egy részük tanácsos is (*secretarius et consiliarius*) volt. II. Ulászló halálakor a korábbi kettő, majd négy fő után már kilencen voltak, magasan képzett, nemritkán egyetemet is végzett személyek, akik követségeket is vezettek. „Lényegében hasonló volt a szerepük, mint a nyugati államok uralkodói tanácsában a nagyurak mellett egyre nagyobb arányban jelen lévő tanult tanácsosoké.” Szolgálatukat magas egyházi javadalmakkal, kezdetben püspökséggel, létszámuk növekedtével kanonoksággal ismerték el.⁷⁷ Nem tartom kizárhatónak, hogy az erdélyi fejedelmi udvarban, természetesen ezúttal is a helyi viszonyoknak megfelelő változatban, megvolt ez a – jelenleg még rendszeresen nem igazolható – viszony.

Összefoglalás

Az Erdélyi Fejedelemség joggyakorlatában is élt a kifejezetten a fejedelmi udvar kiváltságolt tagjai, az uralkodó udvarához, ezáltal személyéhez erősen kötődő fejedelmi udvari familiárisok vitás ügyeinek jogi megoldását szolgáló fórum, amely a középkori Magyarország alapvetően azonos célokat szolgáló és a kora újkorban is tovább élő jogintézményének, a curia militarisnak nevében, funkciójában egyaránt örököse, kapcsolódási pontként ezúttal is I. János udvarát jelölve meg.

Lényeges különbség, hogy amíg a Királyi Magyarországon a hagyományos udvari tisztségek 1526 után is megmaradtak, ezeket be is töltötték. A „virtuális udvar” azonban csak koronázásokkor működött.⁷⁸ Erdélyben viszont nem virtuális, időszakos, hanem valóságos, folyamatos fejedelmi udvar működött.

Az udvar tagjai, mindenekelőtt udvari familiárisok, egymás közti és/vagy az udvarhoz nem tartozó személyekkel folytatott jogvitáira is jóval gyakrabban került sor. Ezért a bizonyára a fejedelmi kor végéig fenn is maradó *curia militaris* is rendszeresebb tevékenyegét végezhetett. Annak ellenére, hogy a curia militaris szabályzatát a *Négyeskönyv* és a Corpus Juris is tartalmazza, esetünkben a gyakorlatban szinte kizárólag a *Hármaskönyv* vonatkozó részei szerint jártak el.

A három jogforrás közti bonyolult viszonyt kizárólag nagyon alapos jogtörténeti kutatás hivatott tisztázni. Nem kevésbé igaz ez az Erdélyi Fejedelemség udvarszervezetére, különös tekintettel annak meghatározó rétegére, az udvari familiárisokra.

- ¹ Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kényelvű kiadás.* Bev. Bónis György, Csíky Kálmán. Ford. Csíky Kálmán (Budapest, 1990).
- ² A curia militarisra részletesebben lásd Sunkó Attila: *A curia militaris működésének nyomai a kora újkori Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben* (Levéltári Közlemények, 74., 2001, 3–64. p.; a továbbiakban: Sunkó, 2001).
- ³ *Approbata Constitutiones Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénynyír.* 69. köt. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Jegyz. Márkus Dezső (Budapest, 1900, 5–253. p.).
- ⁴ Angyal Pál–Degré Alajos: *A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata* (Angyal szeminárium kiadványai 49. Szerk.: Bertl Emil és Jencs Árpád. Budapest, 1943, 8–9., 14. p.); Csizmadia Andor: *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban. Kodifikációs munka a XVII. századi Erdélyben* (Gazdaság és Jogtudomány, IX., 1975, 167–168. p.). Vö.: Wenzel Gusztáv: *Kitonich János magyar jogtudósról* (Uj Magyar Muzeum [UMM], 1851–1852, 399–400., 461. p.).
- ⁵ MNL OL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. Articuli diaetales [F 29 Articuli diaetales 3.]. A kötetet a repertórium készítésének munkálatai közben fedezte fel, s hívta fel rá figyelmemet az anyag akkori referense, Bakács Bernadette, amit ezúton is köszönök.
- ⁶ Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézírata.* In: *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Szerk.: Máthé Gábor (Budapest, 2014, 141–162. p.).
- ⁷ Illés József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi* (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. IV.2. Budapest, 1931, 17. p.).
- ⁸ Az általam ismert egyetlen kiadás: *Quadripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* (Zagrabiae, 1798).
- ⁹ F 12. Kiadása: Sunkó, 2001, 54–55. p.
- ¹⁰ Király Albert: 1590. augusztus 2. *capitaneus aulae familiarium Illustrissimi principis.* MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. F szekció. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Protocolla (F2) XI. 198–199. p. Sibrik Gáspár: 1595. április 3. *Capitaneus aula nostrae familiarium.* MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. Cista Comitatum (F17). Com. Alba Cista I. fasc. II. N15. A tisztség 16. századi terminológiájára: Sunkó Attila: *Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században* (Fons, I., 1994, 198–200. p.; a továbbiakban: Sunkó, 1994). Az udvari hadszervezet és ennek részeként az udvari főkapitány tisztségére, az udvari lovasság szervezetére Sunkó Attila: *Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadai a XVI. században* (LK 69., 1998, 106., 109., 112., 117–118. p.; a továbbiakban: Sunkó, 1998).
- ¹¹ Kubinyi András: *A királyi udvar élete a Jagelló korban.* In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szerk.: Koszta László (Szeged, 1995, 322. p.; a továbbiakban: Kubinyi, 1995).
- ¹² A kora újkori Magyarország magánföldesúri udvarszervezetére, igen alaposan, újabban Koltai András: *Baththyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14. Győr, 2012, különösen: 239–304. p.).
- ¹³ Bazini Péter országbíró: 1516: DI 94827, Sárkány Ambrus országbíró: 1525: DI 24103.
- ¹⁴ Buzlai Mózes udvarmester (magister curiae): 1513: DI 22431.
- ¹⁵ Degré Alajos: *A Négveskönyv büntetőjogi elvei* (Angyal szeminárium kiadványai 34. sz. Szerk. Bertl Emil és Jencs Árpád (Budapest, 1936, 51–52. p. 29. lánkjegyzet).
- ¹⁶ Kubinyi, 1995, 318. p.; Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegeyes-házi királyok alatt* (Budapest, 1899, 61. p.; a továbbiakban: Hajnik, 1899); Karácsonyi János: *Becsületbírósági ítélet 1516-ból* (Hadtörténelmi Közlemények, IV., 1891, 486. p.; a továbbiakban: Karácsonyi, 1891); Kumorovitz L. Bernát: *Magyar nyelvű becsületbírósági ítélet 1516-ból* (Magyar Nyelv [MNY], LII., 1956, 368. p.); Quadripartitum III. r. 9. c.
- ¹⁷ Kiváló összefoglalás és az elmélet továbbfejlesztése Kubinyi András: *A királyi udvar a késő középkori Magyarországon.* In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (Budapest, 2005, 13–32. p.; a továbbiakban: Kubinyi, 2005). A „kihelyezett udvar” fogalmára és 17. századi működésére Szabó Péter: *A kihelyezett udvarok az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban.* In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (Budapest, 2005, 314–339. p.).
- ¹⁸ Például: *udvari familiárisok familiares aulae capitaneus aulae familiarium* az udvari lovasság kapitánya („capitaneus equitum aulae”), másként udvari főkapitány (*supremus capitaneus aulae*. „capitaneus peditum aulae”) stb. A terminológiára lásd Sunkó, 1994; Sunkó 1998.
- ¹⁹ Egyelőre nem ismerek ilyen értelmű példát.
- ²⁰ Rác Lajos: *Főhatalom és kormányzás az erdélyi fejedelemségben* (Budapest, 1992, 166–167. p.).
- ²¹ *A C. V. R.* 27. ed. Angyal–Degré, 1943, 16. p.
- ²² *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699.* Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III/b. Budapest, 1875–1898, III. 171–177. p.; a továbbiakban: EOE).
- ²³ *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* [MGTSZ], 1908, 494–505. p.
- ²⁴ Udvari gyalogok, másként kék drabantok a fejedelem testőrei voltak, emellett azonban számos más, többek közt hadi, reprezentációs, „karhatalmi”, feladatot is elláttak. Részletesen lásd B.Szabó János–Somogyi Győző: *Az erdélyi fejedelemség hadserege* (Budapest, 1996, 42–51. p.); Sunkó, 1998, 113–123. p.
- ²⁵ Szádeczky Béla: *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartásából* (Kolozsvár, 1913, 28. p.).
- ²⁶ Kolozsvár Oklevéltár II. 115.; *Monumenta Hungariae Juridico-Historica. Magyarországi Jogtörténeti Emlékek. Corpus Statutorum Hungariae Municipaliū. A Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye.* Tomus I. *Statuta et Constitutiones municipiorum Transsylvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem seculi XVIII.* I. kötet: *Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai.* Összegejtették, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen kir. egyetemi tanárok Kolozsvártt (Budapestini/Budapesten, 1885, I. 194.; a továbbiakban: Corp. Stat. I.).
- ²⁷ 1577. „Kolozsvár törvényszéke helyhatósági szabályzatának Báthory Kristóf erdélyi vajda és székelyek ispánja által módosítva újabban megerősítése. (Kolozsvár Oklevéltár II. 118.). A törvény eme módosított változatát a Corp. Stat. I. nem közli!
- ²⁸ Trip. II. Tit. XLII. 5. §., Trip. II. Tit. LXVII. 9. §.
- ²⁹ 1561. IV. 18. Torda. „Quia autem causae factum honoris tangentes, citra iniuriam, grauamina et expensas difficiles causancium, in statutis terminis celebrationis iudiciorum commode tractari discutique non possunt, propterea conclusum ut huiusmodi causae facti honoris in comitiis generalibus et parcialibus ob presenciam sacrae Maiestatis regie, dominorum baronum, procerum et iudicum regni, ordinarie semper iudicari et terminari debeant. EOE II. 191.
- ³⁰ 1687. február–márciusi országgyűlés XI. tc.; Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 76. Budapest, 1976, 173. p.).
- ³¹ 1516: DI 94827, 1525: DI 24103. Hajnik, 1899, 65. p.; Karácsonyi, 1891, 486. p.; Kubinyi, 1995, 344. p.
- ³² Sunkó, 1998. 118–119. p.; Sunkó, 1994, 204–205. p.

- ³³ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig* (Magyar Országos Levéltár kiadványai. III. Hatóság és hivataltörténet. 1. Budapest, 1946, 484–485. p.).
- ³⁴ Végrendeletének kiadása: Sunkó Attila: *A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent Levéltárának működésére vonatkozó iratok* In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. Főszerk. Ujváry Gábor (Budapest, 2003, 99–101. p.; a továbbiakban: Sunkó, 2003).
- ³⁵ Pályafutására: Sunkó Attila: *Levélkeresők. A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent requisitorainak archontológiája a XVI–XVII. században* (Fons, 9., 2004. 2. sz., 277–328. p.; a továbbiakban: Sunkó, 2004).
- ³⁶ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. III. Hatóság és hivataltörténet. 6. Budapest, 1980, 185., 187. p.; a továbbiakban: Trócsányi, 1980).
- ³⁷ 1591. május 13. Gyulafehérvár. Balásfi János, akinek megnevezése a szerződésben „collega noster”, a Torda megyében lévő Kékbükk nevű birtokát eladja abafáji Gyulay Pálnak, a neves humanistának („Consensus generosi Pauli Gyulay de Abafia ad fassionem nobilis Joannis Balasffy super integra possessione Kykbyk (Kékbükk) appellata in comitatu Thordensi existenti”. MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. Protocolla, Libri Regii et Styliionaria [F15] 11. k.; Liber Ruber. Liber Regius Batorianus 1591, 236^r-237^r fol. 1598. március 6-án a fejedelem titkárát (secretarius noster) Buchest (Bucsesd, Zaránd vármegye, ma: Bucseş, Románia) birtokába iktatják. Statutoria possessionis Buchesd Joannis Balasfi Anno 1598 confecta. MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Centuriae [F3] A No. 74.
- ³⁸ 1582. július 20. Bidgoszcz. Általa nemesíti apját, Lászlót, annak testvéreit, Jánost, Istvánt, Györgyöt, Ambrust a néhai Dancha Balázs fiait, idősebb János fiát, Gergelyt és ifj. János testvérét Annát. (*Czimerlevelek*. Gyűjtötte: Sándor Imre. I–II. füzet. Kolozsvár, 1910, I. 8–9.)
- ³⁹ Rác Bálint, vitézlő: 1594. július 1. *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve. 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei. 1603–1616*. Bev., jegyz.: Kovács András. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2. Kolozsvár, 1998. 23.) Solyomkői Péter deák: 1589. június 24., 1594. július 14. (Gyulafehérvári jk. 18., 24.)
- ⁴⁰ Trócsányi, 1980. 35. p. Apja: Szalontai Tholdi Mihály, János Zsigmond tanácsosa 1570-ben (?), Anyja: Csáky Borbála. Felesége: Bánffy Klára, Fiuk: György. Lásd: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Írta Nagy Iván. I–XIII. (Pest, 1857–1868, 11. k., 159. p.). A sellemberki csatára: Szamosközy István: *Erdély története*. [1598–1599, 1603]. Fordította: Borzák István (2. kiadás. Budapest, 1977, 243 p.); Báthory Zsigmond „behozása”: Szamosközy István *történeti maradványai. 1542–1608*. Eredeti és egykoru példányokból kiadta Szilágyi Sándor. Negyedik kötet: *Vegyes Följegyzések* (Monumenta Hungariae Historica II. osztály. Scriptores. XXX. Budapest, 1880, 181., 200. p.; a továbbiakban: Szamosközy IV.); csatlakozása Székely Mózeshez: Szamosközy, 1977, 309. p., Szamosközy IV. 184. p.; halála: Szamosközy IV. 200. p.
- ⁴¹ 1591. február 12. Gyulafehérvár. A fejedelem udvari familiárisaként az Alsó-Fehér vármegyében lévő Borosbocsárd (Bucserde, ma: Bucserdea Voinasa, Alba j., Románia) dézsmájának negyedét kapja, főként követi minőségben tanúsított és tanúsítandó szolgálataiért. (Donatio unius quartae decimarum possessionis Boros Bochiard Stephano Owary vita durante ratione fidelitatis ac fidelium Servitiorum „Stephani literati Owary aulae celsitudinis suae familiaris in omnibus negotiis fidei et industria suae commissis, potissimum vero in projectionibus ad portam potentissimi Imperatoris Turcarum saepe numero celeri cursu expeditus iis in rebus quae ipsi demandata fuerunt exhibitorum et impensorum. F 15, 11., Liber Ruber 158^r fol. Szerepel már az udvari lovasság 1586. július 19-i összeírásában is: F 12 1/c t. 1594-es követsége: Szamosközy IV. 32. p. 1599-ben Báthory András fejedelem Rác István társaságában Giraj tatár kánhoz küldi követségbe Temesvárra, ahol sikeres békétárgyalást folytat-
- nak: Szamosközy IV. 47., követségei: 127, 161, 170. p.; 1603, Székely Mózes pártján: 180, 185, 189. p.
- ⁴² Veress, 1918. 116–117. p.; MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Lymbus [F 12] 1/c t; Merényi Lajos: *Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága* (Hadtörténelmi Közlemények, VIII., 1894, II. 110. p.); Sunkó, 1998, 112. p.
- ⁴³ Erdösi Péter: *Az itáliai erényekben vétkesnek mondott erdélyi fejedelem. Az olasz udvari emberek helyzete, tevékenysége és megítélése Erdélyben Báthory Zsigmond uralkodása idején* (Sicitur, 1995, 20–21, 23. p.). 1597. július 1. Gyulafehérvár: Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Petrus Angelus Musitanus lovászmester (cavalator) és Daniel Blondelius gyógyszerész (apothecarius) gyámok kérésére szóról szóra átírja és megerősíti néhai Chalidonia Squarcialupus, néhai Kerekes Balázs özvegye, 1597. április 20-án Gyulafehérvárott kelt végrendeletét (MNL OL F4 Comitatus Albensis. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 7.). A fejedelemhez szorosan kötődő tisztségek esetében ez nem volt példátlan: Sása János az udvari gyalogok kapitánya 1585. január 18-án Gyulafehérvárott kelt (és 1585. február 5-én Báthory Zsigmond által megerősített) végrendeletében gyermekei gyámjává a fejedelemet, Báthory Zsigmondot és főudvarmesterét, Gálffy Jánost kéri fel: „*Confirmatio Testamenti Egregii quondam Joannis Sasa, Capitanei peditum Aulae Illustrissimi Principis Transylvaniae*” (MNL OL F1 I. Liber Regius Sigismundi Báthori 281^r-282^r fol.); Sunkó, 1998, 114–116. p. Sása János részletesebb életrajza és a végrendelet kiadása: Sunkó Attila: *Adatok az erdélyi fejedelmi udvar szervezetéhez a Báthory-korban. Sása János 1585. évi végrendelete* (Fons, VII., 2000. 2., 275–288. p.).
- ⁴⁴ F4 Comitatus Albensis. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 7.
- ⁴⁵ Sunkó, 1998, 121. p. Olasz utca, időnként Szentegyház, Klastrom, majd a 17. században Sidó utca. „A vár észak-déli irányú közlekedésében húzódozó” utca. Nyugati házsról laktak az 1590-es években a fejedelmi udvar zenészei, Pietro Busto és Giovanni Mosto. A téma szempontjából legfontosabb itt lakó személy azonban zabatkai Kis János udvarmester. Itt volt Szeben város háza is. Lásd Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (Budapest, 2005, 251. p.). Nyilván utóbbi miatt nevezik a források Szebeni utcának is.
- ⁴⁶ Kajanyel vagy Kajánd. Zaránd vármegye, Dévától északra (ma: Cainelu de Jos, Hunedoara j. Románia).
- ⁴⁷ 1597. április 20. Gyulafehérvár. Calidonia, a néhai Kerekes Balázs udvari familiáris özvegye, szükségleteire Gyulafehérvárott a falakon kívül a Boldogasszony utcában lévő házáért és nemesi telkét szomszédjának, Balásfi János fejedelmi titkárnak házáért és telkéért elcseréli 350 magyar forint értékben, melyből 200 magyar forintot Balásfi János készpénzben letétbe helyeztett és azt Calidonia asszony fel is vette. Az ügylet végrehajtásáról kelt jelentés dátuma: 1597. május 18. (F4 Comitatus Albensis. Cista 4. Fasc. 5. No. 30.)
- ⁴⁸ Amit még eddig nem adott vissza. „*Tizenket napig tartottak az wtan fogwa marhámat eo twggia howa teotte az mit meg adót benne azt most nem kérem teole de a mi hatra wacion azokat teorweny zeren teole meg warom.*”
- 200 db, 4000 forint értékű gyöngyszem, amik nem az övé, hanem egy töröké voltak, hogy mézet és vaját vegyen rajta.
2 db gyémántos aranygyűrű, melyben mind a kettőben gyémánt volt, értékük 800 nyolcszáz forint, 15 tallér.
4 db ruha, arany, atlasz, „drága” skarlát. Atlasz: finomszövet, lágy-selyem. Skarlát: bíborcsiga (murex brandaris) festékével színezett selyem, általában aranszállal átszőve. (*A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai szótára*. 1–3. Budapest, 1967, 1970, 1976; I, 194., III. 553 p.)
16 db pohár, ebből 7-et alperes már megadott, tartozásként maradt 9 db.
„wacion hatra nála Sainomba (?) Ezer het zaz hatwan aztis meg kewanom teole.” „Sain? 1595: Küldtem Dyák Mihály tói 3 ezüst karikat két darab lapos ezüstöcskét 3 saint [jgy! A kiadó jegyzete] 1 aranyat 2 tallért. Valamilyen ékszerfajta.” (*Magyar Oklevél-Szótár*.

Gyűjt. Szamota István. Szerk. Zolnai Gyula. Budapest, 1902–1906, 825 p.; a továbbiakban: Szamota–Zolnai.)

95 arany.

4000 (hat híján tízezer) oszpora. Oszpora: nummus asper. Kis török ezüstpénz. (Szamota–Zolnai, 719. p.)

3000 „ópénz”.

11 sing atlasz, egy végben. Sing – régi hossz mérték. Itt valószínűleg 1 sing = 1 „erdélyi rőp” = 62,20 cm. A sing és a rőf történeti viszonyára Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek. 1601–1874.* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. IV. Levéltártan és történeti forrástudományok. 6. Budapest, 1990, 189–206. p.)

40.5 („negyvenegyedfél”) tallér. Tallér = ezüstpénz. 1 körmői tallér = 29,98 g (1582 után).

„ket emberre wa...k.ranat...” (?) Az irat itt vízszintes irányban elszakadt, többi része hiányzik. (Sunkó, 2001, 55–56. p.)

⁴⁹ „*Akkoris kenalta ezzel Balas wramat ne ved el egy marhámat hanem it Birak polgárok wadnak jámborok wadnak hiuasd leo eoket es azok eleot zamzerint yrasd lagistromba minden marhámat es marhámat mellet en magamatis wygy eo Nag[yság]a eleibe minden marhámat fel Íratlan fel rakta es el hozta en magamat penig fogwa hagiót ott...*” (Sunkó, 2001, 55–56. p.) Érdemes röviden összefoglalni az ügy köztörténeti hátterét. 1592. június 10. Hodor császár érkezett fermánnal Báthory Zsigmondhoz, minek értelmében a szultán Áron moldvai vajdát letette, ezért ha az Erdélyen át menekülne, fogassa el, és kincsével küldesse be a Portára. Áron azonban egyenesen Konstantinápolyba indult, de Szinán a város előtt elfogta, és vasba verve vitte a szultán elé, aki, miután haragjában le akarta tenni Szinánt, „*megsajnálta Áront*”, és a fejedelemségbe a korábbi feltételekkel visszahelyezte. Eközben egy bizonyos Péter, Sándor vajda fiának adva ki magát Lengyel- és Oroszországban felfogadott kozákokkal lerohanta Jasit, elfoglalta a vajdai székét, követeket küldött Erdélybe és a Portára, ahol adófizetést ajánlott, de elutasították. A Porta egy csapat élén Moldvába küldte Áront, és megparancsolta a fejedelemnek, hogy ő is indítson hadakat Moldvába. Báthory Zsigmond fővezérré Sibrik Gáspárt, udvari katonaságának kapitányát (*aulae militum praefectus*) nevezte ki, aki minden ellenállás nélkül átkelt a havasokon, egyenesen Jászvásár ellen ment. Péter – miután kivezette csapatait a város mögé és csatára készült, ám zömében erdélyi gyalogsága cserbenhagyta – fogságba esett [1592. október 11.]. Veli bég bevonult Jászvásárba [október 15.], s visszahelyezte Áront. Pétert, akit az erdélyiek Áron kérésére kiadtak, orrát levágva, megcsönkítják, majd a szultán parancsára Konstantinápolyban, vaskam-póra akasztva kivégzik. (EOE III. 288–289. p.)

⁵⁰ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și țării-românești publicate de Dr Andrei Veress* (București, 1929–1939, III. 253–257. p.; a továbbiakban: Veress: Documente).

⁵¹ Evictor, szavatos: mentő biztosítás vagy szavatosság: javak és jószágok cseréjénél „a felek egyike, törvényes úton megkerestetvén, az elvállalt oltalmi és mentő biztosítás szerint nem tudná a másik felet a cserélt jószág birtokában a pörlekedők és törvényes megtámadók ellen megvédelmezni: akkor ettől a másik féltől cserébe kapott jószágot (ha megvan) természetben vissza kel adnia és állítania; hogha pedig az kezeiből már elidegenítettett és visszaszerezhető nem volna: tartozik egy másik, az elidegenítetttel mennyiség, termékenység, és érték tekintetében egyenlő becsű jószágot adni és állítani a károsult fél részére” nem tudja. Trip. I. LXXIV.; EOE I. 220. p. 1541. április 24.; Hajnik, 1899, 174. p.

⁵² Trip. II. 43. 5. 67. 9.

⁵³ Veress: Documente, III. 253–257. p.

⁵⁴ Kubinyi András: *A Mátyás-kori államszervezet.* In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László (Budapest, 1990, 1990. 53–147., 67–68. p.)

⁵⁵ Trip. II. TIT. LV. 1–4. §. A főbenjáró ítéletről és végrehajtása soráról. 43. II. XLIII. „*Továbbá senki a pörösök közül a másik felet el nem jövelele s meg nem jelenése miatt hozott és kihirdetett főbenjáró ítélet erejével, az ítélel-level kiadása, megpecsételése és a fölperes kezébe juttatása előtt, személyében le nem tartóztathatja.*” Mikor [...] le-

het a főbenjáró ítélettel marasztalt embert letartóztatni? Trip. II. TIT. LVIII. Letartóztatás kisebb hatalmaskodás esetén: Tit. II. LXVIII. 2–8. §.

⁵⁶ EOE III. 236., 246–248. p.

⁵⁷ Trip. II. XLIII. 2–3. § C. C. V. I–IV.

⁵⁸ Trip. I. 14.

⁵⁹ Trip. II. Tit. XLII. 5. § LXVII. 9. §.

⁶⁰ Apellatio, provocatio ad regem: Ahol a rendes bíró a királyi kúria volt, az ítélet ellen a királyhoz lehetett fordulni: Hajnik, 1899, 428. p.

⁶¹ Trip. I. LXXIV.; EOE I. 220. p.; 1541. április 24. Hajnik, 1899, 174. p.

⁶² Hajnik, 1899, 64. p.

⁶³ A prokurátor a felperes nevében írásban terjesztette be az alperes elleni panaszt: „*medio procuratoris sui legitimi Francisci Galteowi de Galteo propositionem suam contra in causam attractum in scriptis exhibuit in iudicio*” (F12 1/c t.).

⁶⁴ Pro I [n causa attracto] Iulius Matalea. Pro A [ctore] Franciscus Gálteový et Ioannes Sebesi (Veress: Documente, III. 253. p.).

⁶⁵ Veress: Documente, III. 256. p. Homágium, vérdíj, fejtátság: Főpapok, zászlósurak négyszáz, nemesek kétszáz forint fizetésére kötelesek a felperesnek, elsősorban ingóságaikból, ha nincs, ingatlan vagyonukból. Az ezután fenmaradó ingó, illetve ingatlan részt a bíró és a felperes közt osztják meg. Trip. II. XLIII. 2–3. §, C. C. V. I–IV. Kisebb hatalmaskodás esetén egységesen száz forint, amit fele-fele arányban osztanak meg a bíró és a felperes közt, valamint a felperes keresetében előadott károkat is megtérítik, csak a felperes számára. Angyal–Degré, 1943, 35–38, 59, 93, 46–47. p.

⁶⁶ Veress: Documente, III. 257–258. p.; Trip. I. LXXIV.; EOE I. 220. p. 1541. április 24.

⁶⁷ Vagyonvesztés vagy egyszerű bírság esetén, először mindig az ingó vagyonból, ha az nem elég, akkor az ingatlanból lefoglalt bírság kétharmada a bírót, egyharmada a nyertest illeti, zálog címen. Először leválasztották az illető saját vagyonát a fiúk, lányok atyafiakétól, kivéve, ha a bírság ötven homagiális márka, akkor a birtokból ezt a részt kellett először kihalítani. Ez csak a pernyertest illette meg, és tőle csak örökbecsűvel lehetett visszaváltani (Hajnik, 1899, 403–404. p.). A becstüre vonatkozó forrást a Gyulafehérvári Káptalan anyagában nem találtam.

⁶⁸ 1597. április 28. Gyulafehérvár. Calidonia, a néhai Kerekes Balázs udvari familiáris özvegye, szükségleteire Gyulafehérvárott a falakon kívül a Boldogasszony utcában lévő házát és nemesi telkét szomszédjának, Balásfi János fejedelmi titkárnak házáért és telkéért elcseréli 350 magyar forint értékben, melyből 200 magyar forintot Balásfi János készpénzben letétbe helyezett, és azt Calidonia asszony fel is vette (F4 Comitatus Albensis Cista 4. Fasc. 5. No. 30.).

⁶⁹ „*De comite seu Iudice Curiae Maiestatis Regiae, et de iudicio causarum factum honoris concernentium*” (E 142 Fasc. 38. No. 23. Régi jelzet: DI 2404.). *Quadripartitum*, Pars III. Tit. IX.–X. *Observationes processus causarum militaris curiae regiae, in facto honoris, usu receptae.* (*Corpus juris hungarici seu decretum generale incltyi regni Hungariae partiumque eidem annexarum. Tomus secundus, continens decreta constitutiones et articulos serenissimorum et apostolorum regum ac incltyorum statuum et ordinum regni Hungariae partiumque eidem annexarum, a leopoldo magno usque ad moderna tempora in publicis eorumdem comitis conclusos, et editos...* [CJH]. Budae, MDCCCXXII), Hajnik, 1899, 64. p.

⁷⁰ A becstületsértés fogalma és a curia militaris által kiróható büntetési forma az infámia és az „*ammissio honoris et officii*” kifejezés alkalmazása az Erdélyi Fejedelemség büntetőjogában is ismert, ám használatuk következtelennek tűnik. Mindenesetre szembeötlő, hogy az ammissio honoris kizárólag hivatali visszaélések – például vétkes katonák büntetésének elmulasztása, a beszállásolás során elkövetett visszaélések – büntetésére kívánták használni, így az a felelős tiszt becstület- és hivatalvesztését vonhatta maga után. Büntetés végrehajtására utaló példa azonban ezúttal sem ismeretes. Az ilyen ügyekben bírságos pereket folytattak le. Ezek szabályai sok tekintetben megközelítették a curia militaris eljárásának szigorúságát. Becstületsértés miatt indított bírságos perben sem lehetett perhúzó kifogásokat

előadni, bemutatott okiratok másolatának kikérése (parium petitio) is tilos. A 17. században a hatósági személy elleni becsületsértést kétszeres bírsággal büntették. Ammissio honoris et officii büntetését kapja például az a székely hadnagy, aki a beszállás során kárt okozó katonát meg nem bünteti: EOE V. 501. p.; 1607. Kolozsvári országgyűlés art. 20.; EOE VII. 323. p.; 1616. Gyulafehérvári országgyűlés. art. 5. Végvári tisz, aki a hivatalos postavívót nem látja el igazolvánnyal: EOE. XIII. 253. p. Katonák önhatalmú hazabocsátása, kijelölt szállástól eltérő helyen való szállásfoglalás. EOE XVIII. 138. p. ed. mil. 1683. 19. „Inkább csak fenyegetés, amit szankcióként függesztettek a rendelkezéshez. Zavaros időkben sokkal súlyosabb büntetést helyeztek kilátásba.” Angyal–Degré, 1943, 23, 72, 93, 100. p.

⁷¹ Magam korábban, nem kétségtelen helyességgel, a „jogállás” kifejezést használtam: Sunkó, 2004.

⁷² 1581. augusztus 6. Gyulafehérvár: „*Egregius Joannes Sasa Capitaneus peditum pixidariorum Illustrissimi principis ac Domini Domini Sigismundi Bahori de Somlio vaivodae Transsilvaniensis*” (F2 1. 32–33.; Sunkó, 1998, 114. p., 84. l. ábjegyzet). 1591. március 29. „*Egregius quondam Stephanus Caroli alias Capitanei peditum noster praetorianorum*” (F15 XI. 198 v. fol.; Sunkó, 1998, 117. p.).

⁷³ 1597. július 1. Gyulafehérvár: Chalidonia Squarcialupus, néhai Kerekes Balázs (a fejedelem udvari familiárisa) özvegye szomszédai: Kőműves Jakab özvegye, *egregius* Bettlen Ferenc, *circumspectus* Lakatos László (F4 Comitatus Albensis. Cista 4. Fasc. 5. No. 7.; Sunkó, 2001, 38. p.).

⁷⁴ Sunkó, 2004. A téma kitűnő feldolgozása: Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában* (Erdélyi Tudományos Füzetek 274. Kolozsvár, 2012; a továbbiakban: Bogdándi, 2012). Gyulafehérvári Káptalan. Barkai Ambrus nemes és vitézlő. 1622. február 7. F2 Protocollum, Ambrosii Barkai fol. 21. Requisitor: 1620–1633. A nagyobb kancellária írnoka 1606–1617. Dési István *egregius*. 1610. március 24. Requisitor: 1610–1617. A nagyobb kancellária írnoka 1599–1610. Laskói János nemes. Requisitor: 1585–? 1585. március 12. Egyéb tisztségei: rektor Kolozsvárott, az unitárius iskolában. 1579. november–1580. június. Birtoka: Gyulafehérvár, a falakon belül. Szomszéd: Kassai Zsigmond Dávid, a gyulafehérvári iskola tanítója (moderatora) 1585. március 12. F2 Liber Anonymus fol. 10. Tanulmányai: Wittenberg. 1574. szeptember 27. Munkái: lefordította a *Hármaskönyvet*, előszót írt az aradi káptalan újonnan be-

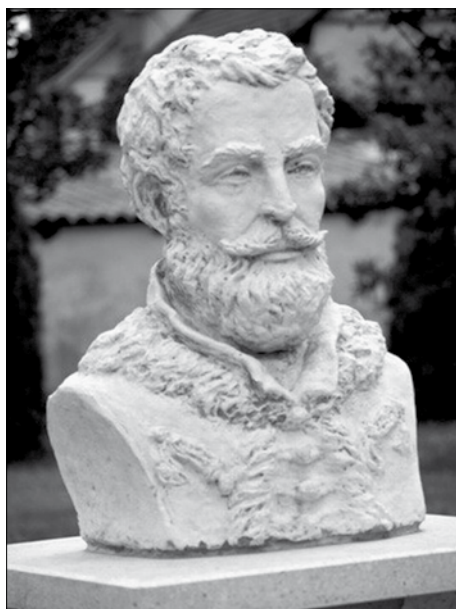
kötött protokollumához. Halála: 1599. október 28. Sellenberk. Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700*. A bevezetőt írta Tonk Sándor. Szerk. Font Zsuzsa (Fontes rerum scholasticarum 4. Szeged, 1992. No. 1061.) Kolozsmonostori Konvent. Csanády Pál *circumspectus* 1618. május 24. F15 Protocollum maius D 203. Requisitor: 1625–1636. *circumspectus* bizonyára „egyházi, irodalmi és az oktatásban betöltött szerepeinek” köszönhetően. Bogdándi, 2012, 85. p. Szentiványi György nemes. Requisitor: 1577–1613. Bogdándi, 2012, 76–77. p.

⁷⁵ Trócsányi, 1980, 185. p.

⁷⁶ Csáky Mihály. 1549. Izabella titkára (nem a nagyobb kancellária titkára! – S. A.), egyben hunyadi esperes, gyulafehérvári kanonok. 1548–1551, 1556–1571. tanácsúr, kancellár. 26. Jósika István, 1585 kancelláriai titkár, 1594 ősze–1598. kancellár. Trócsányi, 1980, 28. p. Kendy Sándor 1568. kancelláriai titkár. 1573–1594. tanácsúr. Sarmasági Zsigmond 1593. február, a nagyobb kancellária írnoka, 1596–1598 kancelláriai titkár, 1613–1616 tanácsúr. Trócsányi, 1980, 33–34. p. Péchi Simon 1602, 1605. kancelláriai titkár. 1614–1621 tanácsúr. Trócsányi, 1980, 33. p. 1613–1621 kancellár. Trócsányi, 1980, 182. p. Kovacsóczy István 1622(?)–1634. Bethlen Gábor udvari familiárisa (?–?) 1616. kancelláriai titkár. Trócsányi, 1980, 30. p. 1622–1634. kancellár Trócsányi, 1980, 182. p. Jacobinus János, 1598 májusa–1600. az egymást váltó fejedelmek alatt folyamatosan kancelláriai titkár. 1600 szeptemberében Vitéz Mihálytól átáll a felkelő rendelkez. 1601-ben a visszatérő Báthori Zsigmond alatt ismét kancelláriai titkár. 1603. kancellár. Trócsányi, 1980, 181–182. p. A nevezetes formuláskönyv szerzője. Kiadása: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve, 1602*. Bev. és jegyzetekkel közléteszi Bónis György és Valentiny Antal (Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 2. Kolozsvár, 1947).

⁷⁷ Kubinyi, 2005, 19–20. p.

⁷⁸ A „virtuális udvar” fogalmára, működésére Pálffy Géza művei közül leginkább: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon* (Századok, 138., 2004. 5., 1005–1100. p.); Pálffy Géza: *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után?* In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (Budapest, 2005, 53–55. p.); Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (História Könyvtár. Monográfiák 27. Budapest, 2010, főként: 102–110. p.).

Werbőczy István szobra Tápiószentmártonban (Sebestyén Benedek alkotása)

Werbőczy István bemutatja a Hármaskönyvet II. Ulászló királynak (Feszty Árpád freskója, Fővárosi Bíróság épülete)

P. Szabó Béla

A Hármaskönyv egy 17. századi németalföldi sikerkönyvben*

Konferenciánk magánjog-történeti szekcióülésének előadascímein végigtekintve láthatjuk, hogy a tervezett előadások – egy kivételével valamennyien – hozzávetőleg egy-egy magánjogi, illetve perjogi jogterület, jogintézmény vagy szabálycsoport *Hármaskönyv*-ből kiinduló fejlődésével foglalkoznak. A kivételt jelen előadás képezi,¹ amelyet fogjunk fel a komoly téziseket fejtegető megszólalások melletti ‘kis színes’-ként, egy kis tudománytörténeti lazításként. Hiszen előadásom célja nem egyéb, mint egy tudomány-, illetve irodalomtörténeti érdekesség felvillantása.

A *Hármaskönyv* magyar magánjogfejlődésre és közjogi gondolkodásra gyakorolt elementáris jelentőségével, a Szent Korona országainak határain belül kifejtett hatásával hosszú nemzedékek óta tisztában vannak a hazai jogtudománnyal foglalkozók. Kevésbé foglalkoztak azonban eddig azzal a kérdéssel, vajon az elmúlt századokban – a jogkönyv által közvetlenül érintett népek határain túl – mennyire volt ismert ez a korszakos mű? Milyen volt Werbőczy munkájának a híre, és ezáltal hírünk a világban, a külföldi jogtudományban a különböző korszakokban?

Ilyen irányú szisztematikus kutatásokról nincs tudomásom, a *Hármaskönyv* külföldi jogtudományi művekben való felbukkanásáról valószínűleg csak véletlenszerűen kerültek eddig elő információk. Egy ilyen, korábbi peregrinációtörténeti kutatásaim során – ha nem is teljesen véletlenül – a 17. századi Németalföldről felbukkant adatra szeretném az alábbiakban felhívni a figyelmet. Egy jelentősnek és nagy hatásúnak tekinthető korabeli – ma így mondanánk – összehasonlítható jogi munkában többször utalnak a magyar magánjog egyes megoldásaira, természetesen elsősorban Werbőczy *Tripartituma* alapján. Ahhoz, hogy megfelelően értékelni tudjuk ezt a tényt, előbb 1. a kérdéses munka nem jelentéktelen szerzőjét és tudományos tevékenységét, illetve a nagy karriert befutó munkát, valamint keletkezésének tudományos környezetét szeretném röviden bemutatni. Ezután 2. át kívánom tekinteni, hogy milyen magánjogi kérdésekben tartotta fontosnak a szerző, hogy hosszabb-rövidebb utalást tegyen a magyar magánjog sajátosságaira Werbőczy munkájának

segítségével. Végül 3. valószínűsíteni szeretném, milyen kapcsolatokon keresztül kerülhetett a holland szerző viszonylag közel a *Tripartitum*hoz.

1. A fentebb sikerkönyvként jellemzett munka nem más, mint egy 17. századi leideni gyakorló jogász, Simon Van Leeuwen *Censura forensis* (rövid) címen emlegetett munkája.

Simon Van Leeuwen² 1626 októberében született Leidenben, és Hágában hunyt el 1682 januárjában. Apja jegyző és ügyvéd, majd városi politikus volt. Simon 1638. január 9-én, alig 12 évesen (valószínűleg az egyetem kuratóriumának engedélyével) iratkozott be a leideni egyetem bölcsészkarára.³ Ugyanezen egyetemen szerzett jogi doktori fokozatot 1649. szeptember 23-án. A korabeli szokásoktól eltérően Van Leeuwen nem zárta külföldi utazással tanulmányait.⁴ Már 1649 novemberében ügyvédként helyezkedett el a hágai bíróság és a *Hooge Raad* mellett. Apja befolyásának köszönhetően, aki a leideni városi tanács tagja lett, 1652 októberétől Soeterwoude uradalom titkárának nevezte ki a leideni polgármester. A kis tekintélyű tisztség elnyerése miatt Leidenbe költözve 1653. november 23-án újra beiratkozott az egyetemre, s közben ügyvédi tevékenységét is folytatta. Már ebben az időben kitűnt félelmetes publikálási kedve. Apja időközben, 1654-ben a Kelet-indiai Társaság kormányzója (*Bewindhebber*) lett Amszterdamban, majd a város küldötte Hágában, s két ízben polgármesterré is megválasztották Leidenben. 1667-ben, apja halála után Simonnak esélye⁵ volt, hogy annak helyére bekerüljön a városi tanácsba. Előbb a lövészek kapitánya, majd a negyvenek tanácsának tagja lett. De sohasem lett belőle városi tanácsos, minduntalan mást választottak be helyette a testületbe: tudása és tapasztalata újra és újra háttérbe szorult a protekciókkal és a sógor-komasággal szemben. Mivel ezt szóvá tette egy röpiratban,⁶ sok kellemetlensége volt a városban, az 1672-es zavargásokban vállalt szerepe miatt pedig az egész városkormányzat ellene fordult. Politikai állásfoglalásai nem voltak tehát a legsikeresebbek, ezért Leidenben soha sem tölthetett be magasabb tisztséget. 1681 márciusában a Hooge Raad segédkancellárja (*substituut griffier – graphiarius*) lett. Új tisztségét azonban alig egy évig töltötte be, korai halála megakadályozta, hogy még több művet adjon sajtó alá.

Simon Van Leeuwen, mint jogi író, a holland elegáns jogtudományi irányzat oldalvizéhez tartozónak tekinthető. Sem tudósként, sem ügyvédként nem volt kiemelkedő, de nagyon sokat írt, és könyvei révén jelentős sikereket ért el. Különösen a joggyakorlatot szolgáló munkáival szerzett tekintélyt kortársai és az utókor előtt.⁷ Vannak szerzők, akik a 17. és 18. század legjelentősebb németalföldi jogászaik közé sorolják.⁸

A hollandiai jogtudomány mindkét irányzata megérintette Van Leeuwent. Egyrészt a 16. század végétől a humanista jogtudomány mindkét ága, a filológiai-antikvárius irányultságú „*elegáns jogtudomány*”⁹ és a dogmatikai-rendszerani törekvéseket megvalósító irányzat,¹⁰ amely jelentős szerepet töltött be Németalföld északi, kálvinista egyetemein. Másrészt azt is látnunk kell azonban, hogy a holland jogászokat a jogi humanizmusra oly

* 2014. november 7-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, *500 éves Werbőczy Hármaskönyve* címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A tanulmány megjelent *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Szerk.: Csehi Zoltán, Szabó István, Schanda Balázs, Varga Zs. András (Pázmány Press. Budapest, 2015, 157–169. p.) című kötetben.

jellemző, a római jog irányában megnyilvánuló történeti érdeklődésük nem vonta el koruk jogának, elsősorban hazai joguknak (*oud-vaderlands recht*) tanulmányozásától. Grotius *Inleidinge*¹¹ jelentette azt az áttörést, ami saját partikuláris joguk (*mores hodierni, consuetudines nostrae*) történetének tanulmányozását is a jogtudók érdeklődési körébe vonta, és megelőlegezte azon munkák sorát, amelyek a hazai jog intézményeit a római jog segítségével tanulmányozták és alakították a 17. század közepétől kezdve. Ekkortól számíthatjuk, hogy a néhány észak-németalföldi egyetem jogászprofesszorai és néhány tehetségesebb gyakorló jogász megkezdték azt a munkát, amelynek révén megteremtették helyi jogaik tudományos feldolgozásának és fejlesztésének alapjait, s amelynek révén több tudósnemzedék munkájának eredményeként kialakították a „*Rooms-Hollands Regt*”¹² kodifikálatlan, de tudományosan cizellált rendszerét.

Van Leeuwen mindkét területen letette a névjegyét. Egyrészt nem hagyhatta figyelmen kívül az egyetemi humanizmus irodalmi elvárásait, amely irányzat szempontjából két munkája bírt jelentőséggel, ezeket azonban a modern tudomány meglehetősen kritikusan értékeli.

1663-ban ő gondozta a *Corpus Juris* – szép nyomdakepe miatt mindmáig keresett – Elzevir-kiadását, amely azonban tudományos szempontból nem volt előrelépésnek tekinthető. Másik, a római jog történetét feldolgozó és a Justinianus előtti források kiadását megkísérlő forráskritikai munkája¹³ sem aratott osztatlan elismerést az utókor részéről,¹⁴ Van Leeuwen mégis beírta magát a holland jogtörténet ismert alakjai közé.

Ez elsősorban két „korszakos” munkájának köszönhető, melyek ugyan nem tartoztak a korabeli elegáns jogtudomány fő sodorvonalába, de a római-holland jog megismertetéséhez jelentős mértékben hozzájárultak.

Az egyik mű egy 1664-ben megjelent tankönyv volt, amely a korában hatályos németalföldi magán- és eljárásjogot kívánta összefoglalni, *Het Rooms-Hollands Regt* címmel.¹⁵ Magának a római-holland jog kifejezésnek kigyalója is Van Leeuwen volt, és ezzel akarva-akaratlanul egy egész jogtörténeti korszakot nevezett el. Olyan munkát kívánt írni, amely a napi gyakorlat számára teszi elérhetővé a római jogtudomány eredményeit, összevetve a helyi jogok forrásaival. A hasonlóságokat és az eltéréseket kívánta feltárni és ezúton egy rövid *compendiumot* készíteni mindazon joganyagról, ami a hollandiai igazságszolgáltatást – jobban mondva a római-holland jogot – testesítette meg.¹⁶ A *Corpus Juris* mellett ugyanis az akkori időkben kialakult egy jelentős holland nyelvű joganyag is. Későbbi hatását tekintve ezt a munkát tekinthetjük Van Leeuwen legfontosabb művének,¹⁷ amelyben a római jogi tételek kisebb szerepet kapnak, a németalföldi élő jog viszont annál terjedelmesebben kerül bemutatásra, mégpedig a különböző jogforrásokban – amelyek magában a mű címében is felsorolásra kerülnek – megjelenő normák tekintetében bizonyos teljességre törekedve. Már nem sokkal megjelenése után a hollandiai jogi irodalom második legfontosabb művének minősítették Hugo Grotius *Inleidinge*je mellett.¹⁸ Grotius zseniális munkáját valóban jól kiegészíti Van Leeuwen könyve, amely többet

ad a római-holland jog történetéből, és a jogesetek és a jogalkotás (*statuta*) bemutatásával szélesebb körből merít, és teljesebb, mint a nagy előd munkája. Ezenkívül naprakész joganyagot hoz, és azt is kiemeli, hogy mi változott Grotius munkája óta.¹⁹

Valamivel korábban keletkezett Van Leeuwen – az imént említettél jóval ambiciózusabb és minket most jobban érdeklő – másik fő műve, a *Censura forensis theoretico-practica*.²⁰ Van Leeuwen úgy érezte, hogy korábbi, holland nyelvű szövegkiadásai mellett szükség van rá, hogy a római-holland jogot latin nyelvű munkában is tárgyalja, mivel tudta, hogy a jogi oktatás nyelve továbbra is a latin marad. Ezért a *Censura forensis*t latinul írta. Célja az volt, hogy következetes formában adja vissza a római jog azon elveit, amelyek a gyakorlatban állandóan előtérben vannak, s bemutassa, hogy ezek a római jogi elvek mennyiben alakultak át a szokások, bírósági döntések, illetve a jogalkotás által. Nem volt kisebb a célja tehát, minthogy az egész magánjogról, a klasszikus és a recipiált római magánjogról, s egyúttal a hollandiai és külföldi jogeletről és -gyakorlatról rendszeres képet adjon. Ezt a programot mutatja már Van Leeuwen címválasztása is. A *censura* a korabeli európai jogi irodalom egyik sajátos műfaját képezte, ami a kor sajátos össz-európai jogi világának egyik legfontosabb jellegzetességére utal vissza.

Fontos tudnunk ebben a vonatkozásban, hogy a régi Európában a 19. századig egy extrém jogforrás-pluralizmus létezett, vagyis a kontinens nagy részén megfigyelhető volt a jelenség, hogy (a római jog középkori tudományos feldolgozásából kinövő) közös jog (*jus commune*) és az adott földrajzi területen érvényesülő partikuláris jogok (*jus particulare* vagy *jus speciale*) különböző jogforrási szintjei – melyek valamennyi európai országban a többszintű struktúrát reprezentálták – nem voltak egymástól egyértelműen elkülönítve, hanem – épp ellenkezőleg – kölcsönösen áthatották egymást. A különböző jogforrási szintek közötti kollízió feloldásának és a divergáló joganyag szükséges rendje megtalálásának módszere szükségképpen csak az összehasonlítás lehetett, ami nem jelentett mást, mint a római jog és valamely másik, konkuráló jog, mindenképp a hazai jog összehasonlítását. A különböző jogok és jogrendek összehasonlító megfigyelése első lépéseinek egyik műfaji keretét az ún. *differentiae*-irodalom képezte, melynek célja a közös vonások és eltérések feltárása volt egy esetleges egységesítés vagy jogtisztítás érdekében.²¹ A fő cél elsősorban az volt, hogy a joggyakorlat számára tiszta képet adjanak a hatályosnak tekinthető joganyagról, valamint elkülönítsék a haszontalan joganyagot a hasznostól és szűségestől.²²

Ha az adott ‘összehasonlító’ munka elsősorban az adott helyi, partikuláris jog felől közelített, elnevezésére általában a *collatio* szót használták, míg ha a szerző a sokszor derogált közös jogi előírásokat helyezte előtérbe, a munkákra gyakran a *censura* kifejezést alkalmazták.²³

Van Leeuwen a *Censura forensis*ben arra törekedett, hogy mértéktartó terjedelemben annyit adjon a római jogból, ami szükséges a hollandiai közös jog megértéséhez, együtt azokkal a legfontosabb változásokkal, melyek a római jog szabályait a legrégebb időktől kezdve érték

Németalföldön és máshol Európában. Elítéli azokat a kommentárokat, amelyek a legkisebb részletkérdéseknek is hosszú vitairatokat szenteltek, megfélekedve a jog alapvető elveiről. Ő távol tartja magát ezektől a hosszú kommentároktól és vitáktól, s olyan munkát akar alkotni, amely az élő jog teljes spektrumával foglalkozik.²⁴

Ehhez annyit akar feldolgozni az ókor jogából, hogy az olvasó képes legyen nyomon követni a régi és új jog közötti kapcsolatot, és felismerhesse annak alapelveit az élő hollandiai jogban. Lenézi a tudósok vitáit, amelyek semmit vagy csak nagyon keveset tesznek hozzá a dolog lényegéhez és a gyakorlathoz („*Quae ad rem ipsam usumque parum aut nihil conferunt*”).

Az 1662 januárjára dátumozott bevezető részben (*Prolegomena*)²⁵ a legfontosabb jogtudósokról ad áttekintést a Kr. e. 2. századi Q. Mucius Scaevolától saját idejéig. A Cujaciust, Donellust és Duarenust megelőző kommentátorok munkáival kapcsolatban ezt írja: „*ingentes immanes et insanos juris scholastici commentarios.*” A három említett személyről azonban a legnagyobb tisztelettel beszél. A hollandiai joggal foglalkozó írókkal kapcsolatban megemlékezik Grotiusról (*vir incomparabilis*) és több németalföldi jogtudósról, akik a helyi jogot kommentálták. Azután felsorolja azokat a munkákat, amelyekre európai körképe során támaszkodik, köztük említve Werbőczy *Tripartitum*át is.²⁶

Amellett, hogy a *Censura forensis*ben jóval nagyobb terjedelemben foglalkozik az élő római joggal, mint a *Rooms-Hollands Regt*ben, abban is különbözik korábbi, az élő jogot tárgyaló munkáitól, hogy rendkívül széles összehasonlító áttekintést ad bizonyos jogintézmények tekintetében más népek joggyakorlatáról és jogszabályairól. A különböző németalföldi tartományok mellett Franciaország, Itália, Hispánia, Anglia és Skócia, Poroszország és más német jogterületek, valamint Lengyelország és Magyarország joga kerül említésre lépten-nyomon, kisebb-nagyobb részletességgel.²⁷

Munkáját öt részre osztja, némileg a korabeli *institutio-rendszernek*²⁸ megfelelően: személyi és családjog, dologi jog, öröklési jog, kötelmi jog és büntetőjog képezik az öt könyvet. Az összehasonlító szándék végigvonul valamennyi részen, de legkifejezettebben a törvényes öröklés szabályainál hangsúlyozódik.²⁹ Nagyon hosszúságú és akkurátus áttekintést ad mindazokról a változásokról, amelyek a római jog átment Németalföldön és Európa más jogrendjeiben, különösen Franciaországban. A munka hatalmas anyagot dolgoz fel, de – bírálói szerint – sokszor kritikátlanul vesz át másoktól szövegeket, önálló gondolatok hozzáadása nélkül. A talán jogos kritika és a széles európai körkép ellenére a római-holland joggal foglalkozó munkák között jelentős helyet foglal el a *Censura forensis*,³⁰ és mindmáig tudományos érdeklődés tárgyát képezi, elsősorban Dél-Afrikában.³¹

2. Mint a fentiekből kitűnik, Leeuwen érdeklődésének középpontjában elsősorban a hollandiai tartományok és nagyobb jogterületek joga állt, s a magyar (és más, a németalföldi jogélet szempontjából másodlagos területeken érvényesülő) jogi megoldások ismertetése inkább

valamiféle teljességre törekvés kifejeződéséeként fogható fel. Ugyanakkor mindenféleképpen jellegzetesnek tekinthetjük, hogy melyek azok a jogintézmények és jogelvek, amelyek érdekessége, sajátossága olyannyira elérte egy távoli gyakorló jogász 'ingerküszöbét', hogy áttekintő munkájában kisebb-nagyobb részletességgel érdemesnek tartotta megemlíteni azokat.

Természetesen jelen keretek között szinte csak címszavakra szorítkozhatunk.

1. A 18 fejezetből álló első részben, a személyállapotokkal kapcsolatban (*De jure et differentiis personarum*), midőn a nemesi állapotot vizsgálja,³² arra hívja fel figyelmet a Hármaskönyv 1. könyv 7. fejezetére hivatkozva, hogy a magyar nemesi jog szerint a nemes anyától és a közember apától származó gyermek nem lehet nemes, viszont ellenkező esetben a gyermek nemesi származású lesz. (Leeuwen hasonlóságokat vél felfedezni a Szászországban érvényesülő vonatkozó elvekhez.)
2. Ugyanebben a könyvben, az örökbefogadásról szólva (*De adoptionibus*) a közös jogi szabályok rövid felidézése után a magyar és a bajor gyakorlathoz röviden. Előbbivel kapcsolatban kiemelésre méltónak tekinti, hogy a magyar jogban az örökbefogadás (Van Leeuwen szerint *arrogatio*, a *Tripartitum*ban konzekvensen *adoptio*) szerződéses erővel érvényesül, amennyiben a király azt jóváhagyja.³³ Nem utal azonban arra, hogy itt tulajdonképpen az adományos birtokban való örökössé tételről van szó.
3. A házassági jog tekintetében (*De Nuptiis et Matrimonio*) a magyar jogot egy ízben említi, mégpedig a vérrokonok közötti házassági akadályt aláhúzó kánonjogi szabályt követő nemzeti jogok között. Van Leeuwen itt szövegszerűen (bár rossz helyet adva meg) idézi a *Tripartitum*ból a szöveg helyét, amely a negyedik fokig tiltja a vérrokonok házasságát.³⁴
4. A dolgokról szóló második könyvben a foglalás részletszabályai (*De rerum occupatione ejusque speciebus*) között említi meg, hogy a vadászati jogot a németeknél, a poroszoknál és a magyaroknál királyi jognak (*regalia*) tekintik. Itt Van Leeuwen Ulászló egyik 1504-es *decretumára* hivatkozik,³⁵ vagyis vagy egy *decretumgyűjteménye* is volt a *Tripartitum* egyik kiadása mellett, vagy egy eddig azonosítatlan összeállításból szerezte információit.³⁶ (Nagyon bizonytalanul fogalmaz Van Leeuwen a tizedfizetési kötelezettséggel foglalkozó magyar jogszabályokról, anélkül hogy a *Hármaskönyvet* említene.³⁷)
5. A *Censura forensis* első kiadásában csak a függelékben (*Additionum, emendationumque fasciculus*) található meg Van Leeuwen egy kiegészítő megjegyzése, melyben azzal foglalkozik, hogy milyen szabályok szerint örökölhét a férje után a feleség a magyar jog szerint.³⁸ Kifejti, hogy a gyermektelenül és végrendelet nélkül elhalt férj ingóságait a felesége öröklí. Az özvegyet az ingatlanokból, a közös lakóhelyből és udvarból mindaddig nem lehet kizárni – még hitbérének kielégítése esetén sem –, amíg férjének nevét viseli, és esetleg újra férjhez nem

megy.³⁹ Szintén kiemeli azt a rendelkezést, hogy a férj által a házasság alatt szerzett ötven lónál kevesebbet számláló ménes közös vagyonnak minősül, míg ha a lovak száma ennél nagyobb, akkor arról a férj szabadon végrendelkezhetik.⁴⁰ A könyv későbbi kiadásában ez a kiegészítés már a főszövegben volt található.

6. A *Hármaskönyv* szövegét a leginkább a részletekbe menően az öröklési jogi harmadik könyvben aknázza ki Van Leeuwen. Míg tíz fejezetben, több mint 100 oldalon foglalkozik a különböző területi jogrendek törvényes öröklési szabályaival (*De Germaniae, Prussiae, Poloniae Hungariaeque intestatorum successione*), bőségesen idéz a különböző partikuláris jogforrásokból, köztük utolsóként a *Hármaskönyv*-ből is, mindösszesen kilenc fejezetet (hetet az I. és kettőt a III. részből). A bőséges idézet azonban csak mintegy illusztrációjául szolgál annak a rövid ismertetésnek, amelyet Van Leeuwen a magyar nemesi és paraszti öröklési szabályokról saját szavaival is megfogalmaz.

A magyar nemesek törvényes örökösödésével kapcsolatban kifejti, hogy vannak vagyonsrészek, amelyeket csak a fiúk örökölnek (a csak fiág részére adományozott javak esetében), de vannak, amelyekben a leánygyermek egyenrangúak a fiúkkal (mindkét nem számára adományozott birtok, vásárolt birtok). Megemlíti a leánygyermek intézményét is, amely az ősi vagyomból jutott a leánygyermeknek.⁴¹ Felhívja a figyelmet, hogy mindenkor ügyelni kell az ősi és szerzett javak közötti különbségre. Szól az atyafiak közötti osztály egyes kérdéseiről.⁴² Fontosnak tartja kiemelni azt a szabályt is, hogy az atya az ősi javakat fiai jogának sérelmével nem idegenítheti el. Ugyanakkor a saját szolgálatokkal nyert vagy pénzen vett javak elidegenítése szabadságában áll a szerzőnek.⁴³

Ezután röviden szól a parasztok javainak gyermekeik közötti megosztásáról, kiemelve a főszabályt, hogy itt nincsen különbség a különböző nemű gyermekek között.⁴⁴

7. A kötelmi jogi könyvben egyetlen kérdéskörben kerül elő a *Tripartitum*, mégpedig azzal összefüggésben, hogy milyen esetekben, milyen módon és kik mondhatnak ellen egy elidegenítő (általában) adásvételi ügyletnek (*De Statutario cujusque regionis retractu, ejusque ritu, & solemnitate*). Van Leeuwen itt nem kevesebb, mint 31 területi jogot tekint át ebből a szempontból, s a magyar megoldással kapcsolatban az örökbevallással elidegenített, illetve elzálogosított jószágok „visszahúzásáról” szóló fejezetet emeli ki, és közli szó szerint.⁴⁵

8. Az ötödik, a büntetőjogról szóló könyvben (*De furtis, eorumque poenis*) viszont csak egy egészen rövid utalást találunk a tolvajokkal szembeni büntetésekre Magyarországon, amelyek alattámasztásául Szent István és Szent László törvényeire történik utalás. Kiemeli, hogy – e törvények alapján – a legkisebb értékre elkövetett lopást is halállal büntetik a Magyar Királyságban. Arról nem szól, hogy István ezt a harmadik lopás esetén írta elő.⁴⁶

Mondhatjuk, hogy a felemlítettek alapján egy jó 800 oldalas összeállításban elenyészőnek tekinthető a ma-

gyar jogra és így Werbőczy *Hármaskönyvére* való utalás. Ugyanakkor megemlítendő, hogy Van Leeuwen a lengyel jogra valamivel kevesebbszer hivatkozik, az osztrák örökös tartományok vagy a skandináv országok jogára pedig egyáltalán nincs utalás.

3. Végül marad a kérdés, honnan szerezhette információit az egyetemi katedrával nem rendelkező, gyakorló jogász Simon Van Leeuwen. Jelenleg nincsenek adataink arról, hogy a korban vezető holland jogi kar, a leideni milyen könyvtárral rendelkezett, illetve nem ismerjük az egyes ottani professzorok korabeli könyvállományát, amelyből Van Leeuwen esetleg kölcsönözhetett. Lehet, hogy a *Tripartitum* és a *decretumok* egy kiadása helyben is felhajtható volt a mindent feldolgozni és bedolgozni akaró, hangyaszorgalmú szakíró számára, esetleg könyvügynökök útján megszerezte gyűjteménye számára ezeket is.

A legvalószínűbb és legkézenfekvőbb magyarázat mégis az, hogy Van Leeuwen valamilyen módon megismerkedett egy, a könyv írása idején éppen a holland tartományokban peregrináló magyarországi joghallgatóval, s tőle szerezte meg a munkájához szükséges szövegeket.

Azt is tudjuk, hogy nagy valószínűség szerint ki lehetett ez a vándordiák, hiszen a *Censura forensis* 1662-es első kiadásában Van Leeuwen két ismerősétől származó üdvözlő versek mellett – egy, a 17. század hazai irodalomtörténetében járatosak számára ismerős névaláírással – egy harmadik üdvözlő vers, a kelet-magyarországi nemes peregrinus, Nadányi János⁴⁷ tíz disztichon sorpárból álló versikéje is feltűnik.

Nadányiról más helyen már kimutattuk, hogy 1656 és 1664 között Hollandiában, Angliában és Svájcban peregrinált, s Utrechtben és Leidenben nem kevesebb, mint négy *disputatio respondense* volt.⁴⁸ Már komoly jogi tanulmányok álltak tehát mögötte, mikor valószínűleg leideni tartózkodása során, jogáskörökben forgolódva kapcsolatba kerülhetett Van Leeuvennel, a leideni ügyvéddel és szakíróval. Az egyetlen nyilvánvaló kapcsolat, hogy – igaz, kétévnyi eltéréssel – ugyanazon leideni nyomdában, Petrus Leffén *officinájában* nyomták Nadányi leideni *disputatióját* és Leeuwen – számunkra itt most fontos – munkáját, a *Censura forensist*.

A kapcsolat azonban nem lehetett túl szoros, hiszen a korabeli gyakorlatban általános tegező formát Nadányi nem használja az említett versben (ugyanakkor Justinianust tegezi). A barokkos túlzásoktól sem mentes dicsőítő ének a tévelygő és tévedések erdejébe tévedt Themis megmentője szerepében tünteti fel Van Leeuwent, aki eloszlatja azon homályt, amelybe Szolón és Lükorgosz szavai beleveszni látszottak az utóbbi időkben. A civilizált népek joggyakorlatát a római joggal összevetve rendez egybe a munka – írja Nadányi –, s bár a római jog össze gyűjtése Justinianus érdeme, Van Leeuwen bebizonyítja munkájában, hogy ezen gyűjteményből ered valamennyi keresztény állam joga. Nem kis túlzással nemcsak a 16. század nagy humanista tudósai, az olasz Andreas Alciatus és a francia Antonius Faber elé helyezi Van Leeuwent, hanem a régi római klasszikus jogászokat (Gaius, Paulus)

is szerénységre inti. Van Leeuwennek, aki feltárja a jog istennőjének titkait, az istenek között van a méltó helye.⁴⁹

Dagályos, erősen túlzó sorok, amelyek azonban talán jó szolgálatot tettek a könyv szerzőjének, bizonyítva, hogy egy távoli országból jött tudósjelölt is nagy jelentőséget tulajdonít európai körképet nyújtó kézikönyvének. Nadányi pedig azzal, hogy neve megjelent egy jelentősnek mutakozó alkotásban, bizonyíthatta pártfogói előtt,

hogy választott szakterületén belekerült a tudományos körforgásba, jelentős szakemberek körül forgolódott.

A nyitott kérdések és elvarratlan szálak ellenére bizony állíthatjuk: a fenti tények egyértelműen igazolják, hogy a *Tripartitum* földjét a korai újkorban egyértelműen a korabeli Európa integráns részének tekintették a kortárs jogtudomány képviselői.

Jegyzetek

- ¹ A jelen szöveg meg kívánja tartani a konferencián elhangzott előadás fordulatait, ugyanakkor jegyzeteiben igazolni kívánja a megfogalmazott állításokat.
- ² Életére lásd P. C. Molhuysen–P. J. Blok–K. H. Kossmann (ed.): *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 1. (Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij, 1911, 1261–1263. p.; reprint: Amsterdam, N. Israel, 1974); A.J. Van der Aa: *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 11. (Haarlem, van Brederode, 1865. 275–277. p.); R. Feenstra: *Leeuwen, Simon van (1626–1682)*. In: Michael Stolleis (Hrsg.): *Juristen: Ein biografisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert* (München, C.H. Beck, 2001, 383–384. p.).
- ³ Nemcsak Van Leeuwen, hanem viszonylag sok leideni gyermeket írtak be ebben a korban ilyen fiatalon az egyetemre. A korai beiratkozást azzal magyarázzák egyesek, hogy az akadémiai polgárok bizonyos adómentességet élveztek, ami a család érdekében is állott. Vö. R. Fruin: *Een gedeelte van Simon Van Leeuwen's Bedenkingen over de stadhouderlijke magt omtrent de verkiezing van de magistraten in de Steden van Holland, tot noodige verclaringe van veele saeken, de politie en bijzonderlijk de regering van de steden betreffende*. In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*. Deel 18. ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1897, 416. p.).
- ⁴ Fruin: i. m., 417. p.
- ⁵ A város statútumai szerint apa és fia nem lehetett egyszerre a tanács tagja. Vö.: R. Fruin: i. m., 417. p.
- ⁶ *Kort verhaal van 't gene in 't jaar 1672 binnen Leyden is voorgevalen, begrepen in de verantwoordinge van Mr. S.v.L.R.G. aan den agtbaren wijzen Raad der stad Leyden* (h. n., é. n.).
- ⁷ Jelentősebb munkáiról áttekintést ad J.W. Wessels: *History of the Roman-Dutch Law* (Grahamstown, Cape Colony, African Book Co., 1908; reprint: New Jersey, The Lawbook Exchange, 2005, 306–315. p.).
- ⁸ Paul Scholten: *Algemeen deel* (C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht) (Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink, 19342, 227. p.).
- ⁹ A jogi humanizmus ókortörténeti, filológiai-antikvárius 'irányzatának' célja az volt, hogy szövegkritika útján minél jobb szövegkiadásokat tegyen lehetővé. Ez a törekvés túlterjedt ugyan a *Corpus Iuris Civilis* szövegének megtisztításán, és szélesebb forrásalapot kívánt biztosítani a jogtudomány számára, de mégsem tudta megtörni a *Corpus Iuris* tekintélyét. Az irányzat hívei számára a római jog nem jelenthetett többet, mint történeti forrást. Az itáliai egyetemek középkori római joga a humanisták számára már csak romlott latin-sága miatt sem lehetett elegáns. A humanisták, szakítva a középkori jogtudósok tekintélyelvűségével, részletes nyelvtani és filológiai kutatás tárgyává tették a *Corpus Iuris*. A jusztiniánuszi könyveket nem tekintették többé mindenem fölül álló autoritásnak, tekintélynek és élő, megfellebbezhetetlen jogszabálynak, hanem történetiségében vizsgálták, fel akarták fedezni anyagában az 'ókori' tartalmat is. Vö. Roderich Stintzing: *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*. Abt. 1–2. (München, Oldenbourg, 1880, 209–240. p.); Hans Erich Troje: *Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluß des Humanismus*. In: Helmut Coing (Hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte: Neuere Zeit (1500–1800): Das Zeitalter des gemeinen Rechts, II/1. Wissenschaft* (München, C. H. Beck, 1977, 640–689. p.); Franz Wieacker: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 19962, 165–167. p.).
- ¹⁰ Ez az irány a joganyag ideális rendszerezésének megteremtését tűzte ki célul, ami együtt járt bizonyos alapelvek kidolgozásával is. Az ekkoriban kialakult jogi rendszerezési törekvéseket természetesen nem lehet a modern logika mércéjével mérni: a jogelveket nem egy axiómából vezették le, és azáltal rendszerezették, hanem pusztán a hagyományos joganyag bizonyos általános fogalmak szerinti felosztását kísérelték meg. A rendszerezési kísérletekkel szorosan összefüggött az a tendencia, melynek következtében az oktatás és a tudományos kutatás is elszakadt attól a tradíciótól, amely szerint a vizsgálódások az egyes szöveghelyek külön-külön értelmezésére irányultak. Vö.: Wieacker: i. m., 164–165. p.; Troje: i. m., 741–755. p.; Hans Erich Troje: *Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts*. In: J. Blühdorn–J. Ritter (Hrsg.): *Philosophie und Rechtswissenschaft: Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main, Klostermann, 1969, 63–88. p.); Govert C. J. van den Bergh: *Die holländische Elegante Schule: Ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500–1800* (Frankfurt am Main, Klostermann, 2002, 71–80. p.).
- ¹¹ *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheid*. Beschreven by Hugo de Groot. In: 'sGraven-Haghe: byde Weduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrand Jacobssz van Wouw, 1631; több másik kiadás is, címvariációkkal még ugyanabban az évben)
- ¹² A legújabb kutatásokra vö. Robert Feenstra–Reinhard Zimmermann (Hrsg.): *Das römisch-holländische Recht: Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert* (Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 7. Berlin, Duncker & Humblot, 1992). Ebből különösen a jogtudományra vö. Reinhard Zimmermann: *Römisch-holländisches Recht – ein Überblick*. In: Feenstra–Zimmermann (Hrsg.): i. m., 9–58. p.
- ¹³ *De Origine, progressu Juris Civilis Romani, Authores & Fragmenta Veterum Jurisconsultorum, cum notis Arn. Vinnii, & Variorum, Auctore & Collectore S. Leeuwio* (JC. Lugd. Batavor. Apud Arnoldum Doude, MDCLXXII).
- ¹⁴ Bergh: i. m., 100–101. p.
- ¹⁵ *Het Rooms-Hollands-Regt, waar in de Roomse Wetten, met het huydendaagse Neerlands Regt, in alles dat tot de dagelike onderhouding kan dienen, met een bysondere kortheit, so wel in de vaste Regts-stoffen, als in de manier van Regts-vordering over een gebracht werden. Met allerhande Ordonnantien, Placaten, Hand-vesten, Keuren, Gewoonten, ende Gevvijsden deser en omliggende Landen bevestigt*. Von nieuws beschreven, hersteld, ende vermeerderd door Mr. Simon Van Leeuwen, R.G. Leyden en Rotterdam (By Hackens, MDCLXIV; a munkát néhány évtized alatt több mint tízszer adták ki).
- ¹⁶ Wessels: i. m., 307–308. p.
- ¹⁷ A tankönyv még a 19. században is olyan nagy tekintéllyel rendelkezett, hogy 1858-ban a Transvaal (Zuid-Afrikaanse Republik) alkotmányának mellékleteként kiadták, és szinte törvényerővel ru-

- házták fel, s angolra is lefordították. Vö.: Zimmermann, 1992: i. m., 44–45. p.
- ¹⁸ *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleertheyd*. Beschreven by Hugo de Groot, s'Graven-hage, Byde weduwe ende Erfgenamen van Wijlen Hillebrand Iacobus van Wou (1631; még több kiadás is megjelent ugyanabban az évben.) A nagyon kiterjedt irodalom képviselőjében lásd Karl Welschmied: *Hugo Grotius' Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid und das Recht seiner Zeit* (Diss. Göttingen, 1950); Karl Welschmied: *Zur Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-geleerdheid des Hugo Grotius* (Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 20., 1952, 389–440. p.).
- ¹⁹ Wessels: i. m., 312–315. p.
- ²⁰ *Censura Forensis Theoretico-Practica, id est, totius Juris Civilis Romani, usuque recepto, et Practici methodica collatio, quâ non tantum ipsa Juris Romani fundamenta, ad rationis et veritatis censuram methodicè reducuntur: sed et ad usum practicum transferuntur. Interjectis constitutionibus, decisionibus moribus et statutis, non tantum generalibus, verum etiam particularibus eujusque fere Christianorum gentis, regionis et provinciae*. Authore Simone van Leeuwen, J. C. Batav (Lugduni Batavorum, Ex Officina Petri Leffen, & Francisci Moyardi, MDCLXII; további kiadások: Amstelodami, apud Henricum & Theodorum Boom, & Lugd. Batav. apud Johannem à Gelder, MDCLXXVIII; Amstelodami, apud Henricum & Viduam Theodori Boom, MDCLXXXV; [Gerardus de Haas recensuit & Observationes suas adiecit] Lugduni in Batavis, sumptibus Samuelis Luchtmans et Cornelii Haak, 1741).
- ²¹ Heinz Mohnhaupt: *Differentienliteratur als Ausdruck eines methodischen Prinzips früher Rechtsvergleichung*. In: Bernard Durand-Laurent Mayali (eds.): *Excerptiones iuris: Studies in Honor of Andre Guoron* (Berkeley, The Robbins Collection, 2000, 441. p.); Heinz Mohnhaupt: *Rechtsvergleichung = Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. IV. (Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990, 403–405. p.).
- ²² Mohnhaupt, 2000: i. m., 454. p.
- ²³ Ernst Holthöfer: *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Italien, Frankreich, Spanien und Portugal*. In: Helmut Coing (Hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. II/1. (München, C.H. Beck, 1977, 225. p.).
- ²⁴ Van Leeuwen az ajánlásban azt sugalmazza, hogy nem utasítana vissza egy professzori kinevezést, ha munkáját kedvezően fogadná Leiden város tanácsa és a polgármester, akinek művét ajánlotta. Vö. Fruin: i. m., 419. p.
- ²⁵ *Censura Forensis*: i. m. (a *Prolegomena* oldalszámolás nélküli).
- ²⁶ „*Extant etiam typis excusae Constitutiones Regni Hungariae.*” Vö.: *Prolegomena*.
- ²⁷ Célját így fogalmazza meg: „*Posito eo Juris fundamento, cum vera, quam diximus, Praxi conjuncto, usum, & quaestiones practicas, iis ita adjunximus, ut, quid eorum cum eo conveniat, aut discrepet, in singulis appareat: subjectis Constitutionibus, Decisionibus, Moribus, & Statutis, qua generalibus, qua particularibus, cujusque fere Christianorum Gentis, Regionis, atque Provinciae. Cujus tractationis necessitas per se innotescit.*” Vö.: *Prolegomena*.
- ²⁸ Az ezzel foglalkozó széles irodalom képviselőjében lásd Földi András: *Az institutio-hagyomány a jogi oktatás történetében*. In: Péter Orsolya Márta–Szabó Béla (szerk.): *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky* (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998, 533–556. p.).
- ²⁹ *Censura Forensis*: i. m., 360–442. p. Érdekes, hogy Van Leeuwen itt hosszú fejezeteket idéz szó szerint a *Tripartitumból*: „*Ex Tripartito Opere Juris Consuetudinarii inclyti Regni Hungariae. Parte Prima Titulo XVII. XXI. LVIII. XXVIII. XLVII. LVIII. LVII., Parte Tertia Tit. XXIX. XXX.*” Lásd: uo., 437–442. p.
- ³⁰ Wessels: i. m., 309–311. p. Egy 19. századi nyilatkozat szerint: „*[...] die zoolang het Oudhollandsche recht in ons land van kracht was, het leerboek en de vraagbak onzer juristen geweest is.*” Lásd: Fruin: i. m., 419. p.
- ³¹ Példaként álljon itt a büntetőjogi rész fordításának kiadása: Simon Van Leeuwen, J. C.: *Part I, book V of Censura forensis: theoreti-co-practica, Fourth edition (1741)*. Revised and annotated by Gerard de Haas J. C., ed. and transl. into English by Margaret Hewett (Pretoria, South African Law Commission, 1991). Van Leeuwen jelentőségéről a dél-afrikai jogfejlődés számára lásd Alfred Adrian Roberts: *A South African legal bibliography: being a bio-bibliographical survey and law-finder of the Roman and Roman-Dutch legal literature in southern Africa with an historical chart* (1942, 183–184. p.); D. H. Van Zyl: *Geskiedenis Van Die Romeins-Hollandse Reg* (Durban, Butterworth, 1979, 357–359. p.).
- ³² *Censura Forensis*: i. m., 12–13. p. (Az I.2.9. fejezetben *Digesta*-párhuzamokat hoz Van Leeuwen, s a magyar joggal kapcsolatban az alábbiakat írja: „*Jure consuetudinario regni Hungariae expresse cautum est: ut illi qui ex nobili matre, patre vero rustico sunt propagati, veri nobiles non dicantur, e contra vero ex nobili patre, & matre ignobili procreati, recti & veri nobiles censeantur.*”)
- ³³ *Censura Forensis*: i. m., 19–20. p. (I.4.3.: „*Sed & in Regno Hungariae Arrogationis usum esse consequens est, ex eo quod in jure consuetudinario Regni Hungariae expressum invenitur, Adoptionem vim contractus obtinere, si permissione & consensu Regis fiat, aliter vero nullius esse firmitatis.*”). Vö. Trip. 1. 66.
- ³⁴ *Censura Forensis*: i. m., 72. p. (I.13.19.). A Van Leeuwen által idézett szöveghely: „*Consanguinitas secundum sacros Canones, et Regni quoque nostri Legem usque ad quartum gradum inclusive, connubium prohibet, atque vetat.*...” (Trip. 1. 107.).
- ³⁵ *Censura Forensis*: i. m., 120. p. (II.3.11: „*Venandi jura ignobilibus denegantur apud nos, et inter Regalia relata apud Germanos, Prusos et Ungaros: [...] Quod et Germaniae moribus convenit; quibus Venatio inter regalia hodie refertur, nec privato, in suo etiam territorio, venari licet, si non concessionem specialem probaverit. [...] Et Uladislai Hungariae Regis Decret. v. Anni. 1504. art. 17.*”) Van Leeuwen a 17. artikulusra hivatkozik, mai törvénytáraink az 1504: 18. tc.-ként tartják számon. Ez a törvény is tiltja a jobbágyok és parasztok vadászatát.
- ³⁶ A legvalószínűbb, hogy az 1628-as Rath-féle bécsi kiadás kerülhetett Van Leeuwen kezébe, ami a *Tripartitum* szövegét tartalmazó kötet mellett, mintegy 2. és 3. kötetként a *Corpus Juris Hungarici* 1035 és 1604 közötti, addig előkerült *decretumait* tartalmazta, mintegy 800 oldalon. Vö. Gazda István: Szerkesztői előszó. In: Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Latin-magyar kiadás (Budapest, Téka, 1990, XXVIII. p.).
- ³⁷ *Censura Forensis*: i. m., 230. p. (II.24.2.: „*Et id Regni Ungariae Moribus et Statutis, circa decimarum praestationes varia exstant Regum, et Imperatorum Decreta, et Constitutiones: sed et in Anglia constitutum est.*”)
- ³⁸ „*Quomodo et in quibus bonis uxor marito succedat in Hungariae regno?*” *Censura Forensis*: i. m., a 359. oldalhoz fűzött függelék.
- ³⁹ Van Leeuwen a függelékben így fogalmaz: „*Quibus adde, quo din Hungariae regno universae res mobiles mariti sine liberis, ac sine testamento defuncti ad suam uxorem devolvantur, quae de bonis & juribus possessionariis, domoque residentiae, & Curia mariti, quamdiu sub nomine & titulo mariti viduitatis tempora peregerit, & ad alia vota se non transtulerit, etiam cum restitutione dotis suae excludi non potest Jur. Consuetud. regni Hungar. Stephani Werbeuri part. I. tit. 98.*” Vö. Trip. 1. 98.
- ⁴⁰ „*Et rursus, quod si maritus equos gregales (quos equatiales dicunt) infra quinquagenarium numerum habuerit stante & durante conjugio suae uxoris aggregatos, vel emptor, aequaliter inter eos dividuntur. Si eundem numerum attigerint, vel excesserint maritus poterit de eisdem tanquam rebus per eum acquisitis, testari.*” Vö. Trip. 1. 101. (Van Leeuwen itt nem adja meg a forrást.)
- ⁴¹ *Censura forensis*: i. m., 437. p. (III.22.8.: „*In Hungariae Regno, Jura possessionaria, ut sunt Castra, Castella, fortilitia, civitates, oppida, villae, portiones, possessionariae terrae, sylvae, et praedia paterna, et avita qualitercunque acquisita, solummodo Juri masculino deservient, eorumque soli filii, exclusis filiabus, legitimi heredes et successores sunt: nisi ex regia donatione, expressoque Regis consensu, bona et Jura possessionaria paterna, vel materna, utrumque sexum, tam mares quam etiam foeminas concernere dignoscantur, vel eadem jura possessionaria non ex avita successione*

aut propriis servitiis militaribus, sed pecuniis paternis aut maternis fuerint empta, aut comparata, quibus solum casibus ea ad utrumque sexum pertinere intelliguntur: servato tamen filiabus ex dictis possessionariis, aut aestimationis ejus quartaliti Jure, dotis nomine exsolvendo.”)

⁴² *Censura forensis: i. m., 437–8. p. (III.22.8: „Atque ea continuo Jurium possessionariorum succedendi ratio habetur, ut ad radicem, atque originem acquisitionis, semper semper fit referenda. Sic ut universa bona et Jura possessionaria paterna, et avita, inter filios defunctorum fratres carnales, ut vocant, aequaliter dividantur; et quot sunt fratres, in tot sequestrentur partes, iisque ita inter fratres divisio, altero implorum heredibus carente, etiam post centum aut plures annos in caetros fratres superstites, et heredibus gaudentes, hujusmodi bona et Jura devolvuntur.”)*

⁴³ *Censura forensis: i. m., 438. p. (III.22.8: „Neque pater hujusmodi bona avita possessionataque, in praejudicium filiorum, aut foeminarum, si ea quoque Jus foeminum sequantur, et similiter nec frater in praejudicium fratris, ea alteri vendere, aliove modo alienare, aut alio modo quicquam disponere potest, nisi si iis, quae propriis servitiis suis acquisivit, aut propriis pecuniis comparavit.”)*

⁴⁴ *Censura forensis: i. m., 438. p. (III.22.8: „Quod quidem de Nobilibus, civibusque originariis, qui hac in parte eodem cum iis Jure gaudent: Caeterum inter rusticos nulla inter filios filiasve successionis differentia est, sed omnes simul remota sexus differentia aequaliter succedunt.”)* Majd hosszan idéz a *Hármaskönyvből*: Trip. 1. 17., 1. 21., 1. 88., 1. 28., 1. 47., 1. 58., 1. 57., 3. 29–30.

⁴⁵ *Censura forensis: i. m., 613. p. (IV.21.31: „Et in Hungariae Regno retractui gentilitio locum esse probat textus juris Consuetudinarii Regni Hungariae a Stephano de Werhewer ex censura et auctoritate Uladislai Regis editus, part. 1. tit. 16. et tit. 61. His verbis: [...]”)* Vö.: Trip. 1. 61.

⁴⁶ *Censura Forensis: i. m., 797. p. (V.29.5: „[...] Et in Hungariae Regno furtum committentes, etiam rei minimae, indistincte suspenduntur; ex Decreto S. Stephani Anni 1035. lib. 2. cap. 40. et 41. et S. Uladislai Hungariae Regis Anni 1029 [sic!] lib. 2. cap. 12.).* Vö.: Szent István II. 40.; Szent-László II. 12.

⁴⁷ Nadányi János életére vö. többek között Stoll Béla–Varga Imre (szerk.): *Régi magyar költők tára: XVII. század 10.: Az 1660-as évek költészete (1661–1671)* (Budapest, Akadémiai, 1981, 718–720. p.); Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. Ladányi Sándor (Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, 19773, 419. p.); Bod Péter: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a 'kik valami, világ eleibe botsátott íráskok által esmértesekké lettek, 's jo emlékezetüket fen-hagyták Historiájok* (H. n., 1766, 185–186. p.)

⁴⁸ P. Szabó Béla: *Három neves németalföldi jogász és Nadányi János kapcsolatának nyomai*. In: Bozay Réka (szerk.): *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban* (Debrecen, Printart-Press Kft., 2014, 188–245. p.)

⁴⁹ Az üdvözlő vers értelmezésében nyújtott segítségéért köszönettel tartozom debreceni filológus kollégámnak, Takács Leventének.

Werböczy-emléktábla avatása Werböcön, 2014. május 18-án

Bevezetés

Köztudott, hogy Magyarország az európai államok azon szűk köréhez tartozott, ahol a polgári átalakulás egységes alkotmánylevél, ún. kartális alkotmány kibocsátása nélkül valósult meg. A történeti alkotmány sok évszázados fejlődését csak az 1940-es évek végén bekövetkezett politikai radikalizálódás szakította meg. A szocialista történelemszemlélet lényege a múlt folyamatos kárhoztatása volt, amellyel az akkori jelen dicsőségét próbálták alátámasztani. Mindez nem lehetett másként az alkotmánytörténet területén sem; az 1945 előtti alkotmányos berendezkedés folyamatos kritika tárgya volt, s nemcsak tartalmában, hanem formáját tekintve is. *A kartális alkotmány hiányát valamiféle fejlődésbeli elmaradottságként, a modern Európától való leszakadásként értelmezték*, s tudjuk azt is, hogy ez a szemléletmód az 1989/1990-es rendszerváltás után is megmaradt.

A hagyományokhoz való ragaszkodás mögött pedig kétségkívül ott áll Werbőczy hatása, hiszen az alkotmányos berendezkedés gyökerei is sok ponton kapcsolódtak a *Tripartitum*hoz. A késő középkori, kora újkori szokásjogi gyűjtemények között Werbőczy István *Hármaskönyve* nem volt egyedülálló, a jogfejlődés e szakaszában sok más országban is megfogalmazódott az igény a szokásjog összefoglalására. Az adott állam későbbi jogfejlődésére gyakorolt hatásában azonban a *Tripartitum* már biztosan egyedi, a szokásjogi gyűjtemények ilyen mély gyökereket kevés országban eresztettek. Hogy ez előnyös vagy hátrányos volt az ország számára? Mint már említettem, ennek megítélése nem volt egységes. Werbőczy szobrának 1945-ös ledöntése egy jelentős szemléletváltást vetített előre, az addigi megbecsülés után a szinte korlátlan kritika következett. A fő hangsúly a rendi előjogok konzerválására terelődött, a *Hármaskönyvről* nem lehetett mást hallani, csak azt, hogy a feudális viszonyok béklyóiba taszította Magyarországot. *A történeti alkotmányról pedig ezzel teljesen megegyező képet próbáltak (próbálnak) közvetíteni.*

Vajon történelmi hibát követett-e el 1848 tavaszán a Pozsonyban üléső Országgyűlés, hogy az áprilisi törvényekkel 'csak' hozzáigazította az addigi alkotmányt a polgári állam elvárásaihoz? Hasonlóan hibázott-e Deák Ferenc, hogy 1867-ben, amikor a Habsburg Birodalom másik államában, bár több részletben, de mégis kartális alkotmányt bocsátanak ki, Magyarországon fenntartja a történeti alkotmányt? De ugyanez a kérdés feltehető az 1920-ban vagy 1945-ben összeült Nemzetgyűlés kapcsán is.

Szintén köztudott ugyanis, hogy Európa államainak nagy többségében a polgári átalakulás kartális alkotmány kibocsátásával valósult meg. Márpedig, ha egy útelágazásnál a döntő többség egy irányba halad, akkor nagy valószínűség szerint az a helyes út. Kérdés azonban, hogy valóban útelágazás előtt álltak-e? Európa államaiban a polgári átalakulás idején valós választási lehetőség volt-e a történeti alkotmány fenntartása és a kartális alkotmány bevezetése között? Ha a történeti alkotmány fenntartására mód volt, s így indultak el a kartális alkotmány útján, akkor valószínűleg az volt a jobb megoldás. Ha viszont az útelágazás egyik irányát (a történeti alkotmány fenntartá-

Szabó István

Történeti alkotmány a polgári korban*

sának útját) sorompó zárta el, akkor semmilyen következtetést nem vonhatunk le abból, hogy majdnem mindenki a másik irányba haladt tovább.

A történeti alkotmány fennmaradásának előfeltételei

Félig-meddig, legalábbis a közjoggal foglalkozók körében, az is köztudomásúnak mondható, hogy a kartális alkotmányok nem valamiféle előre tervezett alkotmányfejlődés eredményeként jöttek létre, hanem a politikatörténet törésvonalain keletkeztek. Azért bocsátottak ki kartális alkotmányt, mert a fennálló államberendezkedés reformjával nem volt megvalósítható a polgári átalakulás. A történeti alkotmány fenntartásához ugyanis két tényező együttes fennállása volt szükséges, bármelyik hiányzott, csak kartális alkotmánnyal lehetett továbblépni.

Az első ilyen tényező *a rendi hatalommegosztás fennmaradása* volt. Téves ugyanis az a felfogás, amely szerint a hatalommegosztás a polgári állam 'találmánya' lenne. Ennek nyomai már az államalapítás előtti idők törzsi közszervezetében megtalálhatók voltak, a nemzetgyűlés és a vezér (fejedelem) között. A középkori államalapítások azonban a vérségi köteléken nyugvó törzsi-nemzetségi szervezet felszámolása nélkül nem valósulhattak meg, amellyel a hozzájuk kapcsolódó közhatalmi szervek is megszűntek. A közhatalom (államhatalom) egyetlen forrása a fejedelem (király) lett, vagyis az államalapítások szükségszerűen az egyeduralmi elvhez vezettek.¹

A rendi gyűlések késő középkori kialakulásával azonban egy újabb hatalommegosztás jött létre, amely már *a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválásának gyökereit is magában foglalta*. Kialakult a törvény és a rendelet közötti hierarchia,² vagyis a rendi gyűléssel konszenzusban hozott döntéseket a király egyoldalúan nem ronthatta le. Erre persze kísérletek bőven voltak, de elhárításukra *az alkotmányvédelem intézménye is megjelent*, már a rendi korban. Magyarországon elég csak a nemesi vármegyék 16–18. századi küzdelmeire gondolni. A rendi alkotmányvédelem azonban Európa sok államában nem volt hatékony, így az említett évszázadokban *a rendi monarchia helyére az abszolút monarchia lépett*, amely a hatalom-

* 2014. november 7-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, *500 éves Werbőczy Hármaskönyve* címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A tanulmány megjelent *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Szerk.: Csehi Zoltán, Szabó István, Schanda Balázs, Varga Zs. András (Pázmány Press. Budapest, 2015, 171–186. p.) című kötetben.

megosztás intézményét újólag felszámolta. Míg a rendi monarchiában az alkotmánybiztosítékoknak elég széles tárháza alakult ki, az abszolút monarchiában az uralkodó döntéseit nem kötötték alkotmányos korlátok. Ha az állam működésnek újra szabályozott keretet akartak adni, az másként nem volt meg valósítható, mint egy alkotmánylevél kibocsátásával.

A történeti alkotmány polgári kori továbbélésének első előfeltétele tehát a rendi hatalommegosztás fennmaradása volt. A második előfeltétel pedig az, hogy *a rendek önként mondjanak le előjogaikról*, vagyis a rendi gyűlés a saját alkotmányozási szabályainak betartásával szüntesse meg önmagát, s a rendi képviselő helyére engedje be a népképviselőt. Ha ezt nem teszi meg, a hatalomátvétel a régi alkotmány szabályai szerint illegális lesz. Az új állammechanizmust nem lehet a régi alapjaira építeni, az egységes alkotmánylevél kibocsátása szükségszerű következmény.

Ha történelmi párhuzamokat vizsgálunk, azt tapasztaljuk, hogy a kartális alkotmányok egyik őshazájának számító *Franciaországban a rendi hatalommegosztás intézménye csak korlátozottan alakult ki*. Az Általános Rendi Gyűlés adómegajánlási joggal ugyan rendelkezett, de a törvényhozás jogát sohasem tudta megszerezni.³ A király által neki küldött leiratok nem megtárgyalásra ajánlott törvényjavaslatok voltak, hanem tájékoztatás az uralkodó döntéséről, mai értelemben véve a törvény kihirdetése. Emellett a francia uralkodóknak ezt a hatáskörében korlátozott rendi gyűlést is sikerült elég jelentős mértékben kiiktatni az államéletből. Kialakították az ún. Notable-gyűlést, amely nem a rendek által választott követekből állt, hanem tagjait az uralkodó saját belátása szerint hívta meg. Ezzel a híveiből álló testülettel sokkal könnyebben szót értett, mint a rendek általános képviselői szervével. Hasonló kísérlet egyébként Magyarországon is volt. Mohács után a Habsburg uralkodók Bécsben megszervezték az ún. magyar tanácsot, amelyet sok esetben az Országgyűlés helyettesítésére óhajtottak használni. Ez a törekvésük azonban nem vezetett eredményre, az Országgyűlést tartósan nem tudták kiiktatni az államéletből. Nem úgy, mint a francia királyoknak, akik évszázados periódusokon keresztül is mellőzték az általános rendi képviselői szerv összehívását.

Emellett Franciaországban *az 1789-ben végre újra összehívott Általános Rendi Gyűlés túl sok hajlandóságot nem mutatott az előjogok feladására*. Az alkotmányozó nemzetgyűléssé átalakuló harmadik rend így nem tehetett mást, mint hogy szakított a régi államberendezkedéssel, amelynek egyenes következménye volt egy kartális alkotmány kibocsátása. S azt is tudjuk, hogy Európa államainak nagy részében a franciához hasonló történelmi helyzet alakult ki, az abszolutista kormányzat térhódítása ugyanis általánosnak mondható, s ha a rendek itt-ott korlátozottan szóhoz is jutottak, az előjogaikról való lemondásra ritkán mutattak hajlandóságot. Nyilvánvalóan Magyarországon sem maradhatott volna fenn a történeti alkotmány, ha az 1847–1848-as pozsonyi Országgyűlés nem szavazza meg az áprilisi törvényeket (a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést, a népképviselői választójogot stb.).

Ezen okfejtés alapján megállapíthatjuk, hogy *a történeti alkotmány fenntartásának előfeltételei Európa államai-*

nak nagy részében nem voltak adottak. Valójában nem álltak útelágazás előtt, az egyik utat sorompó zárta el előttük. Így hiába haladtak nagy többségben a kartális alkotmány útján, ebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a helyesebb utat választották.

Persze ez csak annyit bizonyít, hogy önmagában abból még nem következik a kartális alkotmány felsőbbrendűsége, hogy Európa államai nagy számban kezdték „használatba venni” azt. Meg kell vizsgálnunk, vajon a történeti alkotmány tudta-e biztosítani azokat a garanciákat, amelyek nélkül a polgári állam nem létezhet?

Írott, tételes szabályok (közjogi tárgyú törvények) a történeti alkotmány keretei között is léteztek. Ezek azonban sokszor több évszázados távlatok különböző szakaszaiban születtek, így *nem alkottak egy zárt rendszert*. Vagyis voltak olyan közjogi problémák, sokszor nem is jelentéktelenek, amelyek megoldására törvényi szabály nem állt rendelkezésre. Kérdés, hogy itt milyen normákat alkalmaztak, kellően világosak voltak-e azok, s kellő stabilitással bírtak-e? Az utolsó említett probléma az írott (törvényi) szabályok kapcsán is felmerül, hiszen ezek elfogadása nem volt minősített szavazati többséghez kötve, az alkotmányhoz tartozó normákat megállapító törvények formálisan nem különböztek el az egyszerű törvényektől.

A közjogi tárgyú törvények által hagyott hézagok kitöltése

Első lépésként tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy a törvények által nem szabályozott életviszonyokat rendezték-e valamilyen jogi normák, *nem keletkezett-e – mai terminológiával élve – joghézag?* A kódexek világában felnőtt jogász ugyanis minden probléma megoldásához valamilyen jogszabályi rendelkezést keres, s bizonytalanra válik, ha éppen odavágót nem talál. Ez a közjog területén sincs másként, egy-egy vita megoldását általában az Alkotmány (Alaptörvény) valamelyik cikkelyéből igyekszünk levezetni. S nyugodtan állíthatjuk, mindez magától értetődő, hiszen a kodifikáció célja éppen az, hogy egy-egy jogterületen lehetőleg minden életviszonyra kiterjedjen. Ha egy probléma megoldására a kódex nem tartalmaz szabályt, az joghézag, amit pótolni kell. A kartális alkotmányt ebből a szempontból nyugodtan tekinthetjük az alkotmányjog kodifikációjának. Ahol kartális alkotmány van, ott az államműködés vagy az alapjogok körül felmerülő viták megoldására az Alkotmánynak tartalmaznia kell valamilyen rendelkezést.

Mivel írott, tételes szabályok a történeti alkotmányban is voltak, ezt a gondolatmenetet alkotmánytörténeti problémák elemzésénél sem kell szükségszerűen feladni, vagyis a kartális alkotmányhoz szokott logika nem ütközik azonnali akadályokba. A közjogi tárgyú törvényhozással azonban nem volt célja egy zárt rendszer kialakítása, vagyis a minden életviszonyra kiterjedő szabályozás. S itt a kodifikációhoz szokott jogász gondolatmenete néha már megbicsaklik. *Ha olyan közjogi problémával találkozunk, amelynek megoldására nem talál törvényi szabályt, ott joghézagra kezd gyanakodni*. A joghézag pedig bizonyta-

lanságot idéz elő, a ma jogásznak érthető módon az az érzése támad, hogy a jogalkalmazás önkényessé válhat.

A 20. század első felének jogásznemzedéke azonban még nem így gondolkodott, ők jól tudták kezelni a szokásjogot. A jogfejlődés kezdeteikor szinte minden életviszonyt a szokásjog szabályozott, a törvénynek csak másodlagos szerepe volt. Mindaddig, amíg kódexek nem jelentek meg, a jogászi gondolkodás számára természetes volt, hogy törvényi rendelkezés hiányában szokásjogi szabályt keressen. Tehát nem joghézagra gyanakodott, nem a törvényhozó azonnali intézkedését várta, hanem megkereste a vonatkozó szokásjogi normát.

A történeti alkotmányban sem voltak joghézagok, sőt inkább azt kell mondanunk, hogy *a joghézag veszélye kisebb volt, mint egy kartális alkotmánynál*. A szokásjogot tudniillik a felmerülő jogi problémák keletkeztetik, vagyis ha jogi probléma van, arra szükségszerűen megoldás is kialakul. A jogot ugyanis a jogalkalmazók keletkeztetik, így a jogalkotó és a jogalkalmazó személye még nem válik szét. A kódexek világában azonban a két funkció elválik egymástól, a joghézagot a jogalkalmazó észleli, kitölteni azonban csak a jogalkotó tudja. Ha utóbbi nem mozdul megfelelően, akkor tartósan joghézag keletkezhet.

A szokásjogi szabályok egyértelműsége

A következő kérdés az, hogy a szokásjog kellően világos volt-e? Azt már érintettük, hogy a joghézagok ritkábbak voltak, de a polgári kor fontos alapelvének, a jogállamiság megvalósulásának az is nélkülözhetetlen feltétele, hogy a szabályok világosak, érthetőek legyenek. Vajon ennek a feltételnek megfelelt-e a szokásjog? Ha a közjogi tárgyú törvényhozás motivációit vizsgáljuk, vagyis azt, vajon mikor érezte szükségét az Országgyűlés, hogy egy-egy tárgykörben törvényt alkosson, meglátásom szerint *három fő okot tudunk elkülöníteni*.

Az első ilyen, törvényalkotásra motiváló tényező valamilyen *új közjogi intézmény bevezetése volt*. Maga a polgári átalakulás sem tudott szokásjogi fejlődéssel megvalósulni. Például a miniszteriális kormányzat vagy a népképviselői választójog új közjogi intézmények voltak, amelyet az Országgyűlésnek törvényhozási úton kellett bevezetnie. Az alapjogok terén ilyen volt a közteherviselés, ami a nemesi adómentesség megszüntetését jelentette. Ugyanakkor 1848-ban az alapjogok érvényesülése sem kívánt minden területen országgyűlési intézkedést, hiszen a nemesi alapjogoknak a sok száz év alatt kifejlődött rendszere – mint az meg is történt – kiterjeszhető volt minden állampolgárra.

A második törvényalkotásra motiváló tényező *a szokásjog megerősítését célozta*. Erre általában akkor került sor, ha az uralkodó vitatta egy-egy szokásjogi norma létét, s ezért nem volt hajlandó azt betartani. Mivel az alkotmányvédelem eszközei jól érvényesültek, idővel a király és a rendek közötti feszültség feloldása érdekében ezeket törvénybe foglalták. Annak ugyanis, hogy valaminek a szabályozása szokásjogi keretek között maradjon, a legfontosabb előfeltétele *a szabályozás tárgyban kialakult*

konszenzus volt. A *Tripartitum* is így válhatott a magyar jogélet gerincévé, anélkül hogy a törvényhez hasonló, azonnali állami kényszer állt volna mögötte. Ha a konszenzus megbomlott, akkor törvényben tisztázták a helyzetet, s ezekre is találunk példákat a magyar közjogtörténetben. 1791-ben az Országgyűlés kimondta a törvényhozó és a végrehajtó hatalom megosztását.⁴ Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a magyar közjogban ekkor jelent meg eme két hatalmi ág szétválása. Mint korábban már említettem, a rendi hatalommegosztás már az Országgyűlés késő középkori kialakulásával megvalósult. II. József azonban a rendeleti kormányzáshoz legerősebben ragaszkodó uralkodó volt, amivel rendszeresen megsértette ezt a hatalommegosztási szabályt. Nem véletlen, hogy a kalapos király halála után az Országgyűlés ragaszkodott saját és a király kompetenciáinak törvénnyel megerősített elhatárolására. Azt talán még kevésbé kell interpretálni, hogy ezzel párhuzamosan miért iktatták törvénybe a király koronázásának szabályait.⁵ Azt az állítást nem lehetne komolyan venni, hogy 1791-ig a királyi hatalom keletkezésében ne lett volna szerepe a koronázásnak, vagy nem lett volna kötelező a koronázás. 1791-ben mégis törvényben rendezték, nyilvánvalóan azért, mert II. József nem volt hajlandó magát megkoronáztatni. Kicsit későbbi időkre lépve, 1867-ben törvényben rögzítették azt a szokásjogban már évszázadok óta élő szabályt, hogy a király lemondása csak az Országgyűlés egyetértésével érvényes.⁶ Erre pedig Ferenc József 1848. decemberi trónra lépése az apropó, amelyet két lemondás is megelőzött, az így hivatalba lépő uralkodó azonban nem volt hajlandó elismerni, hogy az Országgyűlés lemondásokat elfogadó nyilatkozata nélkül nem foglalhatja el hivatalát. Így nem véletlenül lett a kiegyezés egyik fontos közjogi eleme eme szokásjogi szabály törvényben való megerősítése. S mindez IV. Károly 1918-ban történt lemondása szempontjából sem volt irreleváns előírás.

A harmadik ilyen törvényalkotásra motiváló tényező *a szokásjog módosítása, pontosítása volt*. Erre akkor került sor, amikor a szokásjog által kialakított szabály nem volt vitatott, de azt a jövőben nem pontosan úgy akarták használni, mint addig. Például az országgyűlés évenkénti üléseiről szóló törvény az alábbi passzust tartalmazta: *„A hozandó törvények jövődjére Ő Felsége által az évi ülés folyama alatt is szentesíttethetnek.”*⁷ A törvényszentesítés joga szokásjogon nyugodott, azt korábban nem egy törvénnyel utalták a király hatáskörébe. A rendi korban azonban az Országgyűlés bezárását követően az összes határozatot együtt szentesítette az uralkodó, vagyis akár többévi tevékenység eredménye egy csomagban nyert kihirdetést. A polgári átalakulás után ez már igen lassú törvényhozási folyamat lett volna, ezért az idézett passzus lehetővé tette a király számára, hogy az Országgyűlés határozatait egyenként is szentesítse.

De ilyen szokásjog pontosító szabályokat még a két világháború közötti időszakból is találunk. A Felsőház jogkörének újabb megállapításáról 1937-ben az alábbi rendelkezést találjuk: *„A felsőház jogköre, ha csak törvény eltérést nem állapít meg, ugyanaz, mint a főrendiházé volt.”*⁸ És hogy mi volt a Főrendiház hatásköre? A Fő-

rendház reformját megvalósító 1885-ös törvény erről az alábbiakat mondta: „A főrendház jogköre az, a mi volt, a kezdeményezésre is marad az eddigi gyakorlat...”⁹ Vagyis a két kamara alkotmányos viszonyáról törvény nem rendelkezett, 1885-ben is csak a szokásjog által kialakított szabályokra utaltak vissza. Még azt sem mondhatjuk, hogy törvénybe foglalták a korábbi szokásjogot, hiszen a tételes szabályt nem írták le, csak utaltak rá, hogy minden úgy marad, ahogy eddig volt. S 1937-ben ehhez annyit fűztek hozzá, hogy ha törvény eltérést nem állapít meg, vagyis, ha törvény nem módosítja a korábbi szokásjogot. Ezt egyébként az 1937-es törvény meg is tette, hiszen az általános törvényhozási eljárásban, az 1918 előtti viszonyokhoz hasonlóan, egyetértési jogot ad a második kamara részére, a költségvetést érintő törvényeknél azonban fenntartotta az 1926-ban, angol mintára megállapított hatásköri korlátozást.¹⁰ Ez eltérés a Főrendháznak a szokásjog szerint kialakult hatásköréhez képest, mert ott nem voltak az egyetértési jog alól kivett törvényhozási tárgyak.

De hasonló jogalkotási technikát alkalmaztak a kormányzó hatásköreinek megállapításakor is. Az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvény az alábbiak szerint rendelkezett: „A kormányzót a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlása az alábbiakban foglalt korlátozások között illeti meg.”¹¹ Majd számos bekezdéssel keresztül sorolja a korlátozásokat. A szabályozási rend logikus, a kormányzó a királyt helyettesíti, vagyis annak a jogköreit veszi át. Az viszont az Országgyűlés mérlegelésétől függött, hogy minden királyi jogkört ráruház-e az ideiglenes államfőre, vagy bizonyos korlátozásokat állapít meg. Ha él az utóbbi lehetőséggel, ezt nyilvánvalóan törvény útján valósítja meg, mint ahogy 1920-ban meg is tette. A törvényszentesítés kapcsán azonban már érintettük, hogy a királyi jogköröknek alapvetően szokásjogi forrásai voltak. Ha az 1920:1. törvény cikk régebbi törvényben deklarált hatásköröket korlátoz, akkor ott kellett volna állnia, hogy a király e törvény e paragrafusában megjelölt jogköreit a kormányzó az alábbi korlátozásokkal gyakorolhatja. A felsorolt példánál viszont ilyenekkel nem találkozunk, mert nem korábbi törvényekkel megállapított, hanem a szokásjogból eredő hatáskörökről volt szó. S ez a szabályozási technika nemcsak a kormányzó jogállása kapcsán igaz, hanem a korábbi példánál is.

A törvényeknek a szokásjogot kiegészítő, megerősítő és módosító (pontosító) szerepére azért hoztam ennyi példát, hogy szemléltessem, ez nem valamiféle ‘ad hoc’ jelenség volt, hanem egy tudatos, a szokásjog félreérthetőségét felszámoló jogalkotási tevékenység. Hiszen példa ennél még jóval több is hozható lenne.

Így azt gondolom, hogy a jelen pont elején feltett kérdésre is megnyugtató választ adhatunk. A történeti alkotmány körében fennmaradt szokásjog érthetősége, értelmezhetősége nem hagyott különösebb kétséget maga után. A közjogi tárgyú törvényhozásnak ugyanis az volt a funkciója, hogy a vitatott, zavaros pontokat kiküszöbölje benne. Ahol az Országgyűlés meghagyta a szokásjogi szabályokat, mint már korábban is említettem, ott nagyrészt konszenzus volt annak értelmezésében. Nem mondhatjuk, hogy egyáltalán nem volt értelmezési vita,¹² de mértéke,

intenzitása, lényegesen alacsonyabb volt, mint például az elmúlt negyedszázad Alkotmány- (Alaptörvény-) értelmezésében. Ha megvizsgáljuk, hogy az Alkotmánybíróság határozataiban milyen számú különvélemény jelent meg, azt kell mondanunk, hogy a *kartális alkotmány szövege feletti értelmezési vita nagyobb, mint régen a szokásjog feletti volt.*

Megállapítható-e az Alkotmányhoz tartozó rendelkezések pontos határvonala?

A szokásjogi szabályok egyértelműségével tehát nem volt különösebb gond, de a történeti alkotmányban problémát jelenthetett az alkotmányerővel bíró szabályok pontos elhatárolása is. A kartális rendszerben az Alkotmány szövege világosan megállapítható, ami abban benne van, az a legmagasabb szintű norma. A történeti alkotmánynál a szokásjogban gyökerező alkotmányi alapintézmények (pl. Szent Korona-tan) szintén elhatárolhatóak voltak, a közjogi tárgyú törvényeknél azonban már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. Ha a kartális alkotmányok szabályozási tárgyait vizsgáljuk, vagyis napjaink gondolatmenetét követjük, a közjogi tárgyú törvényekben az *alkotmányos normák közé kívánczó és az egyszerű törvénybe tartozó rendelkezések egyaránt megtalálhatóak voltak.* Ha a független és felelős magyar minisztérium alakításáról szóló 1848:3. törvénycikket vesszük példának, a kormányalakításra¹³ vagy a miniszterek parlamenti felelősségére¹⁴ vonatkozó szabályok egy kartális alkotmánynál valószínűleg annak szövegébe kerültek volna. A minisztériumok felsorolása azonban még egyszerű törvénybe sem kívánczik, nemhogy az Alkotmány szövegébe, az 1848:3. törvény cikkben azonban ezt is megtaláljuk.¹⁵

A példa nyomán azt kell mondanunk, hogy a történeti alkotmánynál az alkotmányhoz tartozó rendelkezések nem határolhatóak el olyan pontosan, mint a kartális rendszerben. Az említett 1848:3. törvénycikket nem lehetett részekre bontani, s kijelölni belőle például a 11–12. §-t, valamint a 32–35. §-okat, amelyeket alkotmányerővel ruházunk fel, a törvény többi részét pedig egyszerű törvénnyé minősíteni, s netán az alkotmányerővel bíró paragrafusokkal esetlegesen nem egyező más részeit alkotmányellenes rendelkezésekké nyilvánítani. *Azonos szintű jogforráson belül hierarchiát teremteni nem kis feladat, valójában lehetetlen.*

Ha nagyon erősen ragaszkodunk a kartális alkotmányok logikájához, és világos határvonalat akarunk az Alkotmány és a törvények közé húzni, akkor a *közjogi tárgyú törvényeket az egyszerű törvények közé kell sorolnunk, s Alkotmányon csak az alapintézményeket (alapelveket) érthetjük,* amelyek a szokásjog keretei között maradtak. Természetes persze, hogy a szokásjogot megerősítő törvények nem fosztották meg az érintett rendelkezést alkotmányos erejüktől.¹⁶ Az új közjogi intézményeket vezető vagy a szokásjogot módosító, pontosító törvények azonban elfogadásukkal és kihirdetésükkel nem váltak alkotmányerejűvé. A történeti alkotmány keretei között ugyan-

is nem volt olyan alkotmányozó hatalom, mint a kartális rendszerekben. Egy előre meghatározott jogalkotási ak-tussal nem lehetett valamit az Alkotmány részévé tenni, az *Országgyűlés ugyanis nem rendelkezett alkotmányozó hatalommal*. Ennek részletesebb kifejtését azonban érde-mes külön pontban megtenni.

Előtte azonban meg kell adnunk a jelen pontban fel-tett kérdésre is a választ: miként állapítható meg az Al-kotmány rendelkezéseinek pontos határvonala? Mivel a történeti alkotmányban ez nem válik el szövetszerű jog-forrásra, az Alkotmány és a törvény között húzott határ-vonal *csak alkotmányértelmezéssel volt megállapítható*. S ez ismét visszakapcsol arra a gondolatra, hogy az Or-szággyűlésnek nem volt korlátlan alkotmányozó hatalma, vagyis jogalkotó tevékenységével nem tudott az egyszerű törvényeknél erősebb jogi normákat alkotni. Objektív el-határolás csak akkor lenne lehetséges, ha az Alkotmány is jogalkotói döntésekkel keletkezne, s amit annak a szöve-gébe írnak, az képzí az Alkotmányt, s amit nem oda írnak, az a törvény.

A minősített többség hiánya, az alkotmányozó hatalom hiánya

Hogyan keletkeztek tehát az alkotmányerejű normák a történeti alkotmány idején? Az alkotmányozó folyamata-nak nem volt valamiféle speciális jogalkotási eljárása, így a kartális alkotmányok szövegében fellelhető rendelkezések is egyszerű törvényhozási úton születtek. A kartá-lis alkotmányhoz szokott gondolatmenet így azt sugallja, hogy itt Alkotmány és törvény között valójában nem volt érdemi különbség, vagyis *a rendes törvényhozás egyben korlátlan alkotmányozó hatalmat is magában foglalt*. Két-ségtelen, hogy törvénnyel a szokásjog is felülírható volt, vagyis rendes törvényhozási úton a teljes alkotmányos be-rendekezést át lehetett alakítani. Ha a parlament a rendes törvényhozás során egy alkotmányos szabályba ütközött, vajon mi sarkallta arra, hogy azt betartsa, s inkább ne mó-dosítsa úgy, ahogy az számára a pillanatnyi helyzetben előnyös volt? *Megalapozott-e a kartális alkotmányok vi-lágában felnőtt jogásznemzedék azon meglátása, hogy a történeti alkotmány a legrugalmasabb alkotmány?*

A probléma feloldásához gondolatindítóként Teleki Pál alkotmányreform-tervének bevezetőjéből vennék egy idé-zetet, ahol az egykori miniszterelnök az alábbiakat írja: „[...] alkotmányunk iratlan – azon törvények és jogszo-kások összessége, amelyek a nemzet véérébe mentek át –, amelyekből kitörölhet valamit az idő, de egyetlen ember in-tézkedése, az országgyűlés egyetlen intézkedése, sőt egyet-len nemzedék hangulata – soha.”¹⁷ Teleki gondolataiból az szűrhető le, hogy a történeti alkotmányt stabilabbnak érzi, mint annak kartális változatát. S mi lehet ennek az oka?

A 18. századtól induló kodifikációk az egyes jogágak-ból egyre erőteljesebben kiszorították a szokásjogot. Té-vedés lenne azonban azt gondolni, hogy a kodifikációra csupán a jog átláthatóbb megismerése miatt volt szükség. A közjogi szokásjog kapcsán igyekeztem bizonyítani, hogy a hézagpótló, pontosító törvényhozással a szokásjog

körül is átlátható rendszer építhető ki. Szokásjogi gyűjte-ményben akár írásba is foglalható. Az alapvető probléma a ‘merevségével’ volt, a szokásjog egy megcsontosodott joganyag, igen nehezen, igen lassan változott. A gyorsuló világ pedig egyre inkább megkívánta, hogy a hatályos joganyag kellő iramban igazodjon a változásokhoz. A szo-kásjogot mindenhol ki kellett szorítani, a kodifikáció pedig ezt a célt megvalósította.

Ezzel összefüggésben gondoljunk csak arra, hogy 1945 után Werbőczy *Hármaskönyvével* szemben a legkemé-nyebb kritika a régi (elmaradott?) viszonyok megcson-tosítása volt. Ha ez bűn, akkor sem Werbőczyé, hanem a szokásjogé. Az ugyanis jellegénél fogva ilyen. A szokásjog törvénnyel bárhol átírható volt, mégis, amíg kódex nem ké-szült, a szokásjogot törvényekkel alapvetően nem írták át. Vagyis a törvényekkel ‘csiszolgatott’ szokásjogról sok min-den elmondható, csak az nem, hogy instabil, máról holnap-ra folyamatosan átírt joganyag lenne. Merthogy a stabilitás és a merevség itt hasonló jelentéstartalmat foglal magában, hiába az egyik pozitív, a másik pedig negatív töltésű szó.

Teleki Pál gondolataiból is világosan levezethető: az *Alkotmánynak a többi jogághoz képest nagyobb stabi-litással kell rendelkeznie*. Amíg a teljes jogrendszer a stabilitást biztosító szokásjogon nyugodott, nem nagyon jutott senkinek eszébe, hogy az alkotmányos szabályokat megállapító jogforrásokat formailag elválassa például a magánjogot szabályozóktól. Amikor viszont a kodifi-kációkkal a joganyag változása magasabb sebességi fo-kozatra kapcsol, ha az Alkotmányt is áthelyezzük ebbe a formába, vagyis a történeti alkotmány helyére kartális alkotmányt helyezünk, akkor erre valamilyen speciális fékező rendszert is „szerelni” kell, s ez lett a minősített többség.

Az Országgyűlés alkotmányozó hatalmára vonatko-zóan ebből az alábbi következtetés vonható le. Mint már az előző pontban is utaltunk rá, az egyszerű törvények fe-llett álló (az Alkotmányhoz tartozó) jogforrások keletkez-tetésére nem volt jogalkotási eljárás meghatározva. Ez azt jelentette, hogy *az Országgyűlés egyetlen jogalkotási cse-lekménnyel nem volt képes alkotmányerővel bíró szabá-lyok megállapítására*. Bármilyen közjogi rendelkezést is állapított meg, a következő Országgyűlés azt eltörölhette, megváltoztathatta. Nem élt az a görcsös szindróma, hogy ki milyen többséggel nyeri a választásokat, esetleg olyat tud alkotni, amit majd a másik nem tud eltörölni. Az Al-kotmányt a régi szokások alkották, az Országgyűlés ehhez csak úgy tudott valamit hozzátenni, ha az időszülté vált, egyetlen jogalkotási cselekménnyel nem.

Teleki Pál gondolatai érzésem szerint úgy magyaráz-hatóak, hogy szükség van a kodifikációkra, de egyetlen-egy helyen, az Alkotmánynál, nem szabad ebbe az irányba mozdulni. Itt nagyon nagy értéke van a stabilitásnak, ezért *ezt az egy jogterületet nem szabad a joganyag gyorsabb változását biztosító modellre átállítani*. Vagyis az alkot-mányjogot nem szabad kodifikálni, hiba lenne a történeti alkotmányt kartális alkotmánnyal felváltani.

Az Aranybulla vagy a Pragmatica Sanctio is törvényi jog volt, az Országgyűlés elvileg 50% + 1 szavazattal bár-melyiket módosíthatta. Az Aranybullánál a történeti al-

kormány idejében megélt több mint 700 éve alatt példa is van rá, hogy módosították.¹⁸ Mégis, ha valaki 1867 után az Országgyűlésben egy ilyen tárgyú törvényjavaslatot előterjeszt, valószínűleg a képviselők döntő többsége azt nem vette volna komolyan. Ez mutatta a stabilitását.

Ezek után érdemes visszatérni az előző pont végén felvetett másik lényeges problémára, miszerint *a történeti alkotmány alapvetően alkotmányos alapelvekből állt, amelyeket alkotmányértelmezéssel lehetett megállapítani*. Előfordulhatott, hogy ezek közjogi törvényekben le is lettek írva, alkotmányos erejük azonban nem ebből, hanem az idősültségből eredt. Érdekes kérdés, hogy az alkotmányos alapelvek és a közjogi rendszer összhangja miként tudott megvalósulni. Egy-egy jogág, s ez alól az ‘anyajog-nak’ számító alkotmányjog sem kivétel, csak akkor tudja megfelelően betölteni szerepét, ha tételes rendelkezései az adott jogág alapelveihez igazodnak.

Az Alkotmány alapelveinek rögzítése és az azonos szintű jogforráson belüli hierarchia megteremtésének problémája

A kartális alkotmányoknál az Alkotmány szövege világosan elválik a törvényektől. A legmagasabb jogforrási erővel azon rendelkezések bírnak, amelyek az Alkotmány szövegébe bekerülnek.

A 18. században megindult modern kodifikációk során hamar ráébredtek arra, hogy a jogági alapelveket célszerű az adott kódex jogforrási szintjénél magasabb fokon rögzíteni. Ha a büntetőjog alapelveit csupán a Büntető Törvénykönyv bevezető rendelkezései között rögzítjük, s azzal a kódex egy tételes rendelkezése netán ütközik, az csupán a törvény belső ellentmondása lesz. Ha a jogalkotó nem lép, nincs alkotmányos eszköz arra, hogy az alapelv és az egyéb rendelkezés közötti összhangot megteremtsük. Ha viszont az alapelveket magasabb jogforrási szintre soroljuk, akkor a jogforrási hierarchia sérelme áll elő. A kartális alkotmányokat meghonosító államokban ezért vált *‘divatossá’ a jogági alapelveknek az Alkotmányba történő beemelése*. Szinte minden kartális alkotmányban megtaláljuk a magánjog területéről a tulajdon védelmét, vagy a büntetőjog területéről a „nullum crimen sine lege” elvét, s még lehetne sorolni a példákat. Így, ha valamelyik kódex rendelkezése jogági alapelveket sért, akkor az már alkotmányellenes lesz, s így törölni kell az oda nem illő rendelkezést.

Alapelvei azonban az alkotmányoknak is vannak. A kartális rendszerekben azonban ezeket már nem tudják egy még magasabb jogforrási szintre emelni, így az *alapelvek és a tételes rendelkezések esetleges ütközése nehezen feloldható problémához vezet*. A 2010 után elinduló alkotmányozó folyamattal összefüggésben ez a dilemma hazánkban is eléggé felerősödött, s kísérletet tapasztalhattunk arra, hogy az Alaptörvény (Alkotmány) rendelkezésein belül valamilyen hierarchiát teremtsenek. Az Alkotmánybíróság határozataiban is megjelenik egy fogalom, az Alkotmány „lényeges magja”, amellyel az Alkotmány többi rendelkezésének összhangban kell állnia.¹⁹

A kartális alkotmány azonban ezt a lehetőséget nem adja meg. Az Alkotmány a legmagasabb szintű jogforrás, s hogy mi tartozik ebbe a körbe, az alkotmányozó határozza meg. Ez alkotmányértelmezéssel nem választható ketté, már csak azért sem, mert ha a ‘lényeges mag’ és az Alkotmány többi rendelkezése között hierarchikus viszonyt állítunk fel, akkor az Alkotmányt megfosztjuk a nevéből eredő jogforrási státuszától. Ebben az esetben az Alkotmány a ‘lényeges mag’ lesz, hiszen ha ehhez valaminek igazodnia kell, az már nem a legmagasabb szintű jogforrás, vagyis nem Alkotmány. Kartális keretek között az Alkotmány ‘lényeges magját’ csak úgy lehet elkülöníteni, ha az alkotmányozó magát az Alkotmányt is szétbontja, s a ‘lényeges maghoz’ tartozó rendelkezéseket külön foglalja össze. Ha a ‘lényeges magot’ hierarchikus viszonyba állítja a többi rendelkezéssel, akkor csak az lesz az Alkotmány. Ha nem, akkor a többi rendelkezés is az Alkotmány része lesz.²⁰ Ezen utóbbi esetben azonban a kettő közötti ellentét alkotmánybíráskodási eszközökkel nem lesz feloldható.

A történeti alkotmánnyal összefüggésben mindez azért érdekes, mert ott valójában ez a ‘lényeges mag’ volt az Alkotmány. Ezt alkotmányértelmezéssel lehetett meghatározni, az Országgyűlésnek pedig nem volt olyan alkotmányozó hatalma, amellyel ezt egyik pillanatról a másikra átírhatta volna.

Epilógus

Ha újra feltesszük a Bevezetésben megfogalmazott kérdést, miszerint Magyarország elmaradt-e az európai fejlődéstől amiatt, mert a polgári korban is fenntartotta a történeti alkotmányt, azt gondolom, megnyugtató nemmel válaszolhatunk. A polgári állam elvárásait a történeti alkotmány is teljesíteni tudta. Sőt nagyobb stabilitást jelentett, mint egy kartális alkotmány. Ezt a kijelentésünket pedig, a korábban leírtak mellett, a két alkotmánytípus genezisének sajátosságaival még inkább alá tudjuk támasztani.

A szokásjog és a törvényi jog létrejötté között ugyanis lényegi különbség van, az első keletkezik, a másodikat pedig alkotják (jogkeletkezés és jogalkotás). Mindez a két alkotmánytípus létrejöttére is igaz. A kartális alkotmányt, a törvényi joghoz hasonlóan, valamilyen jogalkotói cselekmény hozza létre. Amit viszont ember hoz létre, azt el is törölheti. A történeti alkotmány *anélkül tudott létrejönni, hogy ehhez bárkit alkotmányozó hatalommal kellett volna felruházni*. Tehát úgy létezett Alkotmány, hogy nem állt felette Damoklész kardjaként az alkotmányozó hatalom, aki bármikor átírhatja azt.

A történeti és a kartális alkotmány között a gyökerekben is lényegi különbséget találunk. *Az első alapjait a hagyomány jelentette, utóbbi azonban jogfilozófiai elvekben gyökerezik*. A filozófiának pedig évezredek sajátossága, hogy nincs benne konszenzus. Ha valami mellett érvelni akarunk, a legtöbb esetben pro és kontra találunk jelesebb gondolkodókat. A vitánál pedig értelemszerűen mindenki a saját érveit alátámasztó álláspontokat gyűjti csokorba. Érintettük, hogy az Alaptörvény (Alkotmány) szövege feletti

értelmezési viták napjainkban nagyobbak, mint 80-90 éve a szokásjog felett voltak. Így az Alkotmány kartába foglalásával rendelkezései egyáltalán nem váltak egyértelműbbé

vagy világosabbá. A történeti alkotmány megszüntetésének valódi oka a hagyományokkal való szakítás volt. Nem 'szakmai', hanem 'politikai' probléma volt vele.

Jegyzetek

- ¹ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, Horánszky Viktor Könyvkiadó hivatala, 1910, 95–102. p.).
- ² Timon: i. m., 593. p.
- ³ Holtzmann, Robert: *Französische Verfassungsgeschichte* (München und Berlin, Verlag von R. Oldenbourg, 1910, 373. p.).
- ⁴ 1791:12. törvénycikk.
- ⁵ 1791:2–3. törvénycikk.
- ⁶ 1867:3. törvénycikk.
- ⁷ 1848:4. törvénycikk, 2. §.
- ⁸ 1937:27. törvénycikk 1. §.
- ⁹ 1885:7. törvénycikk 13. §.
- ¹⁰ A második kamara újjászervezésére még 1926-ban sor került (1926:22. tc.), a hatáskör-megállapítás viszont kicsit zavaros volt benne. Az 1937-es felsőházi novella ezt jobban tisztázta, ezért szerepelt ez a beidézett szövegben.
- ¹¹ 1920:1. törvénycikk 13. § (1) bekezdés.
- ¹² A két világháború között a főkegyúri jog eredetéről és más államhatalmi szervre történő átruházhatóságáról nem volt teljes konszenzus. Az 1920:1. törvénycikk azonban korrekt módon rendezte a kérdést. A kormányzó hatásköréből kizárta ezt a királyi jogosítványt, anélkül hogy tételesen rendelkezett volna arról, kire száll az át. Ezt is tekinthetjük a közjogi törvényhozás helyzettisztázó szerepének. Ha nincs konszenzus a főkegyúri jog interregnum idején történő gyakorlásáról, akkor a magyar állam részéről felfüggesztik azt. 1937-ben értelmezési vita alakult ki a királyi szentesítési jogának tartalma körül. A kormányzó jogkör napirenden lévő kiterjesztésénél felmerült, hogy a szentesítési jog 1920-ban bevezetett tilalmát teljes egészében oldják fel. Így jelentősége lett annak, hogy a királyi szentesítési jog valójában milyen tartalommal bírt? Abszolút vétőjogot jelentett, vagy az uralkodónak valójában már nem volt joga az Országgyűlés által elfogadott törvényjavaslatok megsemmisítésére. A dualizmus bő fél évszázada alatt elfogadott, számszerűen ezres nagyságrendű törvények esetében ugyan egy alkalommal sem került sor a királyi szentesítés megtagadására. A Szent Korona-tan szerint a kormányzó a magyar államhatalomnak nem volt a nemzettel egyenrangú tényezője, így az Országgyűlés által elfogadott törvények hatálybalépését csak elhalaszthatta, de meg nem

- akadályozhatta. Akik a szentesítési jog megadását támogatták, azon a véleményen voltak, hogy az már királynál sem jelentett abszolút vétőjogot, így az ideiglenes államfőnek is megadhatóak. Ha sor került volna a kormányzói hatalom ilyen jellegű kiterjesztésére, valószínűleg szükségessé válik a szentesítési jog tartalmának törvény általi pontosítására. Mivel azonban 1937-ben a kormányzói jogkör kiterjesztésénél csak a felfüggesztő vétőjogot erősítették, a szentesítési jog értelmezése nem vált szükségessé. Zsedényi Béla: *A kormányzói jogkör kiterjesztése* (Miskolc, Ludvig István Könyvnyomdája, 1937, 24–26. p.).
- ¹³ 1848:3. törvénycikk 11–12. §.
 - ¹⁴ 1848:3. törvénycikk 32–35. §.
 - ¹⁵ 848:3. törvénycikk 14. §.
 - ¹⁶ Például a koronázás közjogi hatásainak 1791-es törvénybe foglalása nem jelentette azt, hogy ennek jogforrása ereje az egyszerű törvények közé sorolódott volna.
 - ¹⁷ Teleki Pál: *Válogatott politikai íráskönyvek*. Szerk. Ablonczy Balázs (Budapest, Osiris, 2000, 443. p.).
 - ¹⁸ Az 1687:4. törvénycikk törölte az Aranybullából az ellenállási záradékot.
 - ¹⁹ „Az Alkotmány feletti esetleges mérceként a szakirodalomban ismert, az Alkotmány »lényeges magja«; vagyis azok az alkotmányos alapjogok és azok lényeges tartalmai, amelyek a demokratikus alkotmányfejlődés jelenlegi állásai szerint minden alkotmányos és demokratikus jogállamban elfogadottak a közös európai alkotmányos tradíció részeként képezik, s visszatükröződnek az Európai Unió, valamint az Európa Tanács dokumentumaiban.” [61/2011. AB határozat Indokolás V. 2.2. pont]; Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea–Zeller Judit: *Túl az alkotmányon...* (Közjogi Szemle, 2010. 4., 1–12. p.).
 - ²⁰ A 2010-ben elindult alkotmányozó folyamatban Varga Zs. András vetette fel a mag-alkotmány gondolatát. A mag-alkotmány és a hozzá kapcsolódó három alkotmánytörvény között hierarchikus viszonyt nem állapított meg, de az „állami és nemzeti alapértékek”, mint alapelvek, szerkezetileg elkülönültek nála. Varga Zs. András: *Gondolatok Magyarországi új alkotmányáról* (Iustum Aequum Salutare, VI., 2010. 4., 23–27. p.); Varga Zs. András: *A mag-alkotmány védelmében* (Pázmány Law Working Papers, 2011. 2.).

A kodifikáció, azaz a jogi normák egységes szerkezetbe foglalása nem az újkor sajátja. Ha a kodifikáció korának csak a 18. század végével kezdődő, s a 19. századdal folytatódó korszakot tekintjük, akkor történelmietlenül járunk el: csupán saját korunk elvárásait kívánjuk a múlttal legitimáltatni.¹ Az európai kodifikációk történetében külön helyet foglal el a 15. századdal, annak többnyire második felével kezdődő korszak, amelynek nagy alkotásai túlnyomórészt a 16. században születtek.² Ennek a folyamatnak volt része a *Hármaskönyv* elkészítése is.

A kora újkori kodifikáció nagyobb részben a jogszokások, ha úgy tetszik, a szokásjog egységes szerkezetbe foglalását jelentette.³ A művek címei, tartalmuk, műfajuk, megalkotásuk körülményei jelentősen különböztek egymástól, mégis el lehet különíteni a túlnyomórészt magánjoggal foglalkozó munkákat a büntető és közigazgatási

Tringli István

A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv*

jogi szokásokat, esetleg új határozatokat tartalmazó alkotásoktól. Ahhoz, hogy Werbőczy István helyét megtaláljuk kortársai között, elsősorban a *Hármaskönyv* előtt egy-két

* 2014. március 25–26-án, a Magyar Tudományos Akadémián, *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás. Szerkesztett változata megjelent *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Közszerkezet Alapítvány, Budapest, 2014, 59–89. p.) című kötetben.

generációval korábban született műveket kell figyelembe vennünk, a későbbiek közül pedig azokat, amelyeket a 16. század első felében vetettek papírra.⁴

Az összehasonlításba a következő tizenkét művet vontam be: az 1479-es nürnbergi reformációval kezdtem, az 1482 körül lezárt morva jogkönyvvel folytattam. Ezt követte az 1498-as wormszi reformáció, az 1500-as cseh országos rendtartás, Viktorín ze Všehrd 1508-as *Kilenc könyv* című jogkönyve, az 1509-es frankfurti reformáció, az 1518-as bajor reformáció, az 1520-as freiburgi városjog, majd az 1529-es első litván statútum. Két lengyel munka: az 1532-es, *Correctura iurium*nak is nevezett összeállítás és Jakub Przyłuski 1553-ban befejezett *Leges seu statuta* című műve, végül pedig az 1554-es württembergi jogkönyv zárta a sort. Nem foglalkoztam a csak büntetőjogi normákat rögzítő művekkel, sem a Polizeiordnungokkal, sem a törvénygyűjteményekkel, sem pedig a perrendtartásokkal.

A szokásjogi kodifikáció igazi hazája a francia királyság. VII. Károly 1454-es ordonnance-ában elrendelte a vidéki szokások (*coutumes, usages et stiles*) írásba foglalását, és pontosan szabályozta az elfogadásuk során követendő eljárást.⁵ Ennek eredményeként az 1569-ig az elfogadott coutumes-ok száma 240 körül járt.⁶ E hatalmas anyagból csak véletlenszerűen lehetett volna választani, ezért inkább féltettem őket.⁷

A tartalom

E szokásjogi összefoglalók tartalma vegyes. Mindenhol a magánjog dominál, de a művek túlnyomó részében találunk olyan szabályokat is, amelyeket ma a közjoghoz vagy a büntetőjoghoz sorolunk. Kivétel a nürnbergi és a frankfurti reformáció és Všehrd jogkönyve, amelyek nem tartalmaznak büntető szabályokat, a württembergi jog büntetőjogi része pedig nem készült el. A magánjogon belül a perjog és az anyagi jog aránya igen eltérő: a frankfurti reformáció túlnyomórészt perjogi rendelkezéseket tartalmaz, miként a morva jogkönyvben, a cseh rendtartásban és Všehrd könyvében is felülmúlják a perjogi szabályok az anyagiakat. A késő középkori, kora újkori magánjogi kodifikáció művei a hasonló tartalmú középkori korpuszok felfogását követték. E munkák nem tartottak igényt a teljességre, hiányzott belőlük a polgári kori kodifikáció egyik legfontosabb sajátossága, hogy amit a korpusz nem tartalmaz, az az adott jogágban nem is létezik: e kódexek a szokásjognak csak egy részét jegyezték le, jelentős részét meghagyták a szokásjog írásba nem foglalt tartományában. Werbőczy például – miként művének későbbi átdolgozói sem – nem értekezett a királyi cseréről, azaz a cserének arról a fajtájáról, amikor nem két birtokos, hanem a király és egy birtokos cserélt birtokot egymással. A birtokforgalomnak e módja egyszerre volt adomány és csere, ráadásul a királyi birtokpolitikában legalább akkora szerepe volt, mint az adományoknak. A magyar szokásjog írásba foglalói azonban e jogintézményt nem tárgyalták.⁸

A tartalom kapcsán egy általános alapelvet kell leszögeznünk, amelyhez később még többször visszatérünk.

A művek tartalmának kiválasztása nem a szerzők választásától függött, hanem az adott ország vagy város életétől. Ez határozta meg azt, hogy jogaik mit szabályoztak. A *Tripartitum* nem mulasztotta el megőrizni az ötven lónál kisebb és nagyobb méneselek megkülönböztetésének szokását.⁹ Az, hogy a délnémet kereskedelem egyik legfontosabb központja, Nürnberg rögzítette a pénzkölcsönzés, a házra felvett jelzáloghitel, az eladott ingóságok után járó szavatosság és a kereskedelmi társaságok jogát, ott egészen természetes volt.¹⁰ A cseh és a litván jog összefoglalója külön érintette a halastó ásásának szabályait. A litván statútumnak egy teljes fejezete csak az erdőhasználattal, a vadászattal és a méhészettel foglalkozott.¹¹ Werbőczy munkája – legalábbis annak első két része – szinte kizárólag a nemesi földbirtokhoz kapcsolódó jogokról értekezik. Ebben nagyon hasonlít a morva jogkönyvre, a cseh rendtartásra és a két lengyel jogkönyvre. Mindegyik mű célja ugyanaz volt: elsősorban a nemesekhez és a nemesi birtokhoz kapcsolódó jogok feljegyzése, a nem nemes alattvalók jogai csak annyiban kerültek be a gyűjteménybe, amennyiben azok a nemesi birtokot érintették.¹²

Ha a *Hármaskönyv* helyét keressük az itt vizsgált művek között, akkor feltétlenül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy e munkák milyen arányban adták vissza a szokásjogot, és mennyiben közvetítették a már meglévő törvényeket, rendeleteket, vagy éppenséggel közöltek-e újonnan alkotott jogot is. A korabeli európai jogfelfogás elvben a *ius commune* szokásjogról vallott tanítását tette magáévá. Ezt olvashatjuk a *Hármaskönyv* királyi jóváhagyásában és a mű önállóan aligha nevezhető előszavában. Werbőczynek Ulászló királyhoz írott ajánlásában a *ius commune* szokásos megfogalmazása köszön vissza: először a végzés útján megállapodott (*sanctione stabile*) és az állandó használaton keresztül (*perenni usu*) létező jogot különbözteti meg, később pedig a szokások (*consuetudines*), a törvények (*leges*) és a végzések (*decreta*) kifejtését ígéri.¹³ Werbőczy a *Hármaskönyv* megírásakor használta a korábbi törvényeket – különösen a Jagelló-koriakat –, és hivatkozott is rájuk.¹⁴ E törvényeknek csak egy része alkotott új jogot, mások a meglévő szokásokat kodifikálták. Magyarországra jellemző módon a törvényben rögzített szokások túlnyomórészt a perjoggal foglalkoztak. Zsigmond király nagy törvénykönyvétől kezdve megfigyelhető az a tendencia, hogy a törvények a gyorsan változó perjogi szokásokat állapították meg, a polgári jog anyagi részét meghagyták a szokások világában. A *Hármaskönyv*ben azért találunk oly sok anyagi jogot, mivel a dekrétumok azt túlnyomórészt szó nélkül hagyták. A törvényt és a szokást hiába választotta el tehát egymástól Werbőczy, a *ius commune* formális definícióját követve, a valóságban a kettő nem állt távol egymástól.¹⁵ Ha Werbőczy munkáját törvénybe iktatták volna, csak annyiban különbözne az ulászlói nagy törvénykönyvtől, későbbi folytatásaitól és kiegészítéseitől, hogy ismernénk alkotóját, a törvény és szokás viszonyát azonban aligha befolyásolta volna. A mindennapi jogi nyelvhasználat nem is volt annyira rigorózus, mint Werbőczy István: a címében is a szokásokat emlegető *Tripartitum* magyar nyelven maga lett a dekrétum – nem egy a dekrétumok közül, hanem a nagybetűs dekrétum.¹⁶

Törvény és szokás a lengyel királyságban is sajátos viszonyban állt egymással. Ott 1523-ban egy perrendtartást állítottak össze. A *Formula processus* nevű mű törvény lett. Az uralkodó nevében kelt rendelkezésben többször is találkozunk azzal a fordulattal, hogy egy-egy szabályt „szokásként akarunk megőrizni” (*pro consuetudine volumus observari*).¹⁷ Sőt, egy esetben a különböző, egymásnak ellentmondó eljárási szokások közt döntött a törvény, amely „báróink egybehangzó tanácsából, nemkülönben a vidékek küldötteinek hozzájárulásával szokásnak rendelte” az egyik, addig követett módszert.¹⁸ A szokást tehát megerősítette a törvény, a jogfelfogás azonban olyannyira a szokások erejének hatása alatt állt, hogy ha a törvényhozó biztos akart lenni rendelkezése megtartásában, újra szokásnak – még ha törvénybe foglaltak is – jelentette ki azt.

Honnan merítették a szerzők szokásjogi ismereteiket? Werbőczy könyve megírásakor ugyanazt a módszert követte, mint amit ítélmesterként az ítéletlevelek megfogalmazásakor tett, és amit a magyar ítélmesterek jó másfél évszázada műveltek. A kúriai ítélethozatal a kései középkorban három lépésben történt: először az indoklást, majd a bírói véleményt, végül a bírói parancsot hirdették ki és vetették papírra.¹⁹ Az indoklásban nemcsak a bizonyítékokat és a felek által előadottakat foglalták össze röviden, hanem egy-egy szokásra, általános jogelvre is hivatkoztak. Ez a tények összefoglalása után következett, azzal egy mondatba összefűzve. Többnyire a következő formulát használták bevezetésére: „ezen Magyarországunk régi, szokott szokásjoga pedig azt kívánja, hogy...” (*consuetudinaria vero lege huius regni nostri ab evo consueta requirente*).²⁰ A szokások többször ismételt megfogalmazása alig tért el egymástól, állandósultak a bennük szereplő kifejezések, csupán néhány kötőszó vagy a szórend változott; a szokás és a folyamatos használat állandó, kanonizált szófordulatokat hozott létre. Az egyszerű elveket sokan ismerték magyarul, az összetetteket az ítélmesterek elődeik okleveleit követve írták le újra meg újra latinul. Hiszen – mint Werbőczy írta a királynak szóló ajánlásában – mindazt, ami a törvénytől ügyekben szóba került, vagy a bíraskodás során alkalmaztak, fejben tartani senki sem bírja. E régóta használt, a bírói gyakorlatban szokásoknak nevezett, többségükben kanonizált jogelvek összegyűjtését vállalta magára Werbőczy, s rakta rendszerbe és látta el magyarázatokkal. Ahogy ő fogalmazott, akkora hatalmat nem tulajdonított magának, hogy új törvényeket alkosson vagy a meglevőket kiegészítse.

A 1500. évi cseh országos rendtartás elsősorban nem abban különbözött a *Tripartitum*tól, hogy ez a cseh jogfelfogás szerint törvénynek számított, míg a „magyar dekretum” sohasem, hanem megalkotásának módszerében. A mű készítőjétől Ulászló és a cseh rendek azt várták, hogy az ország jogát kinyomozza és mérlegelje, és ezt egy könyvbe gyűjtse.²¹ Albrecht z Aušawy és társai ennek úgy felelték meg, hogy egyszerre szedték össze a bírói döntéseket és a szokásjog emlékeit. Több döntésre dátum szerint hivatkoztak, míg a szokások esetében beérték anynyival, hogy közölték annak a nevét, aki Aušawy elé terjesztette a jogi normát – néha azonban még ezt sem tették

meg.²² A bírói döntések egyedi részét elhagyták, és csak az általánosítható, elvi jellegű mondataikat közölték. E módszert a királyi utasítás úgy írta le, hogy a gyűjtemény összeállítói a bíróságokon talált döntvényeket meghosszabbíthatják, és el is hagyhatnak belőlük, „mint ahogy az régen is szokásban volt”. A cseh országos rendtartásnál követett eljárás tehát nem Aušawy egyéni módszere volt. A gyűjteménybe egyedi döntések is bekerültek, igaz, nem akármilyen jelentőségűek. 1486-ban Schlick Jeromos Zsigmond király privilégiumának megerősítését kérte, melyben Schlick Gáspárt és testvéreit kivette minden bíróság hatásköre alól, és csak a király bírósága alá rendelte. A királyi tanács nemcsak azt állapította meg, hogy ez a szabadság csupán Schlick Gáspárt és testvéreit illette meg, hanem azt is, hogy ennek kiterjesztése az utódokra Csehország szabadságának és jogának (*swoboda a práwo*) kárára lenne, ezért az uralkodó azt is megígérte, hogy a jövőben ilyen nem adományoz.²³ A rendtartás egyes cikkulusait szinte minden esetben ugyanaz a mondat vezette be: „jognak rendeltett” (*nalezli wuobec za práwo*). A rendelkezés nem az új jog alkotását jelentette, hanem a már alkalmazott – biztosak lehetünk benne, nem egyszer alkalmazott – jog felvételét a gyűjteménybe. Hasonló módszerrel készítette el az 1480-as évek legelején az akkor Hunyadi Mátyás fennhatósága alatt álló Morvaország jogának összeállítását, az ún. tovačovi könyvet Tovačovi és Cimburgi Tibor.²⁴ A morva jog összefoglalásában számos dátált oklevelet találunk, amelyek Morvaország jogait biztosították. A szerző e jogokat nem emelte ki környezetükből, nem szakadt el az oklevelektől, kifejezetten ragaszkodott hozzájuk. A morva és a cseh jog ilyen típusú kodifikációját maga a cseh jogrend segítette elő. Az országos bíróságokon az ítéleteket betáblázó földkönyvek (*tabulae terrae, desky zemské*) kiemelkedő szerepet játszottak, a peres felek is betekintheztek a régebbi döntvényekbe, és azokra hivatkozhattak a per folyamán.²⁵ A kodifikátorok ugyanezt a módszert követték, csak igyekeztek minél többféle ügyre precedenst találni.

A cseh és a lengyel módszer csak részben tért el egymástól: a lengyel a szokást tette törvénné, hogy visszajusson a szokáshoz, a cseh pedig a szokásból alkotott törvényt. Egyik esetben sem csupán a jogi nyelv legitímációs praktikájáról van szó, hanem a jogi gondolkodásról, amely szükségesnek tartja ugyan a kodifikációt, ettől azonban még fenntartja a szokás elsőbbségét.

A cseh és a magyar kodifikációs módszer nem állt távol egymástól: a szokásjogi normákat ez is, az is túlnyomórészt a bírói döntésekből kívánta rekonstruálni. A cseh kodifikáció műveinek legfontosabb sajátossága a forrásokhoz, az egyedi esetekhez való ragaszkodás volt, ami a cseh jogrendszer addigi gyakorlatából fakadt. A *Hármaskönyv* ennél jóval sterilebb: a normák közlését, összefűzését és magyarázatát találjuk itt, a források megnevezése nélkül, ami nem a szerző stílusán múlott, hanem az addigi magyar gyakorlaton. Elvonatkoztatás tekintetében a *Hármaskönyv* a német jogkönyvekhez és a litván statútumhoz áll közelebb.

A lengyel szokásjog kodifikátorai a törvényekből és a szokásjogi normákból – a 16. században ezek már

Lengyelországban éppúgy az ítéletlevelekben hagyományozódtak bíróról bíróra, mint a cseh és a magyar királyságban – akarták a lengyel jogot egységbe foglalni. Itt a törvényeknek jutott az a szerep, mint a cseheknél a bírói döntvényeknek. Taszycki és társai *Correctura iuriuma* és Przyłuski jogkönyve részben törvénygyűjtemény: az addigi törvényeket tárgyi rendbe sorolták, majd Taszyckiék a szokásokkal kiegészítették, Przyłuski pedig magyarázatokkal látta el őket. A jogforrásokhoz való szigorú ragaszkodás – melyet a cseheknél láthattunk – tehát itt is megtalálható. Nemcsak az írott rendelkezések, hanem a vidéken törvénynek tartott régi szokások összegyűjtése is (*non solum scriptae constitutiones sed et consuetudines inveteratae pro lege in pluribus locis observantur*) a bizottság feladata volt. A palatinusoknak össze kellett írniuk az általuk követett szokásokat, a bizottság ezek közül válogatta ki, hogy mit vesz fel a műbe.²⁶ Taszyckiék egy-egy jogi problémához vagy törvényt vagy szokást rendeltek, vagy mindkettőt. A törvények idézése a király és a kiadási hely megnevezésével történt, a szokásnál megelégedtek annyival, hogy a norma szövege fölé ennyit írtak: „a vidékek szokásai közül” (*ex consuetudinibus terrarum*).

Az összehasonlításba bevont, a Birodalomból származó művek közül a nürnbergi, a wormszi, a frankfurti és a bajor jogkönyv címében is a reformáció nevet viselte. Amikor 1520-ban a bydgoszczi szejm elrendelte a későbbi *Correctura iurium* összeállítását, az összes rendelkezések reformációjával bízta meg az e feladatra kirendelt, jogban járatos személyeket (*reformationem omnium constitutionum per deputatos et deputandos iurisperitos regni nostri*).²⁷ A reformáció jelentése ekkor még szinte semmit nem változott a középkor óta: szó szerint visszaalakítást, ezekben az esetekben a régi jog visszaállítását jelentette, a jog megtisztítását a kárhuzatos újításoktól. Hogy ez a visszaalakítás új állapotokat, mi több, új intézmények létrehozását jelentette, azzal maguk az alkotók is tisztában voltak. Ez azonban nem zavarta őket: munkájukat a régi szokások visszaállításával akarták legitimálni, és ezt környezetük is elfogadta. E reformnak és a jogi reformációk alkotásának ez az értelmezése az egész kora újkorban fennmaradt, sőt a reformációk majd csak a 16. század másodok felétől kezdve lepték el igazán a Birodalom országait és városait.²⁸

Sem a kései középkor, sem a korai újkor jogi irodalma nem ismerte a tiszta műfaji fogalmakat. Még német nyelvtérületen belül sem volt egységes a művek címeinek szóhasználata. 1533-ban fogadták el a stájer rendek a hercegség „országos jogának reformációját”. A stájer reformáció azonban valójában nem volt más, mint egy perrendtartás. Mint az előbeszédéből kitűnik, a stájer rendek célja a munka elkészítésével az volt, hogy „az ország jogának eddig megtartott rendtartását (*ordnung*)” „bizonyos mértékig megreformálják és amennyire csak lehetséges rövidebb útra tereljék”. És valóban, a mű teljes egésze kizárólag perjogi kérdésekkel foglalkozik.²⁹ A Birodalom más részein az efféle művek címe általában Gerichtsordnung volt.³⁰ A munka valójában az 1503-as stájer rendtartás reformációja volt.³¹ Készítői nem is tagadták, hogy céljuk az újítás; miként minden országban, Stájerországban is a

perek hosszát próbálták rövidíteni. A reformáció azonban nem alkotott teljesen új perjogot, csupán a régit dolgozta át. A reformáció kifejezést néha a magyar jogi-politikai nyelv is használta, itt azonban soha nem terjedt el annyira máshol.³²

A kodifikációs mű elkészültét különbözőképpen indokolták, az indokok azonban a középkor végi Európában egyformán hangzottak.³³ A *Hármaskönyv* királyi jóváhagyása mai szóval a jogegység kívánalmát hangsúlyozta: a jogok különböző értelmezése sok kellemetlenség forrása lett, kik a szokásokra, kik a törvényekre hivatkoztak, és még a bírák közt is vita (*contentio*) támadt, amelyet az erősebbek lármával és sokasággal próbáltak elérni.³⁴ VII. Károlynak a coutumes-ok írásba foglalásáról szóló rendelete szerint egyrészt túl hosszúak a perek, másrészt sokféle jog van, amelyet maguk a bírák sem ismernek, ebből pedig nagy károk és kellemetlenségek keletkeztek (*grandz dommages et inconveniens*).³⁵ A nürnbergi reformáció bevezetőjében megszólaló városi tanács a perek napról napra növekvő sokaságából (*menig der gerichtsharkeit*) származó tévedéseket, költségeket, károkat, veszteségeket és az elvesztegetett időt (*irrung, coste, scheden, verlicheit und versaumnus*) akarta a közjó (*umb gemeins nutzes*) érdekében megszüntetni.³⁶ A hosszadalmas pereskedés lerövidítését különösen szívén viselte a tanács. A wormszi reformáció hasonlóképpen a köz java (*gemein nütz*) miatt döntött a jogok írásba foglalása mellett, amellyel a polgárok közti jog, békesség, egyetértés, hűséges engedelmesség és a szeretet (*recht, frid und einickeit auch truwe gehorsam und liebe under den burgern*) is növekszik.³⁷ A cseh rendtartásban Ulászló király a béke, az igazság, a jog, a bírászkodás és kormányzás gyarapítójaként (*rozmnožitel pokoje, rádu a práw, sauduow*) jelenik meg.

Ami a cseh rendtartásban csak néhány szónyi említést kapott, II. Ulászló másik királyságában a *Tripartitum* oldalain nagyon hangsúlyosan jelenik meg. A budai udvar negyedszázaddal a király magyar trónra lépte után sem változtatott azon a politikai propagandán, amelyet még az első esztendőben dolgozott ki, mely szerint Ulászló uralmának két alappillére a béke és a jog. A békés és igazságos király képe éppen ellentétje volt Mátyás háborús és sokszor jogsértő politikájának.³⁸ E gondolatot a királyi jóváhagyás fejté ki legegyszerűbben, de megtalálható Werbóczy előszavában is – nem véletlen, könnyen lehet, hogy a jóváhagyás egyik megfogalmazója is a *Hármaskönyv* szerzője volt.³⁹

A frankfurti reformáció az eddigiekhez hasonlóan arra panaszkodott, hogy az írásba nem foglalt szokások (*gewonheiten und ubungen*) miatt sok tévedés és meg hasonlítás (*vil irtum und zwispeltigkeit*) támadt a város polgárai és mások között.⁴⁰ A két bajor herceg, Vilmos és Lajos a bajor reformációban azért bízta meg a jogkönyv összeállítását a régi jogkönyv megújításával, megmagyarázásával és jobb rendszerbe szedésével, mert a köznépnak, akinek a jog érthetetlen (*dem gemeinen volckh, so der recht nit verstennidig sind*), erre különösen nagy szüksége volt.⁴¹ Freiburg im Breisgau joga is panasszal kezdődött: a város alapítója, Bertold herceg által alkotott rendelkezések sok helyen alkalmatlanok és hiányosak, a mostani polgár-

ságnak már nem származott haszna belőle, ezért állították össze új statútumaikat.⁴² A bydgoszci szejm már említett határozata valósággal tobzódott a különbözőség kihangsúlyozásában, amely szerinte jogbizonytalansághoz vezetett. „A rendeletek különbözősége az emberek között különböző ellentétekhez vezetett, és a pereket elbíráló különböző bírúk különbözőképpen próbálták azokat megítélni és értelmezni.”⁴³ A württembergi jog kibocsátója, Kristóf herceg az eddigiekhez képest új gondolatokkal jelentkezett. Ő elsősorban országa egyházának megreformálására volt büszke, a mű bevezetőjében először erről beszélt, és csak ezután tért át a más, a „politikumot érintő, általános és különös ügyekre, melyek a köz javát és jólétét” szolgálják.⁴⁴

Az újkor hajnalán már ezeréves hagyománya volt annak, hogy mivel indokolták a jog írásba foglalását. Az általános, ma is használatos gondolatok a törvény békét hozó és rendet teremtő erejéről a fentebbi idézetekben is megtalálhatók. Nem jutunk közelebb a korai újkor törvényhozásának megértéséhez, ha abból a néhány forrásban előforduló panaszról, hogy a perek túl hosszúak, a kora újkori megváltozott időfelfogásra akarnánk következtetni.⁴⁵ A gyors ítélelhozatal nem a 15–16. század kívánalma volt, hanem általános elvárás. Ennél általánosabb csak az igazságos, jól megfontolt ítélet kívánalma, e két igényt pedig még egyetlen törvényhozónak és egyetlen bíróságnak sem sikerült egyszerre kielégítenie.

A fent idézett szövegekben két megállapítás áll egymás mellett: egyrészt a régi szokások jók és hasznosak, másrészt egy ideje rosszul használják őket, ami károkhoz vezet. A régi jó jog elvén felnőtt jogászok óvatosan fogalmaztak; az ő tollukon a szokások kiforgatása, rossz használata csak rövid ideje kezdődött. A frankfurti reformáció egyenesen arról beszélt, hogy „most, néhány esztendeje” (*ietzt in kurtzen jaren*) kezdődtek a problémák. Aligha kell minden esetben egyedi politikai ügyeket, vizsgatetszést szülő ítéleteket keresnünk e szavak mögött. Azok számára, akik e mondatokat fogalmazták, az idő és a tartós használat legitímáló tényező volt, ami a szokások kiválóságát biztosította, ezért még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy régóta rossz törvénykezés folyik. Az összefoglalók alkotói, kibocsátói, vagy mint a *Tripartitum* esetében történt, jóváhagyója, a hatalom birtokosai voltak. Saját eddigi uralmuk törvényességét ásták volna alá, saját alkalmasságukat kérdőjelezték volna meg, ha arról beszéltek volna, hogy régóta rosszul működik a nevükben történő igazságszolgáltatás.

A törvénykönyvek és jogkönyvek bevezetőjében olvasható megállapítások a rossz törvénykezéstről a legcsekélyebb mértékben sem gyengítették a hatalmat, épp ellenkezőleg, legitímálták azt. Az itt bemutatott források nagy része törvény volt, vagy elkészítéskor törvényírói szándék vezette szerzőiket. A kor törvényhozásának normális rendje pedig az volt, hogy az alattvalók előadták sérelmeiket (*gravamina, beschwerden*), a törvényhozók pedig orvosolták azokat. Ebben az esetben a sérelem szó ráadásul különleges asszociációra adott lehetőséget: így hívták a panaszosok által benyújtott panaszokat is.⁴⁶ A magán- és a közérdek a jog ügyeiben azonnal találkozott. Mindkét

fél, a sérelem megfogalmazója és orvoslója, ugyanabban a gondolati körben mozgott: mindketten a régi jó szokások felújításában, reformációjában voltak érdekelték. A 15–16. századi szokásjogi kodifikációk előszavában található, a kodifikáció szükségességéről írott mondatok tehát a kor nyugati kereszténységében mindenütt ismert politikai elvre épültek. A Birodalomban oly gyakran emlegetett „közjó” és a törvénykezés összekapcsolása már évszázadok óta ismert volt, azonban ekkor vált a mindennapi politikai nyelv részévé.⁴⁷

A régebbi jogtörténeti kutatás kiemelt szerepet tulajdonított a jogkönyvek szerzőinek abban, hogy mennyire építették be művükbe a *ius commune* módszereit és fogalmait, azaz milyen mértékben recipiálták a római jogot.⁴⁸ A tizenhárom mű összehasonlítása egyértelműen azt mutatja, hogy a recepció azon a jogrendszeren múlt, amelyet írásba foglaltak. Ott, ahol már évszázadokkal korábban is nagyobb affinitást mutattak a *ius commune* iránt, ott ez jobban tükröződött a szokásjogi összefoglalókban is. E munkák szerzőinek egyike sem volt a recepció élharcosa, s nem is lehetett, az Alpoktól északra csak a 16. század második felében érződik az erőteljesebb romanizáció. Jellemző módon az összehasonlításba bevont, két század közepi mű, Przyłusky könyve és a württembergi jogkönyv elődeikhez képest jóval romanizáltabbak.⁴⁹

A szerkezet

Werbőczy megpróbálta művét az *Institutiók* módjára felépíteni.⁵⁰ A jog személyekről, dolgokról, keresetekről szóló hármas felosztásának és a iustinianusi mű négy könyvre tagolásának nem lehetett azonban egyszerre megfelelni. Werbőczy csak úgy tudta munkáját három részre tagolni, hogy a másodikat két alrészre, egy általános (1–47. cím) és egy különös (48–86. cím) fejezetre osztotta. A *Hármaskönyv* későbbi átszerkesztői már négy részre osztották fel művüket, így született meg a *Négveskönyv*. Przyłuskinak sem sikerült a iustinianusi példa követése, művének ugyanis első, második és harmadik könyve foglalkozott a dologi joggal. Mivel azonban egy, a lengyel korona melléktartományairól szóló ötödik és a hadviselésről szóló hatodik könyvet is csatolt törvénygyűjteményéhez és törvénymagyarázataihoz, így a munka inkább tekinthető humanista államjogi enciklopédiának, mint jogkönyvnek.⁵¹ A római jogi példa követése a korabeli kodifikáció más műveiben is megfigyelhető.⁵² Ezen túl azonban vajmi kevés hasonlóságot találunk a művek szerkezetében; tagolásuk, az egyes részek nevei, ezek számozása, a rubrumok megléte vagy éppen hiánya igen változatosá tette őket. Ráadásul a későbbi kiadásokban ezen módosítottak legbátrabban a kiadók. A művek összeállítói az esetek többségében beérték a kétszintű tagolással. Ezt tette Werbőczy is, aki a királynak szóló ajánlásában látszólag még a háromszintű tagolást ígérte, kézírata és nyomdába adott műve azonban már csak kétszintű: a könyvekre és a címekre történő osztást ismerte.⁵³ A szerző bizonyára nem időközben változtatott elképzelésén, hanem azt a megfogalmazását, amely a „címeke és artikulusokra” osztást

ígérte, többtagú, de egyetlen fogalmat jelentő szókapcsolatnak kell értenünk. A későbbi átszerkesztés, a *Négyeskönyv* hűen megőrizte a *Hármaskönyv* első kiadásának kétszintű beosztását. Paragrafusok csak jó kétszáz évvel később kerültek a *Hármaskönyv*be, amikor Szegedi János az 1740-es kiadásban a kor elvárásainak megfelelően korszerűsítette a szöveg beosztását.⁵⁴

A *Hármaskönyv* egyetlen hatalmas oklevélként is fel fogható, ugyanis Ulászló király 1514. november 19-én kelt oklevele fogja keretbe a művet. E beosztás a törvények nyilvánosságra hozatalának szokásos módja volt.⁵⁵ Efféle keretes kialakítást figyelhetünk meg a bajor és a württembergi törvénykönyvben. A *Hármaskönyv*höz hasonló nagy kódexek esetében e módszer ekkor már ritka volt, a törvénykönyvek kibocsátói általában beérték egy bevezetővel.

A büntetőjogi részek nem túl hosszúak, rendszerint a művek végén találhatóak, akárcsak a *Tripartitumban*. Ezt a tagolást követi a litván statútum is, amelynek utolsó fejezete (*roźdel, rubrica*) kizárólag a lopást tárgyalja. A kora újkori jogszemléletnek teljesen megfelelően, ettől teljesen külön, a mű közepén, két perjogi fejezet közé beágyazva kapott helyet a magyar hatalmaskodás és a német Fehde litván megfelelője (*khwalt, violentia*), amelyet – akárcsak magyar és német társukat – nem tartottak büntetettnek, még akkor sem, ha nem is tudták teljesen más erőszakos cselekményektől elkülöníteni. A *Correctura iurium* is a végére hagyta a büntető szabályokat, csak éppen ezeket még egy formulagyűjtemény is követi. Csupán a bajor reformációban és Przyłuski művében találkozunk más beosztással. A bajorok a mű belsejébe illesztették a büntetőjogi szabályokat, Przyłuski pedig a személyek jogáról szóló könyvben, külön-külön beszélt a nemeseket, a polgárokat és a jobbágyokat érintő büntetésekről.

A történeti irodalom mind a tizenhárom itt vizsgált művet jogkönyvnek nevezi, pedig a tovačovi könyv és a württembergi jogkönyv között éppoly nagy a különbség, mint a *Hármaskönyv* és a *Correctum iurium* között. A jogkönyv elnevezést műfaji meghatározásként e művek alkotói nem ismerték, a történeti kutatás is lassan két évszázada meglehetősen definiálatlanul használja; valójában a *ius communé*t tárgyaló művektől akarták a helyi és országos jogokat tárgyaló munkákat megkülönböztetni.⁵⁶ A jogkönyv szó legfeljebb a művek tartalmára utalhat, műfajukra azonban nem. Régóta észrevettük már, hogy a *Hármaskönyv* stílusa, érvelése eltér kortársaitól, tizenkét társával való összehasonlítás csak tovább erősíti ezt.⁵⁷ Ha a *Hármaskönyv* műfaji párhuzamait akarjuk megkeresni, akkor a középkori tudományos művek, azon belül is a *ius commune* művelői között találjuk meg a társait. A *Hármaskönyv* a *tractatus* műfajának tipikus képviselője.⁵⁸

Az alkotás és a továbbfejlesztés

A magyar szokásjog összefoglalása tizenhat esztendeig tartott. Az 1498-as Szent György-napi országgyűlésen bízták meg a rendek Liskai Ádámot, a személyes jelenlét ítélmesterét, hogy gyűjtse össze az ország szokásait,

egyben felkérték a királyt, hogy ő is bizzon meg valakit e munka elvégzésére.⁵⁹ Nem tudjuk, hogy Werbőczy elődei mekkora munkát végeztek. A *Hármaskönyv* szövegezése – már amennyire tárgya engedi – egységes stílusú. Ha Werbőczy kapott is már összegyűjtött anyagot másoktól, a saját szája íze szerint szerkesztette át az anyagot. A művet egy tízfős bizottság ellenőrizte, akik közt ott voltak a királyi jogok és jövedelmek kezelői, az ország nagybíráinak ítélmesterei és a nemesi úlnökök.⁶⁰

Hasonlóképpen zajlott ez máshol is. A nürnbergi reformáció kollektív alkotás, ahogy bevezetője mondta, a nagy tudású doktorok és a község (*nach rat vil hochgeleter doctores und den gemeinen*) tanácsára alkották meg, ahol a legfontosabb szerep a nürnbergi tanácsosokból álló bizottságnak jutott. Valószínűleg 1477-ben fogtak hozzá, és 1479 elejére már készen is voltak. A munka a városi tanács felügyelet alatt készült, és 1484-ben nyomtatták ki.⁶¹ Elkészülte után a morva jog összefoglalása, a Tovačovi könyv is egy rendi bizottság elé került.⁶² Az ulászlói cseh rendtartást Albrecht z Aušawy munkájának szokás tulajdonítani, mellette azonban két báró is részt vett a gyűjtemény összeállításában. A munkát 1497-ben kezdték el, és 1500-ra lett kész, ugyanebben az évben már ki is nyomtatták. A mű súlyos politikai viták közepette készült el, amely elsősorban a városi rend teljes jogú elismerése körül forogtak.⁶³ A frankfurti reformáción 1500-ban a városi ügyész vezetésével kezdett dolgozni egy bizottság, és csak 1509-ben fejezték be, ekkor ki is nyomtatták. A kora újkori bajor jog kodifikációjának az előbbiekkal ellentétben volt középkori előzménye, az 1346-os bajor jogkönyv. Már a 15. század végén felmerült átdolgozásának szükségessége, de csak 1516-ban látott neki egy bizottság, s 1518-ra lett kész. A württembergi jog írásba foglalásának ötlete 1515-ra ment vissza, azonban csak 1551-ben fogtak hozzá a munkához. Több bizottság készítette el, a jogalkotásba bevonták a tübingeni egyetem jogi fakultását is, míg végre egy hercegi bizottság elvégezte felülvizsgálatát. Az 1554-re elkészült művet 1555-ben nyomtatták ki.⁶⁴ A *Correctura iurium*ot hatan állították össze, 1520-ban döntöttek először összeállításáról, de csak 1532-ben került ki a nyomdából. Törvényerőre – miként a *Hármaskönyv* – ez sem emelkedett.⁶⁵

Semmi rendkívüli nem volt abban, hogy a *Hármaskönyv* nem lett törvény: tizenkét társa közül négygel történt ugyanez: a morva jogkönyvvel, Všhrad művével és mindkét lengyel jogkönyvvel.

A *Hármaskönyv* még el sem készült, amikor elkezdődött javítása. Nem tudjuk, hogy a tízfős bizottság 1514-ben mit dolgoztatott át, de Werbőczy még 1514-ban betoldotta a parasztfelkelés utáni országgyűlés két végzését. Valamivel ez után, de még Ulászló életében a személyes jelenlét egy bírói végzésben bírálta felül az „opus Tripartitum”-nak nevezett munkát. A *Hármaskönyv* ugyanis a leánynegyed, a hitbér és bírságok estében eredetileg a jobbágyi szőlők és irtásrétek megbecslése esetében beérte volna a földterület közbecsújjével, így a földesurak csekély pénzért kivethették volna jobbágyaikat ezek birtokából. A kúria azonban ezt nem tartotta összeegyeztethetőnek a magyar jognak az irtásfölddekről vallott felfogásával, és előírta, hogy a szőlő-

ket és az írtásréteket valódi értékükön kell megbecsülni, és azt kell a jobbágyoknak felajánlani.⁶⁶ A parasztháború utáni országgyűlés hangulata alól sem Werbőczy, sem bírálói nem vonhatták ki magukat, és valószínűleg nem is akarták; ha a jobbágyi jogokról volt szó, még a szokáson is túltették magukat. Azonban mihelyst lecsillapodtak a kedélyek, a kúriában korrigálták a szokásjogon esett csorbát. Werbőczy meghajolt a bíróság akarata előtt, és javítva adta nyomdába művét.⁶⁷ Szinte bizonyos, hogy az 1517. évi kinyomtatás előtt több más javítás is történt a szövegben.

Az igazi redakció azonban majd egy generációval később, Ferdinánd uralma alatt kezdődött. Az 1548. évi országgyűlés felhatalmazást adott a királynak arra, hogy az általa kiválasztott, jogban járatos személyekkel felülvizsgálta a *Tripartitumot*, annak a méltányossággal (*aequitas*) és az isteni joggal (*ius divinum*) ellentétes részeit kijavíttassa.⁶⁸ A héttagú bizottság 1553-ban elkészítette a *Hármaskönyv* kibővítését és átdolgozását, a *Négyeskönyvet*. Elfogadása több lépcsőben történt volna, először a királyi tanács, majd egy rendi bizottság véleményezte volna, azután iktatta volna törvénybe az országgyűlés.⁶⁹ A mű azonban a közjogi kérdéseken elbukott, nemhogy törvény nem lett belőle, de még nyomtatásban sem jelent meg, kéziratait csak szűk körben, a felsőbb bíróságokon használták. Egyetlen kiadása már a modern világ hajnalán, 1798-ban került ki a nyomdából.⁷⁰

A teljesség igénye nélkül elégedjünk meg néhány példa felsorolásával. A nürnbergi reformációt először 1503-ban dolgozták át, ami nem volt túl jelentős változtatás; nyelvi-leg alakítottak rajta, és néhány magyarázó jegyzetet fűztek hozzá.⁷¹ Nem sokban tért el az első verziótól az 1522-ben kiadott újabb változat sem.⁷² 1544-ben adtak megbízást egy nagyobb átalakításra, ennek eredménye azonban nem nyerte el a felülvizsgálatot végző bizottság tetszését. Végül 1564-ben jelent meg az új nürnbergi jog, ami a megújított reformáció címet viselte.⁷³ Nürnberg nem állt egyedül, számos más terület átdolgozott reformációját illették e megnevezéssel. A szokásokat tehát nemcsak visszaállítani lehetett, hanem a visszaállítottakat időről időre meg is kellett újítani. A frankfurti reformáció megjelenése után hatvankét évvel 1571-ben döntött úgy a városi tanács, hogy ők is megújítják szokásjogi összefoglalójukat. A város ügyészét bízták meg e feladattal, aki néhány hónappal korábban fejezte be a solmsi grófság jogának lejegyzését. A munkával ugyan gyorsan végzett, 1572-ben már a felülvizsgáló bizottság asztalára is tette művét, az azonban csak 1578-ban jelent meg.⁷⁴ A cseh rendtartást háromszor dolgozták át: 1530-ban, 1549-ben, végül 1564-ben. Ez utóbbi a fehérhegyi csatáig maradt érvényben. Az új cseh berendezkedést az 1627-ben kibocsátott „megújított rendtartás” öntötte jogi formába, amely azonban nem az előbb megismert megújítások mintájára született, hanem valóban új jogot adott Csehország számára. Annyiban is szakított az addigi hagyományokkal, hogy nemcsak csehül, hanem németül is kiadták.⁷⁵ Az első litván statútumot 1566-ban követte a második, majd 1588-ban a harmadik. A művek egymásra épültek, a későbbiek az előző statútum átdolgozásai voltak.⁷⁶ A sort még folytathatnánk, ám az eddigiekből is megállapítható, hogy a 16. századi szokásjogi kodifikáció folyamatos, meg-megújuló tevő-

kenység volt. Abban is nagy a hasonlóság az egyes művek között, hogy utolsó verzióik közül nagyon sok – ideértendő a *Tripartitum* is – megérte a 18., sőt a 19. századot, és csak az akkor kezdődő új kodifikációs hullám helyezte hatályon kívül őket.

A nyelv és a könyvnyomtatás

A szokásjogi kódexeket és jogkönyveket azon a nyelven fogalmazták, amelyen a felsőbb törvényszékek iratait is írták. Ez nem egyszerűen az adott ország hazai nyelvét jelentette. A litván statútumokat a manapság ó-fehérorosznak, saját korában egyszerűen ruténnek (orosznak) nevezett nyelven jegyezték le, mivel a nagyfejedelemségben a 17. század végéig ez volt az egyik kancelláriai nyelv.⁷⁷ A *Hármaskönyv* nyelve nem is lehetett más, mint az a nyelv, amelyen az összes kúriai iratot fogalmazták: a latin, ezért lett latin a lengyel művek nyelve is.

Werbőczy jó három évvel a *Hármaskönyv* befejezése után, 1517-ben adta nyomdába művét. A 15. század végén meginduló kodifikációs hullám legfontosabb kísérő jelensége a könyvnyomtatás. A szokásjogi kodifikációkat, akár csak az új törvényeket vagy a törvénytárakat nyomdába adták. Az 1479-ben elfogadott nürnbergi reformációt még a hagyományos módon hirdették ki: előszavát a városházából kiáltották ki a népnek, teljes tartalmát pedig az ezután következő napokon minden templomban felolvasták.⁷⁸ A teljes mű kinyomtatására csak 1484-ben került sor. Néhány évtized múlva azonban a kihirdetés és a nyomtatás szinte kéz a kézben járt egymással. Az itt számba vett művek közül csak a morva szokásjog összefoglalását, Všehrad Kilenc könyvét és az első litván statútumot nem nyomtatták ki. A nyomtatás nem egyszerűen új közvetítő eszköz volt, hanem átalakította a jogot, különösen a szokásjogot.⁷⁹ Addig csak a szóbeliségnek a népköltészethez hasonló többé-kevésbé állandósult szófordulataiban és a kancelláriai nyelv formuláiban élő szabályok mostantól minden egyes nyomtatott példányban egyformán szerepeltek. A nyomtatásban rögzített szabályokat idézték a bíróságok előtt, és ezeket öntötték írásba az iratokban.

Átvétel, kölcsönzés

A történettudománynak vannak misztikus fogalmai, ezek közé tartozik a hasonlóság és a párhuzamosság, továbbá a hatás is. E kifejezések alkalmasak arra, hogy két jelenség közötti kapcsolatra felhívják a figyelmet, a lényegét, hogy e kapcsolat miként jött létre, azonban eltakarják. Ha e jogkönyveket, egyáltalán az e jogkönyvekben leírt jogokat egymás mellé tesszük, sok hasonlóságot találunk. Viktorin ze Všehrd művét olvasva többször is feltűnhet a magyar és a cseh felső bíráskodás rendje közti hasonlatosság.⁸⁰ A cseh országos rendtartás éppúgy közölte a cseh garasok hivatalos átváltási árfolyamát magyar aranyforintra, mint a *Correctura iurium* és Przyłuski lengyeleket.⁸¹ A litván statútum éppúgy értekezett leányegyed (*czetwertaja czast*) kiadásáról, mint a *Hármaskönyv*. (A két leányegyed közt azonban

sok különbség volt.⁸²⁾ E jogi normákat és intézményeket nem az őket rögzítő jogkönyvek hozták létre, és egyik esetben sem valószínű, hogy a cseh, lengyel, litván és magyar jog közt bármelyik esetben is átvétel történt volna. A wormsi jogkönyvnek nagy hatása volt a kor hasonló német műveire, elsősorban a római jogi kifejezések német fordítását kölcsönözték innen.⁸³ Ha szigorúan az elemzett műveknél maradunk, akkor azonban megállapíthatjuk: egyik korábbi munka sem gyakorolt semmiféle hatást a *Hármaskönyvre*, és a *Hármaskönyv* sem a később keletkezettekre.

A kora újkori kodifikáció

A *Hármaskönyv* a magyar kodifikáció történetében nem önmagában álló alkotás, miként a külföldi társai sem voltak azok; a korszak Európáján végigsöprő kodifikációs hullám nem csak a jogszokások rögzítését jelentette. A folyamat kezdetét Magyarországon akkor tudjuk megállapítani, ha a 15. század végéről pillantunk vissza a század első felébe; így mondhatjuk, hogy a Zsigmond-kor végén indult meg az új kodifikáció. Az első lépést Zsigmond király 1435. évi nagy törvénykönyve jelentette, melyet Mátyás és Ulászló nagy törvénykönyvei, ez utóbbi redakciói, egyáltalán a Jagelló-kori törvények követték, amelyek elsősorban a perjogot kodifikálták. A széttagolt városi jog egységesülése felé mutatott a tárnoki jogkönyv elkészítése, amely már a Jagelló-korban több volt, mint a tárnoki

törvénytörvényeken megjelenő városok joga. Ekkor kezdődött a korábbi törvények összegyűjtése, mely a *Corpus Juris Hungarici* összeállításához vezetett. A perjog újabb szokásait Kitionich János foglalta össze. A külön joggal élő népek és területek közül csak az erdélyi szászok jogát kodifikálták átfogó módon, de a székely és a szlavón jog egyes normáit is ekkor rögzítették. A 16. században került sor a középkori eredetű magyar bányajog átalakítására. A megyék, városok, mezővárosok új típusú rendeletekalkotása megkövetelte a rendeletek rendszeres írásba foglalását, néhány helyen saját használatra ekkor gyűjtötték össze a települések addigi szokásait és kiváltságait. A kodifikációs láz elérte a társadalom minden rétegét: sorra születtek a céhlevelek, elkezdődött a céhstatútumok és a szőlőhegyi törvények feljegyzése. Ekkor foglalták írásba az első székely falutörvényeket, és ekkor alakultak ki a földesúri adójegyzékekből azok az urbáriumok, amelyek a földesúr és alattvalója viszonyát, egyáltalán paraszti élet szokásait részletesebb tárgyalták. A magyar egyházmegyék ekkor adatták ki zsinati könyveiket. Ráadásul e kodifikációs tevékenység – hasonlóan a szokásjog műveinek többszöri redakcióihoz – nem egyszeri aktus volt, hanem újra és újra kezdődő tevékenység.⁸⁴

A 15–16. századi kodifikáció az újkori állam egyik legjelentősebb megnyilvánulása volt; az állam és annak más közösségei szabályait a közösség minden tagjára kiterjesztették, a középkor évszázadaikhoz képest új viszony jött létre az állam és lakói között.

Jegyzetek

- Jellemző példa Bernd Mertens: *Gesetzgebungskunst im Zeitalter der Kodifikationen* (Tübinger Rechtswissenschaftliche Abhandlungen 98. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004, 7. p.).
- Armin Wolf: *Gesetzgebung in Europa 1100–1500. Zur Entstehung der Territorialstaaten* (München, Beck, 1996, 48. p.).
- A 19. század pandektisztikus jogforrástana a középkorban értelmezhetetlen, legalábbis nehezen alkalmazható. A 'szokásjog' leváltásának kísérlete a 'szokásokkal' a 20. század végi nyelvi történelemértelmezési koncepció szülötte, amely nem egyszerűen a múlt fogalmait értelmezi, hanem azzal próbálja a történelmet is leírni. A hasznos igyekezet azonban idővel öncélú elméletieskedéssé vált. Gerhard Köbler: *Zur Frührezeption der consuetudo in Deutschland* (Historisches Jahrbuch, 89, 1969, 336–371. p.); Uő: *Das Recht im frühen Mittelalter* (Köln, 1971); Karl Kroeschell: *Deutsche Rechtsgeschichte 2. (1250–1650)* (Opladen, Westdeutscher, 1980⁸, 86. p.); Gerhard Dilcher–Heiner Lück–Reiner Schulze–Elmar Wadle–Jürgen Weitzel–Udo Wolter: *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter* (Berlin, Duncker & Humblot, 1992).
- Otto Stobbe: *Geschichte der deutschen Rechtsquellen. 2 B.* (Geschichte des deutschen Rechts in sechs Bänden. Braunschweig, 1860, 1864); John Henry Wigmore: *A General Survey of Events, Sources, Persons and Movements in Continantal Legal History* (Boston, Little, Brown and Co., 1912); Wolf Armin: *Gesetzgebung in Europa 1100–1500, Zur Entstehung der Territorialstaaten* (München, Beck, 1996); *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. 2.B. (1500–1800): Das Zeitalter des gemeinen Rechts, 2. Teilband Gesetzgebung und Rechtssprechung.* Hrsg. Helmut Coing (München, Beck, 1976).
- 1454, 15 avril, Montils-les-Tours. Ordonnances ou Établissements pour la réformation de la justice, *Recueil général des anciennes lois*

françaises depuis l'an 420 jusque à la Revolution de 1789, par François A. Isambert (et al.) t. IX. (Paris, 1825, 202–254. p.).

- Wolf: i. m., 173. p.; Barbara Dölemeyer: *Frankreich = Handbuch der Quellen*, i. m., 200. p. skk.
- Kiadásuk: Bourdot de Richebourg: *Nouveau coutimier général, ou Corps des Coutumes générales et particulières de France...* I–IV. (Paris, 1724).
- Tringli István: *Pest megye a késő középkorban*. In: *Pest megye monográfiája I. 2.* Szerk.: Torma István, Zsoldos Attila (Budapest, 2001, 87. p.).
- Tripartitum* I. 101.
- Reformation der Stadt Nürnberg* (Nuremberg, Anton Koberger, 1484, 22, 23, 29, 30.; a továbbiakban: nürnbergi reformáció). A német jogkönyvek első kiadásai interneten elérhetők: <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drqedit/cgi/zeige?index=siglen&term=&submit2=Suche> (utolsó letöltés: 2014. március 19.).
- A halastóra: *Zřízení zemské království Českeho*. Ed. František Palacký (Archiv Český, 5., 1862, 5–265. p.; a továbbiakban: cseh rendtartás), 447. §; *Statut ziemski od Zygmunta I roku 1529, Litwie nadany*. In: *Zbior praw litewskich od roku 1389. do roku 1529* (Poznań, Garbarach, 1841, 143–394. p.; a továbbiakban: litván statútum), VIII.12, az erdőkre: uo. IX.).
- Tringli István: *A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkrol* (megjelenés alatt).
- Tripartitum*. Approbatio: „*licet et antea non defuerint quaedam jura regni, quae, quia nulla scriptura continebantur, consuetudines potius appellari poterant*”; Prologus; Praefatio auctoris. Forrásai: Martin Rady: *The Prologue to Werbőczy's Tripartitum and its Sources* (The English Historical Review, 12, February 2006, 104–145. p.).
- Tripartitum* I. 9, 13, 30, II. 8, 31, 67, 74, 77, III. 19, 26. A millenniumi kiadásban a vonatkozó törvények megtalálhatók.

- ¹⁵ Schiller Bódog: *A Hármaskönyv jogforrása* (Jogi értekezések 6. Budapest, 1902); Bónis György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. In: *Werbőczy István* (Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár. Acta juridico-politica 2. Kolozsvár, Nagy-nyomda, 1941, 123–140. p.).
- ¹⁶ 1565-ös magyar fordításának címe így hangzott: *Magyar decretom, kyt Weres Balas a deakbol, tudniillyk a' Werbewczy Istwan decretomabol, melyet tripartitonnak neweznek, magyarra fordított*. Az *Approbata Constitutiones* végzései is csak „a decretum” néven emlegették a *Hármaskönyvet*. Pl. *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. – Erdélyország és az ehhez kapcsolt magyarországi részek *approbata constitutioi*. III. 40.; IV. 1. 33; IV. 10. 1; IV.13.1; IV.13.4; IV.13.6; IV.19.2; *Compilatae constitutiones* II.1.5. = CJH Bp. 1900.; Bónis: *Törvény és szokás...*, i. m., 140. p.
- ¹⁷ *Formula processus = Volumina legum* I. (Petersburg, Ohryzki, 1859, 202, 207. p.).
- ¹⁸ Uo., 206. p.
- ¹⁹ A korabeli jogi nyelvben e részeknek nem volt nevük, az elnevezések tőlem származnak. Az indoklást a *verum quia* vagy a *tamen quia* szófordulattal vezették be.
- ²⁰ A *consueta* helyett ritkán az *asueta* jelzőt használták. Pl. *Sopron vármegye története. Oklevéltár II.* Szerk.: Nagy Imre (Sopron, 1891, II. 94.).
- ²¹ *cseh rendtartás*, Úvod
- ²² Az előbbire példák: *cseh rendtartás* 177., 178. §, az utóbbira: uo., 9., 44. § Mindkét utóbbi esetben szokást terjesztettek a rendtartás készítője elé.
- ²³ *cseh rendtartás* 10. §
- ²⁴ *Kniha Tovačovská, aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova*. Ed. V. Brandl (Brno, Šnaidra, 1868)
- ²⁵ Otto Peterka: *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder. I–II.* (Reichenberg, Gebr. Stiepel, 1923–8, I, 146. p.).
- ²⁶ *Correctura et statutorum et consuetudinum regni Poloniae anno MDXXXII decreto publico per Nicolaum Taszyci et socios confecta*. Ed. Michael Bobrzyński (Starodawne prawa polskiego pomniki tom III. Krakow, 1874, kiadói előszó VI.; a továbbiakban: *Correctura iurium*).
- ²⁷ Uo., IV.
- ²⁸ Eike Wolgast: *Reform, Refomation*. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. B 5. (Stuttgart, Klett-Cotta, 1984, 319. p.).
- ²⁹ *Des loeblichen fürstenthum Steyr bestaettung der newen reformation des lanndrechtens daselbst* (Wien, Singryener, 1533).
- ³⁰ *Gerichts ordnung... in seyner fürstlichen genaden stifts Passaw auffgericht. Landshut, Apian, 1536; Undergerichts ordnung des erzstifts Trier* (Mainz, Schöffner, 1537).
- ³¹ *Ordnung des lanndsrechten in Steier a. 1503*. In: *Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters*. Bearb. Ferdinand Bischoff (Graz, Leuschner & Lubensky, 1875, 194–205. p.).
- ³² Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története* (Budapest, Rényi, 1910, 79. p.); Tringli István: *A bolondok hajója. Kultúrkritika a középkor végén* (Történelmi Szemle, 54, 2012, 182. p.).
- ³³ Gerhard Immel: *Typologie der Gesetzgebung des Privatrechts und Prozeßrechts*. In: *Handbuch der Quellen...*, i. m., 26. p. skk.
- ³⁴ *Tripartitum*, Approbatio
- ³⁵ *Ordonnances... pour la réformation...*, i. m.
- ³⁶ *nürnbergi reformáció* [Vorrede]
- ³⁷ *Reformation der Stadt Worms* [Speyer, Mainz], [Peter Drach, Peter Schoeffer], 1499).
- ³⁸ Tringli István: *Mohács felé* (Budapest, Kossuth, 2013, 22. p.).
- ³⁹ *Tripartitum*, Approbatio; Praefatio
- ⁴⁰ *Reformation der stat Franckenfort am Maine des heiligen romischen richs cammer* (Mainz, Johann Schöffner, 1509).
- ⁴¹ *Reformation der bayrischen lanndrecht* (München, Hans Schobser, 1518. Vorrede).
- ⁴² *Nüwe statrechten und statuten der loblichen statt Fryburg im Priszgow gelegen* ([Basel], Adam Petri, [1520] Vorrede).
- ⁴³ „*Diversitas constitutionum diversas inter homines controversias generat et diversos iudices causas iudicantes diversas intelligere et sentire cogit*” (kiadói előszó a *Correctura iurium*hoz IV.).
- ⁴⁴ „*Volgendts in allen andern politischen, gemein und soder sachen, was zu geimem nutz und wolfart unserer von Gott dem Herrn bevollhen underthonen und angehoerigen fürstendig und dienstlich geachtet*”. *Neu landtrecht des fürstenthumbs Württemberg in vier theil verfasst* (Tübingen, [Ulrich Morhard], 1555. Vorrede).
- ⁴⁵ Csukovits Enikő: *Órahasználat a középkori Magyarországon* (Történelmi Szemle, 34, 1992, 153–172. p.).
- ⁴⁶ *A magyarországi latinság középkori szótára – Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae*. IV. (Argumentum, Budapest, 1993).
- ⁴⁷ Wolf: *Gesetzgebung...*, i. m., 5. p.
- ⁴⁸ Wolfgang Kunkel: *Vorwort*. In: *Quellen zur Neueren Privatrechtsgeschichte Deutschlands. I/I*. Hrsg. Wolfgang Kunkel, Hans Thiemme, Franz Beyerle (Weimar, Böhlau, 1936, XVI. p.); Bónis György: *Középkori jogunk elemei* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972, 237. p. skk.).
- ⁴⁹ Kunkel: *Vorwort*, i. m., XVI. p.; Karlheinz Rudolf Maier: *Die Bürgerschaft in süddeutschen und schweizerischen Gesetzbüchern 16–18. Jahrhundert* (Tübingen, Mohr, 1980, 47. p.). A recepcióra általában: Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht. B.I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)* (München, Beck, 1985, 4. p. skk.).
- ⁵⁰ *Tripartitum* I.1; II.1.
- ⁵¹ *Leges seu statuta ac privilegia regni Poloniae... ab Iacobo Prilusio* (Sczuczyn, Cracoviae, 1553) – <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=10758&from=publication> (utolsó letöltés: 2014. március 19.) (a továbbiakban: *Leges seu statuta*).
- ⁵² *Handbuch der Quellen...*, i. m., 80. p.
- ⁵³ „*in capita, titulos ac articulos redigere*” *Tripartitum*, Praefatio auctoris, „*in titulos et capita dinstinguendi*” „*eum libellum in cunctis suis clausulis, articulis et capitulis*” „*omnes clausulas sensus, capita et articulos.*” Uo. Approbatio.
- ⁵⁴ Illés: *Bevezetés...*, i. m., 129., 141. p.; Csekey István: *A Tripartitum bibliográfiája*. In: *Werbőczy István* (Kolozsvár, 1941, 172. p.).
- ⁵⁵ *Handbuch der Quellen...*, i. m., 7. p. skk.
- ⁵⁶ Norbert Horn: *Die legistische Literatur der Kommentatoren und der Ausbreitung der gelehrten Rechts*. In: *Handbuch der Quellen...*, i. m., 355. p.
- ⁵⁷ A fordítók előszava a *Hármaskönyv* millenniumi kiadásához: *CJH XXXI*; Illés, *Bevezetés...*, i. m., 145. p.
- ⁵⁸ Gerhard Eis: *Mittelalterliche Fachliteratur* (Stuttgart, Metzler, 1962, 63. p.); Horn: *Die legistische Literatur...*, i. m., 342. p.
- ⁵⁹ 1498:6. tc.
- ⁶⁰ *Tripartitum*, Approbatio
- ⁶¹ Daniel Waldmann: *Die Entstehung der Nürnberger Reformation von 1479 (1484) und die Quellen ihrer prozessrechtlichen Vorschriften* (Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 18, 1908, 1–98., különösen 4. p. skk.).
- ⁶² P. R. v. Chlumecky: *Das Tobitschauer Buch, eine Quelle zur Rechtsgeschichte des XV. Jahrhunderts in Mähren* (Separatdruck aus der Brünner Zeitung Nr. 193–196, 1858, 3–23., 4. p.).
- ⁶³ Ivan Martinovský: *Vznik a počátky Vladislavského zemského zřízení*. In: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního v zřízení v českých zemích (1500–1619)*. Usp.: Karel Malý, Jaroslav Panek (Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, 2001, 85–100. p.) és Petr Kreuz: *Edice zemských zřízení a ústavně historických pramenů k dějinám českých zemí v raném novověku (1500–1619)* (uo., 267–289. p.).
- ⁶⁴ Maier: *Bürgerschaft...*, i. m., 37–38, 63–69, 43–51. p.
- ⁶⁵ kiadói előszó a *Correctura iurium*hoz
- ⁶⁶ Josephus Nicolaus Kovachich: *Notitiae praeliminares ad syllogem decretorum comitialium* (Pest, 1820, 405. p.).
- ⁶⁷ *Tripartitum* I. 134. 2.§; III. 30.
- ⁶⁸ 1548:21.; 1550:10., 11.; 1553:15. tc.; *Quadripartitum opus iuris consuetudinarii regni Hungariae* (Zagrabiae, Typis Novoszelianae, 1798. VI. p.).

⁶⁹ 1563:30. tc.

⁷⁰ Illés: *Bevezetés...*, i. m.; uő: *A Quadripartitum közjogi interpolatioi* (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből IV.2. Budapest, 1931); Holub József *ismertetése* (Századok, 1932, 199. p.); Viczián István: *A Quadripartitum eltérései a Tripartitumtól a nemesi magánjogban* (Az Illés szeminárium kiadványai 2. Cegléd, é. n. [1935]); Degré Alajos: *A Négyeskönyv perjogi anyaga* (Az Illés szeminárium kiadványai 3. Budapest, 1936); uő: *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei* (Az Angyal-szeminárium kiadványai. Budapest, 1936).

⁷¹ *Reformation der kayserlichen stat Nuremberg* (Nürnberg, 1503).

⁷² *Reformation der stat Nuremberg* (Nürnberg, 1522).

⁷³ *Der stat Nurmberg verneute reformation* (Nürnberg, 1564).

⁷⁴ *Der stat Franckenfurt erneuerte reformation* (Frankfurt am Main, 1578); Maier: *Bürgschaft...*, i. m., 31–34., 39–42. p.

⁷⁵ Jarosláv Pánek: *Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení*. In: *Vladislavské...*, i. m., 13–54. p.

⁷⁶ Ulrich Ernst: *Eheauflösung im multikonfessionellen Staat der frühen Neuzeit. Kapitel 5 Artile 20 des Dritten Statuts des Großfürstentums*

Litauen von 1588 (<http://www.forhistiur.de/zitat/0510ernst.htm> – utolsó letöltés: 2014. március 4.).

⁷⁷ Chr. S. Stang: *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen* (Oslo, Dybwad, 1935).

⁷⁸ Waldmann: *Entstehung...*, i. m., 3. p.

⁷⁹ Wolf: *Gesetzgebung...*, i. m., 55. p.

⁸⁰ M. Viktorina ze Všehrd: *O právních země české knihy devatery*. Ed. Hermenegild Jireček (Codex iuris Bohemici III/III. Praha, 1874); Anton Beck: *Recension über Victorin Cornelius Vsehrd's neun Bücher von den Rechten...* (Österreichische Zeitschrift für Rechts- und Staatswissenschaft, 3, 1841, 301, 309. p.).

⁸¹ *cseh rendtartás* 294. §; *Correctura iurium* IV. 5; *Leges seu statuta* II. 6.5.

⁸² *litván statútum* III.7.

⁸³ Maier: *Bürgschaft...*, i. m., 35. p.

⁸⁴ Tringli István: *Kodifikáció*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* V. (Budapest, Balassi, 2006)

Völgyesi Levente

A Hármaskönyv hatása a városias jellegű közösségek autonómiájára*

Minden, a rendi alkotmánytörténettel átfogóan foglalkozó monográfia vagy felsőoktatásban használt tankönyv – joggal – arra törekszik, hogy a városok bemutatása kapcsán jól tagolt, áttekinthető rendszert állítson fel. Ezek a művek különböző kategóriákat és alcsoportokat állítanak fel, s ezekbe rendezik az adott történelmi korszakban jelen lévő városokat. Így Magyarországon a kora újkorban megkülönböztetünk szabad királyi városokat és mezővárosokat. Gazdasági jelentőségük miatt még jogtudományi művekben is előfordul a bányavárosok külön kategóriába sorolása. A szabad királyi városokat magyar földön tárnoki és személynöki városokra osztjuk, amíg a mezővárosokat földesuruk szerint egyházi vagy világi, illetve szintén a földesuruk – mint a jogok adományozója szerint – alapján privilegizált vagy kontraktuális városokra osztjuk, annak függvényében, hogy a városi jogok a király kiváltságán vagy a magánföldesúrral kötött szerződésen alapulnak-e.¹

A fenti, rendkívüli módon meggyőző rendszertan ellenére már Kállay István is felhívta a figyelmet arra, hogy ez a rendszerezés a modern kor tudományos igényeinek felel meg, a tárgyalt korszakban az egyes városok jogi környe-

zete nem volt ennyire világos. Még a Helytartótanács és a Kamara álláspontja sem egyezett meg a kérdésben.²

Jelen tanulmány keretein belül arra keressük a választ a *Hármaskönyv* szövegelemzésének segítségével, hogy a városok jogi helyzetét milyen mértékben volt képes Werbőczy István tisztázni és egyértelművé tenni. Elemzésünk során arra lehetünk figyelmesek, hogy a szabad királyi városok esetében a kollektív nemesi jogok létét feltételezi a szerző, miközben azt az igényt viszont folyamatosan szem előtt kellett tartania, hogy a nemesség – jogainak védelmében – a teljes jogalanyiságot mindig is igyekezett elvitatni minden más társadalmi rétegtől, így a polgárságtól is.

A *Hármaskönyv* első része a nemesség alanyi jogait tartalmazza, a mai értelemben vett mindegyik anyagi jogi területen. A második könyv alaki jogot tartalmaz, tehát arról ad irányutatót és nyújt szabályozást, hogy az alanyi jogokat miként lehet érvényesíteni. A harmadik könyv tartalmazza mindazon népcsoportokra vagy társadalmi rétegekre vonatkozó joganyagot, amelyek a nemességtől eltérő, korlátozottabb jogokkal, illetve jogképességgel rendelkeznek. Ezen szabályok között a 8. és a 21. cím között leljük fel a szabad királyi városokra vonatkozó rendelkezéseket.

A 8. cím szociológiai leírással kezdi meg a városok bemutatását. Valójában a városias jelleg leírásával találkozunk, amely a nagyobb népsűrűsége és az utcahálózat jelenlétére utal. Az első fordulat így akár egy mezőváros leírására is alkalmas lenne, de az első szakasz második fordulata már tartalmaz nemesi attribútumot, mégpedig a falakkal és bástyákkal való tagoltság tényére hivatkozik, tehát nemes közösségről beszél a forrás. Ezzel Werbőczy a nemességhez hasonlítja a szabad városokat. Ezeket a városokat jelen cím második szakaszában osztja fel két részre, mégpedig a fellebbviteli bírósági fórum szerint. Így léteztek személynöki és tárnoki városok. Bár Werbőczy megemlíti, hogy a szabad királyi városok összességükben egy közösséget képeznek, ennyiben beszélhetünk a városi lét homogenitásáról, de kiváltságaikban, szokásaikban egymástól eltérnek, ebből fakadóan differenciálódnak a királyi, illetve tárnokmesteri joghatóság szerint.

* 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *500 éves a Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

A szöveg nem említi, hogy ezen különbözőségekből fakadóan az egyes típusok között minőségi különbség vagy rangsor állna fenn. Visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a tárnoki szék a városok számára szerencsésebb fórum volt, mint a személynöki szék, tekintettel arra, hogy kizárólag a tárnoki szék ülnökbírái voltak városi polgárok, a személynöki szék bírótársai nemesek voltak.³ A másik, kortárs szabályozás, amely a különbséget mégis hangsúlyozza, az 1514:3. törvénycikk, amelynek első szakasza nevesíti „mindenek előtt” a nyolc szabad várost – nevesítve: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron –, míg a második szakasz az előbbieken kívül sorolja a királyi korona jószágai közé Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szokolca, Szeben és Szeged városokat.⁴

A városok kategorizálása mellett a polgárok jogállásának meghatározása is előtérbe került a *Hármaskönyv*ben, immáron a kilencedik címben. Figyelemre méltó, hogy jogaik alapvetése nem abszolút értelemben került meghatározásra, hanem a nemesi jogokhoz viszonyítva szerepelt. A normaszöveg szerint a városi polgárok díjaikra nézve a nemesekkel egyenlők, tehát a büntető- és egyéb jogi védelem oldaláról nézve a kollektív nemesség jellegű meghatározás megállja a helyét. Viszont ezt a pozitív meghatározást a következő mondatban negatív előjelű, fosztó definíció követi, amely kiemeli, hogy a városi polgárság a nemesekével azonos szabadsággal és kiváltsággal nem rendelkezett. Ezt a kitéfelt perjogi vetületből magyarázza Werbőczy, így a városi polgárság csupán saját városának területén bírt teljes perképességgel, azon kívül a közrendűekkel azonos jogokkal rendelkeztek csupán, így nemesek mellett tanúvallomásuk nem volt elfogadható.⁵

A városi önrendelkezés egyik meghatározója a bírósági fórumok rögzítése és az ítélkezési autonómia megléte volt. A 10. cím rögzíti a fórumot kollektív bíraskodás formájában, amely az egyszemélyi vezető – polgármester vagy városbíró – mellett működő kollektív testületet jelölte meg olyan általános hatáskörrel rendelkező elsőfokú bíróságként, amely a városi polgárok egymással szembeni pereiben, továbbá olyan ügyekben volt illetékes, amelyekben a városi polgárt – élve a fórum jogával, hiszen mindenkinek joga volt a saját bírójához – alperesként perbe idéztek. Másodfokon a tárnoki szék, míg harmadfokon a személynöki szék bíraskodott, de utóbbin csupán a jogszerűséget vizsgálták, érdemi bizonyítást nem folytattak le, hanem főszabály szerint egyedül a rendelkezésre álló iratok alapján vizsgálták felül az első- és másodfokú ítéleteket. Előzőek alapján tehát minden földesúri vagy vármegyei ítélkezési fórumot mellőztek, egyedül kuriális fórumok alkalmazására volt lehetőség, amely a szabadság fontos fokmérője. Ezt erősíti majd 1807-ben az a késői szabály, amely a tárnoki szék másodfokú ítéleteinek felülvizsgálatát harmadfokon a Hétszemélyes Táblára bízta.⁶

A 12. címben foglaltak jól érzékeltetik azt, ahogyan a polgárság és a nemesség között a jogforrás újabb párhuzamot talál, ezzel ismételtelen a polgárság rendi tekintélyét erősíti, amikor a városi bíróság előtt folyó magánjogi perekben külső személyek tanúvallomását nem fogadták el. A városi közösség tehát ugyanolyan zárt, rendi közösség,

akár a nemesség. Az előbbi szabály viszont kizárólagosan a város keretei között lezajló perekre vonatkozott. Amennyiben a peres ügy a városfalakon kívülre került, már nem érvényesült a városi joghatóság zárt légköre, hanem minden rendű személy tanúvallomását kénytelenek voltak a bírák figyelembe venni. A városfalakon kívül tehát a városi joghatóság elenyészett, ebben erőteljes a különbség a nemességet megillető jogvédelemmel szemben.⁷

A városi polgár szabadságának fokmérőjeként – az előbb tárgyalt perbeli jogosítványok mellett – Werbőczy egy másik, kötelmi jogi területet is körbejárt. Ez mind közjogi, mind magánjogi sajátossággal bírt. A bevallás írásba foglalása hiteleshelyi tevékenységet jelent. Az írásbeliség elterjedésével és általánossá válásával a vármegyék és a szabad királyi városok is hiteles helyként tevékenykedtek. A polgárok közötti, illetve a város területén fekvő ingatlanok tárgyában létrejött ügyletek közokiratba foglalására a város ugyanúgy joghatóságot szerzett, mint a nemesi vármegye. A város kizárólagos joghatóságot szerzett saját területén, illetve polgárai tekintetében. A bevezetés intézményét a város is ismerte, két kiküldött esküdt polgár hiteles tanúsítása mellett kellett eszközölni. Ellentmondásra egy év és egy nap alatt nyílt lehetőség, amely a bevezetés egy éven belüli megtörténének nemesi szabályaival szinte azonos.⁸ Ellentmondást nyilvánosan is lehetett tenni a kereset megindításával, illetve a tiltakozásnak a város könyvébe történő bejegyzésével titkosan.⁹

Az elévülési határidők tekintetében Werbőczy kifejtette, hogy a közrendűekhez hasonlatos szabályok kezdtek a gyakorlatba bekerülni, amelyek sértik a város különleges, a közrendűektől megkülönböztetendő jogállását, így a jobbágyoknál szokásos egy év és egy nap helyett a továbbiakban is a tizenkét éves elévülési idő alkalmazása követhető, amely, bár a nemesi harminckét évnél kevesebb, de a jobbágyi dolgok elévülésénél lényegesen több.¹⁰

Dologi jogi vonatkozásban a 16. cikk sem a nemesek, sem a közrendűek jogát nem citálja, amikor az átruházás kapcsán a földolog és tartozékainak kérdését vezeti fel. Diszpozitív szabályként említi, hogy a tartozék osztozik a földolog sorsán, kivéve, ha a felek másképp állapodnak meg, vagy ha városi jog másképp rendelkezik. Ebben az utókor azzal az üzenettel találkozunk, hogy a város saját autonóm jogalkotással és szokásjoggal rendelkezett.

Újra a nemesek jogaihoz való közelítésként élhetjük meg, hogy ha a városi polgárt perbe hívták adósságaira való hivatkozással, és a felperes nem tudott megfelelő bizonyítékokkal szolgálni, az alperes ún. tisztító eskü letételével szabadulhatott a perből.¹¹

Az előbbi, nemesekhez közeli szabályokkal áll szemben a 18. cikk, amely a városi polgárok nemesektől eltérő jogállását szemléletesen mutatja be. Ha a városi polgárnak jobbágyszolgáltatással terhelt földterülete is volt, ezen telek után minden jobbágyi szolgáltatással tartozott, illetve minden, az adott ingatlant érintő vitában a földesúri bíróság előtt volt köteles helytállni. Ugyanígy, ha kihágást követett el az adott területen, kihágásáért a földesúri bíróság előtt tartozott felelni, nem pedig városi bírósága előtt. Ez a nemesek perbeli jogaival szemben jelentős tekintélyrombolásnak mondható.

A szabad királyi város kollektív nemességét erősíti a 19. cím, amely a várost – jogvita esetén – ugyanolyan módon idézte perbe, mintha nemes személy lenne. Így a bírói fórum, ahol a város egésze perbe fogható, a királyi kúria vagy pedig a nemesi vármegye törvényszéke volt. A város által elkövethető bűncselekmények sem latorkodás vagy ehhez hasonló, csupán a közrendűek által elkövethető cselekedetek voltak, hanem hatalmaskodás, amelyre csak nemesek voltak képesek, mert hatalommal élni és visszaélni csak nemes személy tud. A várossal szembeni büntető peres eljárás szabályai ekkor új keletűek voltak, ezért Werbőczy az 1498:38. törvénycikket szó szerint idézte a *Hármas-könyv*-ben. Figyelemre méltó, hogy a város elmarasztalása esetében is, ahogyan nemes embereknél, a hatalmaskodás büntetése kizárólagosan vagyoni jellegű volt.¹²

Végezetül a városi szabályokat a büntető joghatóság kérdése zárta. Ebben a nemeseket megillető különleges büntetőjogi védelem említendő meg, miszerint a tetten érés esetét leszámítva letartóztatni nem lehetett, illetve kínvallatás alá vetni egyáltalán nem volt szabad.¹³ A nemessel szemben alkalmazott halálbüntetés végrehajtása esetén, amennyiben ennek alapos indokát nem tudták adni, a város tanács kollektíve szenvedett büntetést.

Még ugyanennek a címnek második szakasza a szabad királyi városok, illetve a polgárság jogainak felsorolását nyitva hagyta, ezzel az eddig elhangzottakat explikatív felsorolással téve, tekintettel arra, hogy úgy rendelkezik, hogy minden egyes városnak egyebekben kiváltságleveleikben vannak felsorolva mindazon mentességei, jogosultságai és szabadságjogai, amelyekkel egyenként élhetnek, tiszteletben tartva Magyarország törvényeit és szokásait. Ebből a mondatból vissza is kanyarodhatunk a kezdeti megállapításunkhoz, miszerint a városi szabadság, mint minden egyes társadalmi réteg szabadsága addig terjedt, ameddig a közösség – gazdasági erejénél vagy politikai befolyása mentén – önmagának jogokat volt képes szerezni. Így világos számkra, hogy a városok között sem volt teljes jogegyenlőség, hanem a már említett kategóriákon belül is megjelentek a különbségek. Minden város annyi többletjogosultsággal rendelkezhetett, amennyit az egyes érdekérvényesítési akciók eredményeként – közvetlenül vagy ágensei útján – a város hosszabb távol magáénak tudhatott.

A városi autonómia szabályrendszerét a dualizmusig az esetleges szabályok halmaza alkotta. A *Hármas-könyv* inkább a nemesi jogok védőbástyájaként vonult be a köztudatba, de néhány ponton a városi jogrend alapjait is biztosította.

A tanulmány elején idézett Kállay-monográfia megállapítása igen találó, miszerint a városi jogok katalógusba foglalása a rendi korszakban nem valósult meg, s ezt a kérdést – mint láttuk – Werbőczy István is nyitva hagyta. Ha a *Tripartitum*mal kortárs országos szabályokat nézzük, már II. Ulászló király (1490–1516) uralkodásának első évtizedében kimondta a rendi gyűlés, hogy a szabad városok megtartandók szokásaikban, régi szabadságaikban. De ezeknek a szabadságjogoknak a felsorolása elmaradt.¹⁴ Két évvel később sem született bővebb leírás a városi jogok megerősítése kapcsán, mindösszesen egyetlen gazdasági jogosultság (árak deponálása) került megemlítésre.¹⁵

I. Ferdinánd idejében (1526–1564) találkozhatunk újabb megerősítő cikkellyel, ebben a vám, adó és rév szedésének kérdése került nevesítésre, egyebekben megmaradt az általános utalás a szabadságra.¹⁶ Uralkodása alatt több esetben került a rendi gyűlés elé a kérdés, gyaníthatóan a jogok megsértése miatt, s mindannyiszor a szokásos általános deklarációval találkozhatunk.¹⁷ I. Miksa (1564–1576) szintén kibocsátott általános tartalmú deklarációkat, egyedül a városi vámmmentességet, illetve egy alkalommal az árurakodási jogot nevesítve.¹⁸

II. Mátyás uralkodásának (1608–1619) kezdetén szintén találkozunk a már megszokott, a városok szabadságát szavatoló deklarációval, ugyanígy uralkodásának végén nevesítve a szabad városokat, bányavárosokat és kiváltságolt mezővárosokat, illetve a vámmmentességet, valamint a deponálási jogot,¹⁹ majd II. Ferdinánd (1619–1637) az utóbbi törvénycikkre hivatkozva maga is szavatolja a városi szabadságot mindhárom városi kategóriára vonatkoztatva: így a szabad királyi városok, bányavárosok és kiváltságolt mezővárosok vonatkozásában.²⁰ A szabadság deklarálása 1630-ban megismétlődött.²¹

Az új uralkodó, III. Ferdinánd (1637–1657) uralkodásának második esztendejében megerősítette elődei deklarációit, ehhez hozzáillesztve néhány aktuális konfliktust, amely vámmmentességgel, italmérési joggal volt kapcsolatos.²² A kiváltságok megerősítése, mint általános előírás, 1649-ben újra megjelent a rendi országgyűlés előtt.²³

Következő kérdés, hogy – ha már a jogok katalógusával nem találkozhatunk – melyek azok a városok, amelyek különleges tekintéllyel rendelkeztek. A már említett 1514:3. törvénycikk mellett, amely a jelentősebb városokat is differenciálta, és két kategóriába osztotta, Werbőczy *Hármas-könyv*-ét leszámítva majdnem egy évszázados csend uralkodott. A magyar rendi érdekeknek az 1606. évi bécsi békebe foglalása idején került elő a városi szabadság kérdése is, illetve az, hogy ez az absztrakt módon megfogalmazott városi szabadság valójában mely csoportokra, közösségekre vonatkozott. A városok számára kedvezőtlen szövegezés a városok számának királyi gyarapítását törekedett fékezni, amikor azt a király kizárólag a magyar tanács egyetértési jogával gyakorolhatta.²⁴ Az 1608. évi (k.u.) 1. törvénycikk az országgyűlések kapcsán a szabad városokat az ország negyedik rendjeként említette (2. §), illetve az 1514:3. törvénycikkre utalva határozta meg az országgyűlésre követeket küldő városokat (10. §). A taxatív felsorolás ellenére a 11. § fenntartja a jogot, hogy a többi szabad királyi város kérdésében az országgyűlés később döntsön. Erre később nyílt is lehetőség, amikor a királyi kezdeményezést követően a rendi gyűlés több város is országgyűlési tagsági jogokkal ruházott fel.²⁵ Köztudomású, hogy a nemesi rend nem lelkesedett a városok kiváltságolásáért, ezért az 1687:17. törvénycikk 2. §-a értelmében országrendiséggel bíró új városokat csak törvényi úton lehetett létesíteni. Werbőczy *Hármas-könyv*-ét követően kétszáz évvel később találjuk meg azt a jogszabályt, amely Debrecen és Szatmárnémeti városok megnevezésével a tárnoki városok számát gyarapították.²⁶

A városok elsődleges törekvése a területi autonómia megőrzése. Ehhez járul hozzá az újabb területek megszer-

zésének vágya. A török háborúk megjelenésével több terület is uratlanná vált, így a rendek – tekintettel arra, hogy a város nem képes megszakadásra – megtiltották, hogy a városok adománybirtokot szerezzenek, illetve a birtokoltakat a vármegyéhez volt szükséges az ispánoknak vissza-csatolniuk.²⁷ De nemcsak a városok ellenében, hanem a városok érdekében is születtek szabályok. Egy 1649-ben született törvény szerint a régi szokás megtartása érdekében a magvaszakadt városi polgárok minden vagyona, így telke is a városra szállt, nem a királyi fiscusra. Ez alól egyedül a nemesi javak voltak kivételek.²⁸

Az önkormányzati autonómia alapja a szabad tisztviselő-választás volt. Ennek – nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélküli – jogát deklarálta a bécsi béke,²⁹ majd egy évre rá ezt a választási szabadságot kiterjesztették a szabad királyi városok mellett a bányavárosokra és a kiváltságolt mezővárosokra is.³⁰ A városi tanács a városi telkekre és javakra nézve kizárólagos joghatóságot nyert a jogviták elrendezésére, természetesen figyelembe véve az esetleges összeférhetlenségi eseteket.³¹ A szabad tisztviselő-választást és a bíraskodási jogot I. Lipót király (1657–1705) megerősítette.³² A visszaélések visszaszorítása érdekében III. Károly király (1711–1740) különösen indokolt esetben elrendelte a kamarai intervenciót.³³

Amint Werbőczy *Hármaskönyvének* elemzése közben tapasztaltuk, a városok méltósága a nemesi kiváltságokhoz mérten, ahhoz közelítve, illetve attól elhatárolódva került meghatározásra. A nemesi kötelezettségek egyik legfontosabbika a nemesi felkelésben való részvétel, a hadi kötelezettség teljesítése. Ebben – mint nemes közönségnek – a városnak is részt kellett vennie.³⁴

Az írásbeliség elterjedésével már a *Hármaskönyv* idézett III. rész 13. cikke említi a városok hiteleshelyi tevékenységét, de törvényi megerősítése csak 1723-ban született meg. Ennek a jogszabályi helynek a fontossága annyiban emelendő ki, hogy a városok és a vármegyék betáblázási tevékenységét együtt említi, amely a nemesi kiváltsághoz való hasonlatosságot valószínűsíti.³⁵ Hasonlóan egy jogszabályhely említi a szabad királyi városokat és a nemeseket egyaránt sújtó törvénytelen vámokkal történő zaklatásokat.³⁶

A nemesekhez hasonló jogok felsorolása mellett a korszak jogszabályai több esetben számolnak be a városok és a nemesség közötti konfliktusokról, amikor a nemes személyt a városi polgársággal azonos módon kívánták kezelni, megsértve ezzel előjogait. A *Hármaskönyvvel* azonos időszakban, II. Ulászló király dekrétuma értelmében már eleve a bírói fórum megválasztása is kellően differenciált. Ha nemes ember a felperes, akkor a birtokkal rendelkező városi polgárt a birtok fekvése szerint illetékes vármegye előtt, ha nincs birtoka, a városi bíróság előtt, de jobbágyi szolgáltatásokkal terhelt földterülete kapcsán kialakult vita esetén az illetékes földesúri bíróság előtt feltelt alperesként. Így tehát volt eset, amikor szinte nemesi jogokkal, máskor viszont akár jobbágyi státuszból védekezhetett.³⁷ Ugyanígy a jobbágyi szolgáltatásokkal terhelt területen gazdálkodó polgároknak kilencedet kellett fizetniük a földesúrnak.³⁸ Viszont a polgároknak a *Hármaskönyv* után is fennmaradt a fórumhoz való joguk, így a 17.

században a városokat hiába felügyelte a kamara, a városi ügyeket továbbra is a régi városi bírósági fórumokon kellett intézni, a kamarai bíraskodás megengedhetetlen visszaéléssnek minősült.³⁹

Egy 1647. évi törvénycikk a városok és a városokban lakó nemesek közötti konfliktusokat tárgyalta. Ez a jogszabály azt erősíti, hogy a nemes ember mind személyében, mind vagyoniában elkülönült a városi polgároktól, a városnak ezek felett joghatósága nem volt.⁴⁰ Ez még a birtoktalan nemesekre is vonatkozott.⁴¹ Ha nemes ember ügyében városi bíróság járt el, nem a helyi jogot, hanem a nemesekre vonatkozó országos jogot kellett alkalmazniuk.⁴²

A város és polgára – nemes módjára – alkalmas volt a hatalmaskodás bűncselekményének elkövetésére, s ezt nemcsak hogy jogszabály kijelentette, de egyben hivatkozott a *Hármaskönyv* III. részének 19. cikkére, így ebben az esetben kétségtelenül kimutatható Werbőczy művének hatása.⁴³

A tanulmány zárásaként összegezendő azon benyomásunk, hogy a városi szabadságjogok és jogélet kiteljesedése szempontjából milyen jelentőséggel bírt, milyen helyet foglal el Werbőczy István *Hármaskönyve*. Kétségtelen, hogy ez a szokásjogi gyűjtemény nem adhatja a városi jogok taxatív katalógusát, mivel az egyes jogi kategóriákon belül szereplő városok jogai és kötelezettségei eltérőek lehetnek. A városokat tárgyaló rész végén⁴⁴ ezért a jogok és kötelezettségek felsorolását Werbőczy nyitva is hagyja, tekintettel arra, hogy az az egyes városok kiváltságleveleiben vannak lefektetve. A *Hármaskönyv* megszületését megelőző évszázadban születtek a városokra vonatkozó átfogó dekrétumok, amelyeket Werbőczy bele is dolgozott a *Hármaskönyv*be. Például 1405-ből származik a városi bíraskodási jog törvényi elismerése, a tárnoki székek, illetve a király személyes jelenlétének fellebbviteli fórumként való megjelölése,⁴⁵ a város király felé történő adózásának, illetve a király és egyes udvari méltóságok számára ajándékok szolgáltatásának kötelezettsége,⁴⁶ még ha utóbbi részletesen nem is kerül kifejtésre. 1454-ben a hadi kötelezettségek szerepelnek törvénybe foglalva,⁴⁷ 1458-ben pedig az, hogy a kőfállal kerített, tehát nemesi módon élő városok királyi (ekkor kormányzói) fennhatóság alatt állnak.⁴⁸

Mindenesetre a Habsburg-korszakban az országgyűlések viszonylag gyakran említették a városi szabadság tiszteletben tartásának mindenki irányában fennálló kötelezettségét, amely – mint negyedik rend – az országgyűlés szervezetének differenciálódása idején nemesi attribútumként szerepet kap a törvényhozásban, még ha csekély mértékben is. A *Hármaskönyv* technikájában és szemléletében a szabad királyi városokat a nemességhez hasonlítja, de közben attól határozottan el is határolja. A rendi előjogok védelme szempontjából tehát a városi szabadság kérdése nem került le a rendi gyűlések napirendjéről, s egy ízben még azzal is találkozhattunk, hogy a jog alapforrásaként a dekrétum a *Hármaskönyvet* jelölte meg. Ahogyan a nemesi szabadság alapműve a *Hármaskönyv*, ugyanígy a városi polgárság számára is kiindulópontot jelentett jogaik érvényesítésében a *Hármaskönyv* III. részének 8. és 21. cikkelyei között megfogalmazott városi jogok rögzítettsége.

- ¹ A teljesség igénye nélkül Blazivich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században* (Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2002, 117. p.); Degré Alajos: *Székesfehérvár városi joga a középkorban*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok* (Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 259. p.); Kelemen Miklós: *Az önkormányzatiság történeti típusai*. In: Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet* (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 213–219. p.); Mezey Barna: *Alkotmány és képviselet a középkori Európában*. In: Mezey Barna–Szente Zoltán: *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet* (Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 140. p.); Mezey Barna: *Szabad királyi városok és a bányavárosok. Mezővárosok, uradalmak, falvak*. In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet* (Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 161–171. p.); Tóth Zoltán József: *A területi igazgatás rendszere Magyarországon a 10. századtól 1848-ig*. In: Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet* (Budapest, NKE, 2014, 125–130. p.).
- ² Kállay István: *Városi bírászkodás Magyarországon 1686–1848* (Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 18. p.).
- ³ Nemes Lajos: *Szabad királyi városok*. In: Bán Péter (szerk.): *Magyar történelmi fogalomtár*. II. (Budapest, Gondolat Kiadó, 1989, 159. p.).
- ⁴ A magyar törvények szövegét az alábbi forráskiadvány szolgáltatta: Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár 1000–1895* (Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1899).
- ⁵ Közrendűek esküértéke lásd: HK III. rész 27. cím 1. szakasz, in: Márkus Dezső (szerk.): *Werbőczy Hármaskönyve* (Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája, 1897, 411. p.).
- ⁶ 1807:9. tc.. 3. §.
- ⁷ HK I. rész 9. cím 4. §.
- ⁸ HK I. rész 32. és 66. cím.
- ⁹ HK III. rész 14. cím 4–5. §.
- ¹⁰ HK I. rész 78. cím 2. §.
- ¹¹ HK II. rész 32. cím 10. §.
- ¹² HK III. rész 19. cím 6. §.
- ¹³ HK I. rész 9. cím 1–2. §.
- ¹⁴ 1498:40. tc.
- ¹⁵ 1500:24. tc.
- ¹⁶ 1536:55. tc.
- ¹⁷ Pozsonyi 1542:34. tc.; 1545:49. tc.; 1546:50. tc.; 1550:78. tc.; 1552:30. tc. 2. §; 1554:23. tc.
- ¹⁸ 1569:57. tc.; 1574:35. tc.; 1575:16. tc.
- ¹⁹ 1609:34. tc.; 1618:27. tc.
- ²⁰ 1625:43. tc.
- ²¹ 1630:21. tc.
- ²² 1638:35. tc.
- ²³ 1649:15. tc.
- ²⁴ 1608. évi (k.e.) 6. tc. 3–4. §.
- ²⁵ Zeng (1638:42. tc.. 3. §); Szentgyörgy, Bazin (1638:63. tc.); Köszeg (1649:39. tc.); Kismarton (1649:40. tc.); Késmárk, Breznóbánya (1655:65. tc.); Szeged (1715:107. tc.); Debrecen (1715:108. tc.); Szatmárnémeti (1715:109. tc.); Győr, Komárom, Újvidék, Zombor (1751:27. tc.); Temesvár, Szabadka, Pozsega, Károlyváros (1791:30. tc.).
- ²⁶ 1715:109. tc. 2. §.
- ²⁷ Pozsonyi 1542:33. és 25. tc.
- ²⁸ 1649:16. tc.
- ²⁹ 1608. évi (k.e.) 13. tc.
- ³⁰ 1609:44. tc.
- ³¹ 1659:53. tc.
- ³² 1681:41. tc.
- ³³ 1715:36. tc. 1. §.
- ³⁴ 1741:63. tc. 18. §; 1808:2. tc. 13. §.
- ³⁵ 1723:107. tc.
- ³⁶ 1543:26. tc.
- ³⁷ 1498:38. tc.
- ³⁸ 1498:41. tc.
- ³⁹ 1622:25. tc.; 1741:37. tc.
- ⁴⁰ 1647:78. tc.; 1649:19. tc.
- ⁴¹ 1649:17. tc.
- ⁴² 1647:79. tc.
- ⁴³ 1647:81. tc. 2. §.
- ⁴⁴ HK III. 20. cím 2. §.
- ⁴⁵ 1405. évi I. dekrétum 4. és 12. tc.; 1405. évi II. dekrétum 11. tc.
- ⁴⁶ 1405. évi I. dekrétum 10. és 13. tc.
- ⁴⁷ 1454:9. tc.
- ⁴⁸ 1458:14. tc.

A Werbőczy-forrás emlékköve Galyatetőn

Werbőczy István életének kutatása és fő művének értékelése terén komoly kollektív adósságunk van. A középkor szétszórta – és ebben az állapotában végrehajtásra alkalmatlan – jogát összefoglaló más országbeli juristáknak (a francia Philippe de Beaumanoirnak, a cseh Viktorin Všeherd Kornélnak, a lengyel Jan Łaskinak, az angol Thomas Littleonnak és Sir Edward Coke-nak) sajtóik körében kultuszuk van, hazájukban szobraik állnak, s jogász munkásságukról elemző monográfiák szólnak. Egyedül Werbőczy kivétel. Róla utólagos átfogó életrajz 1899-ben jelent meg, munkásságát a magyar 20. század radikálisai megkérdőjelezték, 1946-ban még emlékművét is elsöpörte a politikai indulat.

A jogtudomány mai magyar művelői is keveset írnak róla. A jelen gondolatok rögzítésekor regisztrált 410 állam- és jogtudományi és 475 történettudományi PhD-értekezés egyike sem foglalkozott érdemben Werbőczyvel. A Magyar Tudományos Művek Tárában csupán 37 olyan bibliográfiai tételt találunk, amely a nagy kompilátor munkásságának valamely részterületéről érdemi információkat tartalmaz. A témaválasztói távolságtartásnak van persze egy kézenfekvő magyarázata, amit egykoron Bónis György fogalmazott meg: a jogtudomány első hazai képviselőjének hiteles értékeléséhez mindenekelőtt ismerünk kellene, sőt fel kellene tárnunk a korabeli magánjog teljes szabályozási körét, és alapvetően tisztában kellene lennünk annak egykori gyakorlatával is.

Az alábbiakban az elmúlt két évtized legfontosabb Werbőczy-interpretációit tekintjük át. A folyóirat profiljának megfelelően főleg a jogtörténeti szempontból releváns műveket érintjük, de idézzük azokat a köztörténeti munkákat is, amelyek az életmű értékelése szempontjából fontosak, tehát új eredményekkel gazdagították a 16. századi jogunk állapotáról szóló irodalmat.

Figyelmünk fókuszában az a három tanulmánykötet áll, amelyek évfordulós indíttatásúak ugyan, de komplexitásuk, kitekintő jellegük miatt önálló tudományos megállapításokat tartalmaznak, és lehetőséget adnak az időközben megjelent Werbőczy-értelmezések felvillantására. Az első az a hazai – római jogászok által 2001-ben megjelentetett – tudományos konferenciakötet, amely a magyar szakirodalomban komoly visszhangot kapott, és amelyben a hazai recepció kérdésében is számos eredeti tézis fogalmazódott meg.¹ A második tanulmánykötet a 2014-es évfordulós megemlékezések terméke, amely az előzőnél szélesebb tematikai skálán vizsgálta a *Hármas-könyv* létrejöttének előzményeit és szerzőjének tevékenységét. A terjedelmében, külső megjelenésében és szakmai színvonalában is méltó (tripartit tagolású) kiadvány nagy érdeme, hogy helyet kaptak benne a történettudomány, a jogtörténet és a jogtudomány képviselői. Ezen túl megnyilatkoztak lapjain tudós közjogi méltóságok és szakmai kompetenciával rendelkező közéleti résztvevők is.²

A harmadik tanulmánygyűjtemény szintén a fél évezredes évforduló inspirálta tudományos tanácskozási terméke, amely kollektív szerkesztésben 2015-ben jelent meg. A tanulmányokká formált előadások Werbőczy munkásságának kései, sőt jelenkori vonatkozását érintették, és – a tételes jogot művelő szerzők révén – számos aktuális kér-

Stipta István

Új irányok a hazai Werbőczy-kutatásban

dést vetettek fel.³ A jelen összeállítás figyelembe veszi azt az ünnepi tanulmánykötetet is, amely egy 1941-es, lassan feledésbe merülő, de rendkívül jelentős tudományos tanácskozás eredményeit összegezte, és amelynek megállapításai – főleg a jogtörténeti tudáskörben – ma is komoly figyelmet érdemelnek.⁴

Werbőczy élete, jogász pályája: korrekciók, adalékok

A legendás jogtudós életének legfontosabb tényeit a közelmúlt kutatási eredményei nem helyezték új megvilágításba. A közelmúltban sem kerültek felszínre olyan hiteles források, amelyek a korábbi biográfiai művek alapvető megállapításait megkérdőjelezték volna. Ma is lényegében Fraknoi Vilmos műve és Karel Kadlec cseh nyelvű fordításának jegyzetei kínálják a legfontosabb életrajzi adatokat.⁵ Az utóbbi szerző Werbőczy-interpretációja magyar fordításban ma sem hozzáférhető, pedig Eckhart Ferenc szerint is a legalaposabb és – jogtörténeti nézőpontból – a leghasznosabb feldolgozás az adott korszakról.

A dualizmus időszakában megjelent legfontosabb életrajzi tanulmányokat javarészt köztörténészek publikálták, ezek azonban számos kérdést nyitva hagytak, illetve – forráshiányra hivatkozva – megválaszolhatatlannak nyilvánítottak.⁶ Nyitott kérdés maradt a család eredete, a jogász-hivatali karrier kezdete, a jogi tanulmányok kérdése és az I. Mátyás udvarában betöltött jogfejlesztő szerep kérdése. Ezekben a területeken a Werbőczy-levéltár maradványait feldolgozó Hermann Zsuzsanna és Kubinyi András kutatásai jelentettek komoly előrelépést. Kubinyi – felhasználva a Horvát István által 1819-ben kiadott Werbőczy-oklevéltár anyagát és a Hermann Zsuzsanna által feltárt archivált forrásokat – alapvető kérdéseket vetett fel.⁷ Mindenekelőtt arra figyelmeztetett, hogy a nagy mű eredeti kézírata hiányzik, és ez a tény alapvető óvatosságot igényel minden szövegtani interpretáció-kísérlet terén. A szerző – a friss, de sporadikus adatok birtokában – megkérdőjelezte Werbőczy egyetemi szintű jogi iskolázottságát, hiszen nem talált egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a fiatal jogász bármely külföldi egyetemen tanult volna. Kétséget fogalmazott meg a feltörekvő kisnemes conservatori állásával és az 1498-i törvény szerzőségével kapcsolatban is. Ebben a kérdésben Kubinyi András Bónis Györgynek a legiszlátori közreműködést vélelmező megállapításait is cáfolta.⁸

A történettudomány területéről számos új ismeret közvetít Neumann Tibornak a Werbőczy származásáról és pályakezdéséről szóló tanulmánya is. A szerző eredményesen használta fel az online kutatható középkori le-

véltári forrásokat. Korrigálta Fraknoi Vilmos és részben Kubinyi András értelmezését a conservatori feladatokról; Werbőczy szerinte nem levéltárőr, hanem pecsétőr volt. A tanulmány írója igazolta, hogy a jogkönyv szerzője beiratkozott a krakkói egyetemre Kerepeci Osvát fia, István néven. Innen is ismerhette a tudós jogot, a *ius communét*. Birtokviszonyait vizsgálva magyarázatot adott arra, miért lehetett a kiváló jogász köznemesi származása ellenére nádor. A korszakban nagy ritkaságnak számított, hogy vörös viaszpecsétet használt: összesen mintegy 20 család élhetett ezzel a kiváltsággal az országban. Egy keltezetlen, az 1560-as évekre datálható birtokösszeírás segít kiterjedt birtokai egy részének megismerésében. A tanulmány a jogtörténészek számára is rendkívül hasznos, mert szinte hiánytalanul közli a legújabb Werbőczy-irodalmat.⁹

A Hármaskönyv jogi karaktere, jogforrási jellege

A nagy mű jogi tartalmának meghatározásában sokáig Fraknoi ítélete volt a meghatározó. Eszerint Werbőczy nem volt újító és alkotó, de nem volt közönséges kompilátor sem. „A jogállapot bizonytalansága, a törvények és szokások ellentmondásai, az értelmezésükben mutatkozó ingadozás tették szükségessé a jogkönyv szerkesztését. E szerint gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy neki kellett eldöntenie, mi az érvényes törvény, mi a helybenhagyott szokás. Az eltérő jogi felfogásoknak egymással való szembeállítását, az egységes jog megalakulása érdekében, lehetőleg el kellett kerülnie.” Az értő biográfus a *Hármaskönyv*ben öt (I. rész 22., 30., 110., 111., II. rész 65. címek) olyan rendelkezést talált, ahol az eltérő álláspontok közül a jogkönyv összeállítója a saját nézeteit fogalmazta meg.¹⁰

Bónis György szerint a *Hármaskönyv* legnagyobb része a magyar bírói gyakorlatnak felelt meg. A közölt törvények terjedelme elenyésző a szokásjogi szabályok mellett. Werbőczy így megmentette a középkori szokásjogot a tételes joggal élő új kor számára, „de az sem maradt hálátlan megmentőjének”. Ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy a *Tripartitum* 1535-től a székelyeknél tételes joggá vált, 1628-ban a törvénytárba is bevonult, de nem az 1514. évi dekrétumok közé, hanem minden más törvény cikké. Törvény és szokás harcában végül is a *Hármaskönyv* lett a győztes, amely így törvény is, szokásjog is egyszerre.¹¹

A tágabb szaktörténeti irodalomban az 1514-es opus műfajával kapcsolatban gyakran olvashatjuk a kodifikáció minősítést.¹² Vitatkozunk kell a fogalomhasználat, hiszen jogász értelemben a kodifikáció nem csupán gyakorlati célú összefoglalást, hanem a jogi normák rendszeres átalakítását is jelenti. Werbőczy nem ezt a megbízást kapta. Grosschmid Béni is úgy vélekedett, hogy „itt nem olyan szerzővel állunk szemben, aki konstruál és codifikál, hanem aki csak rostálja és leírja azt, ami a gyakorlatban van”. Vékás Lajos szerint a kodifikáció kifejezés fedi legjobban a korabeli megbízás és a tevékenység jogi tartalmát. A hivatkozott tanulmányban Tringli István példás módszertani és nyelvi készséggel vetette össze a *Tripartitumot* a korban és tematikában összehasonlítható

12 külföldi jogkönyvvel. Világossá tette a különbséget a recepció mértékéről, a művek szerkezetéről. Kimutatta az azonosságot az összefoglalás módjáról, kollektív jellegéről, nyelvéről, amely minden országban egyezett azzal a nyelvvél, amelyet azok legfelsőbb törvényszékei használtak. Ez esetünkben a latin volt. A szerző a *Hármaskönyvet* műfaji értelemben tractatusnak minősíti.

A *Hármaskönyv* jogforrási jellegéről Hamza Gábor közölt több tanulmányt.¹³ E munkáiban a magyar művet összevetette a nyugat-európai államokban ismert szokásjogi gyűjteményekkel. Utal arra, hogy a *Hármaskönyvet* a hazai jogtudósok egy része (Kelemen Imre, Kövy Sándor, Szlemenics Pál) törvénynek tekintették. Szerinte viszont igazi jogforrásnak sem nevezhetjük, hiszen az összefoglalt normák a szokásjog, a *consuetudo* területére tartoznak. Az 1518:41. tc. és az ezt követő törvények rendelkezéseinek tartalma alapján valószínűsíthető, hogy az összefoglalást a gyakorlatban mégis kötelező normaként alkalmazták. A *Tripartitumot* az 1683-ban kihirdetett dán jogösszefoglalással összevetve Hamza Gábor megállapította, hogy a honi megoldás komoly hátránnyal járt, hiszen a *Tripartitum* nem szüntette meg a jogi szakadozottságot, nem teremtette meg a kívánatos jogegységet.

Zlinszky János eltérő álláspontot fejtett ki. Szerinte a *Hármaskönyvet* a hazai szokásban élő *decretalis* és *statutarius* (különös) jog rendszerbe szedett gyűjteménynek tekinthetjük. Tartalmának és jogforrási karakterének pontosabb megállapításához a *Tripartitum* szövegét össze kellene vetni mind a *decretalis* anyaggal, mind a bírói – még megragadható – gyakorlattal, tehát az okiratokból kitűnő *kuriális* gyakorlattal, és a *statutarius* joggal. Ezen túl szerinte sürgető szükség lenne Bónis György régi tervének megvalósítása: a *Hármaskönyv* tételei mellé rendezve át kellene tekinteni az utána következő *decretumok*, *statutumok* normáit és a korabeli jogirodalom tételeit, legalább a *Novum Tripartitum* tervezetéig és a 18. századi *decretumok* anyagáig.¹⁴

A mű jogforrási jellegének megállapításához tehát további kutatások és értelmező viták szükségesek. Az bizonyos, hogy a 16. századi jogélet vizsgálata, benne Werbőczy jogász tevékenységének tudományos értékelése jogtörténet-tudományunk változatlanul nagy és egyre halmozódó adóssága. Zlinszky János is utalt arra, hogy legkiválóbb jogász középkorkutatóink, Degré Alajos és Bónis György is feladták Werbőczyvel kapcsolatos kutatási terveiket, az utóbbi azért, mert „nem akart magának még több bajt csinálni”. Ma már nem kell tartanunk ideológiai veszélyektől, manapság „egyedül” a vállalkozás hatalmas súlyával, a késő középkori kutatás általános nehézségeivel és a forrásbázis bizonytalanságaival kell számolni. Az európai jogtörténészek szakmai közmegegyezése a *Hármaskönyvet* mindenestre a ténylegesen érvényesülő európai jogkönyvek sorozatában előkelő helyre rangsorolta.¹⁵

Fordítások, kiadások, szövegváltozatok

Az 1941-es leltár szerint a *Tripartitum* belföldön 42, külföldön kilenc kiadást ért meg, s addig hét magyar, egy német és egy horvát nyelvű fordítása jelent meg. A horvát

nyelvű fordítást 1909-ben Belgrádban újból kinyomtaták.¹⁶ Kevésbé ismert, de ellenőrzésre szoruló szakirodalmi feltételezés szerint a *Hármaskönyvet* görög nyelvre is lefordították, ez azonban nem jelent meg nyomtatásban; kéziratát az Athosz-hegy egyik kolostorában őrzik.¹⁷

A mű fordítástörténetéhez Péter Katalin értékes adalékokkal szolgált. A szerző szerint a 16. századi fordítások a korszak kultúrájának lényegét tükrözik, amit a könyvhöz kötött műveltség demokratizálódásának nevez. Jogászként hozzátehetjük: a jog mindenki általi megismerésének igénye is jelen van már ebben az aktív jogösszefoglaló és közreadó korabeli törekvésben. A jogismeret igényét és előnyeit az első magyar fordító, Veres Balázs szó szerint említette is. A tanulmány rávilágít arra a meglepő tényre, hogy a fordítások legtöbb esetben nem követik hűen az eredeti szöveget. Még a címeik is gyakran eltérőek. Péter Katalin tanulmánya felhívja a figyelmet a normaszöveg filológiai, sőt hermeneutikai közelítésének fontosságára.¹⁸

A *Tripartitum* horvát fordításáról és szellemi hatásáról hézagpótló tanulmány született Andrási Dorottya tollából.¹⁹ A szerző fontos kutatási feladatnak minősítette a *Hármaskönyv* hatásmechanizmusának vizsgálatát közép-európai, illetve kelet-közép-európai összefüggésben is. Helyesen utal a kérdés interdisciplináris közelítésének szükségszerűségére és a – nálunk is egyre erősebben jelen lévő – jogtörténeti kroatisztika eredményeinek felhasználására. Az újabb Werbőczy-fordítások között említenünk kell az első szlovák átültetést, amely 2008-ban jelent meg Erik Štenpien kassai jogtörténész fordításában és szerkesztésében.²⁰

A mű külföldi, erdélyi és társországi hatása

A Habsburg-birodalmon belüli ismertséget és hatásmechanizmust vizsgálva Wilhelm Brauner kimutatta, hogy a *Hármaskönyv* iránt a német nyelvű tartományokban a 18. században nőtt meg az érdeklődés. Írásba foglalt normáinkat a birodalom nyugati részén idegen jognak tekintették, de az osztrák jogirodalom számon tartotta, és a jogtudományi szerzők is gyakorta idézték. A bécsi jogi karon Johann von Jung, az 1779-ben Magyarországon született professzor a magyar magánjog keretében oktatta, sőt tankönyvet is írt róla *Von dem Gesetzbuche des Werböcz* címmel. A szerző legfontosabb következtetése, hogy a birodalom Lajtán túli részének önálló jogát tiszteletben tartották, a Habsburgok birodalmi kodifikációs törekvései csupán az osztrák cseh és morva jog összefoglalására irányultak.²¹

A 16. századi erdélyi bírósági szervezet főbb jellemzőit és a Fráter György korabeli jogszolgáltatási rendet Bogdándi Zsolt – eredeti levéltári források felhasználásával – foglalta össze. A tanulmány igazolja, hogy a korabeli törvénykezési szervezet működésének vizsgálata és az igazságszolgáltatási gyakorlat kutatása a határon túl nagy intenzitással és eredményesen folyik. A szerző – tárgykörünkhöz kapcsolódó – legfontosabb megállapítása, hogy az erdélyi bíráskodás jogszabályi alapját a magyar kirá-

lyok törvényei mellett a *Tripartitum* képezte. Az Erdélyi Fejedelemség területén készültek a mű első magyar nyelvű fordításai, és Bónis György szerint a legkorábbi *Hármaskönyv*-hivatkozás is Erdélyből, 1535-ből, egy székely bíróságtól származik.²²

Oborni Teréz tollából fontos tanulmány született annak alátámasztására, hogy a Magyar Királyságból kiszakadt Erdélyi Fejedelemség is alapvetően a régi törvények és szokások szerint élt. A tanulmány címében nevesített személy a fejedelmi tábla ülnöke volt, és a *Tripartitum* erdélyi használatához készített kiegészítéseket. A kéziratot még nem dolgozták fel, pedig az a korabeli igazságszolgáltatás alapvető forrásának tekinthető. Nem csupán index, hanem gyakorlati útmutató a jogi normák, főként a *Tripartitum* elemzéséhez. A Supplementum – közzététele esetén – a jogi terminológiai kutatások kiváló forrása lehet. Az összeállítás azt is igazolja, hogy már az erdélyi állam korai időszakában történtek kísérletek a sokszínű erdélyi joggyakorlat rendszerezésére és írásba foglalására. Szakmai érdeklődéssel várjuk e kiváló forrás – szerző által ígért – jog- és kormányzat-történeti elemzését.²³

Varga Szabolcs adatgazdag tanulmánya is a horvát-magyar közjogi kapcsolat korabeli tartalmát vizsgálja. A szerző magyarázatot adott arra a kérdésre, hogy a horvát történetírás miért negligálta a *Tripartitumot* mint alapvető történeti forrást. Ennek okát abban látta, hogy a mű a magyar királyi kúria döntési jogát rögzítette, sőt abszolútizálta a báni és vajdai ítélőszékekkel szemben. Ráadásul a *Hármaskönyv* csak a magyar bírói gyakorlatot foglalta össze, a tartományok szokásjoga alig kapott szerepet az összeállításban. Közjogi értelemben Werbőczy a délszláv királyságokat „regna subjecta”-ként, alávetett tartományként tekintette. Ez lehetett az oka annak is, hogy a *Hármaskönyvre* a 19. századi (kiegyezés körüli) közjogi vitákban horvát részről nem hivatkoztak.²⁴

A mű forrásvidéke, a római és a hazai jog

Balás P. Elemér szerint a *Hármaskönyv* „csak a szellemét vette át a római jognak, nem a tartalmát, csak a formalizmustól mentes anyagi jognak és a tények valóságát kutató perjognak lett a forrása, egyébként a régi magyar jog talaján maradt”. Werbőczy jelentőségét éppen abban látta, hogy a kiváló tudós produkált egy általános tekintélynek örvendő jogkönyvet, amely alkalmas volt arra, hogy ellenálljon a római jog tartalmi benyomulásának. Eszerint Werbőczy nélkül a római jog recepciója elkerülhetetlenül bekövetkezett volna.²⁵

A jogtörténészek közül e kérdéssel legalaposabban Zlinszky János foglalkozott. Számos tárgybeli írása még feldolgozásra és értelmezésre vár; e helyütt a *Werböczy és a római jog recepciója* című tanulmányát említjük. Mondanivalójának lényege, hogy a római jog recepciója – igaz, sajátos formában – a magyar jogban is megtörtént. E folyamat része a hazai szokásjog összefoglalása és szem-

besítése a közös joggal az ítélkezés gyakorlatában. A *Hármaskönyv* ennek a törekvésnek volt lényeges produktuma. Ennek bizonyítéka, hogy a jogkönyv éppen a magánjog legfontosabb részeit, a tulajdon és a szerződésrendszer szabályait nem tartalmazta, hiszen Werbőczy csupán a hazai szokásjogot gyűjtötte össze.²⁶

A *ius commune* és a hazai jog viszonyának feltárása terén Bónis Péter komoly eredményeket ért el. A vonatkozó tanulmányában igazolta, hogy Werbőczy ismerte a *ius commune* kommentátorai (Bartolus és Baldus) műveit. A neves jogászok tételei nem csupán az elméleti jellegű Prológusban, hanem a *Hármaskönyv* gyakorlati jelentőséggel bíró részeiben is megtalálhatóak. A szerző megállapította, hogy Werbőczy alapvető forrása nem a római jog, hanem a *ius commune* volt. Igazolta azt is, hogy a kompilátor ismerte a 14–15. századi kánonjogi műveket. Ő is állást foglalt azon felfogással szemben, miszerint a *Tripartitum* tudatos jogátalakítás, tehát kodifikáció lenne. A szerző azt a kérdést nyitva hagyta, hogy Werbőczy szerzője vagy szerkesztője volt a *Hármaskönyv*nek. Feladata szerkesztői jellegű volt, hiszen a hatályos nemesi jogot kellett írásba foglalnia. Az viszont kétségtelen, hogy ismerte és tartalmilag is felhasználta a *ius commune*-t, amely a kor felfogása szerint a jogrendszer szerves része volt.²⁷

Martyn Rady szerint Werbőczy a művéhez számos korabeli forrást használt. Elsősorban Justinianus *Institutiones* és *Digesta* című összeállításait idézte, továbbá Gratianus *Concordantia discordantium canonum* című munkáját adaptálta. Rady feltételezi, hogy e műveket Werbőczy nem az eredeti kiadásból, hanem valamiféle kivonatos kompendiumból tanulmányozta. Feltételezi továbbá, hogy a *Hármaskönyv* szerzője olyan jelentős itáliai kommentátorok, mint Azo, Accursius és Bartolus összefoglalóit is használta, továbbá számos olyan kivonatra hagyatkozott, amelyek közül egy vagy több azonos lehetett a fenti kompendiumokkal. Feltételezi, hogy Werbőczy kérésére számunkra még ismeretlen személyek kivonatokot adtak Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae* című munkájából, de ezek nem valószínű, hogy Johannes Camerstől vagy Hieronimus Balbitól származtak volna, akik mint humanisták Conrad Celtis köréhez tartoztak.²⁸

Máthé Gábor egy újabb tanulmányában élesen vetette fel a *Hármaskönyv* tartalmi eredetiségének kérdését. Továbbfűzve Bónis György klasszikus megállapításait, a *Hármaskönyv* glosszatori kultúra általi érintettségét hangsúlyozza. A *ius commune* kérdésében Franz Wieacker tételét idézte, miszerint a közös jog kialakulása kultúrtörténeti folyamatnak tekinthető, amely térségenként eltérő időben, de mindenhol lejátszódó jelenség volt. Fontos e jogfejlesztő folyamat jellege is: nem törvényi, hanem jogtudományi (tehát állami garancia nélküli) és írásba foglalt normákból áll. Máthé Gábor – továbbgondolva, továbbfejlesztve Pólay Elemér gondolatát – a magyar pandektisztika korai meglétét és tényleges hatását feltételezi. A szerző kitért a *Négveskönyv* perjogi anyagának értékelésére, amelynek során Degré Alajos alapozó értékű munkásságát emelte ki.²⁹

A mű gyakorlati hatása, jogági továbbélése

Régóta tudjuk, hogy a jogtörténeti kutatás egyik fontos feladata a *Hármaskönyv* gyakorlati érvényesülésének átfogó vizsgálata lenne. Erre eddig kevesen vállalkoztak. Béli Gábor friss tanulmánya a korabeli törvénykezés, mindekelőtt az eljárásjog normáit vizsgáló tanulmánya ezért is figyelemre méltó teljesítmény. A szerző nyomon követte és tételesen cáfolta a magyar perjog francia eredetéről szóló Werbőczy-tételt. A dekrétumok mellett a performulák és szokásjogi szabályok korabeli érvényesüléséről írt, megállapításait egykorú okiratokra alapozta.³⁰ Ezúttal is felhívja a figyelmet az első magyar jogkönyv, az 1351 táján keletkezett *Ars Notaria* levélmintáinak jogegységesítő hatására. A korabeli bírói gyakorlatot a *Hármaskönyv* szabályaival összevetve arra a megállapításra jutott, hogy Werbőczy műve a hazai praktikumban nem hozott alapvető perjogi változásokat. Azzal viszont, hogy 1517-ben a *Tripartitum* nyomtatásban megjelent, jogéletünkben is új korszak kezdődött. A mű megkerülhetetlen tankönyv lett, és rövid időn belül alakítóan hatott a központi törvénykezés mellett az izmosodó megyei ítélkezésre is. Werbőczy műve kijelölte a rendes írásbeli per megjelenéséhez vezető utat.

A hagyományos szemlélet ma is hajlamos a *Hármaskönyv*nek pusztán magánjogi karaktert tulajdonítani. Szász István, a nagy tekintélyű civilista is arról írt, hogy a *Tripartitum* a magyar magánjog egységét és nemzeti irányban való továbbfejlődését biztosította, és ezzel kiküszöbölte a római és a kánonjog káros recepcióját. Jogtörténeti szempontból Szász kívánatosnak tartotta, hogy akadjon jogtörténész, aki összevetné Werbőczy munkáját az angol Bracton *De legibus et consuetudinibus Angliae* című művével, mivel e két munka magánjogi hasonlósága álláspontja szerint nagy biztonsággal vélelmezhető.³¹ A 2014-es tanulmánykötet záró tanulmányában Patyi András is utalt Grosschmid Béni *Werbőczy és az angol jog* című művére, amelyben az a meglepő állítás olvasható, hogy a szigetországban több van a *Hármaskönyv*ben megfogalmazott értékekből, mint idehaza.³²

Az újabb jogtörténeti kutatások főleg egy-egy magánjogi intézmény szabályrendszere és gyakorlata felől közelítik a *Tripartitum*hoz köthető általános magánjogi kérdéseket is. Tóth Ádám szerint a *Tripartitum*ban található, gyámságra vonatkozó szabályozás forrása a későbbi magyar jogrendezésnek, de ez a korábbi gyakorlat részévé sohasem vált. Bónis György már kimutatta (*Hazai jogunk elemei*. Budapest, 1972, 260. p.), hogy a tutela meghatározása, a gyám kimentésének esetei, és a gyanússág esetei egyértelműen a *Summa Legum Raymundi* egyes fejezeteiben találhatóak.³³

Homoki-Nagy Mária egy új tanulmányában 19. századi Werbőczy-interpretációkat és jogi normabeli reminiscenciákat vizsgált. Igazolta, hogy még a reformkor időszakában volt olyan felfogás, miszerint a *Hármaskönyv* által szabályozott magánjogi elveket és normákat érintetlenül kell hagyni. Ennek következtében szavazták le a várme gyék követői a kerületi ülésben Deák Ferenc modernizáló

javaslatát. Az 1834. május 24-én tartott kerületi ülésben Deák eredmény nélkül utalt Werbőczy magánjogi egysegítő törekvésére. Eszerint „Halomra nőtt polgári törvényeink a nemzeti törvényhozás hosszú során keresztül minden rendszer nélkül, egyes panaszok következtében, egyes esetek körülményihez alkalmazva hozattak, s ezen úton tévesztő temérdekségre szaporodtak. Werbőczy volt az első, a ki ezen causisticus zavart, némi, bár hiányos rendszerbe foglalta.”³⁴ Homoki-Nagy Mária tanulmányának második részében hivatkozott a hazai kereskedelmi jog történetének fehér foltjaira, és felhívta a figyelmünket a levéltári kutatások fontosságára. Az általa végzett eddigi elemzésekből kiderül, hogy a Werbőczy rögzítette szerződési formákon túl a rendi időszak gyakorlatában számos egyéb olyan megállapodástípus jött létre, amelyeket 1848 után csupán kodifikálni kellett. A magyar polgári kodifikációt hátráltatta a korabeli jogtudomány fejletlensége és a régi jogi hagyományokhoz, a nemzeti identitást megjelenítő *Tripartitum*hoz ragaszódó szemlélet.³⁵

A *Tripartitum*nak tulajdonított magánjogi jelleg miatt becsülni kell azokat a törekvéseket, amelyek az összefoglalás tágabb körű jogági sajátosságait hangsúlyozzák. Mezey Barnának a *Hármaskönyv* és a büntetőjog kapcsolatát tárgyaló munkája az általam ismert első kísérlet a mű sporadikus büntetőjogi tárgyú rendelkezéseinek áttekintésére. A szerző világossá teszi, hogy a *Tripartitum* alapvetően perjogi munka, amelynek középpontjában a nemesi magánjog áll. Ennek alárendelve, a civiljog logikáját követve bukkannak fel pönalizáló intézkedések és – ritkábban – erre vonatkozó alapelvek. Ez a tény is egyértelművé teszi, hogy 16. századi hazai jogunkban még nem történt meg a jogági elkülönülés, és – részben ezért – a kodifikáció elemi feltételei is hiányoztak. Mégsem haszontalan a büntetőjogi szabályok vizsgálata, hiszen kiolvasható belőlük valamiféle büntetőjogi dogmatika, az ítélkezésre és büntetésekre vonatkozó általános szemlélet. A tanulmány érinti a jobbágyokat sújtó speciális szankciókat is.³⁶

A jogtörténeti kutatások tárgykörébe tartozik a művet inspiráló koreszmék elemzése is. Rácz Lajos a megszületett kompilációt jelentős részben a reneszánsz szemlélet termékének tartja. Utalt arra, hogy már I. Mátyás törvényeiben megjelent a „pro publico bono” elv, amely a jogot is hasznosnak tartotta, és predesztinált funkcióra készítette. A közjó-közhaszon frazeológia megjelent a *Hármaskönyv* szövegében is. A mű keletkezésében szerepet játszó másik ideológiai-politikai tényező a hatalomkeletkezés szerződéses felfogása volt. Ezt követően a szerző részletesen elemzi a szerződés fogalmát, annak vallási és kora közéleti profán gyökereit. Egyetemes történeti horizonton vizsgálja a rendiség kialakulásában közreható tényezőket, amelyek tükröződnek a *Hármaskönyv* általános tételeiben és részletszabályaiban egyaránt.³⁷ Paczolay Péter politikatörténeti jellegű tanulmányában felvetette a szerzőség kérdését; nyitva hagyta, és további kutatásokhoz utalta azt a tézist, hogy a bevezetés más által írt dekoráció, és csak a három könyv származik Werbőczytől. A mű célját a szerző a hatalom szabályozásában, a jogbiztonság

és a joguralom szolgálatában látja. Eszerint tehát a király hatalma is korlátozható. A továbbiakban a *Hármaskönyv* társadalomképét, az egy és ugyanazon nemesség elvét, a nők, majd a jobbágyok helyzetét elemzi. A tanulmány kitér a *Tripartitum* aktuális értékére, jelenkori jelentőségére. Paczolay Péter szerint a *Tripartitum* a bírói ítéletekre és szokásokra alapozott konzervatív jogi szemlélet példája, a sajátos magyar jogi-történeti hagyomány megjelenítője, végezetül – áttételesen – a nemzeti alkotmányos identitás előzménye.³⁸

A *Hármaskönyv* alkotmányjogi vonatkozásairól Csekey István 1941-ben azt a tézist fogalmazta meg, hogy Werbőczy opusa lényegében közjogi alkotás, hiszen egyes tételei még mindig államműködést meghatározó hatályos jogot képeznek. E nézetéről korábban komoly jogtudományi töltetű vita alakult ki Szekfü Gyula és Illés József között.³⁹ Kukorelli István ebben a szellemben értékelte a mű jelentőségét. Felvetette, hogy a *Hármaskönyv*nek lehet olyan olvasata, miszerint az „a nemzeti szuverenitás, az alkotmányos identitás megfogalmazása volt, társadalmi korlátaitól nem függetlenül. Megőrizte és jogforrásként továbbvitte az államiság első 500 évében kialakult közjogi struktúrákat, az államalapítás, a Szent Korona, az Aranybulla alkotmányos öntudatát a későbbi évszázadokra.” A tanulmány hangsúlyozza a szuverenitásvédő alkotmány fontosságát, és ezzel összefüggésben utal a magyar alkotmánybíróság 2010-es ún. Lisszabon határozatára.⁴⁰

A *Hármaskönyv* jelentőségét a bírói hivatás felől közelítve Darák Péter idézte az Előbeszéd ítélkezőkkel szembeni, magas erkölcsi követelményeket hangsúlyozó szövegét. Felsorolta a Werbőczy által körülírt, a jó ítélkezést gátló körülményeket: a félelmet, a nyereségvágyat, a gyűlölséget és az elfogultságot okozó szeretetet. Tanulságos a munka azon része, amely a *Tripartitum* tovább élő intézményeit listázza. Idetartozik a megkínálási jog (a mai elővásárlási jog), a patvarkodás (ma a nyilvánvalóan alaptalanul fellebbezés), a jegyajándék, a hitbér, a közszeremény és az ági öröklés.⁴¹

Az elmúlt két évtized legfontosabb műveit áttekintve egyértelműen körvonalazódnak a Werbőczy-kutatás jogtörténeteszek terhelő további feladatai. Sürgős lenne szorosabb kapcsolatot kialakítani a tárgykörrel foglalkozó köztörténészekkel, hiszen a késő középkor kutatásában jártas szaktörténészek nélkül nem remélhetünk komolyabb tudományos eredményeket. Ez a kapcsolat termékenyítő lehet az ő nézőpontjukból is, hiszen a jogélet egyetemes és hazai tendenciáinak ismeretét, főleg a fogalomrendszer pontos használatát az általános tárgyú kutatások sem nélkülözhetik.

Eljött az ideje – és a 2017-es évforduló aktualitást is kínál – egy teljes jogtörténeti tárgyú Werbőczy-historiográfia összeállításának. Ilyen jellegű előzményekkel rendelkezünk,⁴² e listák aktualizálása, főleg a külföldi feldolgozások figyelembevétele a további kutatás egyik fontos alapfeltétele.

- ¹ Hamza Gábor–Boóc Ádám–Buzády Csongor (szerk.): *Studien über István Werbőczy* (Professzorok Háza, Budapest, 2001, 231 p.; a továbbiakban: Werbőczy 2001). Ismertették: Földi András: *Beszámoló a Werbőczy István és műve c. tudományos üléséről* (Századok, 128. évf., 1994. 1. sz., 194–200. p.) és Bónis Péter: *Tanulmányok Werbőczy Istvánról* (Századok, 2002. 6. sz., 1508–1510. p.).
- ² *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, 2014, 446 p.; a továbbiakban: Werbőczy 2014).
- ³ *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Szerk.: Csehi Zoltán–Szabó István–Schanda Balázs–Varga Zs. András (Pázmány Press, Budapest, 2015, 225 p.; a továbbiakban: Hármaskönyv 2015).
- ⁴ Werbőczy István. Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György egyetemi tanárok előadásai a Jog és Államtudományi Kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén, a Tripartitum bibliográfiájával (Universitatis Francisco-Josephina Kolozsvár, Acta Juridico-Politica 2. Kolozsvár, 1941. 218 p.; a továbbiakban: Werbőczy 1941). Vö. Csekey István: *A kolozsvári Tudományegyetem jogi karának Werbőczy-ünnepélye* (Magyar Jogi Szemle, 23. évf., 1942. 6. sz., 116–119. p.).
- ⁵ Fraknoi Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Magyar Történeti Életrajzok XV. (Budapest, 1899); Karel Kadlec: *Verbőczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené* (Praha, 1902). Vö. Andrási Dorottya: *Werbőczy Tripartitumának horvát recepciója* (Ivan Pergošić Decretuma és a Tripartitum modern-kori recepciójának aktualitásai). In: Werbőczy 2015, 48–50. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 13–18. p.
- ⁶ Wenzel Gusztáv: *Werbőczy István velencei követsége 1519. Marino Sanuto eredeti főljegyzéseiből* (Pest, 1850); Horvát István: *Verbőczy István emlékezete*. II. köt. (Pest, 1850; a tervezett I. kötet, amely Werbőczy életrajzát tartalmazta volna, nem jelent meg. Vö. Soós István: *Diplomatika és politika. Horvát István kiadatlan Werbőczy könyvének története*. Levéltári Közlemények, 59., 1988. 1., 81–110. p.); Komáromy András: *Werbőczy István és fia* (Századok, XLIV. évf., 1910, 193. p.); uő: *Werbőczy István származása* (Századok, XXX. évf., 1896. 163–167. p.); ifj. Palugyay Imre: *Werbőczy István rövid életrajza* (Buda, 1842); Fraknoi Vilmos: *Werbőczy István a mohácsi vész előtt* (Századok, 1876, 468. p.); Béla Szabó: *Werbőczy, Stephanus*. In: Michael Stolleis (szerk.): *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert* (Verlag C. H. Beck, München, 2001, 668–669. p.).
- ⁷ Kubinyi András: *Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása*. In: Werbőczy 2001, 65. p.; Hermann Zsuzsanna: *Az Egyetemi Könyvtár Werbőczy kéziratai és az „Analecta Saeculi XVI Hungarica”* (Budapest, 1983, 81 p.); Petrasovszky Anna: *A nemesség közhatalmi szerepe és Werbőczy nádorsága Istvánffy Miklósnál*. In: Mezey Barna–Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 429–452. p.).
- ⁸ Kubinyi András: *Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása*. In: Werbőczy 2001, 65–73. p. Vö. Mikó Gábor: *Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez* (Történelmi Szemle, 56., 2014. 3., 455–480. p.); Ifj. Bertényi Iván: *Állt 37 évet: Werbőczy István budapesti szobra* (Történelmi Szemle, 56., 2014. 2., 203–230. p.).
- ⁹ Neumann Tibor: *Werbőczy származásáról és pályakezdéséről*. In: Werbőczy 2014, 30–57. p. Vö. Horváth Pál: *A Werbőczy [István]-kép változásai* (Jogtudományi közlöny, 48. évf., 1993. 10. sz., 371–374. p.); Seewann Gerhard: *Werbőczy, István, ungar. Rechtsgelehrter und Staatsmann*. In: Mathias Bernath (szerk.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*. Band 4. R–Z. (Südosteuropäische Arbeiten 75. R. Oldenbourg Verlag, München, 1981. 458–460. p.).
- ¹⁰ Fraknoi Vilmos: *Werbőczy István életrajza* (Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1899, 87. p.).
- ¹¹ Bónis György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. In: Werbőczy 1941, 140. p.; Schiller Bódog: *A Hármaskönyv állítólagos főforrásáról*. (Jogászegyleti Értekezések, 283. sz. XXXVI. köt., 7. füzet. Budapest, 1908); uő: *A Hármaskönyv jogforrástana*. Jogi értekezések (Budapest, 1902).
- ¹² Tringli István: *A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv*. In: Werbőczy 2014, 59–88. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 105–114. p.; Vékás Lajos: *Köszöntő*. In: Werbőczy 2014, 13. p.
- ¹³ Hamza Gábor: *Das Tripartitum von István Werbőczy als Rechtsquelle. Bemerkungen zur Rechtsquellenlehre in der europäischen Rechtsgeschichte*. In: Werbőczy 2001, 49–63. p.; uő: *Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege* (Jogtudományi Közlöny, 48., 1993, 231–233. p.); uő: *Das „Tripartitum” von István Werbőczy als Rechtsquelle: Ein Beitrag zur Rechtsquellenlehre in der europäischen Rechtsgeschichte* (Ungarn Jahrbuch: Zeitschrift für Interdisziplinäre Hungarologie, 24., 1998, 19–30. p.).
- ¹⁴ Zlinszky János: *Werbőczy jogforrástana*. In: Werbőczy 2001, 167–173. p.; uő: *Werbőczyről korai ítéletnek (A jogtudomány nagy adóssága)*. (Népszabadság, 1993. június 1.); János Zlinszky: *György Bónis 1914–1985* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 1987, 471–480. p.).
- ¹⁵ *Die Rechtsbücher Europas 2.* (Frankfurt/Main, 1981. 172 p.; Bónis György előszavával).
- ¹⁶ Gazda István: *A Tripartitum-kiadások könyvészete. Werbőczy életrajzzal*. In: Werbőczy István. *Tripartitum: A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve* (Tudománytár. Téka, Budapest, 1990. XXVI–XXXII. p.); Márkus Dezső: *Werbőczy Hármaskönyvének két magyar fordítása* (Jogtudományi Közlöny, 30. évf., 1985. 1. sz., 1–2. p.).
- ¹⁷ *Werbőczy István*. Ism.: Bruckner Győző (Századok, 1944, 286. p.).
- ¹⁸ Péter Katalin: *Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi felelősségvállalás a 16. században* (Történelmi Szemle, 54., 2012. 3., 421–440. p.). Vö. Heltai János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)* (Res Libraria 2. Universitas Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2008, 274–275. p.); Nyomárkay István: *Árulkodó szövegek: Werbőczy István Tripartituma és horvát fordítása*. In: Bárdosi V., Kiss G. (szerk.): *Szótárak, szólások, nevek vonzásában: köszöntő könyv Fábrián Zsuzsanna tiszteletére* (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010, 147–151. p.).
- ¹⁹ Andrási Dorottya: in: Werbőczy 2015, 41–53. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 13–18. p. Vö. Rác Lajos: *Werbőczy István Tripartitumának első fordításai*. In: Mezey Barna–Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 453–466. p.); Lőkös István: *Ivanuš Pergošić: Decretum 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps Zvonimir Bartolić (Za tisak priredio i priloge napisao)* (Helikon, 50. évf., 2004. 4. sz., 624–626. p.).
- ²⁰ Erik Štenpien: *Tripartitum* (Euro-Codex, Bratislava, 2008).
- ²¹ Wilhelm Brauner: *Werbőczy Tripartitum in Österreich*. In: Werbőczy 2001, 19. p. Szabó Béla igazolta, hogy a Tripartitum Európa nordikus térségében is ismert jogforrás volt. Szabó Béla: *A Hármaskönyv egy 17. századi németalföldi sikerkönyvben*. In: Werbőczy 2015, 157–171. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 92–98. p.
- ²² Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellemzői*. In: Werbőczy 2014, 117–137. p.
- ²³ Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti című kéziratáról*. In: Werbőczy 2014, 141–161. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 77–82. p.
- ²⁴ Varga Szabolcs: *Horvátország és Szlavónia Werbőczy Tripartitumában*. In: Werbőczy 2014, 163–184. p. Vö. *Werbőczy – Pergošić Decretumának új kiadása* (Századok, 43. évf., 1909, 622–623. p.); Andrási: i. m., 41–53. p.

- ²⁵ Balázs P. Elemér: *Werbőczy, a modern ember*. In: Werbőczy 1941, 29. p.
- ²⁶ Zlinszky János: *Werbőczy és a római jog recepciója*. In: Werbőczy 2014, 203–212. p. A tárgykörben lásd: Földi András: *Werbőczy és a római jog*. In: Máthé Gábor, Zlinszky János (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv* (Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., Budapest, 1995, 67–76. p.).
- ²⁷ Bónis Péter: *A Tripartitum forrásai és az európai ius commune*. In: Werbőczy 2014, 213–242. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 26–34. p. Vö. Bónis György: *Der Zusammenhang der Summa Legum mit dem Tripartitum* (Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1965. 11. tom. 3-4. fasc., 373–409. p.); Félegyházy József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog* (Budapest, 1942); Jakab Éva: *Glosszák a Tripartitumoz*. In: Werbőczy 2015, 122–123. p.; Szilágyi Csaba: *Bíró és ítélet a Hármaskönyv Prologusában*. In: Werbőczy 2015, 189–208. p.
- ²⁸ Martyn Rady: *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)*. *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*. Edited and translated by/critice recensuerunt et Anglice reddiderunt: János M. Bak, Péter Banyó and/et Martyn Rady, with an introductory study by László Péter/prefuit (The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Vol. V. Department of Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2005); Gönczi Katalin: *Werbőczy's reception in the Hungarian legal culture*. In: Martyn Rady (szerk.): *Custom and Law in Central Europe* (Cambridge, Centre for European Legal Studies, 2004, 87–99. p.). Vö. Blazovich László: *Demográfia, jog és történelem (Válogatott tanulmányok)* (Dél-Alföldi Évszázadok 31. Szeged, 2013, 196. p.).
- ²⁹ Máthé Gábor: *A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben*. In: Werbőczy 2014, 349–366. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 65–69. p. Vö. Béli Gábor: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In: *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK IV. 1573*. Szerk.: Máthé Gábor (Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Budapest, 2015, 297–356. p.); Bónis Péter: *Ius commune és ius imperiale a Quadripartitum szerint* (uo., 405–431. p.).
- ³⁰ Béli Gábor: *Bírói gyakorlat a 16. század elejéig*. In: Werbőczy 2014, 243–267. p. Vö. Eckhart Ferenc: *Formuláskönyv Werbőczy István hivatali működése köréből*. In: *Emlékkönyv dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulóján* (Budapest, 1942, 151–160. p.); Béli Gábor: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján* (Publikon Kiadó, Pécs, 2014, 216 p.).
- ³¹ Szász István: *Werbőczy és a magyar magánjog*. In: Werbőczy 1941, 85–120. p.; Lábady Tamás: *A személyiségi jogok forrásai a Tripartitumban*. In: Werbőczy 2015, 21–24. p.; Csehi Zoltán: *Werbőczy és a zálogos telek, mint ingóság*. In: Werbőczy 2015, 75–76, 78–86. p.
- ³² Grosschmid Béni: *Werbőczy és az angol jog* (A Magyar Jogászegylet Deák Ferenc Irodalmi Bizottságának Kiadványai III. évf. Budapest, 1928, 663. p.). A tárgykört érintő további művek: Szalay László: *Werbőczy és Verancsics* (Budapesti Szemle, 1857); Günther Antal: *Emlékbeszéd Werbőczy István felett* (Budapest, 1907); Illés József: *Werbőczy* (Jogállam, VI. évf., 1907, 683–689. p.); Medvigy Gábor: *Werbőczy és a Tripartituma* (Jogállam, XXXIII. évf., 1934, 369–383. p.); Östör József: *Werbőczy István* (Budapest, 1937); Rácz György: *Az igazi Werbőczy* (Stephanum, Budapest, 1941); uő: *Az igazi Werbőczy. Halálának 450. évfordulóján* (Magyar Jog, 4. sz. 1992, 254–256. p.); Szende Pál: *Werbőczy* (Huszadik század, Budapest, 1907).
- ³³ Tóth Ádám: *A gyámság intézménye a római jogban és Werbőczy*. In: Werbőczy 2001, 161. p. Ebben a tárgykörben gyakran figyelmen kívül hagyott forrás Gál Alexander: *Die Summa legum brevis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt*. Ism. Holub József (Századok, 1927–1928, 685–691. p.).
- ³⁴ *Deák Ferenc beszédei 1929–1847*. Összegyűjtötte Könyi Manó (Franklin-Társulat. I. köt. Budapest, 1882, 66. p.).
- ³⁵ Homoki-Nagy Mária: *A polgári kori magánjog kialakulása*. In: Werbőczy 2014, 269–289. p.; uő: *A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában*. In: Werbőczy 2015, 103–116. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 44–50. p.; uő: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig* (JatePress, Szeged, 2001, 24–29. p.).
- ³⁶ Mezey Barna: *A Hármaskönyv büntetőjoga*. In: Werbőczy 2014, 291–313. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 70–76. p.; uő: *Büntetőjogi töredékek a Hármaskönyvben*. In: *Degré Alajos Emlékkönyv* (Budapest, 1995, 114. p.). Vö. Hóman-Szekfü: *Magyar történet* (2. kiad. Budapest, 1936, II. köt. 591. p.); Székely György: *Dózsa népe és a populus Werbőczianus – osztálykülzelmek a nemzetfogalom körül 1514–1711* (Akadémiai Nyomda, Budapest, 1975, 24 p.); Varga János: *Werbőczy jogelvet és a parasztság röghöz kölése 1514-ben* (Jogtudományi Közöny, 28. évf., 1973. 2. sz., 99–102. p.); Zlinszky János: *Mit jelképez ma Werbőczy?* In: Werbőczy 2015, 18. p.
- ³⁷ Rácz Lajos: *Werbőczy – A szerződéselmélet kezdetei*. In: Werbőczy 2014, 315–346. p. Ebben a tárgykörben új elemeket felvillantó tanulmányt írt Bódi Stefánia: *A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára*. In: Werbőczy 2015, 55–73. p.
- ³⁸ Paczolay Péter: *A király igazsága. A hatalom gyakorlása és korlátai Werbőczy művében*. In: Werbőczy 2014, 371–389. p. Werbőczy és művének jogtudományi fontosságáról Szabodfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei: Werbőczy Istvántól Somló Bódogig* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 11–14. p.); Szmodits Jenő: *Werbőczy jogbölcseleti koncepciójáról* (Acta Jur. et Pol. Miskolc, 31., 2013. 1. sz., 163–179. p.).
- ³⁹ Csekey István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog*. In: Werbőczy 1941, 43–81. p. Vö. Székfü Gyula: *Szerviensek és familiárisok* (Akadémiai értekezések a történettudományok köréből XXIII. k. 3. sz. Budapest, 1912, 110–112. p.); Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe* (2. kiad. Budapest, 1930, 149–153, 173–174, 177, 207, 222–223, 251–252. p.). Vö. Vitányi Béla: *A Tripartitum államjoga* (Grill, Budapest, 1907); Illés József: *Werbőczy és a hármaskönyv* (Magyar Jogászegylet könyvtára. Magyar Jogászegylet, Budapest, [1942], 18 p.).
- ⁴⁰ Kukorelli István: *Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet*. In: Werbőczy 2014, 403–412. p. Vö. Varga Zs. András: *A közjogi autonómia előképe a Tripartitumban*. In: Werbőczy 2015, 29–32. p.; Szabó István: *Történeti alkotmány a polgári korban*. In: Werbőczy 2015, 187–188. p. és a Jogtörténeti Szemle e számában, 99–105. p.; Völgyesi Levente: *A magyar rendi szabadságesszme fejlődése, különös tekintettel a Hármaskönyvben fellelhető szabályozásra*. In: Werbőczy 2015, 209–225. p.; Király Kincső: *Az ötszáz éves Tripartitum* (Jogelméleti Szemle, 2013, 4. sz.).
- ⁴¹ Darák Péter: *A feudális, a polgári és jelenkori bírói gyakorlat hatása a jogfejlődésre*. In: Werbőczy 2014, 393–402. p. Vö. Leszkoven László: *A Hármaskönyv tanítása és az új magyar polgári jog*. In: Werbőczy 2015, 149–156. p.
- ⁴² Csekey István: *A Tripartitum bibliográfiája*. In: Werbőczy 1941, 143–156. p.; Mezey Barna: *Der Verfasser eines ungarischen Rechtsbuchs aus dem 16. Jahrhundert: István Werbőczy*. In: Werbőczy 2001, 117. p.; Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve* (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 57. Sorozatszerkesztő: Balogh Elemér. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2015, 43–44, 65–67, 130–133. p.).

Misztótfalusi Kis Miklós
Tripartitum-kiadása

Decretum Latino-hungaricum. Sive Tripartitum Opus Juris consvetudinarii in clyti Regni Hungariae et Transsilvaniae, ac Partium eidem subjectarum. Authore Stephano Werbőczy. Azaz Magyar és Erdély országának három részre osztott Törvény Könyve. Iratott Werbőczy István által. Kolozsvárott, M. Tótfalusi Kis Miklós által, 1698. (a könyv címlapja és első oldala)

A' TEKINTETES DE TRIPARTI-
ÉS NEMES MAGYAR OR- TA DIVISIONE JURI-
SZÁGNAK TÖRVÉNYINEK UM ET CONSVETU-
ES SZOKÁSINAK SUMMA SZE- DINUM INCLYTI RE-
RINT, HÁROM RÉSZRE VALO GNI HUNGARIE, IN
OSZTASAROL. GENERALI.

Első Rész.

ELSŐ TITULUS.

Véghez vivén, Istennek segítségéből, a' fő czik-
kelyeket, mellyeket e-
zen derék irásomnak
könnyebben való meg-értésére Éük-
fégeseknek itélek vala: Immáron
következik, hogy a' Tekintetes és
Nemes Magyar Ország szokott Tör-
vényéről kiváltképen szóljak. Mi-
velhogy azért a' mi egész Törvé-
nyünk, mellyel Éoktunk elni, ez há-
rom dolgot foglalja-bé magában;
tudnillik: a' Személyeket, Külömb-
külömbféle dolgokat, és a' Törvény-
nek folyását. És miérthogy mun-
denféle Törvényeket a' Személyekre
nézve kezdik kiÉolgálatni: annak-
okáért méltó, hogy irásomnak első
fundámentoma és kezdeti légyen a'
Személyeknek Törvényéről: és ez
után ezen mi Szokott Törvényünk-
nek két részéről-is Éólok: (Jóllehet
e' dolgokról nem mind azon elke-
zett renddel Éólhatok; hanem hol
egy-

Prima Pars.

TITULUS PRIMUS.

Expeditis, opitulante Deo,
notabilibus, que ad introdu-
ctionem hujus opusculi prami-
tenda videbantur: Jam specia-
tim de Consuetudinibus hujus In-
clyti Regni Hungariae tractan-
dum superest. Quia igitur om-
nis Consuetudo Juris, quā uti-
mur, vel ad Personas pertinet,
vel ad Res, vel ad Actiones.
Et quia certum est, quod omnia
Jura respectu Personarum prod-
ierint: ideo dignum videtur, à
Personarum Jure exordium cæ-
pta materia sumere: deindeque
de duabus reliquis Consuetudin-
arii Juris partibus: (non directè
quidem semper; sed praposte-
ro interdum ordine, prout se-
quitur rerum in judiciis emer-
gentium series & conditio, re-
quirere dignoscitur:) tractare,

F 3

& se-

500 ÉVES WERBŐCZY ISTVÁN HÁRMASKÖNYVE

A Magyar Posta négy bélyegképet tartalmazó alkalmi bélyegkisív (külső vágási mérete: 91x116 mm) kibocsátásával köszöntötte az 500 éves *Háromkönyvet* (Tripartitum). A bélyegképeken a *Háromkönyv* 1565. évi, Debrecenben kiadott magyar fordításának fedőlapja látható. A bélyeget Kara György grafikusművész tervei alapján az ANY Biztonsági Nyomda gyártotta.

Alsópetény, Fogadó a Hármaskönyvhöz

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andrási Dorottya, PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Bódiné Beliznai Kinga**, PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Bónis Péter**, PhD, adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Gosztonyi Gergely**, PhD, tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Hamza Gábor**, DSc, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Homoki-Nagy Mária**, PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Horváth Attila**, PhD, intézetvezető egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Állam- és Társadalomelméleti Intézet, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kukorelli István**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Máthé Gábor**, CSc, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Állam- és Társadalomelméleti Intézet, Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszék; **Mezey Barna**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Oborni Teréz**, CSc, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Történelem Segédtudományai Tanszék, tudományos főmunkatársa, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet; **Stipta István**, DSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Sunkó Attila**, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; **P. Szabó Béla**, PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szabó István**, PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Tudományegyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Tringli István**, PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet; **Völgyesi Levente**, PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

E számunk megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

MEZEY, Barna – Das fünfhundert Jahre alte Rechtsbuch	1
ANDRÁSI, Dorottya – Kroatische Rezeption des Tripartitums von Werbőczy (Das Decretum von Ivan Pergošić und Aktualitäten der Rezeption des Tripartitums in der modernen Zeit)	13
BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga – Die richterliche Unabhängigkeit im Tripartitum	19
BÓNIS, Péter – Quellen des Tripartitums und das europäische ius commune	26
GOSZTONYI, Gergely – Das Tripartitum und die Rechte der Leibeigenen	34
HAMZA, Gábor – Rechtsquellencharakter des Tripartitums von István Werbőczy in ungarischem sowie im internationalem Zusammenhang	37
HOMOKI-NAGY, Mária – Entwicklung des ungarischen Vertragsrechts in der späten Zeit der Ständeordnung	44
HORVÁTH, Attila – Werbőczy oder György Dózsa?	50
KUKORELLI, István – Werbőczys „öffentliches Recht“	62
MÁTHÉ, Gábor – Wesenszüge der Rechtsentwicklung aus Sicht der Rechtsgeschichte	65
MEZEY, Barna – Strafrecht im Tripartitum	70
OBORNI, Teréz – Das Manuskript von János Zoltay „Supplementum Tripartiti“ (um etwa 1583?)	77
SUNKÓ, Attila – Weiterleben des Tripartitums im Herzogtum Siebenbürgen gemäß den Quellen im Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs	83
P. SZABÓ, Béla – Das Tripartitum in einem niederländischen Bestseller des 17. Jahrhunderts	92
SZABÓ, István – Historische Verfassung in der bürgerlichen Zeit	99
TRINGLI, István – Die frühneuzeitliche Kodifikation und das Tripartitum	105
VÖLGYESI, Levente – Wirkung des Tripartitums auf die Autonomie von städtischen Gemeinschaften	114
STIPTA, István – Neue Richtungen in den Werbőczy-Forschungen	119

Auf der Titelseite:

István Werbőczy (alternative Schreibweisen: Werbőczi, Verbőczy, Verbőczi)

(Verbőc [?], 1458 – Buda, 13. Oktober 1541)

Rechtswissenschaftler, königlicher Urteilsmeister, personalis regiae, dann Palatin von Ungarn

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seilmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Attila Barna, Dr. Gábor Béli, Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Gábor Máthé, Prof. Dr. Barna Mezey, Prof. Dr. T. Mihály Révész, Prof. Dr. István Stipta

Redakteur: László Élesztős (E-Mail: elesztos@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

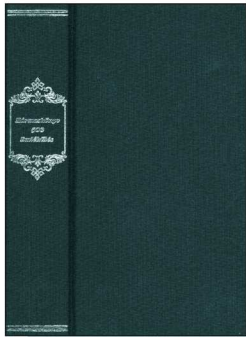
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Pécs, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged und der Lehrstuhl für Rechtswissenschaft der Nationalen Universität für den Öffentlichen Dienst

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Verlag

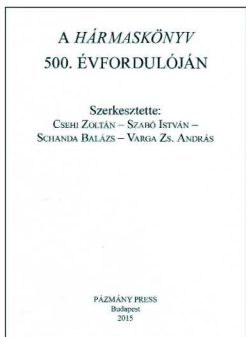

A MAGYAR JOG FEJLŐDÉSÉNEK FÉL ÉVEZREDE: WERBŐCZY ÉS A HÁRMASKÖNYV 500 ESZTENDŐ MÚLTÁN

Szerkesztette Máthé Gábor

A kötet a Budapesten, 2014. március 25–26-án, *A magyar jogfejlődés fél évezredé* címmel rendezett tudományos emlékülés szerkesztett anyagát tartalmazza. A 13 tanulmány foglalkozik Werbőczy származásával, történelmi szerepével (Neumann Tibor, Fodor Pál), a korabeli kodifikáció és a *Hármaskönyv* kapcsolatával (Tringli István), a *Tripartitum* forrásaival (Bónis Péter, Zlinszky János), anyanyelvi fordításaival (Péter Katalin), Zoltay János újonnan felfedezett kéziratával (Oborni Teréz), horvátországi és szlavóniai hatásával (Varga Szabolcs), a korabeli büntetőjoggal (Mezey Barna), bírói gyakorlattal (Bogdándi Zsolt, Béli Gábor), a *Hármaskönyv* és a magyar magánjog kérdéseivel (Homoki-Nagy Mária, Rácz István).

ISBN 978-615-5344-57-20 – Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Intézet, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó, 2014, 446 p.

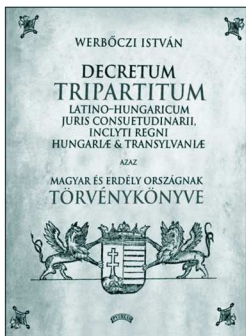
A HÁRMASKÖNYV 500. ÉVFORDULÓJÁN

Szerk. Csehi Zoltán, Szabó István, Schanda Balázs, Varga Zs. András

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei. Tanulmányok 29. Sorozatszerkesztő: Szabó István

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2014. november 7-én megrendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza. András Dorottya, Bódi Stefánia, Csehi Zoltán, Darák Péter, Homoki-Nagy Mária, Jakab Éva, Klicsu László, Lábady Tamás, Leszkover László, P. Szabó Béla, Szabó István, Szilágyi Csaba, Varga Zs. András, Völgyesi Levente, Zlinszky János tanulmányai a *Tripartitum* magánjog-történeti és közjogtörténeti aspektusait, a jogkönyv továbbélését, hatását elemzik. A tanulmánykötet a világhálón is olvasható: https://jak.ppke.hu/uploads/collection/206/file/-Werboczy_kotet.pdf.

ISBN 978 963 308 242 3 / ISSN 2061-7240 – Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara–Pázmány Press, 2015, 225 p.

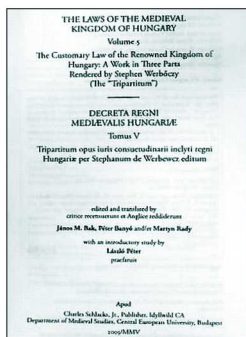

WERBŐCZY ISTVÁN: TRIPARTITUM

Decretum Tripartitum Latino-Hungaricum juris consuetudinarii in clyti regni Hungariae et Transylvaniae Azaz Magyar és Erdély országnak törvénykönyve, Werbőczy István által íratott 1514 esztend. Mostan deákul és magyarul egy szép hasznos regestrommal egyetemben uyjobban ki bocsattatott

A Pytheas Könyvmanufaktúra faksimile kötete a *Hármaskönyv* 1637-ben, Lőcsén megjelent bilingvis – latin és magyar nyelvű – kiadását teszi közkinccsé két változatban: egy olcsóbb, papírkötéses, illetve egy valódi bőrbe kötött (egyes példányokon ezüst veretekkel és csatokkal díszített) kivitelben. (A Pytheas kiadó, ugyancsak kétféle kivitelben, hasonló kiadásban megjelentette a *Hármaskönyv* 1571-ben, Kolozsváron, Heltai Gáspár nyomdájában készült magyar fordítását is.)

ISBN 963 7483 25 x – Pytheas Kiadó, Budapest, 2003, 818 p.

THE CUSTOMARY LAW OF THE RENOWNED KINGDOM OF HUNGARY: A WORK IN THREE PARTS (THE „TRIPARTITUM”) [1514/17] – TRIPARTITUM OPUS IURIS CONSUETUDINARII INCLTYI REGNI HUNGARIÆ PER STEPHANUM DE WERBEWCZ EDITUM

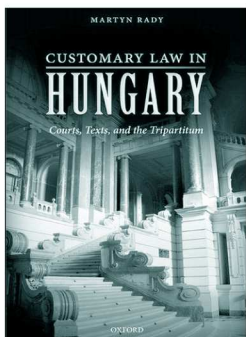
The Laws of Hungary (Editor-in-chief: Peter I. Hidas). Series 1. The Laws of East Central Europe – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary: 1000–1526

Decreta regni mediævalis Hungariæ. Vol. 5.

Edited and translated by János M. Bak, Péter Banyó and Martyn Rady, with an Introductory Study by László Péter

A középkori Magyar Királyság törvényeit bemutató sorozat első négy kötete (megjelent 1989-ben, 1992-ben, 1996-ban és 2012-ben) az 1000–1526 közötti magyar törvényeket teszi közzé, az 5. kötet Werbőczy István *Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve* című művét tartalmazza angol fordításban és az eredeti latin nyelven. Ugyancsak két nyelven közli az ismertett dokumentumokat, rendeleteket is. A könyv használatát névmutató segíti.

ISBN 978-1-884445-403 – Idyllwild, Calif., Charles Schlacks Jr. Publisher, 2005, XLVIII, 523 p.

Martyn Rady:

CUSTOMARY LAW IN HUNGARY: COURTS, TEXTS AND THE TRIPARTITUM

Martyn Charles Rady, a University College of London keretében működő Szláv és Kelet-Európai Tanulmányok Intézetében a kelet-európai történelem professzora legújabb könyvében elsőként foglalja össze a középkori magyar szokásjog történetét és továbbélését a 13 századtól egészen a 20. századig, különös tekintettel a középkori szokásjogot írásba foglaló *Tripartitum*ra, amelynek szabályozásai az adott kor változásaihoz, az új körülményekhez igazodva, a kodifikációban és a bírósági gyakorlatban még a 19. század parlamentáris államszervezetében, sőt egyes elemei a 20. századi szocialista korszakban is érvényesültek.

ISBN 978-0198743-910 – Oxford University Press, Oxford 2015, XII, 266 p.